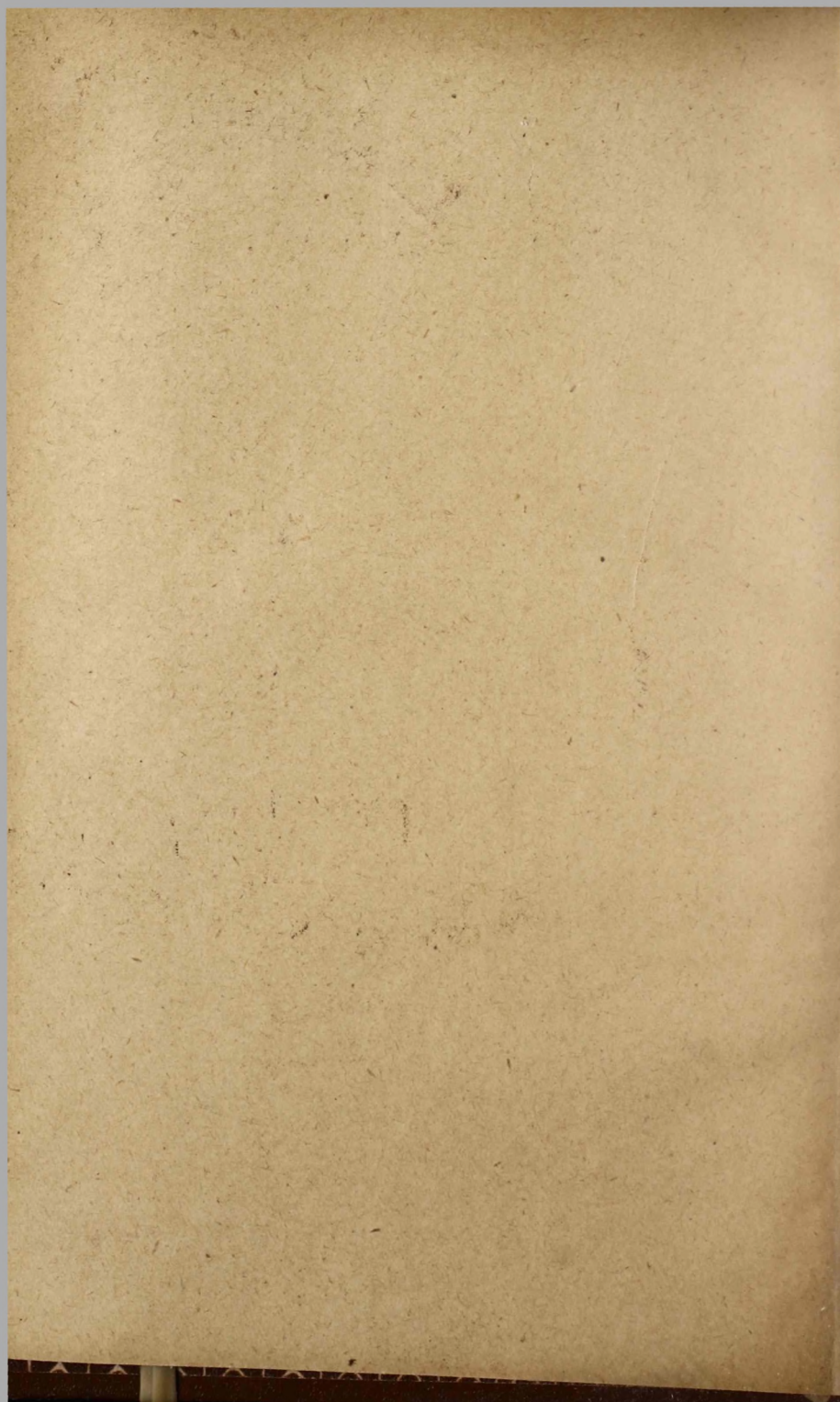

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
20

NAPJAINK TÖRTÉNETE

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

XX. KÖTET

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY

hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR

hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN

egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF

tanár

DR. KOCH NÁNDOR

tanár

LONDESZ ELEK

hírlapíró

DR. MIKES LAJOS

hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT

egyetemi magántanár,
a Petőfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ

min. tanácsos,
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS

miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN

egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA

(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK

DR. MANGOLD LAJOS

egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL

egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR

egyetemi tanár

Több ezer képpel

BUDAPEST

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADÁSA

A LEGUJABB KOR

VII. RÉSZ

605811

NAPJAINK TÖRTÉNETE

100 képpel és egy térképpel

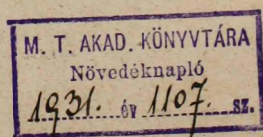
**MTA
KIK**

BUDAPEST,

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADASA

421623

Nyomatott Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. körforgógépein
Budapest, VII, Dohány ucca 12—14

Európa és a hármasszövetség.

A svéd-norvég unió fölbomlása.

Alig lehet elképzelni két ellentétesebb temperamentumú népet, mint a svéd és a norvég, akiket a napoleoni háborúkat követő politikai helyzet egy országgá fűzött össze a svéd király uralma alatt.

A svédek történeti multjukra büszke nép, amely idegenkedik mindenféle újítástól s a hagyományok kitaposott útján szeret járni. A norvégek ereiben ellenben viking őseik kalandszomjas vére folydogál, a hagyományokkal nem sokat törődnek s lázasan érdeklődnek minden iránt, ami új, ami fejlődést jelent. Szinte vonzza őket az ismeretlen s nem csoda, hogy a legnevesebb sarkutatók közülük kerülnek ki.

A két nemzet politikai házassága nem lehetett tartós. Aztán ez a politikai házasság svéd részről kétségtelenül érdekházasság volt. A napoleoni háborúk után Svédország kénytelen volt lemondani Finnországról Oroszország javára, viszont a Napoleon mellett harcoló Dániát arra kényszerítette, hogy adja át neki a főnnhatósága alatt álló Norvégiát. A norvégek fegyveres ellenállással próbálkoztak s csak ennek megghiúsítása után nyugodtak bele abba, hogy mint önálló ország, alkotmányuk megtartása mellett egyesüljenek Svédországgal egy király alatt.

A norvégek azonban csakhamar észrevették, hogy a katonailag jobban szervezett s így erősebb svédek, ahol csak lehet, megrövidítik őket. Heves és makacs politikai harcot indítottak tehát a perszonál-unió megszüntetése miatt s európai hírű íróik is igyekeztek fölkeltetni Európa népének figyelmét a norvégek ügye iránt.

A svéd királyok többrendbeli engedménnyel s a norvégek hiúságának a legyezgetésével igyekeztek arra, hogy Norvégiát megtartsák uralmuk alatt.

I. Oszkár, XV. Károly ápolták a norvégekkel való jó viszonyt s az utánuk következő II. Oszkár is igyekezett a norvégekkel barát-

ságos lábon állni. De a két ország között kialakult gazdasági ellentétek s a vitás közjogi kérdések a norvégek számára egyre kíváncsabbá tették a perszonál-unió fölbontását s önálló királyság alakítását. Az erre irányuló politikai harcok II. Oszkár uralkodása alatt sokszor már olyan nagy izgatottságot keltettek, hogy a két ország fegyveres összecsapásától lehetett tartani.

Oszkár király minden finom érzéke és nagy műveltsége mellett sem tudott változtatni azon, hogy ő inkább a svédeknek az uralkodója, semmint a norvégeké. Óriási nehézségekkel küzdött, de a közéletet ő sem tudta megtalálni. A norvégek szabadelvű mozgalmai nagyon kellemetlenül érintették a svédeket, akik minden alkalmat megragadtak, hogy a királyt maguknak és álláspontjuknak megtarthassák.

A norvég parlamentben 1882-ben a radikális demokraták jutottak túlsúlyra, akik ellenségei voltak az uniónak. A norvég parlament felszólította a kormány tagjait, hogy jelenjenek meg az ülésen, hogy ott feleljenek a politikai cselekedeteikért, de a kormány tagjai a felszólításnak nem tettek eleget, a király pedig a parlament önbíráskodása ellen tiltakozott. Erre a norvég parlament a kormány tagjait vád alá helyezte. Mikor a katonai létszám felemelése került szőnyegre, a parlament a javaslatot nem engedte keresztül.

Egyévi bűnvádi tárgyalás után a parlamenti bizottság a minisztereket alkotmány sértés címén részint hivatalvesztésre, részint tetemes pénzbírságra ítélte, mire a kormány tagjai beadták lemondásukat. A király, noha nem szívesen tette, mert ezzel elismerte a norvég parlament hatalmát, elbocsátotta a minisztereket.

A norvégek tehát új kormányt kaptak, még pedig a radikálisok által kidolgozva. A király ugyanis miniszterelnöknek Sverdrup Jánost, a norvég parlament radikálispartí elnökét nevezte ki.

Természetes, hogy most már a szabadelvű demokrata irány jutott uralomra a kormányzatban és a norvégeknek számos kívánsága teljesedésbe ment. Így a választási jogot tetemesen kiterjesztették s bűnügyekben esküdtbíróság ítélkezett. A radikális kormány azonban csak két hónapig maradhatott a hatalom birtokában, mert a kormány tagjai között személyes jellegű ellentétek merültek fel, ami a radikális politikai irányzatnak nagy kárára vált. Végre is kénytelen volt a kormány lemondani és helyét ismét egy konzervatív kabinet foglalta el Stang miniszterelnöksége alatt.

A Stang-kabinet Svédországgal új vámegyezményre lépett, amely némileg kedvezett a norvégeknek.

Ezalatt a szomszédos Svédországban a hadsereget teljesen újjászervezték és szaporították a képviselők számát, anélkül azonban, hogy a választói jogot megfelelően kiterjesztették volna.

Svédország és Norvégia között 1891-ben újból kitört a viszály, még pedig azért, mert a norvégek azt követelték, hogy önálló konzuli képviseletet kapjanak a külföldön. Ez a viszály évről-évre mind jobban elmérgesedett és Norvégia közvéleményében mind erősebb lett a Svédországtól való különválás vágya. Mikor II. Oszkár és a svéd parlament elutasították a norvégek kívánságait, sőt Svédország megerősítette hadseregét és behozta az általános védkötelezettséget, Norvégia ezt fenyegetésnek tekintette és még elkeseredettebben követelte a különválást. A norvég parlament 1905-ben ismét elfogadott egy javaslatot az önálló képviseletre vonatkozólag és mikor a király a határozatot nem szentesítette, a minisztérium lemondott és II. Oszkár nem tudott új kormányt alakítani. A parlament pedig kimondotta, hogy felbontja az uniót, melyet a népszavazás is helybenhagyott és II. Oszkár kénytelen volt belenyugodni a változhatatlanba.

Néhány hét mulva a norvég parlament Frigyes Károly dán herceget választotta királlyá, aki VII. Hakon név alatt foglalta el a trónt.

VII. Hakon norvég király 1930-ban ünnepelte meg uralkodásának 25. évfordulóját.

Törökország.

II. Abdul Hamid szultán sajátságos egyéniségű uralkodó volt. Ami a személyét illeti, legkevésbé sem volt harcias szellemű, ellenkezőleg békeszerető, aki érdeklődött minden állami ügy iránt. Az orosz-török háború után válságos helyzetbe jutott a birodalom. Területben, tekintélyben, népességben megfogyatkozott. Pénzügyi, gazdasági, sőt a legkomolyabb politikai válságok láncolata fenyegette a birodalom fennmaradását. Általánossá vált az elégedetlenkedés, viszont a szultán az abszolutizmus felé hajolván, hatalmának érintetlenségét igen féltette s minden reformáló kísérletet nagy szigorral nyomott el.

Abdul Hamid annyira hozzászókkott fővárosához, másrészt annyira aggódott az életéért, hogy Konstantinápolyból még ki sem mozdult és csak a pénteki napon vonult át a városon pompás kísérettel, ezer és ezer katona sorfala között a mecsetbe. Abdul Hamid különös rokonszenvvel tüntette ki Németországot. Német tiszteteket hívott meg a had-

sereg kiképzésére s német kereskedőknek, vállalkozóknak, építészeknek nagy kedvezményeket adott. Vasutakat építtetett a Balkánon és Ázsiában. Minden nagyhatalommal békét igyekszik fentartani. A keresztény intézmények, telepek, missziók ő alatta kezdtek felvirágozni s mindenkeresztény intézmény, telep, az illető állam virágzó politikai és kereskedelmi fiókjává alakult ki.

A török birodalom közigazgatása egyébként folytatása maradt a réginek. Önkény, igazságtalanság, elnyomás, tiltott cselekmények csakúgy burjánoztak birodalomszerte. Itt is, ott is nyílt lázongásokban tört ki az alattvalók elégedetlenkedése, nem szólván arról, hogy az orosz pánszláv izgatás mindenütt ott settenkedett, ahol a török birodalom egységét meg lehetett bontani. Macedóniában, Albániában véres felkelések voltak napirenden, amikhez hozzájárult az úgynevezett balkáni bandamozgalom, amely a guérillaharc gyanánt sokáig dühöngött. Az örmények is ismételten föllázadtak, ami arra készítette a portát, hogy a vad kurdotkat lázítsa fel ellenük. A *druzok* és a *jemeni arabok* is állandóan zavarogtak. A bolgárok forradalmi mozgalmát a bolgár érsekség kérdése szította, ami a bolgár és görög-török alattvalók kölcsönös bandaharcára vezetett. Rettenetes kereszténymészárlások voltak a következményei ezeknek a zavargásoknak, mire a nagyhatalmak beavatkozására a porta elfojtotta a lázongásokat.

Majd Görögországgal támadt konfliktusa Törökországnak, a túlnyomóan keresztény lakosságú Kréta-sziget miatt. A háborúban a görögök súlyos vereséget szenvedtek, úgyhogy csak a nagyhatalmak mentették meg őket a nagy területi veszteségtől. Kréta pedig autonómiát kapott György görög herceg helytartósága alatt.

Sokkal súlyosabb zavarokat rejtett méhében a macedóniai kérdés. Ennek a tartománynak vegyes (keresztény és mohamedán) lakossága folytonos bandaharcokat vívott egymással és a török sereggel és még akkor sem állt helyre a rend, mikor a porta a nagyhatalmak beavatkozására európai csendőrséget szervezett Macedóniában. A helyzetet még súlyosbította, hogy a nagyhatalmak nem tudtak megegyezni a követendő eljárások felett, mire 1908-ban az újtörök reform-mozgalom megbuktatta a török kormányt és Abdul Hamid kénytelen volt megújítani az 1876-iki alkotmányt. Az újtörök kormányzat ellen azonban maga a szultán szövetkezett a bukott konzervatív pártokkal, mire az újtörökök letették a szultánt trónjáról.

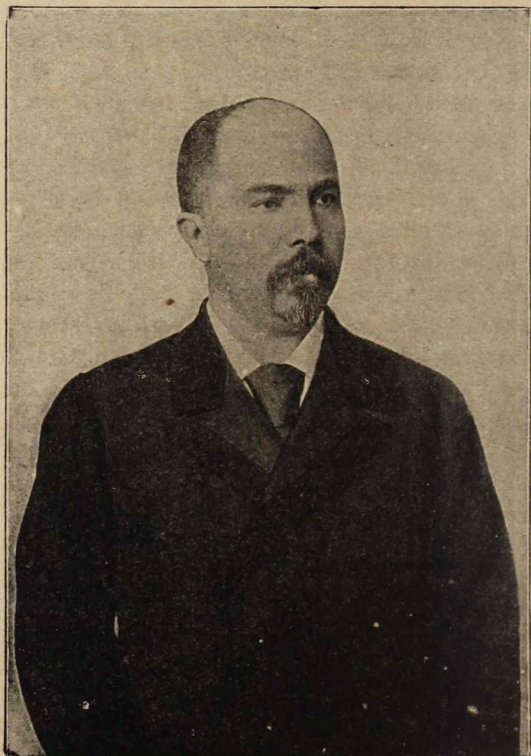
A Balkán.

Bulgária története jórészt az oroszbarát és oroszellenes áramlat küzdelmével telt el, amelybe a szerb-bolgár háború ékelődött be. Sándor fejedelem megelégtelt a túlságos orosz gyámkodást és az ország kettéosztottságát. Végre is akképp segített magán, hogy az alkotmányt felfüggesztette. Oroszokból és konzervatív bolgárokból alakított miniszteriumot. Felkereste ugyan az orosz cárt 1882-ben, de a bolgárok már megunták az oroszok okvetetlenkedését, mire a Bulgáriában élő orosz politikusok és tábornokok a fejedelem megbuktatására szövetkeztek, mert nem látták elég oroszbarátnak. A tervet *Cankov* elárulta a fejedelemnek, aki erre elbocsátotta a kormányt és konzervatív kabinetet alakított. Egy merész csíny következtében 1885-ben Kelet-Ruméliát egyesítette Bulgáriával, de kijelentette a szultánnak, hogy továbbra is hűbérese marad. Ez természetesen visszatetszést keltett Pétervárott és válaszul az összes orosz tiszteket visszarendelték, amivel a fejedelem édeskeveset törődött, mert hadserege már eléggé szervezve volt.

Sándor fejedelem legjobb szándéka ellenére *háborúba keveredett Szerbiával*, Milán király heveskedő és sértő magatartása miatt. Kelet-Rumélia és Bulgária egyesülése bántotta Milánt, aki kijelentette, hogy a „balkáni egyensúly” fentartásáért be kell avatkoznia és *1885 november 14-én a szerb hadsereget két részben átvette a határon*. A bolgár sereg erre a hírre gyorsított menetben sietett Ruméliából a határra. A bolgárok harci kedve óriási lett egyszerre, amikor országuk épségét kellett megvédelmezni az irigy fajrokon ellen. Önkéntesek siettek a bolgár lobogó alá, a tisztek, hivatalnokok lemondtak a fizetésükről, a szobranje hitelt engedélyezett, a parasztok élelemmel látták el a sereget, amelyhez 6000 török önkéntes is csatlakozott. Három nap múlva *Szlivnicánál* találkoztak az ellenfelek. A bolgárok, égve a harci vágytól a „Zugjál, Marica” kezdetű bolgár nemzeti dal éneklése között vetették magukat szurony-szegezve a szerbekre, akik *mindenütt hátráltak*. Két nap múlva *a szerbek* intéztek támadást, de *csúfosan megverettek*. A golyózáporban elől lovacoló fejedelem nyomában a bolgárok maguk előtt kergették a futó szerb sereget. Erre a bolgár sereg megkezdte az előnyomulást az egész vonalon, *megszállotta Caribrodot. Pirotnál újabb győzelmet aratott és Belgrád ellen vonult*. A továbbiaknak csak Ausztria-Magyarország beavatkozása vetett véget, mire az ellenfelek békét kötöttek.

Sándor fejedelem, ennyi siker ellenére rossz politikusnak bizonyult.

Nem tudta a bolgár pártokat kibékíteni, amelyek Rumélia és Bulgária egyesítésének formájával és módjával nem voltak megelégedve. Összeesküvést szöttek és Klement metropolita vezetése alatt *Cankov* és *Karavelo vaz* orosz tisztakkal elegyetértve a fejedelmet 1886 augusztus 20-án

Sztambulov István bolgár államférfiu.

I. Sándor bolgár fejedelem ellenfeleihez tartozott s annak bukása után az orosz párt ellen fordult. Ő segítette trónra I. Ferdinándot, aki megtette miniszterelnökké. Erőszakossága sok ellenséget szerzett neki, ellenfelei által fölbérelt gyilkosok ölték meg negyvenéves korában

lemondásra kényszerítették s átszállították a határon. Erre *Sztambulov*, ez az erélyes bolgár államférfiu a hadsereget nyerte meg a fejedelem részére s az összeesküvőket, akik orosz biztatásra csinálták a zavart, elfogatta és a fejedelmet visszahívta. A fejedelem azonban már ráunt a nép hálátlan-ságára és nehogy a cár haragját magára vonja, a cár rendelkezésére

bocsátotta a fejedelmi széket. Ezt a bolgárok zokon vették, félremagyarázták, mire a fejedelem elhagyta Bulgáriát.

Erre Sztambulov régensséget teremtett és minden igyekezetével azon volt, hogy az orosz befolyást megtörje. Oroszország megkérdezése nélkül *Valdemár* dán herceget hívatta meg a fejedelmi székbe, de mikor ez azt elutasította és néhány főtiszt az oroszparti bolgár politikusokkal összeesküvést szőtt, *Sztambulov kihirdette az ostromállapotot és az összeesküvőket agyonlövette*. Vasszigorral dolgozott az orosz aknamunka ellen, végre sikerült a bolgár közvélemény egyesítésével *Ferdinánd* kóburg herceget fejedelemnek megnyerni, aki a választást 1887 július 7-én elfogadta és néhány nap múlva Tirnovában letette az alkotmányra az esküt. Az orosz befolyás azonban nemsokára hatalmába ejtette az új fejedelmet. Két év múlva elbocsátotta Sztambulovot, aki egy évre rá politikai gyilkosságnak esett áldozatul. Azóta egyre erősödött az orosz befolyás Bulgáriában, aminek következménye az lett, hogy a cár elősegítette Ferdinándnak a királyi koronára való régi törekvéseit.

Szerbia állandó belső zavarokkal küzdött. Milán király komoly kritika alá eső magánélete, a könnyelmű kormányzat, a nagy állami adósság, a bolgárokkal szemben vesztett csaták visszahatása Szerbiában fejtelenséget idéztek elő. Dicstelen és eredménytelen uralkodás után Milán király lemondott fia, Sándor javára, aki alatt egy ideig Risztics Jovan régenskedett. Ekkor újból felütötte fejét Szerbiában az oroszbarát és oroszellenes áramlat. Sándor király akképp vélt segíteni magán, hogy nagykorúnak nyilvánította magát és átvette a tényleges uralmat. Erőszakhoz folyamodott, politikusokat börtönöztetett be s felfüggesztette az alkotmányt. Kapkodott, hol ennek, hol annak a befolyásnak engedett. Így az ország tekintélye a minimumra szállott le, amihez hozzájárult a szerb konak közmondásossá vált immoralitása, ami azután összeesküvéshez vezetett. Az összeesküvők *1899 június 11-én megölték Sándor királyt, feleségét s néhány miniszterét, rokonát, bizalmasait és a parlament Karagyorgyevics Pétert* hívta meg a trónra.

Románia, eltekintve a gyakori kormányváltozásoktól, Károly király uralkodása alatt rohamos fejlődésnek indult. Megóvta a semlegességét, később azonban már a hármasszövetség diplomáciai programjához simul. Ez az ország *1891 május 22-én* megünnepelte a *királyság huszonöt éves fennállását*. Románia nemsokára fölszabadította magát a korábbi orosz befolyás alól és önálló célokat követett.

Spanyolország 1890 után.

A Spanyolországban a szinte közmondásossá vált politikai csereberegazdálkodás között 1890-ben a konzervatív Canovas del Castillo kapta meg a kabinetelnökséget. A Canovas-kabinet nagy hangon hirdette a takarékossgot minden téren, csak a katonai téren nem. Az amerikai spanyol gyarmatokon az ottani rablógazdálkodás következtében egyik fölkelés a másikat követte, amelyeket véglegesen elfojtani nem is sikerült. Sőt 1892-ben Madridban, Xeresben, Barcelonában nagyobb szabású munkássztrájkok és tömegforrongások voltak, amelyeket a kapkodva kihirdetett ostromállapottal sem tudtak elnyomni. Végre is a kabinetnek kellett engedni. Kolumbusz emlékét és Amerika felfedezésének 400. évfordulóját a kormány nagy fénnel ülte meg, nemzeti ünnepet csinált belőle, de ebből a fényből a kabinetre mi sem jutott és már decemberben kénytelen volt a nyomasztó pénzügyi helyzet miatt lemondani.

Természetes, hogy Canovas utóda csak Sagasta lehetett, ami persze igen nagy politikai szegénységi bizonyítványt jelentett az ország számára, miután szánalmasabb helyzetet alig lehet elképzelni, mintha egy országban éveken keresztül csak két ember akad, aki felváltva vállalja a kormányelnökséget.

Az új Sagasta-kormánynak se volt rózsás a helyzete, mert a deficit óriási módon szaporodott, a gyarmati felkelések nem szüneteltek, az anyaországban pedig a köztársaságiak forrongása volt állandó. A választásokon — régi gyakorlat szerint — győzött ugyan a kormány, de azért egy forrongó országnak állott az élén. Merényletek, felkelések, lázadás-szerű helyi mozgalmak napirenden voltak. Martínez Campos tábornok Barcelonában kevés híján anarkhista merényletnek esett áldozatul. A socialisták és a speciális hírhedségre szert tett barcelónai spanyol anarkhisták mozgalmai a kabinet kebelében is meghasonlást tudtak felidézni, mert a védelmi módoszatokra nem tudtak megegyezni.

Szomorú hírek érkeztek a középamerikai szigetgyarmatokról is. A spanyol csapatok itt is egyremásra vereséget szenvedtek. Ezek a kudar-cok azután a kabinetet lemondásra kényszerítették. Ki következhetett más, mint Canovas del Castillo. Első teendője volt, hogy nagy póthitelt kért a kubai felkelés elnyomására. Kubába nagy sereg élén Martínez Campos ment ki, de képtelen volt a guerilla-harcot folytató bennszülöttekkel boldogulni, akik vak elkeseredéssel küzdöttek a gyűlölt, kapzsi spanyol uralom ellen. Talán alkotmánnyal, autonómiával lehetett volna koráb-

ban rendet teremteni, de most már ez is hiábavaló kísérletezés lett volna. A következő, a vaskezű és kegyetlen Weyler tábornok váltotta fel Martinez Campost, de bizony ő sem tudott boldogulni, mert a felkelés mind jobban terjedt és bőséges anyagi, sőt erkölcsi támogatást kapott az Uniótól, sőt titokban annak kormányától is. Nehezítette a helyzetet, hogy Mac Kinley, a Unió elnöke a kubaiak fölkelését jogosnak ismerte el.

Canovas del Castillo konzervatív miniszterelnök 1897-ben egy olasz anarkhista — Angiolitto — töre alatt vérzett el. A kabinet többi tagjait a merénylet annyira megrendítette, hogy azonnal lemondtak a tárcáikról.

Nem maradt más hátra, minthogy ismét Sagasta foglalja el a kormányelnöki széket némileg liberálisabb programmal. Alakított is kabinetet és tőle felhetőleg igyekezett az ország és a gyarmatok rettentő közállapotain segíteni, csak hogy főleg a gyarmatok szempontjából lekészt már a jóakarattal, meg a segítséggel. Sagasta visszahívta ugyan Weyler tábornokot, „Kuba hóhérjá”-t, aki ahelyett, hogy a kubaiakat jóindulattal, bajaik orvoslásával nyerte volna meg, vértörvényszékeket állított fel és akiket fegyveresen elfoghatott, azokat kivégeztette vagy börtönbe záratta. Weyler helyét Blamer tábornok foglalta el, akinek megvolt a határozott utasítása, hogy miként viselkedjek. Fegyverletételen esetén általános bocsánatot hirdetett, egy konzervatív kabinetet állított össze s szaporította a választók számát. Mindhiába. Már késő volt, mert a fölkelők folytatták az elkeseredett harcot, amelybe a spanyolok rablógazdálkodása belekergette őket.

Hozzájárult a veszedelem fokozásához, hogy az Egyesült-Államok magatartása is egyre fenyegetőbbé vált, éppen Spanyolország gyarmati háborúja miatt.

A spanyol kortezben mindez szóba is került és megtörtént, hogy maga Weyler tábornok, az ultrakonzervatívok egyik vezére — akinek pedig jobb lett volna hallgatnia, mert sok szerencsétlen, ártatlan kubai vére száradt az ő lelkén, — kezdte támadni a Sagasta-kabinetet olyan politikai bűnökért, amelyek az előző kormányt terhelték.

Ezalatt folyt a politikai kísérletezés, valamint a hadakozás az amerikai gyarmatokon és a Fülöp-szigeteken. Aguinaldo felkelővezér meghódolt, de tartós sikerről már szólni egyáltalán nem lehetett. A közel jövő meg is mutatta, hogy Spanyolország ezen a téren jót már nem várhat. Kibört a háború Spanyolország és az Unió között épp az amerikai spanyol gyarmatok miatt.

Ugyanis Mac Kinley, az Unió elnöke kénytelen volt a kongresszus

és a szenátus sürgetésének engedni és azon a címen, hogy az Unió egyrészt nem tűrheti, hogy a szomszédságában levő területeken tartós háború pusztítson, másrészt pedig nem nézheti nyugodtan, hogy a gyarmatok lakói a szabadelvű politikai jogoknak részesei ne legyenek, határidőt tűzött ki 1898 április 11-éig, amely időig Spanyolország köteles a békét a szigeteken helyreállítani, mert ellenkező esetben az Unió fegyveresen fog beavatkozni.

Az ultimátumra a spanyol kormány nem válaszolt, mire az Unió a nagykövetét visszahívta, majd zár alá helyezte Kuba partjait.

Kikerülhetetlenné vált tehát a háború. Az özvegy anyakirályné lelkesítő beszédet mondott a kortezben a háború mellett és a kortez is lelkesedéssel nyilatkozott a „nemzeti becsület” megvédésének szükségéről, de az eredmény — miként előre volt látható — Spanyolországra nem volt kedvező.

Az Unióval vívott háború rövid volt és végzetes. A lesújtó vereségek, valamint a két spanyol flotta pusztulása arra indították Blanko tábornokot, hogy a francia nagykövet közvetítésével a gyors békekötésről tárgyaljon. A békekötés meg is történt, még pedig a spanyolokra súlyos feltételek mellett. Spanyolország kénytelen volt Kubáról, Portorricóról és a Fülöp-szigetokről lemondani. Ezzel pedig veszített 420 ezer négyzetkilométer gyarmati területet és 10 millió alattvalót. Viszont az Unió fizetett Spanyolországnak 30 millió dollárt.

Spanyolország helyzete mindenkép lesújtó volt. Az évek óta tartó gyarmati háború rettenetes terheket rótt az államra. Apránként mintegy százezer harcos pusztult el, a hadügyi kiadások túlhaladták a másfél milliárd pezetát. A nemzet elkeseredése óriási módon fokozódott, mert fokozódott a köznymor s az adóteher.

Annak a 400 évet meghaladó uralomnak, amelyet a spanyolok amerikai terület felett gyakoroltak, siralmas és csúfos vége lett. A közmondásos spanyol gőg, elbizakodottság ekkor se szűnt meg, mert ahelyett, hogy a félreismerhetlen nemzeti bajokat igyekeztek volna sietve orvosolni, a parlament és a társadalom bűnösöket keresett, akiket áldozatul dobjon a sértett nemzeti gőgnek. Cervera, Weyler, Almenas a Sagastakormányt vádolták, a kormány viszont az előző kormányra hárított mindent. Beleszóltak a dologba a karlisták és republikánusok is. Mindenki ártatlan volt és mindenki bűnöst keresett.

Sagasta indítatva érezte magát, hogy a sokfelől érkező nyomásoknak ne engedjen, hanem nagyobb bajok elkerülése végett szilárdan megmaradjon a helyén.

Amikor a Madridban felizgatott alsóbb néposztály veszedelmes tüntetést rendezett, Sagasta az ostromállapot kihirdetésével felelt. A kortezben megszavaztatta az adót, majd feloszlatta a kortezt és hogy szabadon cselekedhessék, az alkotmány néhány főbb pontját ideiglenesen felfüggesztette. A kortez 1899-ben ismét összejött. A békeszerződést elfogadták és ezzel végeszakadt az amerikai spanyol gyarmatok további szerepének a spanyol politikában.

A Sagasta-kabinet nemsokára lemondott és Silvela vette át a kabinetelnökséget konzervatív program alapján.

A Silvela-kabinet nagy áldozatok árán kifizette a nyomorgó, volt kubai spanyol katonák hátralékos zsoldját és új képviselőválasztást rendelt el, amelynek során az ősi politikai erkölcstelenség szerint a kormánynak kellett győznie.

Az új kortez megadással vette tudomásul, hogy néhány gyarmati szigetsoportot pénzügyi okokból a kabinet eladott, de ugyanakkor Villaverde pénzügyminiszter 20 törvényjavaslattal rémítette meg a kortezt. Valamennyi javaslat új adónemekről szólt. Alig terjesztette elő a javaslatokat, máris azzal toldotta meg, hogy 1350 millió pezeta új kölcsön felvételére is kért felhatalmazást. Majd jött a hadügyminiszter, aki 165 millió rendkívüli hitelt, több újoncot követelt és jött végül a tengerészeti miniszter, aki a tönkrement flottát akarta újjáteremteni.

Mindez azonban sok volt az ezer sebből vérző országnak. A népráunt a folytonos kiszípolozásra. Országszerte megindultak a tüntetések, tiltakozások, amelyekre Silvela ősi recept szerint az ostromállapot kihirdetésével felelt, amivel azonban nem orvosolta a helyzetet, mert csakhamar az iparos, kereskedői osztály is helyeslőleg csatlakozott a tönkretett alsóbb néposztály mozgalmához. Ekképpen a mozgalom annyira általános jellegűvé vált, hogy a kormány kénytelen volt megfujni a takaródót. A létszámemelési javaslatot elejtette, majd pedig az ellenzék hathatós parlamenti harca következtében egyelőre a többi javaslatokat is pihentetni ígérte mindaddig, amíg a helyzet valamiképp javulni fog.

Magyarország története a szabadelvűpárt megalakulása után.

Tisza Kálmán kormánya.

A kiegyezés utáni politikában három nagy államférfiú van, kiknek működése mély nyomokat hagyott az utolsó évtizedek év történetében. Ezek : Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf és Tisza Kálmán.

Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér kezdte politikai pályafutását éveken át a leghevesebb támadója volt a Deák-kormánynak. Kifogásolta pártjával, a balközéppel egyetemben a kiegyezést, a delegációs intézményt és az új rendszer egyéb intézkedéseit s mégis ő volt hivatva arra, hogy mikor a kormányzati rend felborulás előtt állott, a válságot elodázza és a kormányzati rendet megmentse. Támadták is emiatt sokáig Tisza Kálmánt, hogy feladta elveit, hogy a híres bihari pontokat, melyekben politikai programját körvonalazta, szegre akasztotta, hogy Szauluszból Paulusszá változott. De a körülmények s az idő az ő politikáját igazolták. Merev közjogi ellenzékiességgel kormányozni nem lehetett, mert a korona hozzájárulását egy ilyen vállalkozás úgysem kapta volna meg. A lehetőségek politikáját kellett ennél fogva követni s Tisza Kálmán vállalkozott arra a nehéz munkára, hogy az államháztartásban mutatkozó zavarokat megszüntesse.

Az ország igazolta Tisza politikáját, mert az 1875. évi új választások alatt a fuzionált kormánypárt, mely ekkor kapta a szabadelvűpárt nevet, 329 mandátumhoz jutott, míg a többi pártok tetemesen megfogytak. A kormány élén ideiglenesen Wenkheim Béla báró állott, mint miniszterelnök, de csakhamar átadta helyét Tisza Kálmánnak, aki minden erélyét és gondját arra fordította, hogy a pénzügyi életben mutatkozó zavarokat rendezze. Sikerült is neki ez, kivált, mikor Széll Kálmánt megnyerte a pénzügyminiszteri tárca elvállalására. Széll Kálmán a takarékoság elvét hangsúlyozta, mikor tárcáját átvette s iparkodott a pénzügyek zavaros bonyodalmaiban különböző finansiális műveletekkel valamilyen rendet teremteni.

A Tisza-kormány helyzetét a pénzügyekben mutatkozó zavar még csak megkímélte volna valahogyan a rázkódtatásoktól, ha föl nem vetődnek az Ausztriával való gazdasági kiegyezés kérdései. Ezen a ponton a Tisza-kormány igen erős ostromoknak volt kitéve, nemcsak az ellenzék, hanem a szabadelvűpárt egyik csoportjának a részéről is s ez a politikai

Deák Ferenc szobra Budapesten, a Ferenc József téren.

A haza bölcsének emlékét megőrző szobrot 1887-ben állították föl.
Huszár Adolf szobrászművész alkotása.

harc idézte fel azt a két évig tartó válságot, mely 1878-ban végre mégis Magyarország vereségével végződött. Ekkor, illetőleg 1876 elején kezdtek ugyanis a pártok Magyarország kereskedelmi és gazdasági önállósága érdekében az *önálló magyar nemzeti bank* és az *önálló vámterület* létesítéséért azt a küzdelmet, melynek célja Magyarország felszabadítása volt. Ausztria kizsákmányoló hatalma alól. Természetes, hogy Ausztriában mindent elkövettek e törekvések megakadályozására s mivel Magyarország nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is az uralkodóházra támaszkodó Ausztriával szemben a gyöngébb fél volt, az eredmény

nem lehetett más, minthogy sok küzdelem, pártválság és kormányzavar után végre mégis csak Magyarország lett a legyőzött fél.

Tisza Kálmán csupán a bankkérdésben tudott úgynevezett papíros-vívmányt elérni, ami tulajdonképpen csak formai koncesszióból állott.

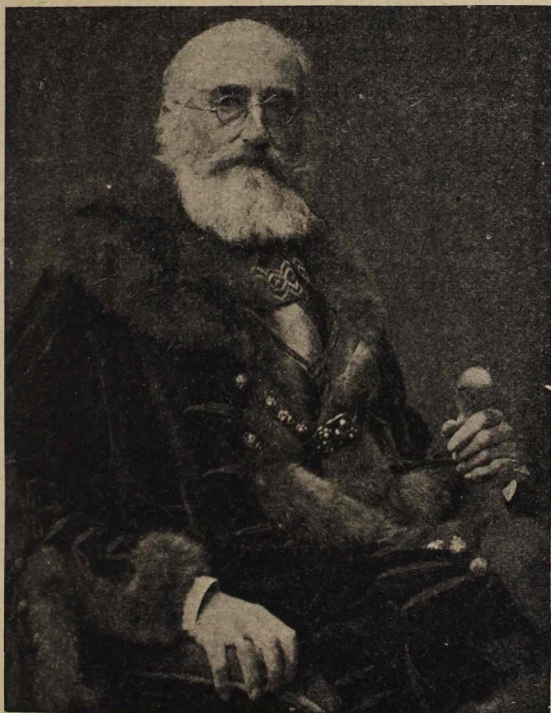
Az osztrák kormány ugyanis belement abba, hogy a közös bank formailag is szervezetet kapjon és Budapesten is állíttassék fel egy külön magyar jegybank, melynek alapítói azonban az osztrák bankéva egyek, a felügyelet is közös, ellenben a magyar kvótának megfelelő 30% arányban az ércfedezet Budapesten őriztessék. Ez volt minden, amit Tisza Kálmánnak elérnie sikerült, de értesült róla, hogy pártjában nagyobb opposzió mutatkozik a kiegyezés ellen, mint ahogy gondolta.

A pártszakadást nem lehetett elodázní s minél inkább közeledett a parlamenti ülés, mikor Tisza Kálmánnak a gazdasági tárgyalások eredménye ügyében előterjesztett Ürményi és Simonyi-féle interpellációkra válaszolnia kellett, annál biztosabb volt, hogy párthíveinek egy tekintélyes része nem fogja tudomásul venni Tisza válaszát. Így is történt. Hatvankilenc szabadelvűpárti képviselő Tisza ellen szavazott s ezekhez csatlakozott később a Tisza-kormány kereskedelmi minisztere, *Simonyi Lajos* báró is, aki lemondván a kereskedelmi tárcáról, a kilépettekhez csatlakozott s velük megalakította a *jüggetlen szabadelvűpártot*, mely az önálló bank és az önálló vámterület követelését állította föl programjául.

A pártszakadás azonban nem változtatta meg a helyzetet. Az ország gyöngé volt arra, hogy Ausztriával szemben a gazdasági küzdelmet megbírja. Nem használt még az sem, hogy Tisza Kálmán 1877 február 6-án a gazdasági kiegyezés miatt beadta lemondását. A király elfogadta a lemondást s tárgyalta is több államférfiúval, mint Sennyey Pállal, Majláthtal, Bittóval, Szlávyval és Ghyczyvel, de eredménytelenül, mert, ami nem sikerült Tiszának, ki a legnagyobb és legegységesebb párt fölött rendelkezett, hogyan sikerült volna a többieknek. Nem került bele tíz nap sem és Tisza Kálmán a király megbízásából újra elvállalta a kormányt s folytatta az alkudozásokat az osztrák kormánnyal ott, ahol elhagyta. Több sikere azonban most sem lett a tárgyalásoknak, úgyhogy végül engednie kellett. A parlament aztán letárgyalta a kiegyezési javaslatokat, megszavazta a nyolevanmillió bankadósságot is s a Tisza-kormány nagynehezen megszabadult végre egyik legnehezebb válságától.

A nyugalmat azonban nem sokáig élvezhette Tisza Kálmán, mert a szélső baloldálnak, a szociáldemokratáknak és az egyetemi ifjúságnak a tüntetései a keleti kérdés miatt, továbbá a gyülekezési jogban kiadott

megszorító rendeletért az uccán és a parlamentben olyan ostrom indult meg ellene, mely pozícióját meglehetősen veszélyeztette. A pártok körében is erélyes akció indult meg Tisza megbuktatására. Jóformán nem is egyébert szövettek, minthogy kibuktaság a hatalomból és egy új rendszer alakulását előkészítsék. Tisza kormányával szemben, melyet a szabadelvűpárt támogatott, a következő pártok állottak: a szélső baloldal, vagyis a függetlenségi párt Irányi Dániel vezetésével, az újonnan alakult független szabadelvűek Simonyi báró

Tisza Kálmán.

Egyike volt az újkor legnevezetesebb magyar politikusainak. Egyideig a Deák-párttal szembenálló párt élén állott, kifogásolta a kiegyezést s Deák-párt politikáját. Később a Deák-párttal egyesülve megalakította a szabadelvűpártot s miniszterelnök lett. Tizenöt évi kormányzása alatt az ország sokat fejlődött, bár több ízben súlyos politikai válságok zavarták a fejlődéshez szükséges nyugalmat.

alatt, a konzervatív párt, melyet jobboldali ellenzéknek, majd Sennyey-pártnak és habarék-pártnak neveztek Sennyey, később Apponyi vezetése alatt és a pártonkívüliek, melyeknek élén Szilágyi Dezső állott. Most arról volt szó, Simonyi báró kezdeményezésére, hogy e pártok valami program vagy közös törekvés alapján egyesüljenek.

A keleti kérdés.

Válságos volt a Tisza-kormány és a szabadelvűpárt helyzete a gazdasági kérdésben való alkudozások alatt is, de még inkább válságossá lett az 1877-ik esztendőben, mikor a török szerb háború révén a keleti

kérdés kezdett rendkívül aggasztó tünetek között előtérbe nyomulni. A főváros a legizgalmasabb tüntetések színhelyévé változott s ugyancsak ekkor felujult a lelkes és temperamentumos hazafiak lelkében az a kalandos politika, mely romantikus hadivállalatok tervével az Ausztria és Magyarország között meglevő közjogi ellentéteket radikálisan szeretne volna kettévágni.

A boszniai és hercegovinai zavargások szolgáltak e tüntetések, mozgalmak és lázadási tervek kezdetéül.

Boszniának és Hercegovinának — melyek ekkor török uralom alatt állottak, — mohamedán földesurai maguk és a szultán részére keresztény jobbágyaikkal fizettették pénzben és termékben az adót. A török földesúr azonban meglehetősen szigorral és kíméletlenséggel járt el az adóbehajtáscknál.

Általában a mohamedán földesurak a jobbágysággal szemben a legnagyobb kíméletlenséget tanúsították. Emiatt aztán 1875-ben, mikor I. Ferenc József Dalmáciában járt, hol öt év előtt szintén források voltak a Cattaro körüli vidékeken, a hercegovinai keresztény jobbágyság, bízva a monarchia támogatásában, megtagadták az adók fizetését és a montenegróiak támogatásával sikeresen szembe tudtak szállani a mohamedán földesurakkal.

Ezt a példát követte 1876 nyarán Bosznia keresztény jobbágysága is, csak hogy itt nem sikerült a tervük, mert a török agák és bégek, vagyis a tartomány földesurai, leverték a fölkelést s kegyetlen szigorral fogtak hozzá a megrendszabályozáshoz. Amíg ezek történtek, a montenegróiak is betörték török területre, fölkelők Albániába, a szerbek pedig Boszniába, majd Bulgáriába. Ugyhogy a török porta is elrendelte a mozgósítást s a szerb határon nemcsak erős összpontosításokat rendezett, hanem a nemsokára kitört szerb-török háborúban a szerbeket több ízben megverte.

A magyar korinányt azonban ezen eseményeknél sokkal jobban érdekelték az Ausztriával való gazdasági tárgyalások s minden erejét pénzügyi helyzetünk megszilárdítására fordította. Ebben sikerei is voltak, mert a külföldi nagy pénzpiacok is megnyíltak Magyarország előtt, mert a külföld azt tapasztalta, hogy az ország pénzügyeit hozzáértően vezetik, az Ausztriával való kiegyezés szilárd s a hitelnyújtást veszélyeztető zavaroktól, legalább is ami a belpolitikát illeti, nem kell tartania.

Ezért a magyar kormány nem is szívesen látta a balkáni bonyodalmakat s előre látta, hogy a török birodalom hanyatlása, pusztu-

lása a nyomába lépő politikai bonyodalmak következtében kellemetlen következményekkel járhat nehezen megszilárdított pénzügyi helyzetünkre. Biztosra lehetett ugyanis venni, hogy háború esetén Törökország légyózi ugyan Szerbiát és Montenegrót, de ezzel az ügy még nem fejeződik be. Oroszország nem hagyja szó nélkül a törököknek a délszlávok fölött aratott győzelmét s ennek megbosszulására maga fog hadat indítani Törökország ellen, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

Simonyi Ernő.

Résztvett a szabadságharcban, majd külföldre menekült. A kiegyezés után mint függetlenségi párti képviselő minden alkalommal hevesen támadta a kiegyezést.

Szentkirályi Mór.

A szabadságharc után börtönbe zárták. Kiszabadulása után elvégezte az orvosi fakultást, de csak szegény betegeket gyógyított, ingyen. Deák-párti képviselő lett, majd Budapest főpolgármestere.

Igaz, hogy a monarchia erre az esetre is felkészült s titkos diplomáciája kivitte azt, hogy Oroszország odaigérté Boszniát és Hercegovinát a monarchiának, ha az orosz seregek betörnének Törökországba.

A gazdasági tárgyalások még javában folytak, mikor kitört a szerb-montenegrói háború Törökország ellen. Magyarországból, mint várható volt, sokan siettek a szerbek közül a Száván túli rokonaik segítségére. de ugyanekkor az egyetemi ifjúság a magyar-török barátság demonstrálására hatvantagú küldöttséget — ez volt a török küldöttség — menesztett Konstantinápolyba, hogy díszkardot nyújtson át a törökök diadalmas vezérének.

Ezt a látogatást 1877 elején csakhamar viszonozták Törökországból a fővárosba jött küldöttek s az egész város, mondhatni az egész ország úszott a törökbarátság mámorában. Híre járt már ekkor, hogy a monarchia a délszláv tartományokban szeretné kárpótolni magát a hatvanas években elveszített olasz birtokaiért s hogy Ausztria a török-szerb s a későbbi orosz háborúkkal szemben egyedül azt a politikát követi, hogy Boszniára és Hercegovinára rátegye a kezét.

Törökország területi épségének fentartásáért nemcsak a népgyűléseken és a sajtóban, hanem a parlamentben számosan felszólaltak s mindez élénken jellemzi azt a lelkes törökbarát hangulatot, mellyel a magyarság Törökország irányában viseltetett. Ennek a megnyilatkozása volt az is, hogy a magyar egyetemi ifjúság fáklyás-zenével akarta meg-tisztelni a Budapesten lakó török konzult, *Sermet* effendit abból az alkalmából, hogy Abdul Kerim Szerbia fölött több csatában diadalt aratott s ez által a török-szerb háborúnak végét vetette.

A tüntetések és a mozgalmak azonban ezzel még nem értek véget, mivel a török kérdés sem került le a napirendről. II. Sándor cár ugyanis éppen akkor, mikor a török hadsereg Szerbia egyik fővárosát, Kragujevacot készült elfoglalni, közbelépett és a törökök ellen indította hadseregét.

A magyar mozgalmakra ennek az elhatározásnak nemcsak az a hatása lett, hogy a török szimpátiák még hatalmasabban fellobbantak, hanem azt is eredményezte, hogy a rajongóbbak közül igen sokan ezt az időt vélték legalkalmasabbnak arra, hogy a külpolitikába Magyarország is közbelépjen s ezzel a beavatkozással egyuttal a maga önállóságát is megszerezze. Az alkalmat és a reménykedést a tüzesebb fantáziájuk számára meghozta aztán Angliának egyik megbízottja, a dús-gazdag *Johnson* lord és a magyar származású *Baraczy* Gerő, kik azzal a feladattal küldettek Magyarországra, hogy szervezzenek egy önkéntes csapatot az erdélyi részekben, persze a legnagyobb titokban, bizonyos katonai feladatok végrehajtására. Ez a feladat abban állott, hogy *Johnson* lord a maga neve alatt lépjen érintkezésbe magyar önkéntesekkel és katonai szakértőkkel s iparkodjék egy betörést rendezni Moldvába. Az expedíciónak az lett volna a célja, hogy a török ellen induló orosz hadsereg derékhadának hátába kerüljön, dinamittal robbantsa fel az összes műszaki tárgyakat, tegye használhatatlanná az utakat és hidakat s főképpen az Oroszországba vívő vasúti vonalakat. Két igen fontos eredményt vártak ettől az expedíciótól.

Az egyik eredmény az lett volna, hogy a török hadsereg szívós-

ellenállása által lekötött orosz seregnek elvágják az élelmezési és csapatszállítási vonalait, s egy heti zavar kiszámíthatatlan következményekkel járhatott volna az orosz hadseregre. A másik eredményt az osztrák és orosz viszonyoknak a megzavarása által remélték. Kétségtelennek tartották, miként egyik akkori publicista mondja, hogy az „Oroszország vontató kötelén” bandukoló Ausztria úgy fejté veszté e meglepetésre, hogy vagy Erdélyt rakja meg csapatokkal, hogy a magyar önkéntesek vándorlásának útját vágja és ekkor osztozkodási politikája szenved rövidséget, vagy Oroszország katasztrófáját érezve, fordít a politikáján és Oroszországon kárpótolja magát. Szóval: vagy ostromállapotba helyezi Magyarországot s akkor katonai ereje le van kötve, vagy azt csinálja, amit csinált Szebasztopolnál, jó arcot vág a rossz játékhoz és elvágja Oroszország visszavonulási útját.

Kitűnő volt ez a terv, bár kétségtelenül kalandos is. De nem sikerülhetett, mert nem állott mögötte nyíltan, egész hatalmi súlyával, elszántságával és áldozatkészségével Anglia, hanem inkább kalandot kockáztatott meg, csak hogy ne kelljen levetnie álarcát és nyíltan belépnie a sorompók közé. Ennélfogva Erdély bércei között kellett megszervezni, a székely havasok szakadékaiban ezt az expedíciót.

Johnson lord megkezdte a konspirátorok gyűjtését Konstantinápolyban is, Magyarországon is. Itt kitűnő segítője akadt egy Baraczy Gerő nevű rendkívül intelligens, sokat tapasztalt és megbízható magyar politikai ügynökben, aki a politika legtitkosabb szövevényeibe is bele volt avatva.

A bécsi keleti akadémia elvégzése után összeköttetésben volt nemcsak az osztrák követséggel és külügyi hivatallal, hanem az angol és török követséggel is. Ismerte őt Kossuth Lajos is, aki igen jó véleményvel volt felőle, úgy hogy Johnson lord egészen jól választott, mikor őt is beavatta és főszerepet biztosított neki a székely puccs előkészítésében. Ebbe az összeesküvésféle lázadásba be volt avatva különben Klapka is, azonkívül egész sereg az akkori rebellisebb fajta magyaroknak.

De hogy másfelől mennyire magyar stílusban folyt ez a mozgalom, mutatja az is, hogy szélteben beszéltek róla a fővárosban s megtörtént az is, hogy az összeesküvők egyenruháit a kirakatokban is bemutatták. A Korona kávéház volt a főfészke a vezetőknek, ide jártak Almásy Jenő, Ugron Gábor, Orbán Balázs és a többiek, amíg a fővárosban voltak, s mivel pénz kell az ilyen vállalatához, Johnson lord milliói százasok és ezresek alakjában csak úgy özönlöttek a vállalkozók zse-

beibe, akik azonban a pénz nagyrészét a maguk céljaira vállalkozták el.

Valami eredménye azért mégis lett a furesa hadi kalandnak. A fegyverszállítmányok megindultak Erdélybe, Ugron Gábor székelyudvarhelyi kastélyába, a vonat szállította a dinamitládákat s megesett az is, hogy a bécsi arzenál Baraczy ügyessége révén a konspirátoroknak maga szállította a Wänzl-féle puskákat, melyek a szerbek számára Belgrádba voltak rendelve, de a dunai út félbeszakításával mégis Erdélybe kerültek. De olyan nagy lármával folyt a készülődés, hogy be is kellett következnie a leleplezésének is. A hatóságoknak nem is kellett túlságosan megerőltetniök magukat, hogy tudomást szerezzenek arról, hogy mi is készülődik a székely havasok között. Megtörtént, hogy mikor már a vége felé járt és az utolsó felvonásánál tartott a híres vállalkozás, a székelyudvarhelyi pályaudvaron megjelent Ugron Gábornak az udvari bérese a szekérével.

Ott volt véletlenül a főispán is, aki megszólította a székelyt:

„Mi járatban van bá’?”

„Csak a rendes járatban!” — felelte a székely.

„Aztán, mi legyen az?”

„Hát, ami szokott lenni.”

„De mégis?”

„Sze tudhassa, úr dolgában járok. Viszem haza azt a micsodát, de vigyázok is reá, mint a két szememre.”

„Talán bizony flinták vannak benne?”

„Ejnye, fikom adta, be kitalálta. De mit is beszélek, tudja már azt minden méltóságos úr, hogy mi lészen.”

És folyt még tovább is, hasonló kedélyes tempóban a dialógus. Most a főispán kezdte:

„Aztán nem lesz baj belőle?”

„Mért ne lehetne? Puskától állatnak vagy embernek csak baja lehet.”

„De hátha elveszük?”

„Mi a fene! Tán csak nem a főispán maga?”

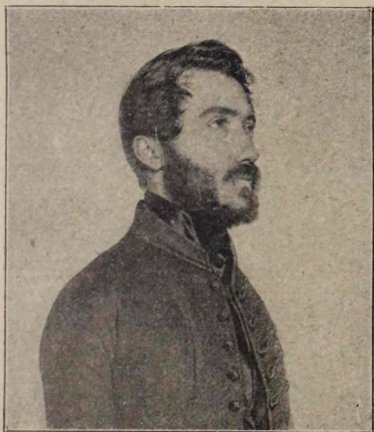
„És ha az volnék?”

„Akkor bizony elveheti, csak hogy kár volna. Német ellen kell a puska, meg oszt’ a muszka ellen.”

Miután már nagyon sokfelé beszéltek róla, eljutottak a hírek a kormányig és a külügyi hivatalig is, mert árulóknak híjával sem szűkölködött az összeesküvés. A magyar kormány állítólag szintén árulás folytán vásárolta meg a székely expedíció szervezésének aprólékos

titkait Klapka egy bizalmiemberétől. Hogy hiteles-e vajjon ez a történet, nem tudhatjuk, mert a székely pucstaktászerű, objektív históriája megírva a mai napig sincsen. De az egykorú lapokban, emlékiratokban és pamfletekben följegyezve találtuk, ami azt jelenti, hogyha még anekdotaszerűen is hangzanak, azért volt valami, talán a valaminél is jóval több alapjuk.

Ugy szól az értesülésünk, hogy a kormány *ötvenezer* frank ellené-

Zsedényi Ede.

Konzervatív érzésű ember volt, de a kamarilla ármánykodásai kiábrándították az udvari pártha vetett hitéből. A kiegyezés után képviselővé választották s a Deák-párthoz csatlakozott.

Ivánka Imre.

Hadnagy volt a palatinus huszároknál, amikor kitört a szabadságharc, de ő a nemzet ügye mellé állott. Mint honvéd ezredes az osztrákok elfogták s két évi várfogságot kapott. Képviselő lett s Tisza Kálmán pártjához tartozott.

ben vásárolta meg a székely pucstitkát. Történt pedig ez a következő módon. *Thaisz Elek* rendőrkapitányt megszólítja egy ízben az uccán egyik ismerőse:

„Adj, kérlek, kölcsön száz forintot!”

„Szívesen adnék, de jól tudod, hogy ennyi kidobni való pénzem nincsen. Hogy is jutott eszedbe hozzám fordulni. Nagyon vígan éltek ti most a Korona kávéházban. Van ott pénz bőven, miért nem pumpolsz onnan?”

„Hagyd el, nem szórják úgy a pénzt ott, amint ti hiszitek. Klapka és Simonyi Ernő garasoskodnak.”

Thaisz Elek ekkor ajánlatot tett:

„Tudod mit — mondotta — ha éppen pénzre van szükséged, megkaphatod, de tégy nekem jelentést arról, amit Klapka, Simonyi, Ugron és társai csinálnak.

„Csakhogy annak nem száz forint az ára, hanem százezer frankkal aranyban sincs megfizetve.“

„Százezer frank sok. De vágjuk ketté. Ha adataidat pontosan beszolgáltatod, biztosítalak ötvenezer frankról.“

Almásy Jenő volt „állítólag“ az, aki *Thaisztól* a száz forintot kérte. Mikor *Thaisz Elek* közölte vele ajánlatát, egy ideig gondolkodóba esett, de aztán határozott. Megtette a följelentést, átvette az ötvenezer frankot és külföldi kirándulásra indult vele. Félév múlva már egy krajeárja sem volt belőle. *Almásy Jenő*t nyilván zuhlott hajlamai vitték az árulásra. A pénz varázsának nem tudott ellenállani. Árulását jóvátette némileg azzal, hogy értesítette barátait, hogy vigyázzanak, mert valami úton-módon a terv kitudódott. A kormány is kezdte összefonni az összeesküvők fölött a hálót, úgyhogy ezek éppen a legjobb időben értesültek a veszélyről s még idejekorán megtehették az előkészületeket a szökésre. Ekkor menekült külföldre *Ugron Gábor* is, míg a hatóságoknak másokat sikerült letartóztatni.

Annai tény, hogy a székely pucs terve megbukott, a kormány lefoglalta az összes fegyvereket s megindította az elfogottak ellen a hivatalos eljárást is, melyet később megszüntetett. Még csak az utolsó jelenet volt hátra, a pénzzel való elszámolás. Meglehetősen kényes és kellemetlen ügy volt ez, különösen mikor *Baraczy*, mint *Johnson lord* megbízottja, többeknél megjelent és a számadásokat követelte. Voltak olyanok is, akik hűségesen elszámoltak a reájuk bízott pénzzel, de még inkább olyanok, akik húzták-halasztották a dolgot, többek között két lengyel politikai kém is ilyen volt, úgy, hogy *Baraczy* egy napon azon vette észre magát, hogy az intrikákba őt is bemártották. *Baraczy* ugyanis, mint besorozott egyévi önkéntes, katonai szolgálatra volt kötelezve, melyet az akkori szokás szerint azonban harminckét éves koráig elhalaszthatott mindenki, ha kellő időben folyamodik a haladéért. Az utolsó esztendőben *Baraczy* ezt elmulasztotta s úgy látszik, hogy a számadásokkal szorongatott összeesküvők valamelyike, mikor ezt megtudta, legjobbnak tartotta följelenteni őt, hogy a zaklatástól megszabaduljon. *Baraczynak* meg kellett kezdenie a szolgálatát s a pénzeket többé senki sem kutatta. Ezek a visszaélések nem valami kellemes emléküvé tették ezt a mozgalmat, melynek az embereiről *Johnson lord*

Kossuth Lajosnál való második látogatása alkalmával maga is a legnagyobb megütközéssel emlékezett meg.

Az orosz-török háború eseményei eközben rohamosan törtek előre. Mikor a törökök értesültek az orosz támadásról, a gyöngélméjű *Abdul Azisz* szultánt megölték s helyébe a fivérét, *Abdul* Hamidot tették uralkodóvá. Az új szultán a törökbirodalom európai és ázsiai tartományai-ból nagy alkotmányozó gyűlést hívott egybe, alkotmányt adott népeinek, de mindez nem használt. Az orosz hadak erős küzdelem után Plevnát bevették s a Balkán szoroson és Drinápolyon át egészen Konstantinápolyig hatoltak s ezt a várost is megszállották volna, ha az ott űrködő angol hajóhad vissza nem tartja előnyomulásukban.

Plevna eleste után a fővárosi török-barát tüntetések még nagyobb erővel törtek ki, mint azelőtt. Az egyetemi ifjúság, az ellenzéki sajtó és a szélső baloldal egészen feltűzelte az ország hangulatát s a tüntetések során elhatározták, hogy népgyűlést fognak tartani, mely küldöttség útján szólítsa fel Tisza Kálmán kormányelnököt az orosz terjeszkedésnek fegyveres módon való megakadályozására. Forradalmat, háborút követelt a nép, mely az 1849-iki orosz intervencióért a revans eszméjében kereste a méltó bosszút.

„Fizessük vissza az oroszoknak a negyvenkilencediki kölcsönt!” — kiáltották a népgyűlés szónokai s a nép kész is lett volna a hadjáratot megszavazni, ha rajta múlik annak a kivitele.

A kínos népgyűlés, mely Tisza Kálmánnak majdnem a bukását okozta, a Nemzeti Lovardában zajlott le. A rendőrség mindent megtett megakadályozására, de nem ért el semmi eredményt, mert a nép követelte a gyűlés megtartását. A vezetőség szövetkezett a szociáldemokrata párt vezetőivel s a munkásosztályt is belevonta a tüntetésbe, mely a hetvenes évek legnagyobbszabású demonstrációi közé tartozott. A népgyűlés határozata alapján a kijelölt küldöttség tizenötezer embertől kísérve, megindult a Lánchídon át Budára, hogy Tisza Kálmánnak a határozatát átadja. Az óbudai munkásság és a pesti munkások már korábban felvonultak a Szent György tér felé, hogy a demonstrációnál szintén jelen legyenek. Tisza Kálmán azonban nem fogadta a küldöttséget, de másfelől a küldöttség is, melynek Helfi Ignác elnöklelte alatt kellett volna előtte jelentkeznie, mikor a nép izgatott hangulatát látta, jobbnak vélte eltűnni, úgyhogy az Oroszország ellen összehívott népgyűlés eredménytelenül végződött, pedig ugyancsak megfélemlítette kezdetben Tisza Kálmánt. Nem történt végül egyéb, mint kődobálás, ablakbeverés, a miniszterelnöki palota megrohanása, amiknek a katoná-

ság aztán hamar véget vetett. A tüntetéseknek az lett azután a következménye, hogy Tisza a gyülekezési jog korlátozását szabályozó rendeletet adott ki, ami erős vihart keltett a parlamentben, úgyhogy később hatályon kívül helyezte.

Az orosz-török hadjárat az európai hatalmak közbelépését tette szükségessé, hogy Oroszország terjeszkedésének és harci tűzének gátat vessenek. A hatalmak 1878 tavaszán Berlinben összejöttek — Andrassy Gyula gróf honvédtábornoki egyenruhában képviselte a monarchiát — és a berlini kongresszuson megállapították a török birodalomtól elszakítandó tartományok sorsát. Osztzkodás folyt a törökök terhére s az osztzkodás azzal az eredménnyel végződött, hogy Románia, Szerbia, Montenegró önálló fejedelemségeknek nyilvánítottak, Bulgária külön fejedelmet kapott török protektorátus alatt, Oroszország pedig Besszarábiát és az ázsiai Örményország egy részét kapta, viszont Ausztria-Magyarország felhatalmazást nyert Bosznia és Hercegovina megszállására.

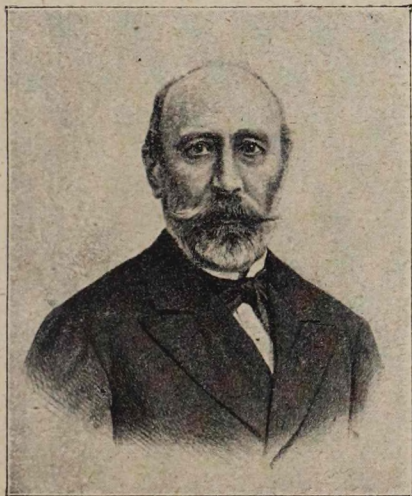
A berlini egyezmény Bosznia és Hercegovina megszállásáról így rendelkezik:

„Bosznia és Hercegovina tartományokat Ausztria-Magyarország fogja megszállani és kormányozni. Minthogy Ausztria-Magyarország kormánya, a Szerbia és Montenegró közt délkeleti irányban egész Mitrovicán túlterjedő Novibazári szandzsák kormányzatával nem kívánja magát terhelni, az ottomán kormány tovább is ott fog működni. Mindazonáltal, hogy az új politikai állapot, valamint a közlekedési utak szabadsága és biztonsága biztosíttassék: Ausztria-Magyarország föntartja magának azt a jogot, hogy a boszniai régi vilajet azon részének egész terjedelmében helyőrségeket tartson s katonai és kereskedelmi utakat bírjon. E célból Ausztria-Magyarország és Törökország kormánya fenntartják maguknak a részletek feletti egyezkedést.“

Az okkupáció nem volt magyar érdek s nem is örült annak csöppet sem az ország közönsége. Ausztria azonban a magyar ellenzék tiltakozása ellenére Tisza Kálmánnal keresztül tudta vitetni annak a szabadelvű párt által való elfogadását. Következett most az okkupáció végrehajtása, illetőleg az okkupációs költségek előteremtése. A folytonos zavarokkal küzdő magyar kormány természetesen csak újabb hitelműveletek útján tudott pénzhez jutni s mivel ez a költségek azt jelentette, hogy Magyarország pénzügyei, melyek Széll Kálmán pénzügyminiszter takarékos gazdálkodásával már kezdtek némileg helyre jönni, újból megzavartatnak, az első, aki az okkupációs politika követke-

ményeit vállalni nem akarta, maga Széll Kálmán volt. Inkább lemondott a pénzügyminiszterségről, mint hogy az újabb megterheltetésekhez hozzájáruljon s bár a király is megharagudott elhatározásáért, mégsem tágitott és ott hagyta a miniszteri széket.

Széll Kálmánnak érthető volt ez a magatartása. Nem egészen három év előtt vette át a pénzügyeket azzal az ambícióval, hogy ki-tartó, szívós munkával és szigorú programmal rendbe hozza az ország válságos pénzügyeit s éppen, mikor már látta volna munkájának némi

Péchy Tamas.

Mint 20 éves ifjú vett részt a szabadságharcban s őrnagyi rangig emelkedett. A kiegyezés után szabadelvűpárti képviselő lett. Öt éven át közlekedésügyi miniszter volt, majd a képviselőház elnöke lett.

eredményét, akkor állott elő az okkupáció pénzügyi terhe. Széll lemondása után a Tisza-kabinet is beadta lemondását, de ez inkább csak a forma kedvéért történt, mert a király nagyon is meg volt elégedve Tiszával s némi formalitások után újból őt bízta meg a kabinetalakítással. A pénzügyminiszteri tárcát egyideig ekkor Tisza Kálmán vezette. Még csak az volt hátra, hogy Tisza és Andrássy Gyula gróf a delegációkban és az országgyűlésen a hatvanmillió hitelt megszavazzák. Mikor ez megtörtént, kezdetét is vette Bosznia és Hercegovina megszállása.

Andrássy Gyula gróf igen könnyűnek tartotta ezt a feladatot s

elbizakodottan hirdette, hogy katonabandával fog az osztrák-magyar hadsereg bemasírozni a megszállandó tartományokba, csak hogy ez a zenés kirándulás sokkal nehezebbnek mutatkozott a valóságban, mint ahogy ezt a nemes gróf elképzelte.

A két tartomány mohamedán földesurai és szövetségei vad fanatizmussal fogtak hozzá a védelemhez. Érdekük volt a védekezés, mert az okkupáció egyúttal az ő uralmuk megszűnését is jelentette. A bosnyák agák és bégek ezekben a tartományokban, amint említettük már, a földesúri rendet alkották. Másféle viszonyok között ugyan, de úgy éltek ők is, mint a magyar földesúr jobbágyaival szemben. Kiváltságaiuk folytán a hatalom és a föld az ő kezükben volt, jobbágaik pedig az ő hatalmuknak voltak alárendelve. A jobbágyság ebben a küzdelemben, mint elnyomott fél, gazdasági okokból volt érdekelve s az urai ellen intézett lázadások nem is voltak egyebek gazdasági osztályharcnál, melynek a segítségével felszabadulásukat óhajtották elérni. S mivel keresztények voltak, Ausztria, mint katolikus állam, a keresztény érdekek címe alatt lépett védelmükre, holott az osztrák pártfogásnak igazi motívuma a dinasztikus terjeszkedéstől eltekintve, az volt főképpen, hogy az osztrák nagyipar számára új fogyasztó-területet akart biztosítani. A bosnyák mohamedánok végét érezték hatalmuknak, mert a monarchia az alkotmányt új alapokra fektette s kimondotta, hogy ezentúl a mohamedánok kiváltságai megszűnnek, a keresztényekkel egyenlően fognak adót fizetni, katonáskodni és minden teherben részt venni, úrbéri jogaik megszüntetéseért azonban kárpótlást ígért.

Ezen előzmények után kezdődött 1878 július 27-én az okkupáció. *Filippovics* altábornagy bródi főhadiszállásáról küldte szét proklamációit a bosnyák tartományokba, kijelentvén, hogy nem mint ellenség, hanem mint jóbarát lépi át a hadsereg a határt, hogy rendet teremtsen a tartományokban és végét vesse az áldatlan zavaroknak. Az expedícióban leginkább magyar csapatok vettek részt; osztrák részről ellenben mindössze 16 ezredet mozgósítottak. Emiatt is nagy elégedetlenség volt az országban, tetézte aztán az elkeseredést nem sokkal a hadjárat megkezdése után a maglaji ütközet híre, hol színmagyar katonákat a fel-dühödtt felkelők a legnagyobb kegyetlenségek között meggyilkoltak.

Ennek a vérengzésnek a hatása alatt, mivel éppen ekkor folytak az országos képviselőválasztások is, a nép haraggal fordult a kormány-párt főbb emberei ellen s Tisza Kálmánt, Jókait, Kállayt, Sennyeyt, Zichy Nándor grófot, Somsichot és másokat kibuktatott kerületükből. A kibukottak más helyen mandátumhoz jutottak s így a szabadelvű pártnak

sikerült 72 szavazat-többséget összehoznia. Ezen a választáson erősödött meg a függetlenségi párt, mely hetvennél több szavazattal került vissza a parlamentbe.

Július 29-én kezdődtek meg a hadműveletek, illetőleg ekkor lépte át a mozgosított sereg a szávát s hozzáfogott a támadáshoz. Nehezen ment a hadjárat, annyira, hogy a hadvezetőség csakhamar belátta, hogy

Kerkápolyi Károly.

Nagytudású egyetemi tanár volt s egyike a Deák-párt oszlopainak. Honvédelmi államtitkár, majd pénzügyminiszter lett.

újabb sereget kell mozgosítani, mivel az elszánt és hegyeik szakadékai mögül harcoló mohamedánok bandáival és guerillacsapataival eleinte nem bírta fölvenni a küzdelmet. Az ezredek egyes részeinek alig volt dolga, de viszont számos csapatnak a leghihetlenebb gyötrődések között kellett a rendkívül veszedelmes és járhatatlan utakon szakadékok között előrehatolni. A katonákra borzasztó sors várt, ha a felkelők kezeibe kerültek. Megcsonkították, kínozták, szenvedtették őket s a legszörnyűbb kegyetlenségek között, miként Maglárnál is történt, pusztították el életüket.

Két hét múlva az okkupáció után kiderült, hogy nagyobb haderő nélkül nehéz lesz a lázadókat megfékezni, ennél fogva a hadvezetőség újabb és pedig nagyobb tömegű mozgosítást rendelt el s így vált csak

lehetővé, hogy október közepe felé az okkupáció végre befejezést nyert. Figyelemre méltóak a hadjárat eseteire vonatkozó adatok. Az okkupáció végrehajtására túlnyomóan magyar ezredek voltak mozgósítva, ennél fogva az esetetek és sebesültek számában is magyar ezredek érték el a legnagyobb rekordot. Az összes veszteség volt: 1 tábornok, 176 törzs- és főtiszt, 1 orvos, 1 gazdasági tisztviselő, 5006 főnyi legénység. Különféle betegségben elhunyt 2233 ember, vagyis az összes veszteség 7418 embert tett ki. *Tizenöt* osztrák tartományra jutott ebből a veszteségből 3220, míg Magyarország egymaga 4198 embert veszített. Egyes tartományok vesztesége, mint például Tirolé, még egy kiadósabb kocsmai verekedés nivóját sem érte el. Tirolból ugyanis meghalt 8, eltűnt 1 s megsebesült 17 ember. Még ennél is csekélyebb vesztesége volt Sziléziának, melynek katonái közül csupán egy halt meg és 3 megsebesült. A legnagyobb osztrák tartományok egyike, Csehország, 234 ember veszteséggel (halottak, sebesültek és eltűntek) vett részt a hadjáratban, úgyhogy a tizenöt osztrák tartomány a felét sem szolgáltatta a háború emberáldozatainak a magyarországi ezredek veszteségéhez képest.

A fizetés ezért az áldozatért az volt, hogy Bosznia és Hercegovina osztrák igazgatás alá vétetett és a közigazgatás összes ágazataiban osztrák hivatalnokok foglalták el helyüket.

A Tisza-kormánynak egyik legnehezebb és legválságosabb korszaka volt az 1876—78-i esztendő. A gazdasági kiegyezés, a keleti kérdés és a boszniai okkupáció állandóan a bukás veszedelmével kísérte a szabadelvű pártot, de a válságos viszonyok között, ha nehezen is, Tisza Kálmán azért mégis fenn tudta tartani pártjának és kormányának uralmát. Pedig 1878-ban másodszor is otthagyta a gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok beterjesztésekor a szabadelvűpárti tagok egy része. Ekkor léptek ki a pártból többek között Szilágyi Dezső, Somsich Pál, Kerkápoly Károly, Horánszky Nándor, Paczolay János, Khuen-Héderváry Károly, Molnár Aladár, Pulszky Ágost és még többen. Ezek voltak a „másodízben kilépettek“. Ezek, valamint a független szabadelvűek, továbbá a Sennyey-féle „habarékpárt“ 1878 tavaszán *közjogi alapon álló egyesült ellenzék* cím alatt egyesültek inkább koalíciós alapon, melyben mindenik párt megtartotta a maga programját, a kormány iránt való politikáját azonban egységes taktikára alapították. Ezt fejezte ki az új pártnak a közös programja is, mely a hangsúlyt azokra a kérdésekre helyezte, melyekben a pártok között nem volt eltérés, ellenben a saját programjára mindenki fentarthatta véleményét.

Az egyesült ellenzéknek az a szervi hibája volt, hogy nem egységes elvi alap tartotta össze s ez megbénította legtöbb akcióját a kormánnyal szemben. S mikor Tisza Kálmán 1881-ben a közigazgatási reformot napirendre tűzte, az egyesült ellenzék az elvi álláspontok többfésége miatt annyira nem tudott ebben a kérdésben sem megegyezni, hogy a párt már fel is bomlott volna, ha a vezetők ki nem jelentik, hogy egységes program egyik csoport számára sem kötelező. A zűllés előtt álló párt ekkor újra szerveződött *közjogi ellenzék*, vagy *mérsékelt ellenzék* címen. Az új párthoz csatlakozott Grünwald Béla is s a szabadelvű pártnak egy-két olyan tagja, kik a közigazgatási reform kérdésében a mérsékelt ellenzék sorai között meggyőződésüket szabadabban követhették.

Az új országgyűlés megnyitása után, a felirati vitában az ellenzék nagy csapást készült mérni Tisza Kálmánra. A szabadelvű párt felirata is, mely Szlávy József vezetése alatt jött létre, nem tartalmazott bizalmi nyilatkozatot a kormány iránt, még kevésbé az ellenzéké. Ha ekkor az ellenzék is elfogadja a Szlávy-féle feliratot, Tisza Kálmán alighanem megbukik, mert okvetlenül fel kellett volna vetnie a bizalmi kérdést s előreláthatólag leszavazták volna. Apponyi Albert azonban azt a taktikai hibát követte el, hogy a Szlávy felirati javaslatának elvetését ajánlotta azzal, hogy mondja ki a Ház a bizalmatlanságot a kormány ellen. Ez a támadás a málladozó szabadelvű pártot újra egyesítette, Tisza erős kézzel megragadta pártja fölött a vezetést s Apponyi indítványát leszavaztatta. Ezzel aztán meg is menekült attól a válságtól, mely őt és pártját a bukás bekövetkezésével fenyegette. Támadták ugyan ezután is, különösen az okkupáció miatt az interpellációk egész özöne érte, de már ezek nem árthattak neki. Hivatkozott a monarchia érdekére, az adott kényszerállapotokra s a kitörőben levő viharok erejét elhárította kormányára felől. Ezekben az években sokféle megpróbáltatás, válság és balszerencse érte az országot, sőt, mikor az okkupáció izgalmai is elsimultak, nemsokára, pár hónap múlva az elemek bösz csapása is rázúdult az Alföld tiszamenti részére, hogy újabb izgalomba és gyászba borítsa az országot. Szeged és vidéke 1879 elején ugyanis az árvíz martalékává lett.

A szegedi árvíz.

Rettenetes veszedelem látogatta meg 1879 március 5—12. napjaiban Szeged városát. A nagymérvű esőzések és a tavaszi hóolvadás következtében a Tisza vize úgy megnövekedett, hogy két lábnival maga-

sabbra duzzadt fel. A katasztrófa március elején minden órában nagyobb és nagyobb biztossággal közeledett a szép alföldi városra, míg végre március 5. és 6. közti éjjel a vízár megkezdte a rohamot a szerencsétlen város ellen.

Ekkor szakította át a várostól északra levő percsorai töltést, aztán nekizúdult Algyő és Tápé tiszaparti községeknél és elsöpörte azokat. Egy másik rohanó ár Dorozsma községet pusztította el s ezzel körülfogta Szegedet, melyet az osztrák állami vasút, az alföldi vasút töltései és a baktói töltés védtek. Az elöntött községek és tanyák lakói a vízből kiemelkedő töltésekre menekültek s ott vártak a segítségre napokon át. Egy részük Szegedre futott, azián szertevitték őket Vásárhelyre, Szentestre, Csongrádba, Temesvárra.

A városi hatóság eközben mindent elkövetett a belső töltések védelmére. Március 8. és 9. borzasztó küzdelmek között telt el. A lakosság csak a saját vagyonának mentésére gondolt s erőszakkal sem lehetett közmunkára fogni. Mindenki előkészületet tette a menekülésre. A főváros felé a vasúti közlekedés megszűnván, csak Temesvár irányában jártak a vonatok. Erről a vidékről hozatott munkásokat is Lukács György, a kormánybiztos. Egy nap mulva már az a remény éledt, hogyha közbe nem jön valami, leküzdhetik a víz erejét s megmenthetik a várost. Egy ideig nyugodtak voltak a kedélyek, de délután ismét olyan szilaj szél kerekedett, hogy az áradat folytonosan nőtt és a hullámok már a töltéseket ostromolták.

Március 12-én hajnali két óra felé a makkos erdőnél a viharzó víz fölszakította a töltést olyan hatalmas erővel, hogy az ott lévő munkások közül is sokat elsodort. Több katona és honvéd is, kiket a töltés őrzésére rendelték, odaveszett. A városházán együtt ülő vészbizottság értesülván a vész beálltáról, sírva adta ki a rendeletet a vészharangok meghúzására.

Az éjszaka borzalmait leírhatatlanok voltak. Az emberek a tulsó part felé menekültek Uj-Szegedre, melyet hajóhíd kötött össze a várossal. Legtöbben azonban azt hitték, hogy a házak elég oltalmat nyújtanak s otthon maradtak. A víz legelőször a Rókuszt s azután a felső városrészt lepte el s 3 órakor már a város nagy része el volt öntve, virradatra pedig az alantabb fekvő helyeken 8—10 lábnyi magasan állt a víz és emelkedett folytonosan. Zúgva járt az áradat uccáról-uccára s néhány pillanat alatt már torlaszokat emelt gerendákból, deszkákból, házi szerkezből, majd háztetőkből, ólabból, bútorokból. Föltépte elég korán a deszkajárdákat is, úgyhogy ez a sokféle torlaszszerű akadály a mentést is lehetetlenné tette.

Fokozta a pánikot az, hogy a gázcsövek is megromlottak és a lámpák kialudtak. A rettenetes éjszakában egyszerre csak tűz támadt, egy mészégető kigyult és a gyufagyár felrobbant. Az uccákon volt ugyan néhány ladik készenlétben, csak hogy ezekkel a mind nagyobb számmal áramló törmelékek között alig lehetett továbbadni. A házfedelek, fák, kútágasok megteltek emberekkel, de nem telt bele még két óra sem és a gyöngye anyagokból épített házak nagy része összeomolni és roskadozni kezdett.

Mire március 13-a felvirradt a városra, Szeged nagy része már romokban hevert. Ugyszólván percről-percre dőltek össze a házak, hogy emberi vagyont és életet maguk alá temessenek. Borzasztó jelenetek tárultak a szem elé mindenütt. A víz holttesteket, állati hullákat, bútordarabokat sodort magával s a felsővárosban megtörtént az is, hogy egy halottat koporsójával együtt hajtott az ár tova. Egy kereskedő feleségével, négy gyermekével, anyjával, cselédjeivel jutott az árba, mely eiragadta örökre. Ilyen halál meglehetősen sok történt.

A katasztrófa olyan óriási volt, hogy egész Szegedet tönkretette. Mindössze alig pár száz ház volt, mely kiállotta a veszélyt, de ezek is tetemesen megrongálódtak. Ellenben már az első két napon 4000 ház elpusztult. A vihar március 13-án is egész nap dult s estére még inkább fokozódott. Az időjárás télire fordulván, kemény fagy állott be, ami a házakból kiszorult és a töltéseken, Új-Szegeden vagy más pontokon virrasztó nők, gyermekek és öregek helyzetét kétségbeesetté tette.

A vizsgálat megállapította, hogy az árvíznek 151 emberáldozata volt, akik mingyárt a katasztrófa napjaiban meghaltak, ellenben igen sok volt a betegek száma is, kikből szintén sokan meghaltak. Rombadőlt

Haynald Lajos.

A jótékonyágáról, bőkezűségéről s nagy szónoki képességéről híres főpap a politikai életben is nevezetes szerepet játszott. Az abszolutizmus alatt erdélyi püspök volt, de lemondott méltóságáról, mert nem akarta teljesíteni az udvar kívánságait. A kiegyezés után kalocsai érsek s bíbornok lett.

összesen 5585 ház s az egész városból 417 épület, illetőleg 334 lakóház maradt épségben. A kárt tízmillió nyolcszázezer koronára becsülték. Március 17-én a király személyesen meglátogatta a vésszel sujtott várost s maga iparkodott vigasztalni a földönfutóvá vált embereket, azzal biztatva őket, hogy Szeged szebb lesz, mint aminő volt. A király tetemes összeget bocsájtott a károsultak rendelkezésére, de ugyanezt tették világszerte s Bécsben, Berlinben s Európa minden nagyobb városában gyűjtéseket folytattak az árvízkárosultak felsegítésére.

A magyar képviselőház nyomban elhatározta, hogy kormánybiztos kiküldése mellett az árvízkárosultak élmezésére és ellátására minden lehető segélyforrást megnyit. A főváros naponkint 10.000 darab kenyeret küldött Szegedre, a kormány tizenkétezret s ugyanakkor *Eötvös* Károly indítványára azt is kimondotta, hogy az árvíz által sujtott vidéken az adóbehajtás felfüggesztetik s egymillió forintot bocsátanak ideiglenesen a károsultak támogatására.

A tiszaezlári pör.

Az országgyűlési pártok között a hetvenes években egy új irányzat kezdte felütni fejét, melynek, ha nem is tekintélyes, de elég szép számú hívei voltak s németországi mintára nálunk is a felekezeti gyűlölség meghonosításával iparkodott politikai tőkét kovácsolni magának. Ez volt az *antiszemizmus*. A parlamentben heves viták folytak nem egyszer a zsidókról, a tapolcai választókerület pedig egyenesen felírt az országgyűléshez a zsidók egyenjogusításának és egyéb jogainak megszüntetése tárgyában. Szidták, átkozták a zsidókat jobbra-balra, parlamentben és parlamenten kívül, figyelmen kívül hagyván azt a kétségtelen tény, hogy a magyarországi zsidóságnak az ország felvirágoztatása körül rendkívüli érdemei voltak.

Az antiszemita pártnak első igazi s mondhatni világra szóló szereplését a *tiszaezlári pör* néven ismeretes bírói eljárás tetőzte be. Nemcsak az országot hozta forrongásba 1882 április 1-én ez az eset, hanem a külföld figyelmét is Magyarországra terelte s hónapokon át a legnagyobb izgalomban tartotta. Szomorú idők voltak ezek a magyar társadalom életében s szomorú emlékeket kavart fel még évek multán is e sajnálatos esemény. A hirhedt eset abból támadt, hogy a *Verhovay* Gyula szerkesztésében megjelenő *Függetlenség* című lap 1882 tavaszán egy vidéki tudósítást közölt egy *Solymosi*

Eszter nevű tiszaezlári leányzó eltűnéséről. Az esetet a tudósító úgy adta elő, hogy 1882 április 1-én, a zsidó pesach ünnep kezdetén, mikor Tiszaezláron a zsinagógában négy vidéki sakter pályázott az ottani sakter-állásra, a tizennégyéves Solymosi *Eszter* nevű parasztleány a zsinagoga táján titokzatos körülmények között eltűnt. A parlament ülésén *Ónody* Géza interpellációt terjesztett elő „a zsinagógában eltűnt keresztény leányról” s az interpelláció után egyszerre kitért a vérvád meséje. Azt híresztelték mindenfelé, hogy a zsidók húsvéti szertartásaikhoz a keresztény leányszónak vérért vették s a holttestet eltüntették.

Hiába akarták a jobbak argumentumokkal meggyőzni az elfogultakat a vád lehetetlen voltáról, a sajtó és a közönség megtorlást követelt. Solymosi *Eszter* tragédiájának híre bejárta az egész világot s mindenütt abban a kiszínezett torzításban, ahogyan az antiszemita sajtó ezt az esetet heteken és hónapokon át tárgyalta. Végül már senki nem akarta elhinni, hogy Solymosi *Eszter* balesetnek, öngyilkosságnak vagy egyéb szerencsétlenségnek lehetett áldozata, ellenben annál nagyobb hitelt talált a zsidók által való megöletésének vak elfogultsággal kieszelt meséje.

Ugy látszott, hogy mindazok a becses kulturális értékek, melyeket a magyar szabadelvűség legdíszesebb kincse gyanánt őrzött és fejlesztett, egyszerre sárba hullanak egy tendenciózusan forszírozott történet felvetésével, melynek valódi célja a felekezeti gyűlölség és üldözés lángralobbantása volt. A vád elkészült és szólt ekképpen: *Scharf* József egyházi 14 éves fia, *Scharf* Móric látta, mikor apja Solymosi *Eszter*t bevezette a templomba s a templomajtó kulcslyukán szintén látta, midőn a leány száját a sakterek betömték, torkát elmetsették és a vérért vették. A lapok óriási terjedelmű tudósításokat közöltek erről az esetről s ezek a nagyterjedelmű tudósítások visszatükrözték a tiszamenti kis magyar község felfordult életét, szenzációját és egész örületét. Pár nap alatt Solymosi *Eszter* szomorú eltűnése olyan világrendítő szenzációvá nőtte ki magát, mely nem hagyott közönyösen egyetlen élő lelket sem az országban. Legnagyobb izgalom magában a községben uralkodott.

Hivatalos emberek, csendőrök, újságírók, ügyvédek, orvosok, ügyészek, bírák, professorok fordultak meg a községben s a már meglevő izgalom újabb és újabb tápanyagot talált. Nem is volt már egyébről szó és a kedélyek lecsöndesítését nem is lehetett egyébtől remélni, mint egy szabályszerűen lefolytatott bói

vizsgálattól, mely a tények rideg valóságában állítsa oda a közvélemény elé a képzelt rémdráma minden szenzációját.

Nem arról volt szó, hogy a vétkest futni engedjék, hanem, hogy egy tisztán felekezeti gyűlölségre alapított hajsza ebben a jellegben ne tombolhasson olyan ártatlanok és pedig százazrek rovására, kik egyetlen gondolatukkal sem szolgáltak rá arra, hogy a törvény védelme alá helyezett biztonságuk a szenvedélyektől felgyújtott tömeg féktelenségeinek zsákmányává legyen.

A tiszaeszlári zsidók, hogy a meggyalázó vádat magukról elhárítsák, valahol egy leányhullát kerítettek, melyet a Tiszán tutajosokkal leúszattak s Tiszadadán, a part közelében eltemettek, mintha Solymosi Eszter maga ölte volna magát a Tiszába. A vizsgálat során a hatóság rendeletére a holttestet exhumálták s a feloszlásnak indult tetemben sokan ráismerni véltek az eltűnt leányzóra, mások ellenben tagadták a személyazonosságot. A megyei orvosok bár a hulláról minden haj és szőr le volt málva, azt konstataáltak, hogy ez nem lehetett a Solymosi Eszteré, hanem egy szőke nőé. Eszter ugyanis barna volt. A felülvizsgálatra leküldött egyetemi orvostanárok ellenben a már teljesen rothadásban levő hullában Solymosi Esztert ismerték fel. Ilyen ellentétes, összevissza és egymásnak ellentmondó véleményekkel indult meg a vizsgálat, mely egy évnél tovább tartott.

A végtárgyalás 1883 június 19-től augusztus 3-áig húzódott s itt Eötvös Károly fejtett ki rendkívüli munkát, mint védőügyvéd, olyan sikerrel, ami páratlan volt a maga nemében. Eötvös rendkívüli ébersége, eszessége, igazságérzete és hat óránál tovább tartó védbeszéde kiderítette, hogy Scharf Móricot apja és a sakterek ellen való vallo-másra, illetőleg vádra egy törvényszéki írnok tanította be, aki egykor emberölésért tizenöt évi fegyházát viselt. Kiderítette továbbá, hogy a vád alá helyezett zsidókat és hullacsempészeket a legbrutálisabb eszközökkel vallatták. A végtárgyalás azzal végződött, hogy a nyíregyházi törvényszék az összes vádlottakat felmentette, a felsőbb bíróságok pedig az ítéletet megerősítették. A vérvád kitalálóinak mindez nem volt elég. Ezek a törvényszéki tárgyalás után is azt hirdették, hogy mindaddig, amíg Solymosi Eszter hullája elő nem kerül, a zsidók a vérvád gyanuja alól nem tisztázták magukat. A fővárosban is a lapok által felbujtatott csöcselék körében olyan ellenséges hangulat uralkodott a zsidók iránt, hogy számos zsidó kereskedő üzletét kirabolták, házuk ablakait beverték, őket megtámadták, úgyhogy a zsidóüldözés a vidékre is kihatott s különösen Zala, Somogy és Pozsony megyékben

nagyobb rablásokig, gyűjtogatásokig s a zsidók megtámadásáig fokozódott.

A zsidókérdés gyulékony volta és az ebből keletkező túlérzékenység voltak okozói annak a tragédiának is, mely a Wahrmann—Batthyány párbajt előidézte. Wahrmann ügyvéd, aki meglehetősen gazdag volt, titokban megesküdött egy dúsgazdag földbirtokos leányával. Miután a fiatalok szerették egymást, de a szülők ellenezték a házasságot, úgy egyeztek meg, hogy a leány a szülői háznál marad mindaddig, amíg a szülők engedékenyebbé válnak. Így is történt. Közben azonban a szülők jobbnak látták, ha leányukat a vagyontalan, de előkelő származású gróf Batthyány Ödönhöz adják, aki a már megesküdött menyasszonnyal házasságra is lépett. Ekkor Wahrmann provokáltatta a grófot és pisztolypárbajban agyonlőtte. A tiszaezlári események hullámaiban ez a tragédia szintén meglehetősen nagy izgalmat szült.

Az országbíró meggyilkolása.

Nem sokkal ezen események után egy másik borzalmas eset rázta meg az országot. Az utolsó országbírónak, gróf *Majláth* Györgynek, a későbbi Majláth Gusztáv Károly erdélyi róm. kath. püspök édesapjának a meggyilkolása keltette fel ország és európaszerte az emberek megdöbbenését. A fővárosban 1883 március 29-én az a hír terjedt el, hogy Majláth György országbíró ágyában meggyilkolva találták. Az országbíró inasa, Berecz jelentette fel az esetet, mingyárt reggel, midőn gazdájához bemenve, őt kendővel betömött szájával és zsineggel meg-hurkolt nyakkal, megfulladva találta az ágyában. A rendőrség rögtön megindította a nyomozást s a vizsgálat adatai csakhamar arra a nyomra vezettek, hogy a gyilkosságban az országbíró inasa, Berecz nem lehet ártatlan. A feljelentést azért tette, így állapította meg a rendőrség, hogy a gyilkosság gyanúját ezzel is elterelje magától.

A rendőrségi nyomozásnak egy ideig csekély eredménye volt, mert a tettesek megszöktek s nem lehetett őket rögtön kézrekeríteni. De csakhamar kiderült a tényállás, hogy Berecz két cinkostársát, *Spanga* Pált és *Pitély* Józsefet még az est folyamán elrejtette a lakásban s mikor az országbíró hazatért és lefeküdt, berontottak a hálószobába, hol az agg Majláthtal csak meglehetősen erős küzdelem után tudtak végezni. A gyilkosságban állítólag Berecz nem vett részt, hanem csak mint felbujtó működött közre.

A budai Fortuna című épületben tartotta meg a törvényszék a gyilkosok fölött a végtárgyalást s mind a hármat kötél által való halálra ítélte. Az ítélet úgy szólt, hogy mivel Spanga töredelmes magabaszállást mutatott, kegyelemképpen elsőnek akasztassék fel. Másodiknak Pitély s harmadiknak Berecz olyan formán, hogy társaik felakasztását végig szemléljék. A kivégzés napja 1884 február 23-án volt. Érdekes volt azonban, hogy a nép mindvégig a gyilkosok mellett foglalt állást s olyan nagy mértékben nyilvánította rokonszenvét mellettük, hogy a rendőrségnek lázadástól kellett tartania.

Zavargások nélkül nem is ment végbe a kivégzés, bárha már egy nappal előbb gyalog és lovascsapatok az egész ucca környékét megszállva tartották. A lázongó tömeg a kerepesi-úti gyűjtőfogház összes ablakait beverte és ki akarta szabadítani a foglyokat. Erre a rendőrség és a katonaság szétverte a tömeget és egy csomó embert letartóztatott. A kivégzés napján, miután a népet nem engedték az épület közelébe, tüntetésen kívül egyéb nem történt. A nép állandóan a mágnásokat szidalmazta s valahányszor feltűnt a Kerepesi úton egy-egy főúri fogat, a néptömeg a benne ülőket hatalmasan lehurrogta.

A mágnások ugyanis nagy számmal jelentek meg a rémes látványosság szemlélésére. Hét órakor reggel, a fogházzal szemben levő tót templom harangjának jeladására vette kezdetét a szomorú exekúció, amiben megint az volt sajátságos, hogy a külső néptömeg zajongása egészen az udvarra behatolt. A karhatalom elhelyezkedett az udvaron s a kordonon kívül a mágnások, színészek, írók és más érdeklődők helyezkedtek el. Az ítéletek felolvasása után gyorsan ment a kivégzés. Mialatt *Kozárek* hóhér Spanga Pált akasztotta, Pitély és Berecz fegyőrök fedezete mellett, egy deszkából összeállított spanyolfal mögött állottak, úgyhogy a közvetlen közelükben végbe menő kivégzés legkisebb mozzanatát is láthatták és hallhatták. Spanga és Pitély rövid beszédet is intéztek a közönséghez, amelynek lényege az volt, hogy engedelmet kérnek a mágnásoktól az országbíró meggyilkolásáért. Berecz ellenben keményen viselte magát. Káromkodott és átkozta bírąit, akik igazságtalanul ítélték halálra. De nem sokáig kiabálhatott, mert a dobosok megperditették a dobokat, *Kozárek* legényei pedig villámgyorsan a bitófa alá hurcolták, ahol pár perc múlva meghalt.

A sajtó liberálisabb része — a gyilkosok kivégzése alkalmából — nyomban szót emelt a kivégzésnél alkalmazott szégyenletes kegyetlenségek ellen. Kimondta nyíltan, hogy szégyenére válik az igazságszolgáltatásnak az olyan törvény, mely nem elégszik meg a bűnös ártal-

matlanná tételével, hanem a bosszuálló hatalom palástjába burkolózva, odaáll a bitófa elé és ezerszeresen fokozott kiadásba' elköveti ugyanazt a bűnt, melynek e'követéséért a vétkest bünteti. Erőteljesen tiltakozott az ellen, hogy a kivégzések látványos mulatványok színvonalára süllyesztessenek és az emberi érzés nevében követelte, hogy ezután a kivégzéseknél, amennyiben azok a halálbüntetés végleges eltörléséig egyelőre még érvényben maradnának, a bíróság ne alkalmazhasson sem súlyosbító, sem borzadásra szánt külsőségeket.

Majláth György országbíró 1867-től 1883 március végéig viselte méltóságát. Ez a közjogi tisztség azt jelentette, hogy az országbíró volt nemcsak a Kúriának, hanem a felsőháznak is elnöke. Halála után a két elnökség kétfelé választatott s külön-külön személlyel lett betöltve.

A nemzetiségi kérdés. — A Thaisz-éra. — Az 1885-iki kiállítás.

Az 1881—84-iki országgyűlési ciklus alatt a Tisza-kormány már szerencsésen átlábolt azokon a válságokon, amelyek eddig minduntalan megingatták a pozícióját. Elég szerencsével kezelte a kormány a nemzetiségi kérdést is, amiben segítette őt az a kedvező alakulás, hogy Bosznia-Hercegovina mozgolódása és a szerb-török háború alkalmával a délszláv és a pánszláv politika egészen erejét veszítette.

Mialatt éppen ezekben az időkben Ausztriát a belső pártküzdelmek sorvasztották, Magyarország a nagy-nagy megpróbáltatások után elég kielégítő eredménnyel haladt a konszolidáció útján. Tisza Kálmán kétségtelenül erősen konzervatív szellemű politikus volt, de ha szükség volt rá, tudott megalkudni is és ügyes taktikával kerülte ki a nehézségeket, ahelyett, hogy gyökeres megoldásokra törekedett volna.

Politikáját ő maga jellemezte legtalálóbban egyik beszédében. „Bátraknak kell lennünk nemcsak személyesen, hanem a politikában is és mégis óvakodnunk kell a vakmerőségtől. Nekünk okosoknak és előrelátóknak kell lennünk, de fölöttébb vigyázni egyszersmint, nehogy ezen két, magában megbecsülhetetlen tulajdonság túlzása által gyáva politikát kövessünk s óvatosságból magunk adjuk föl azt, amit veszélyeztetni nem akarunk.“ Gyakran támadták is azért, hogy nagy ügyességet fejt ugyan ki a pártokkal és az egyénekkal való bánásmódban, de nem ragaszkodik szilárdan elvekhez s hatalmát s annak tartóságát inkább ügyességének, taktikázásának köszönheti, semmint a kitűzött irányokhoz való ragaszkodásnak,

Politikájának hatását a román nemzetiségi párt érezte meg leg-

először. Ez a párt a kiegyezés utáni parlamentben meglehetősen tekintélyes számmal volt képviselve, a nyolcvanas évek elejétől kezdve azonban a *passzivitás* álláspontjára helyezkedett, miután belátta, hogy nem képes programját megfelelő sikerrel képviselni. Tisza Kálmán kihasználta ezt a változást is s inkább a kormány pártjába való bevonással iparkodott a nemzetiségi képviselőket megnyerni. Sikerült is ez neki annyira, hogy a szabadelvűpártnak mindaddig, amíg ő volt a vezére, a nemzetiségi, de szabadelvű programmal megválasztott képviselők a legmegbízhatóbb támaszai lettek.

A parlamentet és a közéletet megzavarták koronként egyes botrányok, mint a rendjelközvetítési botrány, mely egy nagyszabású pörrel végződött, de ezek a Tisza hatalmi pozícióját alig tudták érinteni. Ez időben történt a fővárosi rendőrség újjászervezésének kezdete is, mellyel aztán megszűnt a főváros közbiztonsági szolgálatának az a korszaka, mely, mint egészen korhadt és korrupt rendszer, *Thaisz Elek* főkapitánytól kapta elnevezését.

A *Thaisz-korszak* 1867-től 1888-ig tartott Budapesten. Ez idő alatt *Thaisz Elek* rendőrsége látta el a főváros közbiztonságát. Bizonyos, hogy ebben az időben a budapesti rendőrségről nem lehetett elmondani azt, hogy hivatása magaslatán állott. Maga *Thaisz* tehetséges ember volt, rossz hírű házassága sodorta bele azokba a visszaélésekbe, amelyek a vezetése alatt álló rendőrségnél rövid idő alatt rendszerré emelkedtek. Felesége révén ugyanis összeköttetésbe és rokoni viszonyba jutott a legkétesebb elemekkel. Házassága úgy történt, hogy feleségét, aki egy nagyobb mulatóban volt alkalmazva, megszöktette férjétől s kénytelen volt ennek a házasságnak összes konzekvenciáit viselni. A rendőrség bizalmas szolgálatainak ellátására felesége rokonait vagy protezsáltjait alkalmazta, úgyhogy ezeknek meglehetősen befolyásuk lett, mellyel szívesen és mindig visszaéltek, ha anyagi hasznuk mutatkozott belőle.

A pesti nép ekkor már azt is tudta, hogy a rendőrségen mindent ki lehet vinni, ha *Thaisz Eleknének* az ajánlólevelével vagy protekciójával lép fel az illető. Ennélfogva keresték a kegyeit, sőt voltak ügynökök, akik provízió ellenében készséggel közvetítették az ismeretséget, melynek vége az lett, hogy az ügyes-bajos embernek megfelelő sápert *Thaisz Elekné* megígérte a támogatást. Amilyen volt ez a rendszer, olyanok voltak a közegei is. Igaz, hogy az akkori viszonyok mentik *Thaisz* rendszerét, mert nem lévén képzett, elegendő számú és rendes fizetésű rendőrség, olyan elemekkel volt kénytelen dolgozni, amelyet

éppen talált. Nagy rendőri állományra pedig szükség volt éppen a kiegyezés után, mert az addigi Prottmann-féle osztrák rendőrség inkább politikai rendőrség volt, mely arra vetette minden igyekezetét, hogy összeesküvéseket, lázadásokat leplezzen le és politikailag kompromittált magyar embereket tartson megfigyelés alatt. Közbiztonsági szempontból ez a rendőrség nem sokat ért, úgyhogy a monarchia minden részéből összesereglett csavargóknak, tolvajoknak és betörőknek valóságos Mekkája lett a magyar főváros.

Thaisz Eleknek, aki ügyvédből lett Pest város főkapitánya, éppen a közbiztonságot kellett az új korszak alatt megszilárdítania. Mivel ehhez nem voltak megfelelő eszközei, úgy segített magán, hogy a rendőrség kötelékében a leghírhedtebb alakokat is alkalmazta. Sok tekintetben bevált az a példaszó, hogy a tolvajból válik a jó zsandár, mert a Thaisz-korszak minden hájjal megkent, bizalmas alkalmazottjai a főváros tolvajvilágának minden titkait ismerték. Ők ismét besúgókat tartottak maguk mellett, akiknek nem volt ugyan fizetésük, de kárpótolva lettek egy-egy koncesszió vagy egyéb jog és kedvezmény megkapásával s továbbra is a rendőrség besúgóí maradtak. Sőt mikor nagyon meg volt szorulva a rendőrség valami nagyobb szabású mozgalom alkalmával, mint török-barát tüntetések és oroszellenes népgyűlés idején vagy az úgynevezett székely-pucs szervezése alkalmával, egyszerűen úgy segített magán ilyenkor, hogy a hordárokat tömegesen beidézttette és titkos rendőri szolgálatokra alkalmazta. A hordár-detektívek természetesen sokszor keltettek nagy derűtséget túlbuzgó munkájukkal. A székely pucs leleplezése idején is megtörtént, mikor azt a parancsot, hogy Helfi Ignácot megfigyelés alatt tartsák, úgy értelmezték, hogy Helfinek minden lépésére ügyelniök kell s behatoltak a lakásába s egy részük az előszobában aludt, más részük az ebédlőben figyelte Helfit. A főkapitányság később utasította őket, hogy óvatosabban járjanak el, amit ismét

Helfi Ignác.

Kossuth Lajos leghívebb embere volt, s a vele való összeköttetése miatt Kossuth Lajos íródeákjának is nevezték. A parlamentben a negyvennyolcas pártnak volt lelkes híve.

ügy értelmeztek, hogy folytonosan a nyomában voltak a gyanúsítottaknak. Helfivel történt az is, hogy mikor a parlamentbe akart hajtatni, két hordár nyomban a kocsi bakján termett, egy pedig elhelyezkedett a kocsiiban s így kísérték a parlamentig, sőt még oda is bekísérték volna, ha a háznagy ki nem utasítja őket.

A Thaisz-féle rendőrség működésének ezek azonban csak a komikus részletei. De ebből a rendszerből sem a közbiztonságra, sem a főváros hírnevére semmi jó nem származhatott. A rendszer azért jó ideig mégsem borult fel, mivel Thaisz Eleket az udvar kegye tartotta. A király budapesti látogatásai alkalmával és általában az osztrákellenes tüntetéseknél Thaisz Elek mindig a legmegbízhatóbb embernek mutatkozott s csak nagynehezen és jó későre, mikor már nem lehetett tovább takarni a tizenöt évnél tovább tartó korupciós rendszer visszaéléseit, küldött a kormány vizsgálóbiztost a rendőrség működésének ellenőrzésére s egy év múlva, 1886-ban aztán Thaisz Elek is beadta a lemondását, hogy *Török János* főkapitány számára engedje át a fővárosi rendőrség vezetését.

A Thaisz-korszak ezzel megszűnt véglegesen, de emléke a főváros történetében külön lapot fog követelni a maga számára.

Az 1885-i esztendő némi mozgalmasságot hozott a politikába azzal, hogy *Tisza Kálmán* február elején törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé a *főrendiháznak felsőházzá való átalakításáról*. A javaslat szerint a születési és címzetes mágnások közül meghívandók a cs. és kir. főhercegek, a zászlós urak, vagyis az udvar törvényes főtisztviselői, a legalább 3000 frt egyenes adót fizető született mágnások, a 3000 frtnál többet adózó nemmágnás földesurak és gyárosok, a hitfelekezetek főpapjai és egyházi főnökei közül a római kat., gör. kat., gör. keleti, román és szerb megyés érsekek és püspökök, a két protestáns egyház öt-öt püspökéből és egyházkerületi főgondnokából választás szerint 3—3 püspök és 3—3 főgondnok, az unitáriusok és zsidók közül egy-egy főpap. A kimaradó főispánok, címzetes püspökök és indigenák helyett, a legtöbb adót fizető mágnások számarányában, negyed, legfőlebb egy harmadrészben a kormány oly jeles hazafiakat terjeszthet a király elé, kik a főhivatalok, a tudomány, ipar, kereskedelem, irodalom vagy művészet körül maguknak kiváló érdemeket szereztek.

A törvényjavaslat megállapította továbbá, hogy a felsőház hatásköréhez tartozik nemcsak a képviselőház munkásságának ellenőrzése és a hozott törvények esetleges módosítása, de némely tárgyra nézve a kezdeményezési jog is, miután éppen a parlamentben történtek olyan

felszólalások több ízben, melyek kétségbe vonták a főrendiház kezdeményezési jogosultságát.

A főrendiház, mikor tárgyalás alá vette a javaslatot, először egy százas bizottságot jelölt ki a referálás megtételére. A bizottság nem fogadta el a felsőház címet, ellenben elfogadta a háromezer forintos cenzust és a hitfelekezetek főpapjaira vonatkozó javaslatot az izraelitáké kivételével. Az izraeliták főrendi képviseletét azért kívánta mellőzni, mivel a zsidók egyházilag nincsenek szervezve. A kezdeményezés jogát szintén fenntartották maguknak, a kinevezendő főrendeket illetőleg azonban csak ötven egyén kinevezését fogadták el. Ez volt a főrendiház álláspontja a javaslattal szemben, melyet csekély módosítással hosszas vita és az ellenzék heves tiltakozása után a képviselőház 86 szótöbbséggel elfogadott.

Országos szempontból igen fontos és nagy jelentőségű esemény volt az 1885-iki országos kiállítás. Nagy dolog volt ez, mert az évszázadok óta elnyomatás alatt tartott országnak most kínálkozott az első alkalom arra, hogy ipari, gazdasági és kereskedelmi fejlődéséről, a maga szerény eszközei szerint a világ előtt tanúságot tegyen. A negyvenes évek ipari kiállításaitól eltekintve, melyek Kossuth Lajos lelkes agitációi nyomán keletkeztek, most volt az első alkalom, hogy az ország bemutassa a maga kulturális haladásának ipari és gazdasági eredményeit.

Nevezetes nap volt, mikor a Városliget területén rendezett kiállítást Ferenc József magyar király az összes diplomáciai képviselők, az osztrák és közös miniszterek s a külállamok megbízottjai jelenlétében megnyitotta. Évtizedek óta talán ezúttal szerepelt Magyarország a külföld előtt a maga nemzeti önállóságát megillető jelentőségben. A király, a trónörökös jelenléte, továbbá az udvar tagjainak, a minisztériumoknak és a diplomáciának a képviselete azt jelképezte, hogy Magyarország önálló állami létének jelentős határfordulójára jutott.

A Janszky-ügy.

A béke és kölcsönös megelégedés napjai nem sokáig tartottak. Az 1885-iki kiállítás nagy sikere azonban alkalmasnak látszott arra is, hogy az ellenzéki pártokat és az ország ellenzéki közvéleményét kiengesztelje Tisza Kálmán személye és politikája iránt. Tisza Kálmán ugyanis most állott hatalmának a tetőpontján s pártja olyan szervezeten és egységesen tömörült körülötte, hogy az ellenzék minden akciója hajótörést szenvedett ellene. Azonban alig telt el egy esztendő

s a sajtónak valóságos forradalmi állapotok között kellett a megsértett nemzeti önérzet jogos felháborodását tolmácsolnia. Annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, ez az eset, mely *Janszky-ügy* néven írta be emlékezetét a történelem lapjaira, a legnagyobb forrongást okozta az ország hangulatában.

A dolog úgy történt, hogy 1886 május 21-én, Buda vára visszavételének évfordulója napján, *Janszky* Lajos cs. és kir. vezérőrnagy, egy közös gyalogdandár parancsnoka, a budavári temetőben megkoszorúzta Hentzi tábornoknak, Budavára 1849-iki osztrák védőjének sírját. Maga ez a tény, feltéve, hogy mint magánjellegű kegyeletnyilvánítás történik, még nem zavarta volna fel a főváros nyugalma, ha *Janszky* el nem követi azt a tapintatlan provokációt, hogy maga köré gyűjtve a Budapesten állomásozó műszaki csapatok tisztjeit, azok társaságában vonult a budai temetőbe s Hentzi sírját nemcsak megkoszorúzta, hanem olyan beszéd kíséretében nyilvánította kegyeletét, mely egyenesen szándékos kihívása volt a nemzet felháborodásának.

Janszky beszédében ugyanis azt ajánlotta a tiszteknek, hogy vegyék mintaképül Hentzi tábornokot, aki az uralkodó iránt való hűségében hullatta véréát és a *lázadók* legcsábítóbb ajánlatai sem voltak képesek az osztrák ház és a katonai becsület iránt való hűségétől eltántorítani. Ez a beszéd még ebben az enyhe és rövid kivonatban is a legbrutálisabb sértést vágta oda a nemzet arcába. Két napig azonban nem tudott senki a dologról. Ekkor azonban a függetlenségi lapok részletesen megírták aztán az esetet és követelték a legszigorúbb vizsgálat megindítását. A beszéd ismertetése óriási hatást tett. Megmozdult az ucca és olyan fenyegető magatartást öltött, minőt akkor szokott, mikor nagyon komoly dolgok vannak készülóban. Az egyetemi ifjúság és a főváros polgársága hatalmas tüntető menetben vonult *Janszky* tábornok lakása elé s miután összes ablakait betörte és őt macskazenével inzultálta, a legdühösebb szavakkal adott haragjának kifejezést.

A híres tüntetési négyszög, a mai Kossuth Lajos ucca, Múzeum körút, Rákóczi út és Károly körút sarka, napról-napra zsufolva volt a tüntetők ezreivel. A katonaság és a kormány szerette volna eltussolni a dolgot, különösen Tisza Kálmán, de nem lehetett. Tisza Kálmán végül is kénytelen volt nyilatkozni, mielőtt a király vagy az udvar utasítását megkapta volna.

Kijelentette, hogy *Janszky* vezérőrnagy eljárását *helytelennek* és *tapintatlannak* minősíti s egyes célzásaival arra engedett következtetni,

hogy ezt a véleményt az udvar és a főbb katonai körök is osztják. Pedig nem így állt a dolog. *Albrecht* főherceg, ez a talpig osztrák, száraz kedélyű katona volt az első, aki Boszniában mondott egyik pohárköszöntőjében elítélte Tisza nyilatkozatát s ugyanezt tette *Belcredi* osztrák miniszter is. E nyilatkozatok mindenre alkalmasak voltak, csak arra nem, hogy a nemzet felháborodását enyhítsék. A lapok ismételten szová

Zichy Antal.

Író volt és politikus. A szabadságharc alatt mint hírlapíró szerzett érdemeket a nemzeti ügy mellett, amiért haditörvényszék elé került. Mint képviselő a Deák-párthoz tartozott, majd a főrendiház tagja lett.

Beöthy Ákos.

Kiváló ellenzéki politikus volt, majd a nemzeti párthoz csatlakozott. Kitűnő szónok volt.

tették az esetet és elégtételt követeltek. Az ifjúság és a polgárság pedig folytatta tovább a tüntetéseket, melyek olyan nagyarányúvá fejlődtek, hogy a legnagyobb veszedelemtől lehetett tartani.

A tüntető tömeg szembeszállt a katonákkal s nem engedett az erőszaknak sem. Kemény dulakodások folytak a katonák és tüntetők között, de egyelőre fegyveres beavatkozásra még nem került a sor. Pár nap múlva aztán ez is megtörtént. A tüntetők közáport zúdítottak a katonákra, mire ezek egy munkást megöltek és több diákot és tüntetőt megszúrtak. De még ez a véres lecke sem volt elég hathatós arra, hogy a tömeg lecsöndesedjék. Napról-napra megújultak a tüntetések, melyeknek csak úgy tudott véget vetni a parancsnokság, hogy a helyőrséget

mozgósította és előre megállapított haditerv szerint vezette a tüntetők ellen. Talpon volt az egész katonaság, mely különböző irányokból indulva, a tömeget összeszorította és megadásra kényszerítette. Az izgalmak nagyságáról és a tüntetések méretéről fogalmat ad az a tény, hogy a katonaság *hétszáz* embert tartóztatott le egy napon.

Ezzel a katonai eljárással szemben a sajtó nem látta azonban elintézve a Janszky-ügyet. Arra figyelmeztetett cikkeiben, hogy a megsértett közvélemény lecsöndesítésének nem ártatlanok elfogatásában és megrendszabályozásában van az orvossága, hanem a vétkes és tapintatlan tábornok szigorú megfenyítésében. Ha a bécsi kormány ilyen kérdésekkel szemben csak a puskára és szuronyra fog támaszkodni, akkor leghelyesebb volna mingyárt ágyúkkal kezdeni — írta egyik liberális ujság. Ezek még sikeresebben és még radikálisabban el tudják végezni azt a szerepet, melyet az udvar a katonaságra tolt, de a Janszky-ügy elintézve akkor sem lesz, mert alkotmányos országokban politikai differenciákat és tapintatlanságokat nem puskatussal szoktak elintézni.

A tiltakozásoknak és az elégtételt sürgető cikkeknek azonban nem volt semmi eredménye. A Janszky-ügyet Bécsben katonai és hatalmi kérdés gyanánt kezelték s többek között Albrecht főhercegről tudott dolog volt, hogy Janszky eljárását csöppet sem helyteleníti, sőt egészen helyesnek tartja azt a beszédet, amelyet Janszky mondott Hentzi sirjánál. Elégtétel helyett arculvágták tehát újra a nemzetet s ezzel a Janszky-ügyet még inkább napirenden tartották.

Kezdődtek újra a tüntetések és zavargások. Hogyne is kezdődtek volna. Janszkyt, ahelyett, hogy megbüntették volna, Albrecht főherceg ajánlatára *hadtestparancsnokká* léptették elő, a hazafias érzésű *Edelsheim Gyulai* Lipót budapesti hadtestparancsnokot pedig nyugdíjazták. Nagy elkéseredést szültek ezek a méltánytalan és bántó intézkedések az országban. A fővárosi polgárság népgyűléseket tartott, melyeken a függetlenségi politikusok is résztvettek. A tiltakozásoknak és tüntetéseknek mégsem lett egyéb eredménye, mint egy formula, egy általánosságokba burkolt és odavetett legfelsőbb kijelentés, mely Edelsheim Gyulai Lipót hadtestparancsnok nyugdíjaztatását katonai tekintetekkel és a szolgálat érdekével okolta, a Janszky-ügyre vonatkozólag pedig egészen mellékesen ezeket jegyezte meg:

„Sajnos, hogy egyes tények miatt az egész hadsereg kedvezőtlen bírálban részesítettik.”

A Janszky-ügy ezzel a kijelentéssel el volt intézve. A függetlenségi párt tovább is duzzogott és pedig egészen jogosan, a nemzet kedvet-

lenül és gyöngesége tudatában leverten fogadta a megoldást, ámde titokban a szabadelvű párt is konstataálta, hogy ez az elintézés elégtétel helyett inkább új megalázást jelentett a nemzetre. Janszkynek nem lett semmi bántódása. Tapintatlan viselkedése meghozta azonban számára a legszebb katonai karriert s mikor Budapestről eltávozott, a lapok azt a gúnyos tanácsot adták neki, hogy most siessen a lengyeleket, cseheket, horvátokat és olaszokat inzultálni, mert ezen az úton legbiztosabban haladhat előre.

A véderőjavaslatok.

Tisza Kálmán hatalmának egész nagyságát élvezhette még ezekben az időkben, de éppen ezért elleségei talán sohasem voltak elszántabbak irányában, mint éppen akkor. De közben egyéb dolgok is kezdtek tekintélyét lassanként alább szállítani. Így többek között a főrendház reformjáról szóló javaslatában eleinte úgy tervezte, hogy százötven tagot a király nevez ki. Andrássy Gyula gróf azonban követelte száznak az elejtését, hogy a főrendház konzervatív jellege és feudális szervezete ezzel még inkább biztosítva legyen. Tisza kénytelen volt engedni s a demokrácia rovására tett ezen engedményei a szabadelvűbb körökben meglehetősen visszatetszést keltettek.

Tekintélyének a megcsorbulására vezetett az is, mikor az úgynevezett román határkérdésben belement abba az elméletbe, hogy Ausztria és Magyarország közös határral bírnak, miáltal Magyarország önállóságának háttérbe szorítását, illetőleg önálló voltának elhomályosítását ismerte el. Igaz, hogy mikor észrevette a súlyos közjogi tévedést, kijelentette, hogy ez nem volt helyes s kénytelen volt azzal menteni az eljárást, hogy jövőre ilyesmi nem fog előfordulni.

Mindezek azonban csak pillanatokra ártottak Tisza tekintélyének s nagyobb válságot egyáltalában nem jelentettek politikájában. Jött azonban nemsokára a véderőreform ügye s a Tisza-kormány pozíciója ennél a kérdésnél hatalmasan ingadozni kezdett. Báró *Fejérváry* Géza honvédelmi miniszter 1888 november 3-án terjesztette a képviselőház elé az új véderőre vonatkozó törvényjavaslatot. A függetlenségi és a mérsékelt ellenzéki párt a nemzeti jogok ellen intézett merényletnek tekintette ezt a javaslatot s éppen azért nagy agitációt fejtett ki ellene. A javaslat sérelmes részei közül különösen kettő, a történelmi nevezettségűvé vált 14-ik és a 25-ik paragrafus voltak azok, melyek a sérelmeket és a törvényteleniséget tartalmazták. A 14-ik paragrafus lényegében

arról szólott, hogy a véderőtörvény örökös érvényben tartatik fenn, holott azelőtt csak tíz-tíz évre szóló érvénye volt.

De nem kevésbé országos tiltakozást szült a 25-ik paragrafus, mely az egyévi önkéntesség reformját gérté anélkül, hogy igazi reformokat tartalmazott volna. Ezek helyett újabb sérelmet kínált a nemzetnek azzal, hogy kimondotta, hogy a közös hadseregben szolgáló egyéves önkéntesek kötelesek a tisztí vizsga *német nyelven* való letételére s az esetben, ha vizsgájuk sikerrel nem járna, *második évi szolgálatra*.

Tisza Kálmán maga is csakhamar belátta a paragrafus nemzetellenes voltát s iparkodott annak szigorát, miután a javaslat a német nyelv kötelező ismeretéről és a kétesztendő szolgáltról szólott, azzal enyhíteni, hogy javaslatot adatott be, melynek értelmében a német nyelv csak annyiban és oly mértékben kívántassék, amennyire annak hírése a közös hadsereg szolgálati viszonyaiból kifolyólag multhatatlanul szükséges, továbbá, hogy a magyar korona országaiban honossággal bíró egyéves önkénteseknek szabadságukban álljon az, hogy a vizsga folyamán az államnyelvet, a Horvátországban és Szlavonországban pedig azon országok hivatalos nyelvét használhassák.

A javaslat azonban így sem tetszett s az egyik nagy napilap *Deák* Ferencnek a következő kijelentésével érvelt ellenük: „A magyar nemzet áldozatkészségének bizonyára nincs határa, de a követelt áldozatokat úgy is hozhatja, hogy sarkalatos alkotmányjogokat nem kell csorbítani és a nemzeti érdekeket nem kell megsérteni. Ellenkező esetben azonban kell, hogy határa legyen e sokszor tanusított készségnek is. *Sohasem szabad elfelednünk, hogy az önként feladott jogok azok, melyek a legnehezebben szerezhetők vissza.*”

Megmozdult ismét az ucca és a Janszky-ügy alatt tapasztalt viharos tüntetések szinterévé változott át a főváros. De nemcsak a főváros, hanem az egész ország tiltakozott a paragrafusok ellen s különösen az egyetemi ifjúság, melynek Budapesten *Takács* Zoltán volt a vezére, országos tüntetésekkel izgatott a 14. és 25. paragrafus ellen. Ekkor énekelték a fővárosban és országszerte a Kossuth-nóta dallamára anépszerű verset:

*Abcug Tisza, abcug Csáky, abcug báró Fejérváry !
Abcug a mameluk tábor, éljen doktor Takács Zoltán !
Éljen a haza !*

Az igazi viadal a parlamentben dőlt el, ahol az ellenzék egymásután küldte ostromlóvegeit a javaslatot védő szabadelvűpárt és Tisza ellen. Legnagyobb hatást keltett *Szilágyi* Dezső beszéde.

Szilágyi beszédének azon a ponton volt a legnagyobb hatása, ahol kijelentette, hogy miután a kormány a 14. paragrafus mostani szövegét a régivel egyezőnek állítja, akkor legegyszerűbben úgy lehet segíteni a bajon, hogy a kormány a régi szöveget állítsa helyre. Csakhogy Tisza Kálmán hatalmi szempontból sem engedett s ragaszkodott makacsul az új szöveghez továbbra is, miközben az egész ország elkeseredetten tiltakozott a paragrafusok ellen. A Sándor uccai régi képviselőház környéke napról-napra a legádázabb tüntetések színhelyévé alakult s bár a kormány igen nagy mérsékletet tanúsított a tüntetőkkel szemben, sőt a katonaságot is úgy alkalmazta, hogy fegyverét csakis a legvégsőbb esetekben használja, a forrongó tömeget ezzel a türelmességgel sem lehetett lecsöndesíteni.

A demonstrációk hova-lovább olyan szilajakká váltak, hogy már a dűrva inzultusok határára is átléptek. A szabadelvű képviselők bántalmazásokban, megdobálásokban részesültek, de nem kímélték Tisza Kálmánt sem s midőn egy napon az országházhhoz hajtatott, a tömeg felborította kocsiját és inzultálni akarta, ami meg is történik, ha a lovasrendőrök hirtelen a tömeg közé nem vágatnak és a legválságosabb helyzetben levő miniszterelnököt meg nem mentik. A mozgalmak, protestációk és tüntetések azonban mind nem használtak. A szabadelvűpárt 126 többséggel elfogadta mégis a javaslatokat, melyek azonban a 14. paragrafusra nézve helyreállították a régi szöveg értelmét. E napon a kormány nagy előkészületeket tett a fővárosban a lázongások megfékezésére. Tartani lehetett ugyanis attól, hogy az ucca nem fog belenyugodni a képviselőház határozatába s hirtelen annak, hogy ezrekre menő tömeg fog a miniszterelnöki palota előtt tüntetni. Minden valószínűség mellett szólt, hogy nagyszabású összeütközésben tör ki a polgárság elkeseredése, ha éppen az esti órákban, a tüntetésre való készülődés lázas pillanatai között nem száguld végig a főváros uccáin az a hír, hogy *Rudolf* királyfi meghalt. Egy pillanat alatt vége volt minden tüntetésnek, nem törődött többé senki a véderővel.

Rudolf királyfi halála.

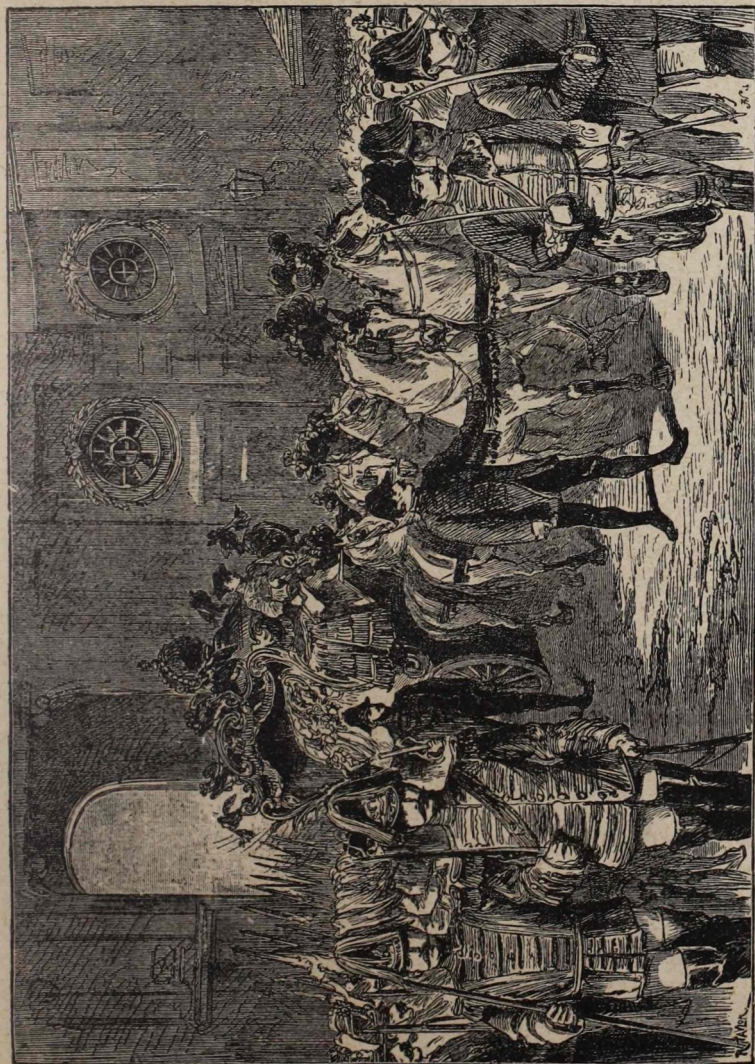
Gyászkeretben tudatták a lapok 1889 január 31-én, hogy az osztrák-magyar birodalom várományosa, a Bécs melletti mayerlingi nyaralótelepen váratlanul elhunyt. Rudolf trónörökös iránt ritka szeretettel és ragaszkodással viseltetett a nemzet. A magyarok iránt való vonzalma, érdeklődése és a magyarság körében való szívélyes tartóz-

kodása mind azt mutatták, hogy Rudolf királyfiban olyan uralkodót fog találni végre a nemzet, aki nem idegenkedik a magyarság iránt. Ezt a bizalmat Rudolf neveltetése és egyénisége is megerősítette a nemzetben. Jól beszélt a magyar nyelvet, alaposan ismerte az ország történelmét, művelődését és egész multját s a magyar arisztokrácia körében sok híve volt. Az 1885-iki országos kiállítást ő nyitotta meg, védnöke volt az „Osztrák-Magyar Monarchia” című nagy monografia-vállalat-

Rudolf tronörökös.

Ferenc József király fia volt, a magyar nemzet iránt nagy rokonszenvvel viseltetett. Stefániát, Lipót belga király leányát vette feleségül, de házassága nem volt boldog. Egy bonyolult szerelmi ügy következtében 41 éves korában Mayerlingben öngyilkos lett.

Rudolf trónörökös temetése. A szerencsétlen véget ért kiáilyfit Bécsben temették el, a kapucinusok templomának sírholtjába.

nak s mivel minden szép és nemes iránt egyforma rajongással viseltetett, szívesen látta maga körül az irodalom és művészet jeleseit is, hogy körükben eszméket cseréljen.

Rudolf trónörökös 1858 augusztus 21-én született Schönbrunnban. Rokonszenves egyénisége, vonzó tulajdonságai az egész birodalomban megkedveltették őt, de a legnagyobb szeretettel a magyarság csüggött rajta s mindig ünnepélyes ovációkat rendezett tiszteletére, valahányszor az országot meglátogatta. Rudolf 1881-ben megismerkedett Lipót belga király szép lányával és a királyi sarjak csakhamar heves szerelemre gyultak egymás iránt. *Stefánia* főhercegnő volt Rudolf szíveválasztottja s heves, lángoló szerelmükből csakhamar házasság lett, melyből egy leányka, Erzsébet hercegnő született. Évekig éltek zavartalan boldogságban, amíg egyszer valami hidegség keletkezhetett közöttük, ami lassankint mindinkább eltávolította őket egymástól. A nyilvánosság mindezekről természetesen mitsem tudott, csak mikor Rudolf halála elterjedt, szívárogtak ki egyes hírek a trónörökös pár életéről és a királyfi romantikus, szenvedélyes szerelméről egy rendkívüli szépségű, fiatal arisztokrata hölgy, báró *Vetsera* Mária iránt. A nyilvánosságnak foglalkoznia kellett a váratlan halál körülményeivel és a legnagyobb titkolózások ellenére annyi kiszivárgott, hogy Rudolf királyfi a mayerlingi udvari nyári lakban szerelmi tragédiának lett az áldozata. De nemcsak ő, hanem a szépséges *Vetsera* bárónő is ugyane napon öngyilkosság, más hír szerint közös elhatározással végrehajtott öngyilkosság folytán meghalt. A száz és százféle legendának, melyek a mai napig szüntelenül forgalomban vannak a mayerlingi tragédiáról, ez csupán az egyik változata.

A haláleset óriási szenzációt keltett az egész világon. Az egész világ sajtója heteken és hónapokon át a gyönyörű *Vetsera* bárónőről és Rudolf trónörököséről beszélt s egyszerű hajlékokban, hol a fiatal szívek regényes képzelgések között szótték álmukat az örök, sírig tartó szerelemtől, sok könnyet és mélységes bánatot fakasztott *Vetsera* Mária és Rudolf királyfi tragédiája.

A magyar főváros ünnepélyes gyászt öltött a halál hírére. A színházak azonnal beszüntették előadásait, kávéházak, vendéglők, üzletek zárva voltak, a parlament és a főrendiház ünnepélyes gyásszal tolmácsolta részvétét s a templomokban zúgtak a harangok az elhunyt királyfira való emlékeztetésül. Megható módon nyilvánult meg az ország fiatalságának a részvéte is, midőn elhatározták, hogy gyászuk jeléül ebben az esztendőben nem tartanak farsangot. A temetés napján,

mely Bécsben ment végbe s melyen Magyarország megfelelő képvislettel vett részt, szintén egész nap zárva voltak Budapesten az üzletek és színházak.

Az országgyűlés folytatta a munkáját, hogy elkezdje ott, ahol elhagyta. Megindult a részletes vita a véderőjavaslatok fölött s a parlament a nagy viharokat okozó paragrafusokat elfogadta. A zavargás újra kitört, csakhogy ez már nem ártotthat Tisza Kálmánnak, mert a véderővita őt enélkül is megbuktatta. Formális kérdés volt csupán, hogy mikor adja be a lemondását, ezért várakozott egyideig s ezalatt kabinetjét is újjá szervezte. Ekkor lépett be a kabinetbe *Szilágyi* Dezső, *Wekerle* Sándor, *Teleky* Géza gróf, *Szapáry* Gyula, úgyhogy a régi miniszterek közül csak *Csáky* Albin és *Fejérváry* Géza báró maradtak meg.

Tisza Kálmán bukása.

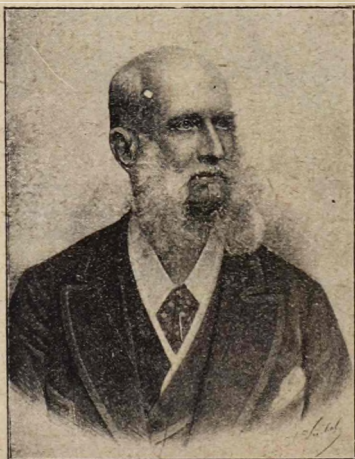
Tisza Kálmán tizenöt éves uralmának 1890 március 15-én aztán vége szakadt. Kossuth Lajos honossági kérdése buktatta meg és pedig felülről és alulról egyszerre. Tisza Kálmán bízott benne és ígéretet is tett a parlamentnek, hogy a Kossuth honosságát az uralkodó és a parlament kölcsönös megegyezésére rendezni fogja s olyan javaslatot terjesztett elő, mely mellett Kossuth továbbra is megtarthatja magyar állampolgárságát.

Ámde nem volt képes egyik irányban sem kielégítő megoldást találni s emiatt távoznia kellett. Tisza bukásával azonban csak az ő személye került le a rendszer éléről, de nem szűnt meg a szabadelvűpárt, melynek ő volt a megszervezője. Sőt meglehetősen szervezettségben együtt maradt továbbra is s túlélte őt jó sokáig, mígnem az 1905-iki válságok az egész pártot szétszórták.

Tisza Kálmán kétségtelenül egyik legérdekesebb és legmarkánsabb egyénisége volt a mult század politikai életének. Megvoltak benne az igazi államférfiu tulajdonságai és a szervező tehetség kiváló adományai. Való ugyan, hogy a pártérdeket sokszor mindennek fölébe helyezte, de ezzel biztosította a parlament zavartalan működését és az ország nyugodt fejlődésének lehetőségét. Ha Ausztriával szemben a magyarság jogos aspirációit diadalra vinni nem tudta, ez nem annyira az ő hibáján mult, mint inkább az általános erőviszonyokban találta magyarázatát. A fejletlen, gazdaságilag, iparilag és kereskedelmileg elmaradt, sőt Ausztriának sok tekintetben kiszolgáltatott ország nem léphetett fel

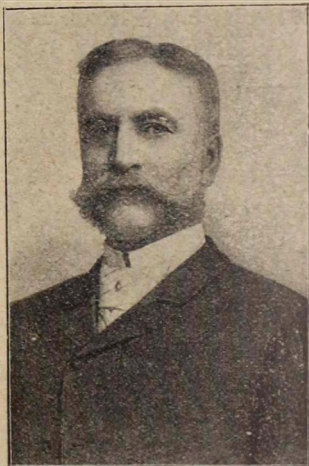
olyan nyomatékka a maga jogai mellett, hogy azokat a sokkal fejlettebb és hatalmasabb Ausztriával szemben érvényesíthette volna.

Egy módon talán el lehetett volna érni ezt az erőbeli fölényt, ha Magyarország alkotmánya demokratikus szervezetet nyer és az egész nemzet érdekeinek megfelelő egyetemes bázisra helyezkedik. Ebben az esetben a nemzet összes rétegei nyomatékot tudtak volna adni egy-egy olyan közérdekű és az ország lakosainak egész egyetemét érdeklő kérdésnek, mellyel szemben Ausztria és a bécsi udvar a visszautasítás állás-

Podmaniczky Frigyes báró.

Mint huszárszázados harcolt a szabadságharcban s büntetésül besorozták közlegénynek az osztrák hadseregbe. Hosszú ideig elnöke volt a szabadelvű-pártnak.

Horváth Gyula.

A Tisza-korszak idejében kiváló politikai író volt. Előbb a szabadelvű-párt, majd a nemzeti-párt oszlopos tagjai közé tartozott.

pontjára helyezkedett. De ehhez annak a modern politikai gondolatnak a felismerése kellett volna, hogy minden ország annál hatalmasabb és erősebb, minél nagyobb tömegnek az érdekét tudja képviselni és kifejezésre juttatni. De Tisza Kálmán nem volt az a politikus, aki túl tudott vagy akart volna emelkedni azokon a szempontokon, melyek saját osztályának a gondolkodását és világnézetét jellemzik. Sőt éppen azért, hogy biztosíthassa az ú. n. középosztály befolyását az állam ügyeire, nem egyszer olyan koncessziókat kellett tennie Ausztriának és az udvarnak, melyek ellenében ezek szabad kezét engedtek neki a belügyi kérdésekben.

Tisza-nak ez a politikája következetes és programszerű volt, de

az ország általános fejlődésének és egyetemes jólétének érdekeit nem szolgálta. S nem szolgálván emez egyetemes érdekeket, a demokratikus haladás szempontjából tulajdonképpen egyetlen olyan alkotása sem maradt, mely a jövő számára maradandó értékű lett volna. Erélyes nemzetiségi politikát folytatott, de egyáltalában nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Demokratikus fejlődés nem volt az ő idejében, ámbar a történelem ítélőszéke előtt a felelősség itt áthárul róla a viszonyokra is. Mert arról viszont senki sem tehet, hogy az ország olyan elmaradott állapotban élt, hogy erős szervezetek, melyek képviselni tudták volna a demokrácia eszméit, nem voltak. Tisza Kálmántól, a negyvennyolc előtti rendi nemesség eszmekörében nevelődött és annak érdekeitől átitatott államférfiútól, valóban túlzás volna azt követelni, hogy ő legyen a rendiségellenes politikai és társadalmi akció megindítója. Ámde, bárminő irányzatok és szempontok hatották át politikai programját, egy kétségtelen, hogy ő, úgyszint mint politikus, úgyszint mint államférfi a legkiválóbbak közé tartozott. Erős tehetsége adta meg kiválóságának a mértékét s a tehetsége segítette a legválságosabb körülmények között is, hogy a megoldás valamely módját megtalálja s a viharok elmúltával kormányzatát megszilárdítsa.

Tisza Kálmán az igazi nagy emberek lelkierejével helyezkedett bele bukása után az új viszonyokba. A generálisból közlegény lett s nem is ambicionálta többé, hogy még egyszer a generálisi botot megszerezze. Nem lett volna ennek egyrészt értelme sem olyan hosszú uralom után, amiben neki volt része, de másrészt alig volt már lehetőség is rá, mert az agg kormányvezért és pártelnököt egészsége és ereje lassanként elhagyta s mindinkább a sír felé közeledett s 1902 március 23-án országos részvét mellett adták hírül a lapok halálát. Mély, őszinte és egyetemes részvéttel róttá le a nemzet kegyeletét iránta, kinek tizenöt évi kormányelnökségéhez a nagy politikai küzdelmek mellett az állami konszolidálás hatalmas eredménye is fűződik.

Gróf Szapáry Gyula kormánya.

Gróf Szapáry Gyulának a hetvenes évek végefelé indult meg a politikai karrierje, mikor 1878-ban Széll Kálmán az okkupációs költség-többlet miatt letette a pénzügyi tárcát s ő vállalta el a pénzügyminiszterséget.

Szapáry jogi tanulmányai befejezése után közéleti tevékenységre adta magát. Huszonéves korában alapította a külső szolnokvár-

megyei gazdasági egyesületet, melynek elnöke is volt. Később Heves és Külső Szolnokvármegye első alispánja, majd országgyűlési képviselője lett. Tagja volt a hatvanhetes bizottságnak és az első delegációnak is, belügyminiszteri tanácsos, közlekedésügyi államtitkár, majd pénzügyminiszter lett, Tisza Kálmán lemondása után pedig a király miniszterelnökké nevezte ki.

Szapáry Gyula gróf.

A szabadelvű pártnak volt tekintélyes tagja, Tisza Kálmán lemondása után miniszterelnök lett. Programjának főpontját, a közigazgatás államosítását nem tudta keresztülvinni. Az egyházpolitikai kérdés és a Hentzi-szobor megkoszorúzásának terve megbuktatták. Nemsokára kilépett a szabadelvű-pártból és csak mint főrendihazi tag vett részt a politikai életben.

Tekintélye, neve, politika gyakorlata és jó összeköttetései mind megvoltak hozzá, hogy a kormányt a s keres munkálkodás reményében átvehesse. S tény'eg, midőn 1890 március 17-én a parlamentnek bemutatkozott, igen jó benyomást tett. Szapáry Gyula gróf programbeszédében mindenekelőtt kiemelte a hatvanhetes alap sértetlen fentartását és a monarchia másik felével, Ausztriával és a birodalmi tartományokkal való jó viszony ápolását. A külügyi elvekre nézve a hármasszövetség

megszilárdítását s ezáltal az európai békének továbbra való fentartását hangoztatta, a belügyi dolgokban ellenben az államháztartás egyensúlyának biztosítását jelölte ki legsürgősebb kötelességnek, miért is a kulturális és közgazdasági téren való beruházásokra csak igen mérsékelt hozzájárulást ígért.

Kiemelte a mezőgazdaság mellett az ipar pártolását, az árvízkárok csökkentése végett teendő vízszabályozások szükségét és céltudatos forgalmi politikai követését. A nemzetközi vám és kereskedelmi szerződéseknel a hazai érdekek érvényesítését mindenkor szem előtt tartandónak hirdette. Feszült érdeklődést s utóbb élénk helyeslést keltettek a belügyi tárcáról mondott szavai, midőn határozott formában jelentette ki, hogy az *állami közigazgatást* szándékozik behozni. De már ekkor kiemelte a helyi érdekek biztosítását s kilátásba helyezte az állampolgári jogok védelmére s az esetleges túlkapások és visszaélések orvoslására szolgáló közigazgatási bíróság létesítését, ami közhelyeslésre talált. A kormány magatartására nézve minden körülírás nélkül, egyenesen kimondta Szapáry, hogy a kormány a szabadelvű irányt követi, az alkotandó törvényeknél pedig a gyakorlati szükséglet mindig figyelembe fogja venni. Az alig lezajlott honossági vitáról is megemlékezett. Kimondotta, hogy a kormány nem szándékozik törvényjavaslatot előterjeszteni a honossági törvény módosítása tárgyában, de ha e tárgyban az ellenzék tenne előterjesztést, a kormány ezzel szemben álláspontját nyíltan és határozottan kifejezésre juttatná. Kiemelte még, hogy törvényjavaslatainak előterjesztéseinel a kormány a többségre támaszkodik, de az egész Ház támogatására számít, ha esetleg a parlament és az ország tekintélyének megóvásáról lenne szó.

A negyvennyolcas ellenzék nevében *Irányi* Dániel fejezte ki bizalmatlanságát, a mérsékelt ellenzék azonban tartózkodóan viselkedett s szónoka, *Apponyi* Albert révén kifejezte a kormányprogram több pontjával való szolidaritását, de az ellenőrző és ellenzéki szerepet inkább elvileg éreztette. Az állami közigazgatás behozását illetőleg a mérsékelt ellenzék egyetértését nyilvánította a kormányprogrammal, holott éppen ennél a pontnál talált mingyárt eleve a kormány a legnagyobb nehézségre. Sokféle előzetes tárgyalás és tanácskozás után került 1891 május 29-én a parlamentben tárgyalás alá az állami közigazgatás rendezéséről szóló hatalmas törvényjavaslat, mely kétszázhetvenhét paragrafusból állott. Mihelyt a kormány beterjesztette a javaslatot, melynek *Perczel* Dezső volt az előadója, *Irányi* Dániel az ellenzék nevében annak napirendről való levételét és a jövő országgyűlésig való elha-

lasztását követelte, hogy az ország közönségének alka'ima legyen a kérdéssel megismerkednie és véleményét megalkotnia.

Szapáry azonban nem engedett s ennélfogva a parlament megkezdte a javaslat tárgyalását. Csakhogy már ekkor híre járt, hogy az ellenzék minden erővel meg fogja akadályozni a javaslatnak törvényerőre való emelkedését s ha kell, *obstrukció* árán is ki fogja vívni akaratát. Szapáry eleinte ügyet sem vetett a fenyegetésekre s a szélsőbaloldali szervezkedését nem is iparkodott semmivel sem ellensúlyozni. *Szederkényi* Nándor határozati javaslatot terjesztett a törvényhozás elé s ez már az obstrukció kezdetét jelentette. Csakhogy Szapáry ekkor sem tulajdonított a szélsőbaloldali akciónak nagyobb jelentőséget s folytattatta a javaslat tárgyalását, mely ellen *Ugron* Gábor erős támadást intézett. A lapok ekkor már nyíltan írtak az obstrukció növekedéséről, de a kormánypárt el volt határozva rá, hogy minden erőszak ellenére keresztülviszi a javaslatot. Az általános vitára nézve némileg sikerült is a kormánypárt terve, mert mégis megtörténhetett a szavazás, mely azt eredményezte, hogy a javaslatot 269 szavazattal 99 ellenében a részletes vita alapjául elfogadták.

Következett volna most a részletes vita, melyre a szélsőbal egész erejének megfeszítésével készült. Történtek olyan felszólalások, hogy a vita szeptemberre halasztassék. Szapáry azonban ellenezte ezt s a halasztás nélkül való további tárgyalást ajánlotta, melynek elfogadása után teljes erővel tört ki az obstrukció. Ilyen heves és makacs ellenállásra Szapáry nem számított s mikor a javaslatnak pusztán a címéhez tizenkét ellenzéki képviselő iratkozott fel, látni lehetett, hogy a kétszázhetvenhét paragrafus letárgyalását akár évekig is megakaszthatja az ellenzék. S bár a kormánypárt az első hónapban állta keményen az ostromot, a végén mégis be kellett látnia, hogy a szélsőbal támadásai elől valahogyan ki kell térnie.

Szapáry Gyula gróf a szabadelvű pártkör egyik ülésén végre azt az előterjesztést tette, hogy a javaslathoz az első paragrafus elfogadása után egy második illesztessék, melyben a közigazgatás államosításának szüksége elvben kimondatván, a törvényjavaslat egyelőre vétessék le a napirendről. A párt hozzájárult az előterjesztéshez s az obstrukció elől ezzel a formulával tért ki, mely meglehetősen megtépte a Szapáry-kormány tekintélyét. A javaslatok ezzel lekerültek a napirendről.

A Szapáry-kormány működésének nevezetes részét alkotta még az *egyházpolitikára* vonatkozó elvek rendezése. Az egyházpolitikai reformok gyökere tulajdonképpen az ő kormányzataig nyúlik, csakhogy Szapáry-

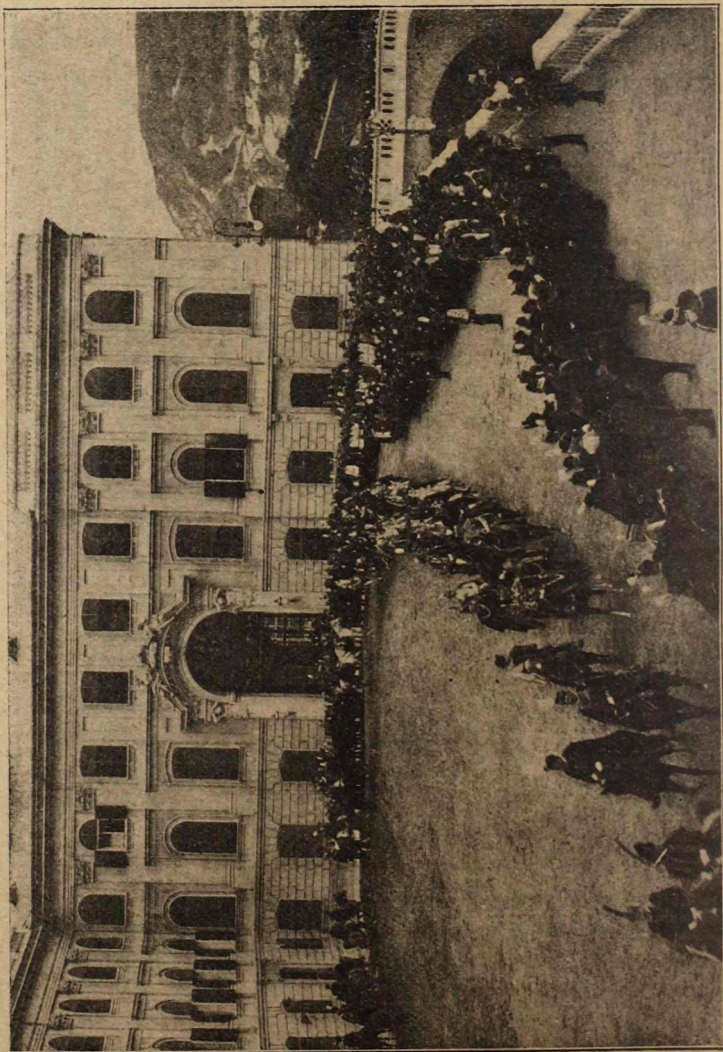
nak nem volt sem módja, sem alkalma reá úgy elintézni ezeket a kérdéseket, ahogyan később, hosszas harcok és küzdelmek után végleges elintézésüket megkapták.

Volt azonban kormányzatának egy nagyjelentőségű és nevezetes mozzanata, mely nemcsak az egész országnak, hanem a külföldnek a figyelmét is a magyar fővárosra irányította. Szapáry Gyula gróf kormánya alatt, 1892 júniusban ünnepelte meg az ország I. Ferenc József magyar királlyá való megkoronázásának *huszonötödik* évfordulóját. Rendkívül fényes ünnepség között ment végbe az évforduló ünnepe. Felejtethetlen eseménye volt az ünnepélynek az a díszfelvonulás, melyet az ország előkelőségei, mágnaí, zászlós urai és vármegyei díszmagyar öltözetben, lovasbandérium alakjában rendeztek. *Károlyi* István gróf vezette az ezerféle színben és ragyogásban pompázó menetet a király elé, aki meghatva fogadta az alattvalói hódolatnak ezt a megkapó nyilvánítását.

A képviselőház díszküldöttségét *Bánffy* Dezső báró, képviselőházi elnök vezette a király elébe és nyilvánította előtte a magyar törvényhozás és a magyar nemzet hódolatát.

A Szapáry-kormány életének ez az évforduló volt a legfelemelőbb eseménye, mert amik ez ünnepség előtt nem sokkal történtek, alig voltak alkalmasak arra, hogy kormányát az ország előtt népszerűvé tegyék. Az 1892 január havában megejtett téli választások miatt, midőn a szabadelvűpárt számos olyan korifeusa, mint Falk Miksa, Csernátony Lajos, Dárday Sándor, Ország Sándor, Matlekovics Sándor kibuktak a parlamentből, nagy elégedetlenség támadt a kormány iránt, amelyet azonban még el lehetett volna feledtetni, ha nem következik utána Szapárynak egy olyan baklövése, helyesebben taktikátlan eljárása, ami egyszerre a legnagyobb mértékben ellene zúdította a közvélemény haragját. Az ok, amiért ez a nagy felháborodás történt, a budai honvédemléknek és a Hentzi-szobornak a megkoszorúzása, illetőleg e szobrok megkoszorúzásának a terve volt. Szapáry Gyula a közös hadsereg és polgárság közötti egyetértés megpecsételésére és a kölcsönös jó viszony ápolására azt a tervet eszelte ki, hogy az éppen leleplezés alá kerülő budai honvédszobrot, mely *Zala* György műve, *Lobkovitz* Rudolf hadtestparancsnok a budapesti helyőrség élén megkoszorúzza, de ugyanekkor a szabadságharc öreg honvédei is koszorút helyeznek Hentzi szobrára, hogy a két katonai testület kimutassa ezáltal, hogy megbecsüli egymás hőseit és felejteni akarja azokat a gyűlölségeket, melyeket az egykori küzdelmek és harcok emléke fakasztott a szívekben.

A sajtó egyértelműleg a legnagyobb felháborodással utasította

A koronázás' jubileum díszbandériuma bevonul a királyt várba.

Ferenc József megkoronázásának huszonötödik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségnek egyik kiemelkedő pontja volt a díszbandérium felvonulása a király elé. Az ezerele színen pompázó díszbandériumot Károlyi István gróf vezette.

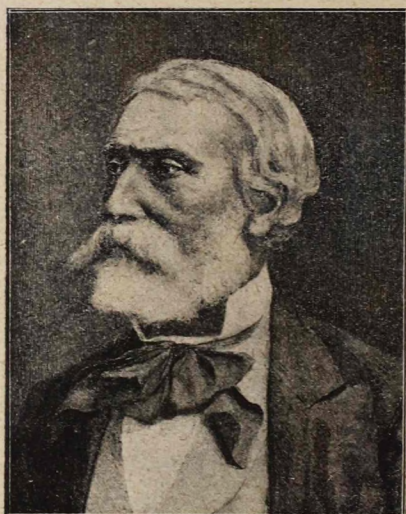
vissza Szapáry eszméjét s a közvélemény olyan általános haraggal fordult Szapáry ellen, hogy ettől a perctől kezdve pozíciója megingott és bukása meg volt pecsételve. Nagy demonstráció nyilatkozott meg amaz egyetlen napilap ellen is, mely egyedül pártolta Szapáry eszméjét. Pedig Szapáry a király jóváhagyását is megnyerte már tervéhez. Mikor Szapáry bizalmasai az utolsó órában értesültek a tervről, nagy hírlapi támadásokat és tüntetéseket jósoltak, melyek be is következtek. Olyan hatalmas felzúdulás támadt a terv kipattanásakor, hogy nemcsak a szobrok megkoszorúzásának ünnepe maradt el, hanem a Szapáry-kormány is elvesztette népszerűségét. Szapáryt megbuktatta a koszorúzás eszméje s már csak idő kérdése volt, hogy helyét átadja a következő kormányelnöknek. A Hentzi-ügyben ért bukása megbuktatta az ő egyházpolitikai reformjait is, melyek éppen ekkor kerültek napirendre s amelyek, ha a Hentzi-ügy közbe nem jön, alkalmasak lettek volna arra, hogy kormányzati működését a történelem számára megörökítsék.

Szapáry egyházpolitikája.

A Szapáry-kormányt egyházpolitikája, illetőleg egyházpolitikai kísérletei tették a mult század politikai történetében nevezetes tényezővé. Az egyházpolitikai reformok megvalósításának szándéka azonban nem csupán a Szapáry-kormánynak volt a programja. A Deák-párt Deák Ferenc egyházpolitikai beszédének szellemében már megkísérelte e kérdésnek a megoldását. A viszonyok azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy a Deák-párt az egyházpolitikai kérdéseket rendezze s később is inkább csak vágyak és elméleti óhajok alakjában maradt meg a törekvés a reformok megvalósítására. *Irányi* Dániel nem mulasztotta el egy alkalommal sem a kötelező polgári házasság intézményét a parlamentben követelni, de indítványai évről-évre félre tétettek s hatás nélkül maradtak.

A törvényhozás azonban érvényt akart szerezni a törvény azon rendelkezésének, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek szülei vallását követhessék nemük szerint s az elkeresztelések az ilyen házasságból származó gyermekekre nézve szigorúan megakadályoztassanak. A visszaélések és az elkeresztelések azonban tovább tartottak és tovább folytak állandóan, mivel a lelkészek egy része nem tette át a keresztelestől szóló bizonylatokat az illetékes egyházi hatósághoz.

Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter 1884-ben

Trefort Ágoston.

A Deák-pártnak, majd a szabadelvű-pártnak volt oszlopos tagja. Tizenhat éven át vallás- és közoktatásiügyi miniszter volt s ezen idő alatt nagy s hasznos tevékenységet fejtett ki, lerakta országunk kulturális életének alapjait.

aztán rendeletet bocsátott ki, melyben felkérte a főpásztort, hogy utasítsák a lelkészeket a keresztlési bizonylatoknak az illetékes lelkészekhez való átételére. Ennek a rendeletnek azonban alig mutatkozott a hatása s kisebb-nagyobb huzavonák, incidensek és súrlódások után az ügy 1890 tavaszán került újból napirendre, mikor Csáky Albin gróf vallás és közoktatásügyi miniszter elrendelte az 1868. évi ide vonatkozó törvény végrehajtását.

Csáky rendelete a főpapság körében általános visszatetszést keltett. Az ő rendelete ugyanis abban különbözött Trefortétól, hogy a kihágási törvény első paragrafusa alapján száz forint

pénzbírságban való elmarasztalást helyezett kilátásba mindazokra a lelkészekre, kik a vegyes házasságból származó gyermekek megkereszteléséről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez idejekorán nem teszik át.

Az egyházpolitikai harcoknak ez a két rendelet, de különösen az utóbbi, a Csáky-féle volt a forrása, anélkül, hogy Csáky e rendelet kibocsátásakor gondolt volna még egyáltalában arra, hogy ezáltal az egyházpolitikai állapotokat alapos revízió alá vegye vagy az elkeresztelések körül mutatkozó visszaéléseket és eljárásokat gyökeresen orvosolja. Mert Csáky rendeletének kiadása után is folytak rendszeresen az elkeresztelések s azokkal szemben maguk a hatóságok, sőt a kormány is a legötletszerűbben jártak el. Ekkor még nem gondolta senki, hogy az elkeresztelések az egyházpolitikai állapotok gyökeres reformját fogják mihamar fölidézni.

A Csáky-féle rendelet azonban aktuálissá tette a reformokat, különösen, mikor az elkeresztelések ügyével kapcsolatban *Irányi* Dániel a vallás szabad gyakorlataira vonatkozó határozatjavaslatát előterjesztette. A parlamentben aztán *Apponyi* Albert gróf is olyan értelemben szólalt fel, mely az egyházpolitikai kérdést a szabadelvűség szempontjá-

ból a sürgősen megoldandó kérdések közé sorolta s kijelentette, hogy csatlakozik Irányi indítványához. De még inkább *Szilágyi* Dezső magatartása és határozott liberális elvei odafejlesztették lassanként a kérdést, hogy a Szapáry-kormány, melynek programjában sem a kötelező polgári házasság, sem az állami anyakönyvvezetés kérdése határozott alakban eddig nem szerepelt, kénytelen volt ezt a kérdést fölvenni programjába.

Szapáry ugyan megkísérelte az egyházpolitika kikapcsolását s mivel ennek a kérdésnek kabinetjében *Csáky* Albin volt a legagilisabb szószólója, az ő megbuktatásával akarta volna elérni azt, hogy azok levétessenek a napirendről s helyükbe a közgazgatási reformok kerüljenek, csakhogy *Csáky* szilárd ellenállásán megtört minden törekvése. Különben is az eddigi parlamenti tárgyalások után már beszélni sem lehetett többé arról, hogy a kérdések napirendről levétessenek. *Csáky* az egyik minisztertanácson előterjesztette a reformokra vonatkozó memorandumát s kijelentette, hogy mindenképpen tárcáját köti annak elfogadásához. A minisztertanács úgy tért ki a kérdés azonnal való megoldása elől, hogy az előkészítés hiányára

hivatkozott s ajánlotta, hogy a polgári házasságra nézve az igazságügyminiszter, az állami anyakönyvekre a belügyminiszter és a vallásszabadságra pedig a közoktatásügyi miniszter tervezeteit kell előbb megismerni. Ebben az értelemben a minisztertanács aztán el is fogadta a memorandumot s már ekkor úgy volt, hogy a kabinet tagjainak nagy része, Szapáry kivételével a házassági jog tekintetében a kötelező polgári házasság elve alapján áll.

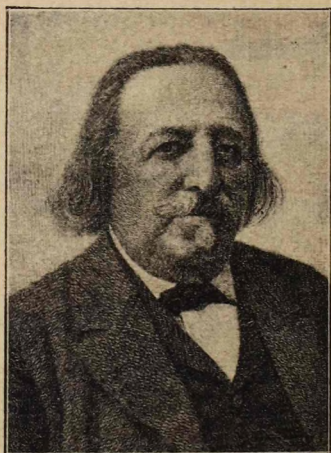
Szapáry és a kormány tagjai között több

Baross Gábor.

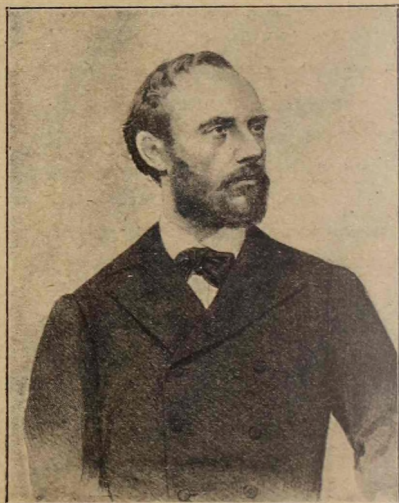
Jogi pályára készült s vármegyei főjegyző lett. Midőn képviselővé választották, a szabadelvű-párt legmunkásabb tagja lett s különösen a közgazdaság terén tűnt ki. Allemtitkár, majd közlekedés és munkaügyi miniszter lett, korszakos munkát fejtett ki az ország forgalmi és gazdasági ügyeinek rendezésével és fejlesztésével. Törhetetlen munkaereje és erényessége miatt vaskezü miniszternek nevezték el. Népszerűsége tetőpontján halt meg 44 éves korában.

pontra nézve nem volt meg az egyetértés, úgyhogy a kabinet emiatt válság előtt állt. Végre is Szapáry, nehogy az egyházpolitikai kérdésben a szabadelvűpártot szakadásra kényszerítse, jónak látta lemondani az elnökségről. A király elfogadta lemondását, de nem az egyházpolitikai kérdésekből kialakult helyzet miatt, hanem azért, mert tapasztalta, hogy Szapárynak az állása és tekintélye a Hentzi-szobor megkoszorúzásának terve miatt a közvélemény előtt nagyon meg volt

Pulszky Ferenc.

A szabadságharc idején államtitkár volt, azután Angliába menekült. A kiegyezés után hazajött s politikai pályára lépett. Kiváló tudós volt. A Nemzeti Múzeum igazgatója lett.

Hegedüs Sándor.

A Tisza Kálmán-korszak jelentékeny politikusa volt. Kereskedelmi miniszter lett s ezen állásában kiváló tehetséggel szolgálta a magyar ipar és kereskedelem érdekeit.

rendülve. S tudni lehetett, hogy Szapáry már nem alkalmas arra, hogy ezt a reformot diadalra vigye, mivel ő maga is, helyzetének megrendült voltától eltekintve, nem volt egy nézetten több pontra nézve kabinetje tagjaival. Midőn az 1892 november 5-iki szabadelvűpárti értekezleten bejelentette lemondását, elhatározását a következő beszéddel indokolta:

„Az egyházpolitikai kérdésekről előbb nem nyilatkoztam, mert ezekre nézve a megállapodás a kormány kebelében csak a legutóbbi napokban létesült — elhúzódott pedig ezen kérdésekben a döntés, mert el akartam kerülni, hogy az egyházpolitikai kérdésben álljon be a kormányválság, mert a felekezeti kérdésekben úgy is fel lévén izgatva az ország, egy ily okból eredt válság még élesebbé teheti az izgalmat.

Miután azonban a kormányválság nem volt elkerülhető, ezt az országgyűlés két házában ma bejelentettem.”

A válság előzményei a következők:

A kormány említett nyilatkozataihoz híven, három törvényjavaslatot készített elő: a kötelező polgári anyakönyvekről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról és a vallás szabad gyakorlatáról; ezzel megfelelt a kormány programjának, sőt tovább is ment, mert ezelőtt csak *részleges anyakönyvekről* szóló javaslat elkészítésére vállalt kötelezettséget, a vegyes házasságból született gyermekekre. Ezen törvényjavaslatok benyújtására megnyerte a kormány a korona jóváhagyását.

Tudta a kormány, hogy ezen javaslatokkal nincs ki-merítve a kérdés s hogy ezek előterjesztése sürgössé fogja tenni a házassági jog szabályozásáról szóló törvényjavaslat előkészítését. Ezen házassági jog alapelve sem lehetett más, mint az, hogy a kidolgozandó javaslatban mindenekelőtt megóvandó az állam érdeke és az állampolgárok jogegyenlősége s hogy ennélfogva egy minden polgárra egyenlő házassági jog alkottassék s hogy a házassági jogviszonyból eredő jogi kérdések fölött az állam bíróságai ítéljenek.

Megállapodott a kormány abban is, hogy a házassági jog szabályozásával egyidejűleg a polgári házasság is törvény által szabályozandó s a kormány álláspontja az, hogy az 1868: LIII. t.-c. 12. §-a az esetben módosítható, ha a házassági jog szabályozása alkalmával a polgári házasság kötése kötelezőleg mondatik ki.

Ezek képezték a kormány megállapodását. A házassági jogra vonatkozólag egy kérdés volt olyan, amire nézve a kormány egy-

József nádor.

A nagyérdemű József nádornak a fia volt. A katonai pályán gyorsan emelkedett, 1866-ban tábornoksággá, majd a honvédség főparancsnokává nevezték ki, amelynek fejlesztése körül nagy érdemeket szerzett. Természettudománnyal és nyelvtudománnyal is foglalkozott. A cigány nyelvre és irodalomra vonatkozó vizsgálódásai külföldön is elismerést szereztek neki.

hangú megállapodásra nem jutott — ez a polgári házasságnak kötelező kimondása.

Az ezen kérdésre teendő nyilatkozatban nem tudott a kormány egyöntetű megállapodásra jutni s ily körülmények között a kormány az ország érdekében sikerrel nem működhetvén, beadta lemondását.

A Szapáry-éra utolsó hónapjai fölött egy komor és megdöbbenő tragédia árnyai lebegtek. Párizsból 1892 május hó 4-én érkezett a fővárosba a szomorú hír, hogy a magyar parlament és politikai élet egyik nagyrahivatott kiválósága, Grünwald Béla öngyilkos lett és teteme a Morgue halottas kamrájában, az ismeretlen öngyilkosok között van közszemlére téve. Országos megdöbbenést s mély gyászt keltett mindenfelé a hír, mert Grünwald Béla a legkiválóbb politikusok közé tartozott, kinek neve és emléke ma is tiszteletben él s tehetségének az igazi elismerését igazában a halála utáni évek és évtizedek hozták meg.

Grünwald Béla 1839-ben született és tanulmányai befejeztével Zólyom vármegye kötelékébe lépett, majd e vármegye alispánja lett. Jól ismerte a megyei élet minden hibáját és előnyét és egyike volt az úttörőknek, akik a magyar alkotmány és a régi közjogi fejlődés kiváló ismerete alapján feltárták a nemzeti élet terén mutatkozó gyöngeségek és bajok igazi forrásait. Számos röpiratán és páratlan ítélőerővel írott tanulmányain kívül „Régi Magyarország” és „Uj Magyarország” című hatalmas munkái a modern magyar demokratikus törekvéseknek a leghathatósabb szószólói lettek, melyek nemhogy elavultak volna, hanem most jutottak oda, hogy termékenyítsék a gondolkodást és részeseivé váljanak a modern törekvésekért lelkesülő magyarság aspirációinak. Sok divatban levő és egykor sokat emlegetett politikusnak és miniszternek a nevét is alig tartotta fenn az idő, de az övé egyre nagyobb erővel hódít ma is s tanításainak sokkal több a követője és tisztelője, mint valaha.

Grünwald Bélát meghasonlásba kergették a politikai viszonyok s 1892-ben Párizsba ment, ahol öngyilkosságot követelt el. Pedig, hogy micsoda kiválóan nemes, előkelő és magasan szárnyaló lélek lakozott benne, legszebben mutatja utolsó levele, melyet pár héttel halála előtt egyik barátjához intézett s amelyben a legőszintébb gyónást teszi önmagáról. Ide iktatjuk ezt a gyönyörű és mélyen megható vallomást, mert mindennél szebben bizonyítja ez az ő kiváló lényének tiszteletreméltó nemes vonásait.

„Értelmiségem nem sokat ér s magamnak sincs róla jó véleményem. De a lelkem, az nem közönséges jelenség. Hihetetlen erős benne az

igazság ösztöne s rögtön megérzem a hazugságot, a logikátlanságot s a gabszágot. Fantáziám nagy területeket, nagy összefüggéseket lebeg körül s lelkem már döntött, mielőtt értelmiségem az érveket érvényesíteni képes s oly biztosan vezérel, mint az állatot az ő ösztöne. Megfigyeltem lelkemet, mint valamely kívülem álló tényezőt, meglestem minden rezzenését s önérzettel mondhatom, hogy kiállotta a próbát. Mindig azt

Grünwald Béla.

Előbb Zólyom megye főjegyzője és alispánja volt, majd képviselő lett. Közjogi és történeti műveket is írt, amelyek marandó értékűek. Mint politikus a nemzeti egység céltudatos kiépítésének ügyét szolgálta. Az önző politikai küzdelmek elkeserítették s 51 éves korában külföldi utazása alkalmával Párizs mellett, Courbevoiban öngyilkosságot követett el.

láttam, hogy mindig valami nemes dolog volt, ami meghatotta, lelkesítette, vonzotta s mindig a gabszág, hazugság volt az, amitől undorodott, ami haragra bősztítette. Az igazságnak ez az erős ösztöne az, mellyel tovább jutok a dolgok lényegének megismerésében, mint sok nálam nagyobb eszű ember s ennek köszönhetem a cselekvés terén a gyors elhatározást, a gyakorlatias felfogást, az élet gyakorlati problémáinak megoldásában. Innen ered az is, hogy erős, harmonikus természet vagyok, aki fájdalom nélkül bírja el a világot s az embereket.

Megsejtettem le'kemmai a lét nagy törvényeit s zúgolódás nélkül vetem magamat alájuk. Nagy lelki egészségemnek kétségbevonhatatlan jele a humor, mellyel a világot s az embereket nézem. De azért, ha másoktól nem is követelem az emberi ideálok megvalósítását s ismerem az emberi természet fogyatkozásait, magam komolyan veszem az emberi kötelességeket. Az altruizmus a szertelenségig ki van bennem fejlődve, úgyhogy azt mondhatnám, hogy az egyedüli egoizmusom az altruizmus. Elfogadni valamit másától kín nekem, sőt a legkisebb alkalmatlanság, melyet másnak, még szolgálóimnak is okozok, gyötrő. A legnagyobb kéj reám nézve másnak valamit adni, szívesnek, nagylelkűnek lenni. Így vagyok alkotva s azért nem is érdemként hozom ezt fel, hanem inkább azért, hogy az élet kellemetlenségeit könnyebben viselem el, mint más s hogy mindazokat az inzultusokat is, melyekben az emberek részéről részesültem, eltűrtem azzal a tudattal, hogy talán majd csak kibőjtöllek benneteket s lehetetlen, hogy ha egy embertől soha önzés, komisság, hazugság nem tapasztalható, hanem következetesen tisztesség, igazság, nagylelkűség árad szét, végre be ne lássátok, hogy vakok és érzéketlenek voltatok, mikor ezt bennem fel nem ismertétek.

Sajátszerű egyéniségem s fejlődésem következtében eléggé harmónikus világnézet érett meg bennem, mely az emberiség fejlődése legutolsó stádiumának magaslatán áll. Az emberi dolgokat nem absztrakt szabályok szerint ítélem meg, hanem ismerve a lét nagy törvényeit, a legélesebb ellentéteket és disszonanciákat, anélkül, hogy megzavarának, e nagy törvényre vezetem vissza. Igen keveset imputálok az egyénnek, aki magában gyenge és tehetetlen, ami azonban nem akadályoz abban, hogy ne undorodjam attól, ami akár erkölcsileg, akár esztétikailag ellenkezője az eszménynek, valamint undorodom a varasbékától is, anélkül, hogy eszembe jutna szemrehányást tenni azért, hogy varasbeka. Az emberek nagy tömegét megvetem, mert buta és komiss, de azért az emberek iránt véghetetlen elnézés, szájalom és gyöngédség lakik lelkemben. Az egyesek millióit alárendelt lényeknek tartom s nekem nem imponál a világon semmi, se rang, se cím, se cézárók, se a pápák, sőt még a nagy ész sem magában, csak egy van, ami előtt meghajlok : az ember, aki többet képvisel az ő pusztá egyéniségénél, akinek élete tartalma és célja egy eszme. De még ez sem elég s most jön a legnagyobb : aki ezt az eszmét cselekvésével megvalósítani képes, a cselekvő ember, aki az igéből testet csinál."

Wekerle Sándor első kormánya.

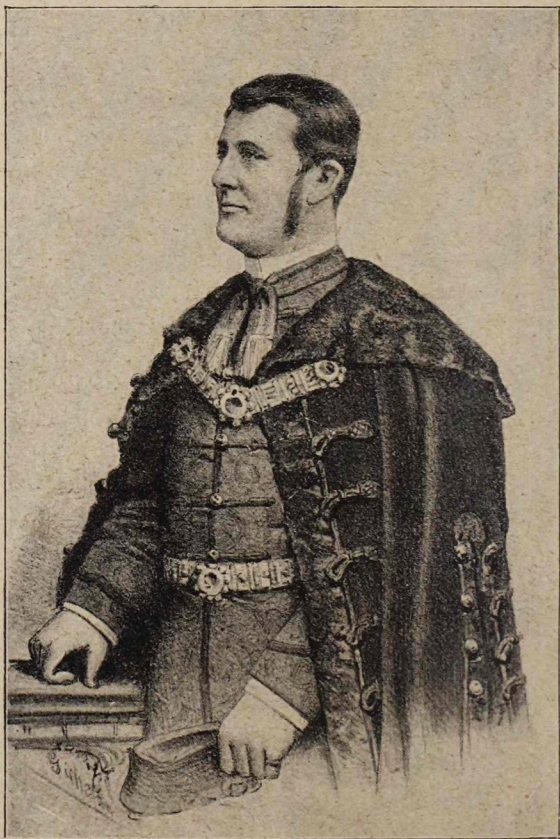
Szapáry Gyula grófot bukottnak tekintette már mindenki a Hentzi-ügyek miatt, de pár hónapig még eltartott, amíg bukását a korona hivatalosan megpecsételte. Távozása alkalmával a megfelelő utód kijelölése alkotta a korona legfőbb gondját s miután meghallgatta több tanácsosát, meghívást adott *Wekerle* Sándornak, aki Tisza Kálmán kabinetjében a pénzügyi tárcát képviselte és a legrohamosabb karriért tette meg pályáján. *Wekerle* Sándor 1848-ban született Székesfehérváron s ugyanott végezte iskola tanulmányait is. A legkiválóbb tanulók közé tartozott a diákélet egész tartama alatt s az egyetemen is kitüntetéssel tette le összes vizsgáit. Így került mingyárt az egyetemi tanulmányok befejezése után a pénzügyminisztériumba, ahol csakhamar a legképzettebb tisztviselők sorába küzdötte fel magát. Tisza Kálmán fedezte fel, mikor a minisztériumban rendkívüli szaktudása folytán már akkora tekintélye volt, hogy minden bonyolultabb és kényesebb ügyben az ő tanácsát vették igénybe. Kezdetben mint pénzügyi államtitkár, majd mint pénzügyminiszter vett részt a kormányzatban s a valuta rendezése, illetőleg a pénzrendszernek korona és fillér-egység alapon való megváltoztatása az ő érdemei közé tartozik.

Mikor Szapáry Gyula gróf megbukott, a király bizalma őt állította a kormányzat élére s *Wekerle* 1892 november 21-én mutatkozott be a parlamentnek kabinetjével, melyben Hieronymi Károly belügyminiszter volt az egyetlen új ember.

Székfoglaló beszédében utalt *Wekerle* azokra a kérdésekre, melyek a közvéleményt általánosan foglalkoztatják és kijelentette, hogy a kormány arra összpontosítja minden erejét, hogy a vallásügyi és egyházpolitikai kérdéseket az állam érdekeinek megfelelő módon, de a vallásos nyugalom megzavarása nélkül rendezze. Bejelentette, hogy az izraelita vallás törvénybe iktatására, a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára a kormány és a korona között már megtörtént az elvi megállapodás s a kormány a házassági jog reformjára is megtette az előkészületeket s a nemsokára beterjesztendő törvényjavaslat az állami házassági jogot a kötelező polgári házasság elvei alapján és az állami bíraskodás érvényesítésével fogja napirendre tűzni.

Wekerle miniszterelnök megjegyezte még, hogy az uralkodó e kérdésekben való döntés jogát fenntartotta akkorra, mikor a kidol-

gozott javaslat elébe terjesztetik. Apponyi Albert gróf és az egyházpolitikai reformok ellenzői érezték, hogy az uralkodónak ez a feltételes

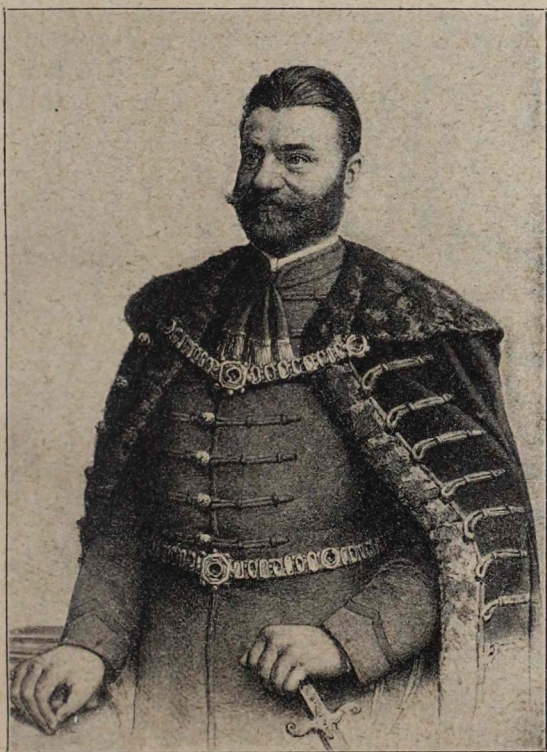

Wekerle Sándor.

Jogi tanulmányainak elvégzése után külföldi tanulmányútra indult. Hazatérve a pénzügyminisztérium hivatalnoka lett, kiváló pénzügyi szakismeretei folytán gyorsan emelkedett, pénzügyi államtitkár, majd pénzügyminiszter lett. Szapáry bukása után miniszterelnökké nevezték ki, de a pénzügyi tárcát továbbra is megtartotta. Az ország pénzügyeinek rendezése mellett nagy érdemeket szerzett liberális egyházpolitikai törvények alkotásával. Második miniszterelnöksége után a közigazgatási bíróság elnöke lett. A világháború végén ismét miniszterelnökké nevezték ki. Egyike volt Magyarország legtehetségesebb államférfiainak.

hozzájárulása már magában is kockáztatja a javaslatok sikerét s hogy a Wekerle-kormány pozíciója nem ígér szilárdságot, ha az uralkodó kikötötte magának azt a jogot, hogy a javaslatokhoz való hozzájárú-

lását megadhatta avagy megtagadhatta. Éppen ez a körülmény, hogy a Wekerle-kormány a korona feltételes bizalmával vette át a kormányzást, okozta azokat a szilaj harcokat, melyek az egyházpolitikai kérdések körül nemsokára kitörték.

Szilágyi Dezső.

Az újkori Magyarország egyik legkiválóbb államférfia. Ügyvéd, miniszteri tanácsos, képviselő, egyetemi tanár, végül igazságügyminiszter lett. Nagy tudása és hatalmas szónoki képessége volt. Mindig a tiszta liberális politikai irány híve volt. Jogelünk reformálásával s liberális egyháztörvények alkotásával nagy érdemeket szerzett. A Wekerle-kormány bukása után a képviselőház elnöke lett.

Az egyházpolitikai ellenzék az udvar feltételes politikájában és kelletlen magatartásában azt a biztatást vélte látni, hogy ostromolhatja a kormányt, hiszen az uralkodó sem lelkesedik valami nagyon a reformokért. Wekerle magyarázni próbálta ugyan, hogy mi az igazi értelme az uralkodó feltételes hozzájárulásának, de ezzel a magyarázattal nem

igen tudta a kormány ellenségeinek akcióját leszerelni. Csakhamar meg is indult aztán egész vonalon a szervezkedés, intrikálás, taktikázás, de a szabadelvűpárt is szervezkedett közben s a kormány megtette az előkészületeket a javaslatok benyújtására. A szabadelvűpártban egy kis csoport, melynek tagjai purifikálóknak vagyis a közélet tisztítóinak nevezték magukat, elleneztek ugyan az egyházpolitikai reformokat, de a nagy többség és a függetlenségi *Justh* Gyula és *Eötvös* Károly vezetése alatt (a másik függetlenségi töredék *Ugron* és *Bartha* Miklós vezetésével ellene fordult a reformoknak) a függetlenségi negyvennyolcspárt szilárdan kitartott a kormány mellett.

A közvélemény is, különösen a fővárosban a kormány mellett tömörült s hatalmas fáklyásmenetet is rendezett a Wekerle-kabinet tiszteletére. Természetesen az ellenakciók sem maradtak el s az egyházpolitikai reformok ellenségei a fővárosban és a vidéken hirdetni kezdték, hogy a kormány okvetlenül meg fog bukni s legjobb esetben programja nagy részét feladja, mivel az uralkodó is ellene van a reformoknak. Így állottak a dolgok és ilyen hangulat uralkodott az országban, mikor 1892 december 2-án *Szilágyi* Dezső igazságügyminiszter a képviselőház elé terjesztette a kötelező polgári házasságról, *Csáky* Albin gróf pedig a gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslatot.

Szilágyi Dezső beszédében a házassági jog reformjára vonatkozó törekvések egész multját ismertette s kifejtette, hogy az igazi liberális államférfiak ezt a kérdést állandóan abból a szempontból vizsgálták és olyan elvek alapján tárgyalták, hogy azokban a reform három garanciája, az egységes állami házassági jog, az állami bírászkodás és a kötelező polgári házasság biztosítva legyen. Említette továbbá, hogy olykor tétettek egyes javaslatok e kérdések valamelyikének ideiglenes rendezésére, de a képviselőház, ha el is fogadta azokat, véglegesen sohasem tekintette s mindannyiszor kifejezte azt az álláspontját, hogy a modern magyar házassági jogot csak a régi tradíciók által kitűzött hármas elvnek, az egységes állami házassági jognak, az állami bírászkodásnak és a kötelező polgári házasságnak a megvalósításával lehet biztosítani. Ez a törvényjavaslat pedig ezen elvek figyelembevételével, sőt különös hangsúlyozásával készült, tehát nyugodtan teheti a képviselőház asztalára.

Az óriási ellenakció közepette, melyben a magyar klérus és a különböző pártok hevesen támadták a kormányt, a szabadelvűpárt és a közvélemény háta mögé állottak a kormánynak és minden akciójában készséggel támogatták. Wekerle miniszterelnök az általános vádaskodásokra

és kormánybukási hírekre, melyekkel az egyházpolitikai ellenzék győntíteni akarta a kormány erejét, az 1893. évi ujévi beszédében kijelentette, hogy sem megbukni, sem visszavonulni eszeágában sincs a kabinetnek.

Ellenben meg fogja valósítani a reformokat, de úgy, hogy semmit el nem ejt abból a programból, mellyel a kormányzatot vállalta. „Többre

Apponyi Albert gróf.

Mint Deák-párti politikus kezdte meg parlamenti működését. A Deák-párt fuziója után a konzervatív Szennyel-párt tagja, majd a mérsékelt ellenzék vezére lett. Elismerte a kiegyezést, de megkapó szónoki erővel védelmezte a nemzet jogait is. Különösen a véderajjavaslatban való szereplésével szerzett népszerűséget. Széll Kálmán kormányrajutásakor belépett a szabadelvű pártba s a képviselőház elnöke lett. Tisza István kormányrajutásakor az ellenzéki pártok szövetségéhez csatlakozott s a koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. A politikai életben ezután is fontos szerepet játszott.

és egyébre nem vállalkoztunk — fejezte be Wekerle ujévi beszédét — egyéb kötelező ígéretet nem tehetünk, de amit ígértünk, annak beváltásához kötjük politikai állásunkat és reputációnkat . . .”

De nem sokat hatott az ellenzékre ez a beszéd sem, mert biztosra vették, hogy a polgári házassággal a kormány bukni fog. S szilárdan élt ez a hit az ellenzékben akkor is, mikor a csata nagy napjai megkezdődtek s Hieronymi Károly belügyminiszter benyújtotta az állami anyakönyvekről szóló javaslatot, gróf Csáky Albin a vallás szabad gyakorlata-

ról szóló javaslatot s végül az uralkodó beleegyezését adta ahhoz, hogy a kormány a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot is a Ház elé terjesszesse.

Az egyes pártok külön értekezleteken állapították meg a javaslattal szemben kifejtendő álláspontjukat s a legnagyobb érdeklődés nyilvánult meg a kérdés iránt, mikor az országgyűlés megkezdte a kötelező polgári házasság törvényjavaslatának tárgyalását. A vitát *Teleszky* István vezette be, de hozzászólt a tárgyhoz a parlamenti élet minden kiválósága. A vitaküzdelem azonban főképpen Szilágyi Dezső, Wekerle Sándor, Csáky Albin gróf és Apponyi Albert gróf személyében volt összpontosítva. Végre megejtették a törvényjavaslat fölött a szavazást. Majdnem az összes képviselők jelen voltak a nevezetes ülésen, csupán harmincöten hiányoztak, de így is nagy többséggel fogadta el a parlament a kötelező polgári házasságot. A törvényjavaslat mellett kétszázhetvenegyen szavaztak, százhatan pedig ellene, vagyis százhatvanöt szótöbbséggel a polgári házasság ügye diadalmaskodott.

Ámde nagyobb nehézségekkel találta magát a kormány szemközt a főrendiházban, mely huszonegy szótöbbséggel elvetette a javaslatokat. Mikor a képviselőházhoz visszakérültek a javaslatok, a parlament tagjai többnapos tárgyalás után akként döntöttek, hogy visszaküldik a főrendiházhoz a kormány törvényjavaslatát s százhatvanhat szótöbbséggel kimondották, hogy a főrendi határozatot nem veszik tudomásul.

Kétségtelen, hogy a főrendiház, melynek tagjai sorában a magyar főpapság és főnemesség nagy része nem rokonszenvezett a Wekerle-kormány egyházpolitikájával, újból leszavazza a javaslatot, csakhogy Wekerle Sándor miniszterelnök megragadta az alkalmat arra, hogy Bécsbe menjen és a királynak a helyzetről őszinte jelentést tegyen. Wekerle jelentette a királynak, hogy a javaslatok visszautasítása esetén olyan pártalakulások várhatók, melyek az eddigi udvari politika szempontjából nem a legkívánatosabbak s ez a jelentés döntött. Az uralkodó úgy látta, hogy a javaslatokat keresztül kell vinni, nehogy a szabadelvű pártban szakadás álljon be s mikor ez elhatároztatott, az már kevésbé fontos probléma volt, hogy a polgári házasságot melyik kormány valósítja meg. Wekerle különben, hogy a főrendiházban is biztosítsa a javaslat sorsát, három örökös főrendnek a kinevezését kérte, melyhez a király nem járult hozzá, minek folytán a Wekerle-kabinetnek be kellett adnia lemondását.

A szabadelvűpárt egyik értekezletén aztán őszintén ismertette

Wekerle a helyzetet s elmondta, hogy miután a válság megszüntetése végett az örökös főrendi tagok szaporítását az udvar nem helyeselte s nem adta hozzá beleegyezését, nem volt mit tennie, mint lemondani felelősséges állásáról. Wekerle beszéde után zúgó éljenzés tört ki a pártkörben s csakhamar felállott *Darányi* Ignác, aki a következő határozati javaslatot terjéztette a szabadelvűpárt elé, a szabadelvű párttagok nevében és előzetes hozzájárulásával.

„Mondja ki a szabadelvű párt, hogy a párt egész programját változtatlanul fentartja, különösen pedig egyházpolitikai programja s annak sértetlenül és haladéktalan keresztülvitele mellett szilárdan megáll és ezen elvek keresztülvitelét minden viszonyok között elő fogja mozdítani, egyebekre nézve pedig fentartja a szabad elhatározás jogát.

Továbbá: mélyen érzett hazafiúi sajnálatát fejezi ki a kormány visszalépése fölött s nem múltó hálájának ad kifejezést a párt elveinek hű szolgálatában tanusított férfias magatartásáért: a lelépő miniszterelnök és minisztertársai irányában a párt *rendíthetellen ragaszkodását és bizalmát* nyilvánítja s felkéri őket, hogy a párt vezetését ezen nehéz napokban is továbbfolytatni szíveskedjenek.”

A király a Wekerle-kormány lemondása után meghallgatta *Tisza* Kálmán, *Szlávy* József, *Bánffy* Dezső és mások véleményét s közben *Khuen Héderváry* Károly grófnak azt a szerepet adta, hogy egy új kabinet létrehozásának eszméjével foglalkozzék s annak számára iparkodjék az országos vezető személyiségek, továbbá tekintélyes és népszerű egyéniségek legalkalmasabbjait megnyerni. Miután sem a bizalmi embereknek, sem *Héderváry* Károly grófnak a megbízatása nem járt sikerrel, nem lehetett másról többé szó, minthogy a kötelező polgári házasság keresztülvitelére és a főrendiház ellenállásának megtörésére alkalmas férfiú vállalkozzék. Csakhogy ez a legalkalmasabb férfiú az adott viszonyok között ismét nem volt más, mint Wekerle Sándor.

Egyelőre azonban folytak a kísérletezések. A korona gróf *Khuen-Héderváry* Károlyt bízta meg az új kabinet alakításával, ámde a közvélemény tömör falanx módjára ott állott Wekerle mellett, kinek tiszteletére Bécsből való visszatérésekor olyan ovációt rendezett, minőben bukott miniszterelnök Magyarországon még sohasem részesült. *Khuen-Héderváry* megbízatása eredménytelen maradt, mivel egyrészt a közvélemény Wekerlét erősítette bizalmával, másrészt ott volt *Szilágyi* Dezső, kinek mellőzésével semmiféle vállalkozásnak nem lehetett reménye arra, hogy a kormányt az egyházpolitikai reformok nélkül nyugodtan vezethesse.

A Wekerle-kormány válsága nem is tartott tovább tíz napnál s mivel Wekerlének időközben sikerült a javaslat ellenzőivel kompromisszumra lépnie, nagy küzdelem és erőfeszítés árán, de az egyik főrendiházi ülésben négy szótöbbséggel végre elfogadtatta a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot. Hat hónap múlva aztán a király szentesítette a törvényjavaslatokat s ezzel az egyházpolitikai küzdelem hullámai a parlamentben egészen elsímultak.

Ámbár a Wekerle-kabinet a közvéleményben a legerősebb és legállhatatosabb támaszát bírta, a koronával szemben mégis elveszítette szilárd állását. Elismerte ezt mindenekelőtt a kabinet is, mikor a törvény szentesítése után néhány nappal beadta lemondását. De lemondott Wekerle miniszterelnök is, aki a szabadelvűpártkörben a következő szavakkal búcsúzott el pártjától:

„Miután sajnálatunkra azt kellett tapasztalnunk, hogy nemcsak egyes ügyekben, hanem általában véve nem vagyunk a legfelsőbb bizalomnak oly mértékben osztályosai, amint ezt az ügyek sikeres és eredményes vezetésére nézve jelen v.szonyok között kívánatosnak tartjuk: beadtuk őfelségének tárcáinkról való lemondásunkat. Őfelsége ezt a lemondást kegyelmesen elfogadni s bennünket egy új kabinet megalkulásáig, az ügyek továbbvitelével megbízni méltóztatott. Midőn erről a tisztelt pártértekezletnek kötelességszerűleg jelentést teszek, egy nagy tartozást kell a saját és minisztertársaim nevében lerónom. Köszönetet kell mondanom azért a valóban odaadó és lelkes támogatásért, amelyben szívesek voltak minket folytonosan részesíteni. Ennek s főleg ennek köszönhetjük, hogy eredmény kísérté működésünket, hogy súlyos körülmények között fenn tudtuk tartani, meg tudtuk óvni elveink tisztaságát, annak, hogy nagy eszméket tudtunk érvényre juttatni és habár heves küzdelemmel is, de merem mondani viszonylag minden nagyobb megrázkódtatás nélkül ezen rövid idő alatt oly nagy átalakulásokat biztosítani, amelyek korszakot alkotók lesznek, amelyek az igazi haladásnak és szabadelvűségnek a messze jövőre kiható irányt szabnak.”

Beszéde további részében a kormány kétéves működésére nézve Wekerle ezeket mondta:

„Ha együttműködésünk két évre terjedő, viszonylag rövid tartama alatt a dolog természetéből folyólag nem is tudtuk mindazokat az elveket érvényre juttatni, amelyek programunk integráns részét képezik, de leraktuk az alapokat, elkészítettük e program életbeléptetésére nézve a munkálatokat és ezt örököül adjuk át utódainknak, úgyhogy nyugodt öntudattal el merem mondani, hogy kormányzatunknak kétévi tartama

nem a meddőségnek, hanem a serény munkának volt a korszaka, amelyből tisztán és mocsoktalanul hozom vissza azt a zászlót, amelyet ránk bízta s amelyet soha személyes érdekekért küzdelemben nem vittünk, hanem mindig elvekért és nagy eszmékért lobogtattunk. A harc megtéphette, a küzdelemnek vérfoltjai is meglátszanak rajta, de azt hiszem, hogy mocsok nem tapadhatott rája.”

Kossuth Lajos halála és temetése.

Wekerle Sándor kormányzása alatt volt még egy országos jelentőségű, sőt még az ország határán is jóval túlmenő, az egész világot érdeklő nagy esemény, mely hatalmasabb érdeklődést és részvétet keltett fel az egyházpolitikai küzdelmeknél és mindennél, ami Magyarországon ez időben történt. Ez *Kossuth Lajos* halála volt. Turinból 1894 március havában aggodalmas hírek kezdtek szállongani az önkéntes száműzetésben élő kormányzó állapotáról. A hírek arról szóltak, hogy a nemzet bálványa, Kossuth Lajos utolsó napjait éli. Azután 1894 március 20-án késő éjjel megérkezett Budapestre a távirat, hogy Kossuth Lajos e nap estéjén, 10 óra 55 perckor csöndesen, fájdalom nélkül elszenderedett. Ahogyan *Mikes Kelemen*, a hűséges íródeák írta II. Rákóczi Ferenc halálakor, úgy jellemezhetjük mi is a halált jelentő távirat hatását az országban: „*Itt nagy sírás-rívás van közöttünk.*”

A lapok gyászkeretben tudatták Kossuth halálát, reggelre pedig már alig volt épület a fővárosban, melyről gyászlobogó ne hirdette volna, hogy a nemzetnek nagy halottja van. A kávéházakban és vendéglőkben elhallgatott a zene, a színházakban pedig nem tartottak e óadást, mert az egyetemi ifjúság az Operában és a Nemzeti Színházban rendezett tüntetéseivel erőiesen követelte, hogy a Wekerle-kormány opportunizmusa vonuljon háttérbe, mikor a nemzet Kossuth Lajos halála folytán a maga fájdalmát akarja kifejezésre juttatni. Előrelátható volt ugyanis, hogy Kossuth halála a kormányt a bécsi udvarra szemben kényelmetlen helyzetbe fogja juttatni. Ámde az, hogy az állami színházak felsőbb utasítás folytán nem vettek tudomást Kossuth haláláról, olyan felháborodást szült, hogy az Operában éppen úgy, mint a Nemzeti Színházban botrányok törtek ki s heves összeütközések támadtak volna, ha a kormány időközben nem intézkedik a fekete zászlók kitűzéséről és az e óadások beszüntetéséről.

A temetéssel szemben a kormány ismét abban a kényszerhelyzet-

ben volt, hogy a bécsi udvarra és a nemzetre kellett egyszerre tekintenie, hogy amennyire lehet, eleget tegyen mind a két szempontnak. A kormány intézkedett, hogy a Kossuth-hamvak közkölségen hazahozassanak, de sem a kormány, sem a katonaság reprezentáló módon nem vett részt a temetésen. Sőt *Bánffy Dezső* báró, a képviselőház elnöke, éppen a temetés napján utazott el Kolozsvárra, hogy az ottan összehívott ref. egyházkerületi értekezleten elnököljön. Kossuth temetésének e furesza körülményei mutatták azután legvilágosabban, hogy mennyire erőtlén az ország, mikor a saját, legbensőbb gyászának sem adhat fenntartás nélkül való kifejezést.

Kossuth Lajos kihűlt hamvai, mikor a lélek elszállott belőlük, egyideig ott maradtak Kossuth turin lakásának hálósobájában, ahol a halál bekövetkezett. Turin városa gyázpompát öltött Kossuth halálakor s nemcsak a város, hanem egész Olaszország részvétének és gyászának legbensőbb kifejezését nyilvánította, mikor március 28-án a hamvakat eltemették. Kossuthi hamvainak ez volt az egyik, az olaszországi temetése. A másik ezután következett, itthon, mikor a képviselőház küldöttsége a szent hamvakkal hazatért, hogy magyar földet helyezze el az új Magyarország legnagyobb emberének földi tetemeit.

Kossuth Ferenc és Tivadar kísérték a koporsót az egész úton. Március 30-án reggel 6 órakor Csáktornya volt magyar földön az első állomás, mely a Kossuth Lajos holttestét hozó vonatot ünnepélyesen fogadta. Kossuth Ferenc fogadta a részvét nyilvánítását s ekkor mondta Magyarországon első beszédét, tudatva, hogy visszahozták a hazába Kossuth Lajos hamvait, hogy lelke a magyarok lelkébe visszaszálljon. Március 30-án délután 3 órakor megérkeztek a hamvak a fővárosba. Ugyanaz a vonat, mely Kossuth földi maradványait hozta, feleségének és leányának, Kossuth Vilmának porló tetemeit is hazaszállította.

Ezeket mingyárt a terézvárosi katolikus templomba szállították s másnap innen temették el. Kossuth koporsóját a Nemzeti Múzeum előcsarnokában állították ravatalra, ahol április első napjának délutánjáig közszemlére volt téve. A koporsó körül az egyetemi ifjúság díszőrsége állott sorfalat. Az ország minden részéből rendkívüli tömeg lepte el ez alkalomból a fővárost. A temetés napján a Múzeum körúton és a Rákóczi úton alig lehetett mozogni a rendkívüli nagy népáradattól. Kezdetét vette végre a temetés. Sárkány Sámuel evangélikus püspök végezte a szertartást díszes segédlettel s megilletődött beszédben méltatta a nagy halott érdemeit. Utána *Jókai Mór* az egész magyarság nevében búcsúztatta. *Jókai* gyönyörű beszédének néhány részletét itt mutatjuk be:

„Révparthoz ért a gálya, világkörűtál járt kormányosával. S megtértében egy új világot lelt maga előtt az óvilág helyén. A régi tölgyerdő táján csak egyes vihartépte törzsek állanak még. Kilenc lusztrum mult el azóta. Ledült a többi! . . . De a kidült erdő helyén egy új pálmaliget emelkedett fel azóta. Egyívású korból megtört alakok, megöszült fejek fogadják a visszatérőt, de körülöttük egy új nemzedék támadt, szeretetben őseihez hasonló, de munkában erősebb, ismeretekben tudósabb azoknál.

Ha látná a visszatérő e szép új világot, lelkének a földi megdicsőülést kellene éreznie . . .

De vajjon nem látja-e ?

Minékünk, akik hiszünk a lélek halhatatlanságában, hinnünk kell azt, hogy Kossuth hamvaival együtt a lelkét is elhoztuk Magyarországra. A lélek nem hagyja el azokat, akiket szeret s ő neki annyi szeretnivalója van itten !

. . . Légy üdvöz, hazádba visszatért lélek ! Hozzád beszélünk, midőn hamvaidd előtt állunk.

Te meghalod nemcsak azt a néptengert, melyben koporsód tovaúszik, hanem a szívekbe is belátsz . . .

De most már nagyobbak beszélnek veled. Ott fog állani örök nyugalmad vártája Deák és Batthyány sírcsarnokai mellett. Minő triumvirátus ! Minő találkozása a nagy szellemeknek !

Vezess bennünket most, te halottaidban is óriás, a nemzeti nagyság felé . . .

Az örök hazában hirdessék nevednek emlékét a késő századok.”

A százezernél is jóval nagyobbra megnövekedett tömeg, mely az egész útvonalat előzönlötte, ezután lassanként megindult a Rákóczi úton a Kerepesi temető irányában. Negyvenöt évvel ezelőtt járta meg ilyen egyetemes és általános izgalom között ezt az utat Kossuth, mikor az 1849-iki dicsőséges tavaszi hadjáratok után Debrecenből visszatért a magyar kormánnyal a fővárosba, hogy az ügyeket a szabadságharc további kimeneteléig innen igazgassa. Sem akkor, sem most, nem volt egyetlen ember sem, akit lázba ne ejtett volna Kossuth dicsősége. Negyvenöt év elmúltával azonban az egykori negyvennyolcas honvédek ivadékai gyászos arccal és könnyes szemekkel már csak a koporsóját kísérelhették annak a hatalmas szellemnek, aki csodálatos lelkességével és óriási erejével talpraállította az országot, hogy küzdjön életének legdrágább javáért, a szabadságért és függetlenségért s hogy

megpróbálja lerázni magáról azokat a százados vasbílincseket, melyek erejét megbénították.

Nem sokkal a temetés után a függetlenségi párt tagjai szóba hozták a Kossuth-fiúk hazajövetelét. Kossuth Tódor mingyárt megjegyezte, hogy ő nem jöhet haza, ellenben Ferenc ígéretet tett arra, hogy vissza fog térni. És 1894 október 29-én Kossuth Ferenc óriási lelkesedés és ováció között tartotta bevonulását Budapestre. A függetlenségi párt üdvözlésére Kossuth többek között ezeket mondotta:

„Meg nem érdemlett megtiszteltetésnek tekintem ezt a fogadtatást, melyre méltattak. Ugy tekintem azt, mint előlegezést azokért a szolgálatokért, melyeket hazámnak tehetni reménylek, ha erőm megfelel tiszta szándékomnak.”

A továbbiakban pedig kijelentette, hogy politikai programja egészében és részletében az, amit atyja vallott s a perszónalunió kivívásában látja Magyarország jövőjét. A főváros után nemsokára megkezdte vidéki körútját s már ekkor őt tekintette a függetlenségi párt a maga vezérének. S alig hogy megüresedett az első kerület, a tapolcai, mingyárt képviselővé is választották. *Justh* Gyula, az eddigi elnök, a függetlenségi párt érdekében lemondott az elnökségről, hogy azt Kossuthnak átadhassa, akit egyhangúlag választottak meg a párt elnökévé.

Bánffy Dezső kormánya.

Az uralkodó az új kormány alakítására nézve több államférfi tanácsát hallgatta meg s miután az ismét előtérbe állított *Khuen* Héderváry Károly grófnak nem sikerült kabinetet alakítania, *Bánffy* Dezső bárót bízta meg a kormány megalakulásával.

Bánffy Dezső báró 1843-ban született Kolozsvárott. A gimnáziumot ugyanott végezte, azután a lipcei és berlini egyetemeket látogatta és hosszabb utazásokat tett külföldön. Utazásából visszatérve, birtokán gazdálkodott, majd mint a balközép híve résztvett a politikai életben is. A fúzió után belső Szolnok vármegye főispánja és a Kővárvidék főkapitánya lett. A megyék új beosztása után Szolnok-Doboka vármegye élére lépett mint főispán. Később Beszterce-Naszód vármegyét is ő igazgatta és egyúttal mint királyi biztos rendezte a naszódai iskolai és ösztöndíj-alapoknak, mint erdészeti kormánybiztos pedig a volt második román határvédelemnek a kincstárral szemben támasztott vitás ügyét. Ezen érdemeiért nyerte előbb a Lipót-rendet, majd a Szent István lovag-

keresztjét. Az erdélyi református egyházkerület kitüntette azzal, hogy főgondnokául választotta, mely tisztséget éveken át viselte.

Mint Erdély egész északi részének kormányzója, határozott és er-

Bányfy Dezső báró.

Erélyes kezű főispán volt Erdélyben, majd a parlamentbe jutva, a képviselőház elnöke lett. A Wekerle-kormány bukása után a király miniszterelnökké nevezte ki. Nemsokára olyan erőszakos választást rendezett, hogy az ellenzék elkeseredett küzdelemben követelte távozását. Bukása után kilépett a szabadelvű-pártból s új-párt néven alakított pártot.

yes fellépése miatt már akkor igen fontos tényezője volt a magyar politikai életnek. Megyéiben szinte ellenállás nélkül biztosította a kerületeket a kormánypárt részére, a nemzetiségekkel szemben pedig a magyar állam tekintélyét erős kézzel és közmondásossá vált vasenergiájával tudta megóvni. A Szapáry-kormány alatt a nemzetiségi gyűlések tar-

tása ügyében, mikor ő azt az álláspontot képviselte, hogy ezek megtartását meg kell akadályozni, elvi ellentétbe került a kormánnyal s ez okból lemondott a főispánságról. Erélye, kiváló politikai érzéke és kormányzótehetsége már Szapáry Gyula grófnak a figyelmét is felkeltették iránta, úgyhogy éppen Szapáry volt az, aki őt a képviselőház elnöki állásának betöltésére kiszemelte. Ebben a minőségében is megmaradt ugyan pártembernek, de erőskezű, vezetésre hivatott férfiúnak bizonyult, kire az udvar politikai válságok felmerülésénél állandóan gondolt s akit egyenesen arra szemelt ki, hogy a Wekerle-kormány bukása után az új kabinetet megalakítsa.

Mikor a Wekerle-kabinet megingott és a szabadelvűpárt nem fogadta el Khuen Héderváry Károlynak jelöltségét, a király az ő véleményét is kikérte a politikai helyzet felől és miniszterelnöksége már akkor szóban forgott. De ő szükségesnek tartotta, hogy még a régi, bár némileg megújított kormány vigye keresztül a főrendiházban leszavazott javaslatokat.

A Wekerle-kormány bukása után és mikor Khuen ismételt jelöltsége s ezzel együtt a fúzió terve újabban is megghiúsult és Széll Kálmán is vonakodott kabinetet alakítani, a király 1895 január 14-én őt bízta meg az új kormány megalakításával. Január 19-én mutatkozott be a Bánffy-kormány a Házban először s ekkor terjesztette elő Bánffy, mint miniszterelnök programját, melynek kardinális pontjai a korona és nemzet között való bizalom megszilárdításáról, az egyházpolitikai törvények kíméletes végrehajtásáról, a kiegyezési alap sértetlen fentartásáról, a vallás szabad gyakorlatáról és a zsidó vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatok keresztülvite éről, a katolikus autonómia rendezéséről, a valutarendezésről s amit külön is hangsúlyozott, az egységes nemzeti állam kiépítéséről szólottak.

Bánffy Dezsőnek mingyárt a kormányzása elején az Agliardi-ügyben tanúsított magatartása nagy sikerrel járt. Agliardi bécsi pápai nuncius Magyarországon való jártában ugyanis több olyan nyilatkozatot tett, melyek a politikai tapintat és ildomosság szempontjából nemcsak helytelenek voltak, hanem egyenesen azt a látszatot keltették, hogy Agliardi illetéktelenül beleavatkozik az ország ügyeibe. Bánffy ismert erélyével lépett fel s megkérte Kálnoky gróf külügyminisztert, hogy fejezze ki Rómában Agliardi eljárása fölött való aggodalmait s figyelmeztesse a Vatikánt azokra a politikai konfliktusokra és következményekre, mellyel az ilyen szereplés járhat. Kálnoky külügyminiszter azonosította magát Bánffy álláspontjával s egy hozzá küldött jegyzéké-

ben ki is fejezte nyíltan ez ügyben való nézetét, ámde mikor Bánffy a parlamentben hivatkozott reá, Kálnoky ezt letagadta.

Ebből természetesen újabb konfliktus keletkezett, ami nemcsak Agliardi visszahívását vonta maga után, hanem azt is, hogy Kálnoky és Bánffy között kenyértörésre került a dolog. De a küzdelemben nem Bánffy, hanem Kálnoky lett a vesztes s neki kellett állásáról lemondania. Bánffyt igen népszerűvé tette ez a szereplése, mert az Agliardi-ügyben Magyarország közjogi állásának és méltóságának érvényt tudott szerezni az idegen beavatkozással és a külügyminisztériummal szemben.

Ezek után a siker jegyében foghatott hozzá az egyházpolitikai reformok két elintézetlen pontjának: az izraelita vallás recepciójára és a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó javaslatok elintézéséhez. A javaslatokat az új kormány vallás és közoktatásügyi minisztere, *Wlassics* Gyula terjesztette elő és képviselte a bizottságokban és parlamentben egyaránt. Ezen diadalokkal a kormány állása a képviselőházban úgy megszilárdult, hogy a szabadelvűpárt azon tagjai, kik az egyházpolitikai kérdések miatt a pártból előbb kiléptek, most visszatértek.

Az ellenzék ellenszenvesen fogadta Bánffy bemutatkozását és kormányának működését, mert nem akarta elfelejteni Bánffynak azt a szereplését, melyet Kossuth Lajos halála alkalmával, mint a képviselőház elnöke tanusított, mikor is Kolozsvárra utazott az ottan összegyűlt erdélyi református egyházkerületi értekezleten való elnöklésre. De nem rokonszenvezett vele az ellenzék azért sem, mert Bánffy erősen hangsúlyozta a közjogi alapfentartásának és sértetlenségének szükségét.

De viszont az a nagyszabású esemény, mely az ő kormányzata alatt következett be, hogy az ország

Wlassics Gyula.

Széleskörű tudományos munkásság után a büntetőjog egyetemi tanára lett. A parlamentben mint szabadelvű képviselő az egyházpolitikai reformok megvalósítása körül szerzett érdemeket. A Bánffy-kormányban a vallás- és közoktatásügyi tárcát vállalta el és sokat tett a magyarság művelődését biztosító intézmények, különösen a népoktatás fejlesztésére. Minisztersége után ismét egyetemi tanár, a közigazgatási bíróság elnöke, majd az Akadémia elnöke lett.

1896-ban ünnepelte meg fennállásának ezeréves fordulóját, különösen a nemzeti pártot és annak vezérét, Apponyi Albert grófit enyhébb magatartásra indította vele szemben, hogy a nemzet e nagyszerű ünnep alkalmából erősnek és egységesnek mutakozhassék. Ennek a gondolatnak a sikeréért és diadaláért hirdette Apponyi Albert gróf, hogy a nemzeti ünnep idején a pártok között való minden versengésnek meg kell szűnnie. Az 1896-iki esztendőt ez a nagyszabású és korszakos jelentőségű esemény uralta szinte kizárólagosan.

Az ezredéves ünnepek.

A milléniumi emlékünnepegy kezdétét már 1896 január 1-én az ország összes templomaiban harangok zúgása és hálaadó istentiszteletek vezették be. A főpapság pásztorlevelekkel hívta fel a hívek figyelmét a nevezetes ünnep jelentőségére, a sajtó pedig hónapokon át lelkesített és buzdított az ünnep méltó megülésére. Az ország összes iskolái, közművelődési egyesületei, hivatalos intézményei és társadalmi egyesületei hónapokon át készültek az ünnepre s a Városliget területén rendezett milléniumi kiállítás megnyitására szinte hónapokon át folytak az előkészületek. A képviselőház a honfoglalás ezeréves emlékére alkotta a milléniumi törvénycikket. A nevezetes törvénycikkben a király biztosítja az ország alkotmányos szabadságát és zavartalan fejlődését s törhetetlen bizalmát nyilvánítja a magyar nemzet hűségében.

A milléniumi ünnepek hivatalos rendje azonban már május 1-én megkezdődött. A fővárost az idegenek és az ország különböző vidékeiről idesereglett közönségnek ezrei lepték el s gyönyörű kivilágításban, fellobogózva, díszpompában úszott az egész város. A Gellérthegy ormára felhúzott ágyúk díszlövésekkel jelentették a nagy ünnep beköszöntését. A városligeti milléniumi kiállítás területén, külön csarnokokban a magyar szellemi, gazdasági, kereskedelmi és ipari kultúra változatos termékei reprezentálták azt a fejlődést, melyet a modern Magyarország az európai népek versenyében az utolsó félszázad alatt elért.

Az ezredévi kiállítás ünnepélyes megnyitása 1896 május 2-án kezdődött a király és a királyné jelenlétében, mely alkalommal az udvar főhercegei, a diplomácia testület, a főpapság, zászlósorok, az országgyűlés, az osztrák birodalmi gyűlés küldöttsége, a tábornoki kar és az összes hatóságok képviselői együttlétében, *Lukács* Béla kereskedelemügyi miniszter hódoló üdvözlése után a király ünnepélyesen megnyitotta

Erzsébet királyné, I. Ferenc József felesége.

A magyar nemzet nagy rokonszenvvel viseltetett iránta s ő védőangyala volt nemzetünknek. A nemeslelkű fejedelemsasszony Genfben egy olasz anarkhista merényletnek az áldozata lett.

a kiállítást. Az Operaházban aznap este diszelőadás volt, másnap a budai Mátyás-templomban hálaadó istentisztelet, melyet a herceg-prímás hatalmas beszéde tett felejthetetlenné. A szent korona a királyi várakból a Mátyás-templomba vitetett háromnap i közszemlére való kitétel végett. A király díszes ünnepség keretében tette le az új királyi várak alapkövét, majd a koronázás évfordulóján hódoló felvonulás volt a király előtt.

A milléniumi ünnepségeknek fénypontját alkotta ez a diszfelvonulás. Az ország összes vármegyéinek küldötteiből alakított pazarfényű és pompájú lovas bandérium a Vérmezőn gyülekezett, honnan a hatalmas menet a belügyminiszter vezetése alatt a királyi várba vonult, hogy I. Ferenc József magyar király előtt hódolatát bemutassa. A díszmenet innen a Mátyás-templomba ment és az ott kitett szent koronát az új országházába kísérte, melynek kupolacsarnokában a főrendiház és a képviselőház együttes diszülését tartotta. A diszülés után a bandérium a szent koronát kísérve visszament a várba, hol az országgyűlés fejezte ki a király előtt hódolatát. *Szilágyi* Dezső, a képviselőház akkori elnöke mondta az ünnepi beszédet, melyben többek között így szólt:

„A mai napon hátaltelt szívvel jelenünk meg felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesítéséért és az abban foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók hálás szívéből és ajakáról száll föl a trón zsámolyához.

Az a márvány, amelybe a törvény be lesz vésve, elmulhatik. De soha ki nem apad a nemzet szívéből az erkölcsi erőnek az a forrása, amelyet e fejedelmi nyilatkozat fakasztott, amelyből a legkésőbb nemzedékek nagy és nehéz időkben is lelkesedést fognak meríteni.

Felkísértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy arra rámutatva, tanubizonyságot tegyünk, hogy az felségedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, amelyekkel a korszakokat betöltötte.

Vegye felséged kegyesen hálás hódolatát annak a nemzetnek, amely a koronát és alkotmányosságát soha elválasztani nem tudta.”

Ezután hatalmasan felépített, terjedelmes beszédében a magyar politika hagyományait, a történelmi fejlődés által kijelölt feladatokat fejtegette s beszéde végén így szólt:

„Mi a művelt nemzetek közösségében és nagy versenyének közepette élünk. Fejlődésben lépést kell velük tartani. Jól tudjuk, megpróbáltatások, nagy és nem lankadó erőfeszítések várnak ránk. Politikai és

más kérdések, amelyek másutt máris válságokkal fenyegetnek, nálunk is előtérbe fognak tolni. Mint történetünk eddigi folyamán, jövőben is készségesen elfogadjuk a polgárosodás nemes és megérlelt vívmányait : de ragaszkodunk államunk nagy történeti alapjaihoz és ápolni fogunk minden fentartó erőt, amelyre a mult tapasztalása rámutat.

Ily fentartó erő a ragaszkodás a trónhoz, amely a nemzet minden rétegében őserővel él, amely abból a meggyőződésből fakad, hogy az uralkodóház és a nemzet érdekét és sorsát, a haza és a király iránti hűséget szétválasztani soha sem lehet.

Soha meg ne gyengüljön ez az érzés szívünkben. Soha el ne homályosodjék ez a tudat elménkben. Maradjon ez a hagyomány minden időn át a királyi családban és nemzetben egyaránt.

Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bejelentjük, odaadó bizalommal alázatosan kérjük felségedet : legyen vezére törekvéseinknek.

A Mindenható különös kegyelmében részesíté a nemzetet, midőn adott egy oly királyt, ki az erők egyesítésének, a lelkesítésnek és mérséklésnek hatalmát bírja.

Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez, vegye továbbra is oltalmába és tartsa meg felségedet a trónon minél hosszabb időn át.

Éljen a király !”

Hatalmas éljenriadal követte Szilágyi Dezső beszédét s az ováció kiérezése után pár percre általános csönd állott be. A király szavát várta a törvényhozás küldöttsége. I. Ferenc József Magyarország ezredéves fennállása alkalmából a következő beszédet intézte a törvényhozás tagja hoz :

„Tisztelt Urak, Főrendek és Képviselők.

Kedvelt Híveim !

Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendeit és képviselőit itt egybegyűlve s köszönettel fogadva hódolatukat, hálát mondok az Isteni Gondviselésnek, mely megélnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét.

Ritka és megható e történelmi korszakot jelző ünnepély s midőn az ország átérzi annak nagy jelentőségét, emlékezzünk meg mindennek előtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége — az Isten oltalma mellett — biztosította az állam eddigi fennállását s merítsük a történelemből azon hasznos tanulságot, hogy ezen ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz ragaszkodva, egymásközt

testvéries egyetértésben éltek — de veszélyek környezték akkor, mikor belső viszályok zsidbasztották életerejét. De még arra is utal a történelem, hogy hálásan emlékezzék meg az ország azon szomszédairól és azon nemzetekről, kik készségesen siettek az ország segítségére különösen akkor, midőn a több mint százéves idegen uralomtól való felszabadulásáért küzdött s emlékezzék meg azon szomszédairól is, kikkel az országot a jó és balsors s őseinek bölcsesége összefűzte, alakítva velük azon monarchiát, melynek fennállása e helyen európai szükség, melyet őseimtől örököelve, utódaimnak sértetlenül fentartani szent kötelességem és akaratom, amint ezt mind a két állam saját érdeke is kívánja.

Hő óhajtasom azért, hogy ezen kapocs iránti érzék ne csak ne lazuljon, hanem mindenkor sértetlen maradjon s hogy ezen érzés és rokonszenv kölcsönös legyen a monarchia mindkét államában s kölcsönös egyszersmind azon tudat is, hogy ezen összetartozás alapján nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak mindkét félnek, amint ezt úgy a pragmatika szankció, valamint az annak kifolyásaként teremtet mostani közjogi alap is bölcsen elrendeli, mely alapon az egész monarchia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és felvirágzott, anélkül, hogy ezáltal veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége s a különféle nemzetiségeknek az egységes állam és a törvények tisztelete melletti fejlődése, valamint azon, a történet és a törvények által szentesített viszony, mely Magyarországot társországaival, azok külön autonóm jogainak fentartásával összefűzi.

Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet életét ismételve megsemmisítéssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló haza és szabadságszeretete, harci vitézsége s a balsorsban tanusított szívós kitartása, az Isteni Gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszélyeket, fényes tanuságát adva eképpen életerejének s államfentartó képességének.

Ez ünnepélyes pillanatban elismeréssel kell, hogy megemlékezzem a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól és hő óhajtasom, hogy a jövő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben királyával mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és felvirágzását.

Mérvadó szerep jut a haza sorsának intézésénél az országgyűlés-

nek, azért hő óhajtasom, hogy az országgyűlés mindkét házának minden egyes tagja is áthatva hivatásától, valamint azon tudattól, hogy abbeli állásával nemcsak különös jogok, hanem kötelességek is összekötvék az ország irányában, mely a törvényhozástól anyagi és szellemi jólétének gondozását és előmozdítását méltán várja — szorgalom és hasznos munka által e várakozásnak megfelelni igyekezzék, mely működésében teljesen összhangzó támogatásomra és kegyelmemre mindenkor számíthat.

S e nemés feladatot kölcsönös bizalommal és közös erővel teljesítve, valósulni fog a mai ünnepélyes ülésükben hirdetett, kegyeletes törvényben foglalt azon kijelentés, hogy szilárd alapjai ezek annak az általános összhangnak, amelynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi.

Adj a az ég, hogy úgy legyen most és mindenkor!”

Az országos választások.

Az ezredévi ünnepségek mellett csupán egy fontos esemény volt még ebben az évben. Ez volt az országos választás. Bánffy Dezső báró 1896 október havában rendelte el az új választásokat, melyekben nagy szótöbbséggel győzött. De tagadhatatlan, hogy a kormány a választásokon erőszakkal és megfélemlítéssel dolgozott. Csakhogy Bánffy eljárását is lehet érteni.

Az ő kormánya alatt 1896-ban alakult meg *néppárt* cím alatt az egyházpolitikai ellenzék legfanatikusabb és legengesztelhetlenebb csoportja. Bánffy az egyházpolitikai dolgok sikerét féltette az új alakulástól s ezért ellene, de minden más olyan csoport ellen, mely az egyházpolitikai ellenzék hadsorait alkotta, ő is engesztelhetetlen ostromot rendezett. Így történt, hogy az 1896-iki országos választásokon a kormány óriási párttal került a parlamentbe, a nemzeti párt felére olvadt le és az egyházpolitikai ellenzékhez szító szélsőbaloldal majdnem egészen megsemmisült.

De minél nagyobb számban fogyott az ellenzék a parlamentben, annál elszántabban és makacsabban ostromolta Bánffyt a választási visszaélések miatt, melyekért egyedül őt tette felelőssé. Ebben az ostromban a nemzeti párt járt elől. Az ellenzék elkeseredését nemigen csökkentette még Bánffynak a katonai oktatás terén kivívott nagy diadala sem. Az új honvédtiszti iskolák felállítása nem csupán a király teljes bizal-

mát tanusította Magyarország és kormánya iránt, hanem egyúttal teljesítette a nemzeti párt programjának egyik legfőbb óhajtását és így teljesen alkalmas lett volna a nemzeti és szabadelvűpárt között való fuzió létrehozása.

Az egyesülés azonban nem jött létre, eminek akadályát nem elvi, hanem személyes okok alkották. A nemzeti párt ugyanis olyan súlyos vereséget szenvedett a választások alatt, hogy nem térhetett közömbösen azok fölött napirendre. Kereste tehát az új alapokat Bánffy politikájának és személyének hathatós megtámadhatására. Így történt, hogy a bűnvádi eljárás törvényjavaslatának tárgyalásakor sem a nemzeti párt, sem a szélsőbaloldal nem elégedett meg a sajtószabadság védelmével, melyet a javaslat egyes paragrafusai veszélyeztetni látszottak, hanem *obstrukciót* intézett a javaslat ellen és a sérelmesnek nyilvánított szakasz módosítására kényszerítette a kormányt.

Az ellenzék a legnagyobb elkeseredéssel támadta tovább is Bánffy politikáját s mikor az obstrukció minden eszközzel megakadályozta a parlamenti tevékenység szabad nyilvánítását, a szabadelvűpárt módokat keresett arra, hogy ez az erőszak jövőre ne ismétlődhessék. Ekkor merült fel a házszabályok szigorításának és a klotür (a szólásszabadság megszorítása) behozatalának eszméje, ami nemhogy csillapította volna az ellenzék dühét, hanem csak még jobban fokozta a kormány, de különösen a Bánffy erőlyes politikája ellen való elkeseredését.

Bánffy Dezső ekkor állott hatalma tetőpontján és kormányának a helyzete is ekkor volt a legszilárdabb. Az egyházpolitikai reformok már nem okozták azokat az éles ellentéteket, melyek miatt majdnem az egész társadalom a legnagyobb izgalomban élt és ideges harcban állott egymással. A törvények végrehajtása békésen végbement, anélkül, hogy nagyobb izgalmak keletkeztek volna. Bánffy Dezső nemcsak ebben a kérdésben, hanem mindenütt fontosnak tartotta, hogy az állam önállóságát és szuverénitását kidomborítsa.

Mikor a király látogatása alkalmával Zágrábban magyarellenes tüntetések támadtak, Bánffy az orvosságot abban kereste, hogy királyi nyilatkozattal előbb rosszalását nyilvánította a tüntetés miatt, azonkívül ellenőrzés alá vette a horvát tartományi gyűlés tevékenységét. S mivel ekkor, a király látogatása alatt történt az is, hogy a horvátok egy magyar zászlót elégettek, szigorú vizsgálatot indított a zászlóaffér ügyében, ami akkoriban erősen foglalkoztatta a közvéleményt. A nemzetiségi kérdésben ismeretes volt különben erőlyes és meg nem hátráló politikája, melyet még főispán korában kezdett alkalmazni. Erőlyesen lépett fel a

szerb kongresszussal szemben is, melyben a radikális párt kerekedett felül s csakhamar feloszlatta a kongresszust. A román érdekekért küzdő román bizottságot, melynek kebelében meghasonlás tört ki s amelynek felosztatását már a Wekerle-kormány elhatározta, feloszlatta Bánffy.

Erélyes nemzetiségi politikájának volt a következménye, hogy a felvidékre kiterjeszkedő cseh politikai agitáció a tótok körében nagyobb eredményeket nem tudott elérni. A kormány teljes nyugalmat biztosított mindenütt, anélkül, hogy szüksége lett volna erősebb rendszabályok alkalmazására.

Bánffy kormányzatának éles agresszivitása nyíltkozott meg a szociáldemokratákkal és a mezei munkásokkal szemben való bánásmódjában is.

Ez időben a szociáldemokratapárt támogatásával különböző vidékeken a mezei munkások bérük javítása érdekében tömegsztrájkokat rendeztek. Bánffy igen szigorúan és kíméletlenül járt el irányukban.

Rendőrileg nyílvántartatta vezéreiket s mint közveszélyes bűnösöket a sztrájkra izgató munkásokkal együtt tolonckocsin elszálíttatta őket a határból.

A Bánffy-kormány nagy sikerek között folytatta működését s nagy sikereket ért el később is nemcsak az egyházpolitikai törvények és egyéb reformok végrehajtásában és kivívásában, hanem Magyarország önállóságának elismertetésében is. S mégis nem volt magyar kormány a tizenkilencedik században, melyet az ellenzék dűhe olyan kíméletlenül, engesztelhetetlenül és állhatatosan támadott volna, mint a Bánffyt. A Zichy Nándor gróf elnöklete alatt megalakult *néppárt*, továbbá a függetlenségi és a nemzeti párt ádáz dühvel rohanták meg s az *obstrukciók* alkalmazásával lehetetlenné tették a parlament működését.

Említettük, hogy a bűnvádi eljárás törvényjavaslatának tárgyalásakor az ellenzék nem elégedett meg a veszedelemben vélt sajtószabadság védelmével, hanem obstrukciója által lehetetlenné tette a cukorprémiumokról szóló sürgős törvény elintézését és a sajtószabadságra sérelemes szakasz átalakítására és módosítására kényszerítette a javaslatot betervező Erdély Sándor igazságügyi minisztert. A kormány és a szabadevűpárt többsége, hogy véget vessen az állandó zavaroknak, a házszabályok megszigorításával és a parlamenti klotür behozatalával akart védekezni, de ez még jobban elkéséritette az ellenzékot s csak jobban fokozta a Bánffy-kormány iránt való ádáz gyűlöletét.

Ennek dacára a Bánffy-kormány 1897 végén olyan megingathatatlanul és sikereinek olyan magaslatán állott, amint azóta talán egy kormány sem. Eddigi vívmányaihoz, melyek között ott voltak az új honvédtiszti iskolák felállításai is, újabbak és újabbak járultak, különösen olyan természetűek, melyek a magyarság nemzeti jogainak elismertetését és a királyi bizalom fokozott megnyilvánulását jelentették. Legnagyobb sikerei egyikének tekinthette Bánffy miniszterelnök azt az eredményt, hogy a német császár a *magyar királyt* Magyarország fővárosában meglátogatta.

A magyar államiség önállóságának elismerése szempontjából nagyjelentőségű volt ez a látogatás s néhány napon át úgy állította Magyarországot a nemzetközi politika és az európai érdeklődés középpontjába, mint a hármasszövetségnek egy igen fontos tényezőjét s mint teljesen önálló, saját ügyeire nézve önként rendelkező államot.

A német császár Budapesten.

Báró *Bánffy* Dezső miniszterelnök kormányzatának — mint említettük — egyik legkidomborodóbb és legemlékezetesebb eseménye volt *Vilmos* német császár látogatása 1897-ben. A látogatás célja volt a külföld előtt dokumentálni azt a szívélyes viszonyt, mely a hármasszövetségben levő Németország, Olaszország és Ausztria-Magyarország államait egymás irányában eltölti. Vilmos császár már szeptember közepén érkezett Magyarországra és résztvett *Frigyes* főherceg meghívására a béklyei vadászaton. Budapesti látogatása szeptember 20-ára volt kitűzve.

Nagyszabású előkészület előzte meg Budapestre való jövetelét. A keleti pályaudvar előtt hatalmas díszkapukat állítottak, az uccákat fellobogózták, a nagyobb forgalmú tereken, hol a császárnak haladnia kellett, díszkapuk, virágoszlopok díszeltek s a rendőrség és katonaság által vont sorfalak mögött a budapesti közönség ezrei nyilvánították lelkesedésüket. Mihelyt a vonat a keleti pályaudvarra megérkezett, a Gellért-hegyen ágyúlövések adták tudtul a német császár ittlétét. A megérkezés után a császár és a király szívélyesen megcsókolták egymást s azután a tisztelgések és hódolások szokásos ceremóniája következett. A kormány összes tagjai, a főhercegek, az osztrák kormány képviselői, a katonai, világi és egyházi küldöttségek nagy tömege várakozott az állomáson, honnan a ceremóniák elintézése után a közönség túlaradó ovációja között érkeztek a királyi várba.

A német császár és a király még aznap délelőtt istentiszteletet hallgattak a Mátyás-templomban és látogatást tettek a mezőgazdasági múzeumban. Este a királyi várban díszes udvari estély volt, melyre a politikai, társadalmi és katonai élet összes kiválóságai hivatalosak voltak. Másnap a vásárcsarnokban, Iparművészeti Múzeumban, Nemzeti Múzeumban, az új országházában s más helyeken tettek látogatást. Érdekes epizód adta elő magát a Nemzeti Múzeumban, hol *Wlassics* Gyula közoktatásügyi miniszter a császár egy kérdésére így felelt:

„Bizony, mi magyarok is nagyon szűken vagyunk oly pénz dolgában, melyet közművelődési célokra áldozhatnánk.”

Mire a német császár megjegyezte:

„*Pedig a tudomány és művészet ápolására még a föld alól is elő kellene a pénzt teremteni.*”

Vilmos császár felköszöntője.

Szeptember 22-én délután öt órakor a budai várakban díszebéd volt, melyen II. Vilmos császáron és I. Ferenc József királyon kívül számos világi és egyházi előkelőség vett részt.

A díszebéd a nagy szertartási teremben ment végbe. A király és a főhercegek porosz egyenruhában, a német császár magyar tábornoki egyenruhában jelent meg.

Az ebéd a legnagyobb rendben és ünnepélyesség mellett folyt le. Körülbelül az ebéd közepén felemelkedett a király és a következő beszédet mondotta:

„A látogatás, mellyel felséged szerencsétlenni kegyes volt, a legbensőbb örömmel tölti el szívemet és különös elégtételemmel szolgál, hogy felségedet ez alkalommal magyar székvárosomban üdvözölhetem.

Felségedben a hű barátot és szövetséges társat köszöntöm fel, kitartó munkatársamat a béke nagy művében, melynek legjobb erőinket szentelni meg nem szününk. Teljesen meggyőződve amaz érzelmek azonosságáról, melyek bennünket magasztos törekvésben egyesítenek, felséged egészségére emelem poharamat s kívánom: Vilmos császár öfelségét az Isten éltesse.”

Vilmos német császár a király szónoklata után szintén felemelkedett helyéről s végigjártatván tekintetét az egybegyűlteken, rögtönzött, szabad szónoklatban a következő nagyhatású és európaszerte feltűnést keltett beszédet mondotta:

„A legmélyebb hála érzelmeivel fogadom felségednek oly szíves

üdvözlését. Hála felséged meghívásának, meglátogathattam *e gyönyörű várost*, amely oly nagyszerűen fogadott, hogy *lelkem mélyén el voltam ragadva*. Rokonszenves érdeklődéssel kísérjük mi otthon a *lovagias magyar nemzet történelmét*, melynek hazaszeretete közmondásossá vált, amely küzdelemmel teljes multjában életét és javát áldozni a kereszt védelmében sohasem habozott.

Oly nevekre, mint Zrinyi és Szigetvár, még ma is fenn dobog minden német ifjú szíve. Rokonszenves bámulattal kísértük az ezeréves születésnapot, melyet a hűséges magyar nemzet szeretett királya köré seregelve, meglepő pompával ünnepelt. Művészi érzékéről emlékművei tanúskodnak, míg a Vaskapú Lékóinak szétrepesztése a kereskedelemnek és forgalomnak nyitott meg új utakat és Magyarországot, *min! egyen jogút illesztette be a nagy kultúrnépek sorába*.

De, ami magyarországi tartózkodásom alatt, különösen pedig budapesti fogadtatásom alkalmával a legmélyebb benyomást tette rám, ez az a lelkes odaadás, mellyel a magyar nép felséged magasztos személyén csügg.

De nemcsak itt, hanem Európaszerte s különösen saját népem körében, ugyanazon lelkesedés hevül felségedért, melyből magam is bátor vagyok részemet kivenni, midőn fiú módjára feltekintek felségedre, mint atyai barátomra.

Népeink üdvére kötött szövetségünk, hála felséged bölcseségének, szilárdul és felbonthatatlanul áll fenn és Európának már régóta megőrizte békéjét és meg fogja őrizni továbbra is. A lelkes odaadás felséged iránt — arról bizonyos vagyok — még ma is úgy lángol Árpád fiainak szívében, *mint akkor, mikor felséged dicső őse felé azt kiáltották: Moriamur pro rege nostro!* Ezen érzelmeket kifejezésre juttatva, mindazt, amit csak felségedért érezhetünk, gondolhatunk és könyöröghetünk, azon felkiáltásba foglaljuk össze, *mely minden magyar ajakáról utolsó lehelletéig hangzik* (ez utolsó szókat magyarul mondta a császár): *Éljen a király!*"

A diszebéden a király felköszöntője után élénk hoch és éljen kiáltások hangzottak föl, míg Vilmos német császár felköszöntőjének magyarul elmondott végszavait általános, lelkes éljenzés kísérte.

A német császár felköszöntője az egész fényes társaságra a legmélyebb hatást tette, de még nagyobb hatása volt a beszédnek Budapest népére és az egész magyar nemzetre. Elragadtatással, büszkén és boldogan ünnepelte a magyar főváros Vilmos császárt, hogy viszonozza és megköszönje, amiért keblére ölelte és nyiltan hirdette, hogy a magyar egyenrangú tagja a nagy kultúrnépek családjának.

A tíz szobor.

De a Bánffy-kormány sikerei nem állottak meg a milléniumi évnél és a német császár látogatásánál. Következtek újabbak is, melyek méltóan sorakoztak az előbbieket mellé. A király csak nemrég közölte Bánffy miniszterelnökkel azt az elhatározását, hogy eltemetteti III. Bélának és nejének, Antiochiai Annának feltalált földi maradványait. Alighogy ez a királyi elhatározás megfogant lelkében, Vilmos császár látogatása után, követte a második, mely nem kevésbé történelmi jelentőségű elhatározás volt. Dokumentuma ennek az a királyi kézirat, melyet Bánffy Dezső miniszterelnökhöz intézett s amely így hangzik:

Kedves Báró Bánffy!

Öhajtván, hogy magyar székvárosunk erre alkalmas terei oly kisebbmértetű szoborművekkel láttassanak el, melyek, midőn a várost diszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző téerein kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett *Szent Gellért* csanádi püspököt, a hitbuzgó *Pázmány Péter* esztergomi érseket, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmeket, *Hunyadi János* és *Zrinyi Miklós*, a haza és kereszténység hős bajnokait, gróf *Pálffy János*, Magyarország trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadi parancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király *Névtelen jegyzőjét*, *Werbőczy István*, Magyarország nagyhirű jogtudósát s annak népszerű lantosát, *Tinódy Sebestyént* ábrázoló szobrok készíttessenek s megbízom Önt ez elhatározásomnak végrehajtásával.

Budapest s az ország többi városa kivilágítással ünnepelte meg a király ajándékát s másnap a főváros egy esztendei távollét után riadó éljenzéssel fogadta a királynét, akivel a király legelőször közölte ezt az elhatározást. Majd az országgyűlés hódoló feliratot intézett a nevenapját ülő királyhoz, ki „a lelkesedésnek, az erők egyesítésének és nagy célokra irányzásának a hatalmával rendelkezik és akinek családja a nemzet sorsával egybeforrt.” Az ország valamennyi törvényhatósága feliratokat küldött a királyhoz és a főváros is megragadta az alkalmat arra, hogy külön, díszes küldöttséggel köszönje meg a királyi ajándékot.

Az ellenzék hevesen támadta ugyan a Bánffy-kormányt, de némelyek a nemzeti eszme elismerését látták abban, hogy a király nemzeti ünnepnek nyilvánította azt a napot, *1848 április 11-ikét*, melyen V. Ferdinánd az ezernyolcszáznegyvennyolcas törvényeket szentesítette. A nemzet azért a március 15-ikét ünnepelte továbbra is az új Magyarország korszakos napjául, de az új törvény után nem zárkozhatott el az április 11-ike megünneplése elől sem, mert a márciusi vívmányoknak az áprilisi törvények voltak a betetőzései. Ferenc József 1898 végén ülte meg uralkodásának félszázados jubileumát is, melynek alkalmából Magyarországon is megnyilvánult a hódoló elismerés személye iránt, de mielőtt ez bekövetkezett volna, egy rendkívüli és váratlanul jött katasztrófa rendítette meg a király szívét és az egész nemzetet.

Erzsébet királyné halála.

A buziási királygyakorlatok élénk eseményei foglalkoztatták az országos érdeklődést, midőn 1898 szeptember 10-én este egészen váratlanul megjött a fővárosba és megérkezett az éppen útban lévő és a lőcsei hadgyakorlatokra készülő királyhoz a hihetetlen hír, hogy Erzsébet királynét Genfben, amint a Beau-Rivage szállodát elhagyta, a genfi hajóállomás közelében egy Luccheni nevű anarchista gyilkos töre megfosztotta életétől.

Olyan borzasztó volt a hír, hogy a fővárosban eleinte nem akartak hitelt adni a táviratnak. De a kételkedés, sajnos, nem tarthatott sokáig, mert a későbbi táviratok mind megerősítették a szörnyű hírt, sőt azt is jelentették, hogy a királyné a merénylet után húsz perc múlva, miután egy párszor eszméletét visszanyerte, meghalt s hült teste egyelőre a szállodában van ravatalra téve.

Rettenetes hatása volt ennek a hírnek Budapesten, Bécsben, az osztrák-magyar birodalomban és az egész világon. Budapesten nyomban beszüntették a színházi előadásokat, a kávéházakban elhallgatott a zene, az uccák házain megjelentek a fekete lobogók ezrei, hogy a gyász nagyságát hirdessék. Valóságos fekete lepel-erdő vonta be az uccákat s nemcsak a házak ormain lengtek a gyászlobogók, hanem az ablakok is gyásszal voltak bevonva s a templomokban szünetlenül zúgtak a harangok. A táviróhivatalokba pedig egyre jöttek az újabb és újabb részletek a genfi merényletről, melyek már csak arról szóltak, hogy az a fenkölt lelkű asszony, ki a legigazabb nemtője és védőangyala volt a

magyarságnak, átszúrt szívvel, kiterítve és holtan fekszik egy hotel magányos szobájában.

A tragédia következőleg történt.

Egy óra harminc perckor Erzsébet királyné Sztáray Irma grófnő

Erzsébet királyné meggyilkolása.

Luccheni nevű olasz anarkhista Genfben törével halálra sebezte a királynét. Még volt annyi életeréje, hogy hajóra szálljon, de ott rövid szenvedés után meghalt.

kíséretében elhagyta a Beau-Rivage szállodát, hogy hajóra szálljon. És egy óra harmincöt perc volt, mikor a szálloda kapuján kiléptek. Ami azután történt, arról az egyetlen hiteles tudósítás a Sztáray Irma grófnőé, aki mint a királynéhez beosztott udvarhölgy és a királyné bizalmasa, pontosan feljegyezte ennek a megrendítő tragédiának minden részletét a szállodából való távozástól kezdve. Az ő tudósítását adjuk itt, mint a legilletékesebbet, mely a katasztrófa minden részletét pontos hűséggel elbeszéli.

—Egy óra harmincöt perc volt pontosan, mikor a kapun kiléptünk.

Ur Isten, hogy a reá következő öt perc nem tudott kiesni a te időd folyásából.

A tó partján (Genfi tó) haladtunk előre, az én talpam alatt égett a föld. Éppen a Braunschweigi herceg szobra mellett haladtunk, midőn a királyné, mint a gondtalan gyermek, aki nem állja meg szó nélkül, ha valami a szemébe ötlük, rámutat két fára:

„Nézzé, virítanak a gesztenyefák. Schönbrunnban is vannak ilyen kétszervirágzók s a király azt írja, hogy azok is virágban vannak.”

„Felség, a hajó jelez” — szóltam s önkéntelen olvastam utána a csöngetésre következő tompa kondításokat... egy... kettő...

E pillanatban jóval előttünk meglátok egy embert, ki mintha kergetőznék, egy útszéli fa mögül kiugrik és a legközelebbi másikhoz rohan. Innen átesap a tó melletti vasrácsra, majd újra egy fához s ekként a gyalogjárón keresztül-kasul cikázva, felénk közeledik. Hát még ez is tartóztat, gondoltam, önkéntelen követve őt tekintetemmel, mikor az újból a vasrácsot éri s onnan elugorva, rézsút felénk iramlík.

Önkéntelen tettem egy lépést előre s így fedtem előtte a királynét, de ez most úgy tesz, mint aki nagyot botlik, előre lódul és ugyanakkor öklével a királynéhez sujt.

Mintha villám sujtotta volna, hangtalanul hanyallott hátra a királyné és én lelkemet veszítve, egyetlen kétségbeesett kiáltással hajoltam előre.

Isten Atyám! Ha egykor színed előtt állok, számolván a lelkemmel, Te megemlékezel e rettenetes pillanatról.

A halál minden kínja átvonaglott rajtam s bénult ajkaim helyett, lesujtott lelkem riadozva kiáltott megváltó fiadhoz könyörületért.

És ekkor azt hittem, az ég nyílt meg nekem.

A királyné fölemelte szemeit, szétnézett, tekintetéből látszott, hogy tiszta öntudatánál van s aztán támogatással lassan fölemelkedett a földről.

Egy kocsis ember volt ebben segítségemre. Áldja meg érte az Isten!

Csodának tetszett, amint most kiegyenesedve ott állt előttem. Szemei fénylettek, arca kipirult, gyönyörű hajfonatai az eséstől megbomladozva, lazán font koszorúként körítették fejét. Kimondhatatlan szép és fenséges volt.

Az örömré vált ijedtség elfulladt hangján kérdeztem tőle:

„Mit érez felséged? Nem történt baja?”

„Nem — felelt mosolyogva — semmi bajom sem történt!”

Ezalatt minden oldalról összefutottak az emberek s a brutális támadáson szörnyülködve, részvétellel tudakolták őfelségétől, hogy nem esett-e baja?

Ő a legszívesebb nyájassággal s kinek-kinek a saját nyelvén: németül, franciául, angolul köszönte meg a szívességét, hogy nincs semmi baja és szíves készséggel engedte, hogy beporosodott selyemruháját a kocsis végigkefélje.

Eközben odaért a Beau-Rivage portása, aki a kapuból látta a rettenetes jelenetet és sűrgetőleg kért, hogy térjünk vissza a hotelbe.

„Miért? — kérde a királyné, miközben a haját igazgatta — hiszen nem történt semmi, inkább siessünk a hajóra”.

Ezzel, bár haját rendbehozni nem igen sikerült, öltette kalapját, fogta legyezőjét és ernyőjét, a közönségnek nyájasan köszönt és megindultunk.

„Mondja, mit akart tulajdonképpen az a rettenetes ember?” — kérde útközben.

„Melyik, felség? A hotel portása?”

„Nem, az a másik, az a rettenetes ember.”

„Nem tudom felség, csak azt tudom, hogy egy elvetemedett gonosznak kell lennie.”

„Talán az órámat akarta elvenni?” — szólt egy kis gondolkozás után.

Frissen, ruganyosan járt mellettem, tartásán nem látszott töröttség, karomat nem fogadta el.

Kis idő múlva felém fordult.

„Ugy-e most sápadt vagyok?”

„Egy kissé — feleltem — talán az ijedtségtől.”

Eközben a portás utánunk eredve mellém került s azt ujságolta, hogy a gonosztevőt elfogták.

„Mit mond?” — kérdezte a királyné.

Felelete közben rápillantva, láttam, hogy arca fájdalmasan elváltozik. Ijedten kértem, hogy mondja meg igazán, mit érez, nincs-e fájdalma

s mialatt látszólag könnyen haladt előre, halálos aggodalommal csüngtem minden lépésén.

„Azt hiszem, a mellem fáj kicsit. — szólt — de nem vagyok bizonyos benne”.

A kikötőbe értünk. A hajóhídon még könnyű lépésekkel járt mellettem, de amint a hajóra léptünk, hirtelen megszédült.

„Most a karját!” — tördelte elfuló hangon.

Átkaroltam, de nem bírtam fentartani. Fejét a mellemhez szorítva, rogytam térdre a padlón.

„Orvost! orvost! Vízet!” — kiáltottam a segítségemre siető lakáj felé.

A királyné halotthalványan, csukott szemekkel feküdt karjaim között. A lakáj és mások rohanva jöttek a vízzel. Mikor meglocsoltam arcát és halántékát, szemhéjai felnyíltak és én *mögöttük ott láttam a halált.*

Sokszor láttam és most felismertem a megüvegesedő szemekben.

Ez a szörnyű súly, mely mintha a föld alá akarna nyomni, az ő súlya. Ez a hidegség, mely szívemet megdermeszti, az ő hidegsége.

Szívszélhűdésre gondoltam.

Ekkor egy úr figyelmeztetett, hogy a gép közelében vagyunk és jobb volna a hölgyet a fedélzetre vinni, hol ta án magához tér.

Két úr segítségével fölvittük tehát a fedélzetre és végigfektettük egy padon.

„Orvost, orvost! Nincs orvos a hajón?”

Ezt kiáltottam ismét a körülünk állók felé, mire egy úr lépett hozzám és följajánlá a felesége segítségét, aki félig-meddig orvos és ért a betegkezeléshez. Madame *Dardelle* vizet kért, eau de cologne hozatott és azonnal hozzálátott a királyné élesztéséhez. Ő rendelkezett. Én fölvágtam fűzősinóráit, mialatt egy irgalmas nővér homlokát dörzsölte eau de cologne-al.

Közben a hajó megindult, de ingása dacára észrevettem, hogy a királyné emelkedni igyekszik, hogy fűzőjét kihúzhassam alóla.

Most étherbe mártott cukorkát tettem fogai közé s a remény egy sugara csillant föl bennem, mikor meghallottam, hogy egyet-kettőt harap rajta.

A mozgásban levő hajón hűvös szellő járt, hozzájárulván, hogy az iszonyú kétségek közt folyt élesztés eredménnyel járjon.

A királyné lassan felnyitotta szemeit és pár pillanatig úgy feküdt ott, szerterévedező tekintettel, mint aki tájékozást keres aziránt, hogy

hol van és mi történik vele. Aztán lassan emelkedett és felült. Eközben ketten segítettünk és ő az idegen hölgy felé fordulva, hallhatóan mondta :
„Merci !”

A lélek, mely ott állt a mesgyén, hol az üdvösség országa határos a kárhozáttal és várja, melyik nyílik meg előbb neki, az érezhet olyat, mint én e pillanatban.

Egy biztató sugara hullt reám felülről a világosságnak, de lelkem már érzi a sötét hullámok hideg szelét, sejti, hogy jön a tenger éjszaka. A királyné, bár megült a maga erejéből, nagyon megtörtnek látszott.

Szemei fátyolozottak voltak és ingatagon tétovázva hordozták szomorú tekintetét.

A hajó közönsége, mely eddig körülöttünk állt, hátrahúzódott s csak négyen maradtunk a királyné körül ; madame Dardelle, az apáca, én és a hű lakáj, Zeilert, kinek magyarul adhattam utasításaimat.

A királyné előtt térdelve, feszülten figyeltem arcára és fölfohászkodtam kegyelemért az éghez. Tekintete az eget kereste, majd lassan lecsúsza, megpihent rajtam, hogy mindörökre bevésődjek a lelkembe.

„Hát most mi történt ve em ?”

Ezek voltak utolsó szavai.

Ekkor eszméletlenül lehanyatlott. Tudtam hogy haldoklik. Levágtam Mária-kongregációérmemet nyakamról s a szíve fölé tettem és kértem a szent Szűzet arra, hogy készítse el lelkét a nagy útra.

Consolatrix affictorum !

Eközben madame Dardelle étherre! élesztette.

A királynén egy kis fekete selyem figaró volt, melyet, hogy ezzel is könnyítsünk rajta, a mellén szét akartam nyitni. Mikor ennek összetartó szalagjait szétszakítottam, alatta batiszt ingén a szív közelében egy ezüstforint nagyságú barna foltot vettem észre.

Mi ez ?

Egy pillanat múlva világosan állt előttem a megdermesztő valóság. Az inget félrehúza, a szív táján egy kis háromszögletű sebet fedeztem föl, melyhez egy csöpp aludt vér tapadt.

Luccheni, a merénylő agyonszúrta a királynét.

És ott állva az iszonytató valóság előtt, fölemeltem lelkemet a mi Urunk Jézus Krisztushoz, értünk halálra kínsztott megváltónkhoz. Arra kértem, fogadja kebelébe e feléje szárnyaló fenséges lelket és adjon erőt nekem, hogy elb rhasam keresztmet.

Cselekedni kellett. Oda kérttem a hajó kapitányát.

„Uram ! — szoltam hozzá. — hajóján Erzsébet osztrák császárné,

Magyarország királynéja halálos sebben fekszik, nem szabad őt orvosi és lelki segítség nélkül meghalni hagyni. Kérem, forduljon azonnal vissza.”

A kapitány szó nélkül engedelmeskedett és Genfnek vette az irányt.

Most két sürgőnyt írtam, Berzeviczynek és Kromárnak. Ezeket Dardelle úr vette át, hogy partot érve, azonnal feladja.

A királyné haldokolt.

Odatérdeltem a pad elé, melyen feküdt és imádkoztam.

„Vége, vége” — hallottam minden oldalról.

Beérkeztünk a kikötőbe. A királynét rögtönzött hordágyra helyeztük, melyet hat ember emelt. Mielőtt megindultunk, leterítettem nagy fekete köpenyével. Szelíden agonizált, a küzdelem minden jele nélkül, de e pillanatban békétlenül fordította oldalt a fejét.

Megindultunk. Fejénél az egyik oldalon haladtam én, a másikon egy úr, ki a királyné fehér ernyőjét vitte, kifeszítve a feje fölött.

Utánunk és körülöttünk fölízgatott embertömeg, mely a hajót visszatérni látta, szerencsétlenséget sejtett és összeszaladt.

Szívfacsaróan szomorú volt ez a bevonulás oda, honnan alig egy órája vidáman indult útnak a királyné. Szobájába érve, lefektettük az ágyra. Dr. Golay már helyben volt, kevés időre reá jött a másik orvos. Kivülük én, Madame Mayer, a fogadós felesége és egy, a hotelben tartózkodó angol ápolónő voltunk jelen.

Dr. Golaynak megmutattam a sebet, ki azonban szondájával már nem bírt belehatolni, mert a fűző eltávolítása után a seb már eredeti helyéről elcsúszott.

„Nincs semmi remény!” — szólt kevés vártatva az orvos.

Ezt én úgyis tudtam, de mikor most rövid ridegséggel kimondani hallottam, dermesztő hideg járt át és fogvacogva, gépiesen mondtam utána:

„Semmi remény!”

És mégis kérve-kértem az orvosokat, kísértsék meg az élesztést. Hasztalan volt minden. Még élt, de már alig lélegzett.

Most jött a pap és megadta neki a generalis absolutiót. Volt-e akkor még benne élet? Vagy azon reményben szárnyalt föl az ő fenséges lelke, hogy nem várhatván a feloldozást, a menny küszöbén részesül majd a Mindenek urának áldásában?

Két óra negyven perckor mondta ki az orvos a rettenetes szót. A legsebbe, legnemesebbe, legtöbbet szenvedett lélek hagyta el a földet s elröppentét csak egy komor szóval jelzik:

Meghalt!

Én azt éreztem, hogy most egy, a végtelenbe elhallatszó keserves panasznak kellene betölteni a léget és sirnának a jók, úgy, mint az én lelkem sir és jajgat az én áldott királyném után.

Megváltó Jézusom, légy mellettem e nehéz órában. Nem szabad összeroskadnom. Milyen jó volna meghalni, utána menni és kísérni őt a ha'álba is.

Nem! Nem szabad roskadoznom! Nem szabad vétkezmem.

Most eszembe jutott, hogy kerülő úton juthat a hír a királyhoz. Ennek nem szabad megtörténnie. Minden erőmre szükségem volt, míg a sürgönyt meg tudtam fogalmazni.

Paar grófnak szólt:

„Öfelsége a királyné sü'nyosan megsebesült, kérem ezt a király öfelségének kiméletesen megjelenteni.”

Alighogy a sürgöny elment, je'entkezett az osztrák-magyar konzul és felajánlotta szolgálatát.

Elmondtam neki a szerencsétlenség részleteit és megkértem, hogy sürgönyözzé meg a külügyminiszternek.

Ez egy mellékszobában történt.

Mikor visszatértem a királynéhoz, éppen artériáját nyitották meg a karján. Egy csepp vér sem jött belőle.

Ezután az orvosok eltávoztak.

Odaállottam a királyné fejéhez. Vakító fehér arcáról sugárzott fénye az égi békének és nyugalomnak. A szörnyű átmenet, melytől rettegett, rövid volt és zavaros, mint egy hajnali álom, melyből ocsudva, már az üdvösség reggelének égi derűje vette körül.

A föld bilincsei lehullottak róla s az ég leánya most már szabadon szárnyalva siet az Ur trónusa felé, hogy elvegye jutalmát szenvedéseiért.

S e szinte légies test, hűséges társa a léleknek a szenvedésben, megérzi jobb felének boldog szabadulását s most már nyugodtan vár a megsemmisülésre. Idegszála sem rezzen többé.

Egy, a félig zárt pillák alól fölfelé irányzott tört pillantás s az ajk egy szelíd mosolya, mely rajta még az életre emlékeztet. Ezekkel kísérte a boldogan elröppenő lelket, ezekkel búcsúzott tőle örökre.

Most keresztet vetettem reá és 'ecsuktam a szemeit.

Ezután olvasómat ujjai közé illesztve, áldott két kezét imára ku'csolva a mellére tettem.

Az ápo'ónő segítségével, ahogy lehetett, e'rendeztük a halottas szobát.

Melléje kétoldalt két-két égő gyertyát állítottunk, fejéhez egy keresztet.

A szalónból áthoztuk az őszi rózsákat. Viritsanak körüle, most már nem emlékeztetik a mulandóságra.

Ezzel készen lévén, megfogalmaztam a második sürgönyt Paar grófnak:

„Öfelsége a királyné elköltözött!”

A felejthetetlen emlékü királyné szörnyűséges tragédiájának egyetlen szemtanuja, *Sztáray* Irma grófnő ezeket jegyezte fel a genfi merényletről. Következtek ezután a bírói, orvosi eljárás részletei. Megjelent a halottkém a királyné halottas szobájában, hogy hivatalosan megállapítsa a halált. Ezután jöttek a bíróság tagjai, hogy a merénylet felől *Sztáray* grófnőt kihallgassák és a királyné katasztrófájáról jegyzőkönyvet szerkesszenek. Következett a hatósági küldöttség, utána a treiburgi érsek a katolikus papság élén, majd a genfi apácák, hogy a királyné lelki üdvösségeért imádkozzanak. Este nyolc órakor megjött a királyné udvarának személyzete, továbbá *Kuffstein* gróf, a Svájcban állomásozó osztrák-magyar nagykövet.

Tíz órakor ide gleses koporsóba helyezték a holttestet és *Sztáray* grófnő, *Berzeviczy* tábornok és *Kuffstein* nagykövet virrasztottak mellette. Szeptember tizenegyedikén felboncolták a holttestet a király engedelmével és az orvosi vizsgálat megállapította, hogy a gyilkos töre a negyedik bordánál hatolt be a testbe s átszúrta a tüdőt és a szívet. Még aznap bebalzsamozták a holttestet s végleges koporsójába helyezték el. Abba a fekete selyemruhába volt öltöztetve, melyet a merénylet napján viselt, a derekat, melyet a merénylet után levágtak testéről, egy fekete csipkeblúz helyettesítette.

„Gyönyörű sugár alakja — írja *Sztáray* grófné — mintha még megnőtt volna. Alabástromfehér homlokát sötétén fénylő koronaként köríté fonatokban feltűzött dús haja s míg összefont ujjai közt megbujt a kis gyöngyházkereszt és olvasó, mellén egy nagy csokor fehér orchidea nyugodott, reá hajolván a hófehér asszony átvert szívére.”

A királyt mélyen megrendítette a váratlan katasztrófa. Néhány nappal ezelőtt búcsúzott el a királynétól, aki németországi gyógykúrája után Svájcba ment, melyet évenként meg szokott látogatni. A király útban volt, hogy a löcsei hadgyakorlatokon jelen lehessen, mikor megérkezett főhadsegédéhez, *Paar* grófhoz *Sztáray* grófnő lesújtó távirata.

„Semmitől sem maradok én megkímélve ezen a világon!” — sóhajtott fel az agg uralkodó a hír vételekor és karosszékebe rogyott.

Később megjegyezte:

„Megfoghatatlan, hogyan gyilkolhatták meg azt az asszonyt, aki világeletemben senkit sem bántott és mindig csak jót tett.”

Aztán sokáig nem tudott magához térni. Egy óránál tovább zokogott és átadta magát a fájdalomnak.

De leírhatatlan és óriási megrendülést keltett a királyné halálának híre különösen Magyarországon. Szeptember 11-én a törvényhozás ünnepélyes formában és csakis a királyné gyászesetével foglalkozva, tolmácsolta az országos gyász fájdalmát, de ugyanez történt a vármegyék és városok gyűléstermeiben is.

A parlamentben Szilágyi Dezső képviselőházi elnök adott megragadó és emelkedett szavakban kifejezést az egyetemes fájdalomnak s hálátelt, szárnyaló szavakban emlékezett meg a királynéről, kinek lelkében visszhangot keltett minden fájdalom, minden nemes és nagy törekvés.

Állva hallgatták végig a gyász ezen ünnepélyes és megrendítő pillanatában a képviselők Szilágyi Dezső szavait, aki méltatva a királyné erejéit és emlékeztét, így szólt:

„Nehéz idők folyamán a legsúlyosabb emberi szenvedések alatt roskadozó egészséggel és megadással tűrte, szenvedte mindazt, amit a Mindenható keze reá mért. És tengerében az emésztő fájdalomnak maradt őrangyala felséges férjének és népének. Nehéz, nehéz ezt elviselni. Áldott és szent legyen emléke, mint igaz és el nem muló a hódoló ragaszkodás és szeretet, mellyel a nemzet környezte. Elhelyezzük azt híven a nemzeti érzések kincstárába és emléktáblájára ráírjuk egy nemzet háláját. És odanyújtjuk ezt felséges urunknak és királyunknak is. Leljen nagy kötelességérzettel megtelt szíve némi vigasztalást abban a tudatban, hogy a fenséges házat ért csapás fölötti fájdalomban a nemzet vele osztatlanul együtt érez és soha el nem enyészhetik az a jó, mely a trónról jó.”

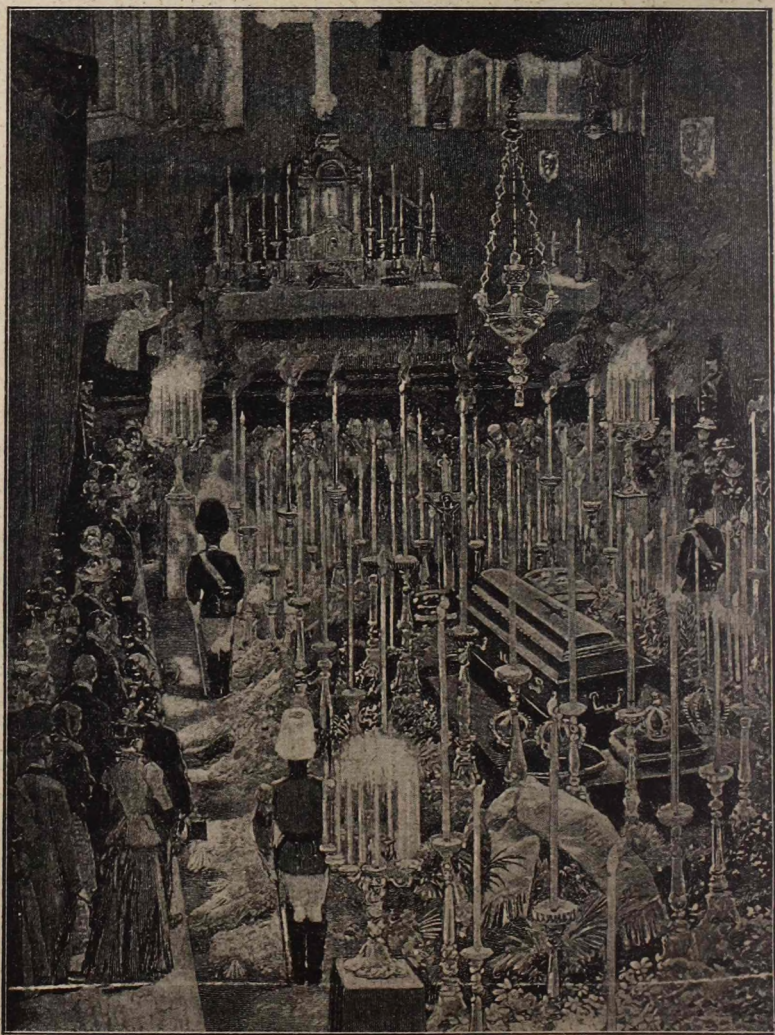
A főrendiház és a képviselőház elhatározta, hogy hódoló részvétét nyilvánítja a gyász alkalmából a királynak, a megboldogult királyné emlékét pedig törvénybe iktatja és a főrendiház és képviselőház tagjai harminc napig fogják a királyné emlékét gyászolni.

Mikor Bánffy Dezső báró, miniszterelnök meghatott szavak kíséretében tolmácsolta a király előtt az ország részvétét, a király megtört hangon mondta:

„Magyarország igazi anyját veszlette el a boldoguliban.”

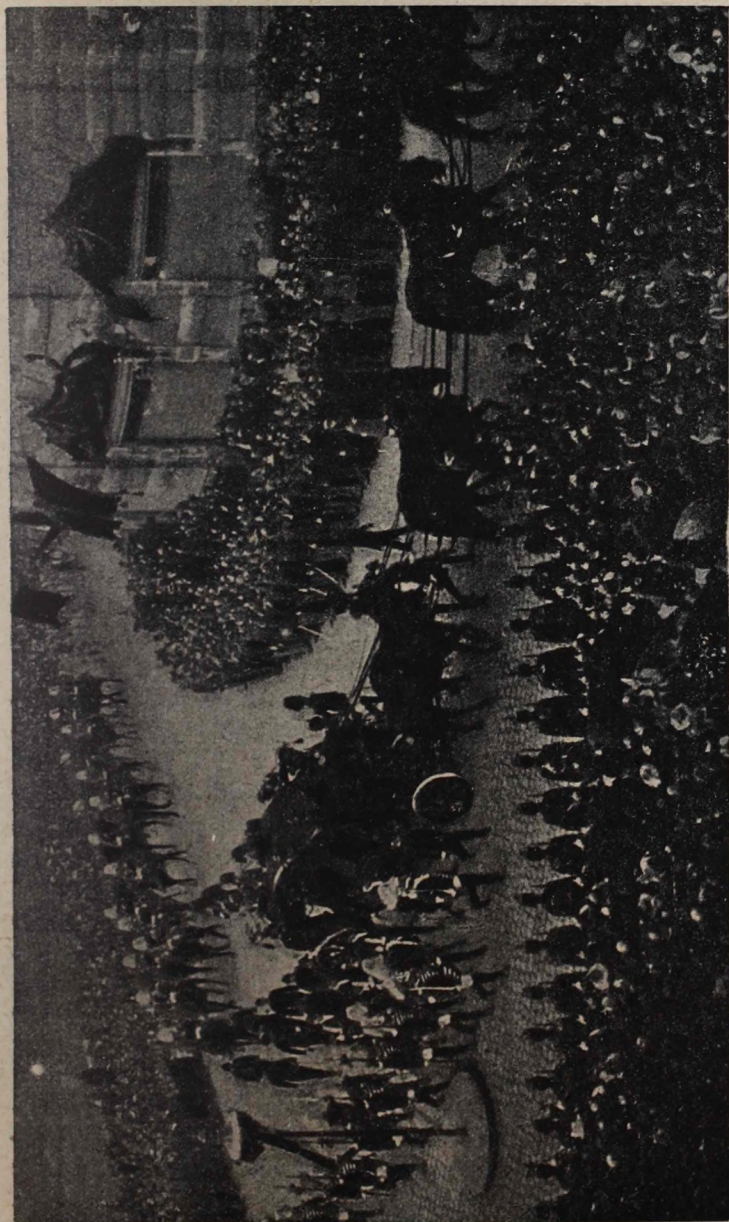
Rendkívül nagy részvét és megilletődés között szente'te be a koporsót a freiburgi érsek Genfben. A királyné holtteste aztán harmadnap mulva Bécsbe érkezett. Báró Hornig Károly veszprémi püspök,

a királyné magyar kancellárja gyászmisét szolgáltatott a várkapó'nában Erzsébet királyné lelkiüdvéért, a királyi család tagjai pedig ráborultak a koporsó hideg födelére, mely a legnemesebb, legjobb és legfenköltbb asszony porhüvelyét zárta magába.

Erzsébet királyné a ravatalon.

A királyné holttestét Genfből Bécsbe szállították, a Burg kapó'nájában helyezték ravatalra s a bécsi kapucinusok sírbo'tjában helyezték örök nyugalomra, Rudolf trónörökös mellé.

Erszébet királyné temetése.

A királynét nagy és őszinte részvét mellett temették el Bécsben. Az európai uralkodók közül többen személyesen megjelentek a temetésen. A magyar parlament képviselői is részt vettek a temetésen.

A temetés szeptember 17-én ment végbe Bécsben óriási részvét mellett. Az uralkodók sorában ott voltak: II. Vilmos német császár, Albert szász király, Károly román király, Sándor szerb király, Ferdinánd bolgár fejedelem, Alexis orosz nagyherceg, az olasz, görög, montenegrói trónörökösök, továbbá több nagyherceg, a Habsburg-család hercegei, a külföldi államok képviselői, a magyar törvényhozás és felsőház képviselői és ötszáz díszruhás magyar előkelőség. A király még a temetés napján megalapította a királyné emlékére az Erzsébet-rendet s annak nagykeresztjével *Sztáray* Irma grófnőt tüntette ki halából azért az önfeláldozó viselkedésért, melyet a királyné életében és halálában tanusított. Erzsébet királynét a bécsi kapucinusok sírboltjában tették örök nyugalomra és koporsóját fia, *Rudolf* trónörökös koporsója mellé helyezték el.

Szeptember 18-án a hivatalos lap közölte aztán a királynak a birodalom népéhez intézett proklamációját, melyben hálás érzelemmel viszonzozza a megnyilatkozott részvétet. A proklamációban I. Ferenc József a megrendítő katasztrófa alkalmából így szólt a birodalom népeihez:

„Azon határtalan fájdalom közepette, amely engemet és házamat ért, szemben ama hallatlan tettel, mely borzalomba ejti az egész művelt világot, mindenekelőtt szeretett népeim hangja az, mely enyhítően hat szívemig. Midőn az isteni végzés előtt, mely oly súlyos és felfoghatatlan csapást mért reám, alázattal meghajlok, hálát kell adnom a gondviselésnek azon nagy kincsért, melyet számomra fentartott: a milliók azon szeretetéért és hűségéért, mely a szenvedés órájában engem és családomat környez.

Midőn az ünnepi hangoknak, melyeknek ezen évet kísérniök kellett volna, el kell némulniok: a ragaszkodás és hű egyetértés számtalan tanúságaira való visszaemlékezés azon legbecsesebb adomány marad számomra, melyet nekem népeim nyújthattak.

Fájdalmunk közössége újabb benső köteléket fűz a trón és a haza között. Népeim változhatatlan szeretete megerősít kötelességemnek nemcsak azon fokozott érzetében, hogy a reám bízott küldetésben kitartsak, hanem megerősít egyszersmind a siker reményében. Esedezem a Mindenhatóhoz, aki oly fájdalmasan süjtött, adjon még erőt, hogy véghezvihessem, amire hivatva vagyok. Imádkozom, áldja meg népeimet és világosítsa fel őket, hogy megtalálják a szeretet és egyetértés útjait, amelyen viruljanak és boldogok legyenek.”

Erzsébet királyné halála kitörölhetetlen emléket hagyott a nemzet kegyeletében. A gyászünnepek szakadatlan sorában gyászolta az

ország a felejthetetlen királyné elvesztését s hogy életének nemes, kedves és fenséges emléke figyelmeztető legyen az utókor előtt is az iránta tartozó kegyeletre, megndult egy szép mozgalom, mely abban nyilvánult, hogy az ország összes városaiban és falvai legnagyobb részében Erzsébet királyné-fákat ültettek. Azonkívül szobrokban is nyilvánította a nemzet kegyeletét iránta és egy múzeumban, mely az ő nevéről van „Erzsébet királyné-múzeum”-nak elnevezve, hogy megtartsa az emlékezés számára mindazokat a tárgyakat és vonatkozásokat, melyek az ő lényével valaha összefüggésben állottak.

De elvette méltó büntetését a gonosz is, akit megtévelyodott elméje arra vitt, hogy egy ártatlan, senkinek nem ártó és az élettől nem sok örömet kapott asszonyt gyilkos törével leterítsen. Mivel Svájcban a halálbüntetés nincs érvényben, a genfi bíróság Lucchenit életfogytig tartó, szigorításokkal súlyosbított fegyházra ítélte. Tizenkét esztendő telt el Luccheni a börtönben, amíg 1911 elején feldúlt kedélye és megzavarodott elméje az öngyilkosságba kergette. Felakasztva találták börtönében s azt az ítéletet, amelyet a svájci állam nem mondhatott ki cselekedetére, önmaga hajtotta végre megtévedt élete egyik meghasonlott percében.

Erzsébet királyné jellemzése.

Erzsébet királynéről évek és évtizedek múlva is az a kép maradt meg mindenkinek az emlékezetében, mely őt, mint talpig feketébe öltözött, ábrándozó, embereket kerülő, rendkívül érzékeny és finomlelkű nőt ábrázolja. Ez a kép nem hamis mert Erzsébet királyné, mint nő is egyike volt a legrendkívülibb jelenségeknek. Beszélte a német, magyar, francia, olasz, angol, görög nyelveket s ismerte jól e nemzetek irodalmát. A Szofoklesz, Ajszkhilosz, Homérosz munkáit éppen olyan elragadtatással olvasta, mint Shakespeare, Byront, Molèret, Petőfit és Heinét. De mégis He ne állott legközelebb sz véhez, mert benne találta fel mindazon vonásokat, melyek az ő nyugtalan, szárnyaló, a rajongás és szatira végletei között hányadó lelkét is jellemezték.

Fiának, Rudolf trónörökösnek a halála olyan mélyen megrendítette, hogy azóta külsőségekben is egészen megváltozott. A fekete ruhát ekkor öltötte magára és le sem tette többé egész életén át. Ez volt rajta akkor is, mikor a megbőszült agyú Luccheni gyilkos töre szívét keresztüljárta. Innen kezdve nem lelta helyét sem az udvarnál, sem az emberek között s mivel nem bírta megalkudni a konvenciókkal, kiragadta magát

környezetéből s egész hónapokat, esztendőket a magányos bolyongásban töltött. Magyarország, Skócia, Hollandia, Görögország, Ausztria, Franciaország, Olaszország éppen úgy látták az ő sétáit, mint a Nílus nádasai vagy a Man-sziget pusztaságai. Élete utolsó évében, félesztendő alatt megfordult Párizsban, Biarritzban, San-Remóban, Kissingenben, Drezdában, a lainzi kastélyban, a mannheimi fürdőkben és végül a Genfi-tó partján.

Nyugtalan lelke folytonosan üzte egyik vidékről a másikra s alig volt néhány hive, aki előtt szívét egész bizalmasan feltárta volna. Erre a rendkívül érdekes, tehetséges és kiváló asszonyra korán nehezedtek a csapások. Már házassága első éveit után valami csalódás érhetette, mert elhagyta az udvart és a Földközi-tenger bebarangolására indult jachtjával. Hogy mi volt gyors távozásának és felindulásának oka, biztosan senki sem tudja, inkább csak sejthetjük abból a levélből, melyet okos, gondos és nagyműveltségű anyja, *Ludovika* hercegnő, aki az élet realitásai iránt való kiváló érzékkel volt megáldva, írt hozzá ez alkalommal.

„Ugy jártál el — írja *Ludovika* hercegnő ebben a levélben — *mintha te volnál a hibás és nem a férjed.*”

És ezután következnek a sokat tapasztalt anya tanácsai:

„Mennél magasabban állunk a társadalmi ranglétrán, annál kevésbé van jogunk magánsérelmeinkért bosszút állanunk vagy túltennünk magunkat a kínos kényszerűségeken. Jusson eszedbe a régi bölcs mondás: „noblesse oblige” (a nemesség kötelez). Aki most egy nagy nemzet becsületének integráns része vagy, kötelességed és őseid tradíciói ellen vétkezel, mikor egy személyes sérelem miatt s a szenvedély elragadtatásában ekképp cselekszel.”

Mikor pedig látta az anya, hogy gyermekének rendkívüli érzékenysége mennyi izgalomnak és gyötremnek válik forrásává, az ő emelkedett modorában ismét felkereste őt soraival és próbálta megnyugtani:

„Gyermelem — írta ez alkalommal leányának — kétfajta nő van a világon: azok, akik mindig eljutnak oda, ahova rendeltettek s azok, akik sohase érnek el addig. Nekem úgy rémlik, mintha te a második kategóriába tartoznál. *Nagyon okos vagy*, meg tudod fontolni a dolgokat s *nem vagy jellem híján*: de igenis *híján vagy a hajlékonyságnak*. Nem tudsz azoknak a nivójára ereszkedni, akikkel élned rendeltetett, sem a modern élet kívánalmaiba nem tudsz beletörődni. *Más korból való vagy* 'e, amaz időkből, m'kor még szentek és mártírok éltek. De most ne válj túlon túl feltűnővé azzal, hogy szentek módjára viselkedel s ne szúrd halálra a szívedet, azt képzelve, hogy mártír vagy.”

A egészebb szemű lélekbúvár sem lett volna képes mélyebben belelátni Erzsébet királyné jellemébe, mint az ő jóságos anyja. De, hogy még jobban megérthessük Erzsébet királyné „forradalmi” temperamentumát és világnézetét, ami az udvari formák és szokások szigorú rendjében mindenesetre nagyon szokatlan lehetett, meg kell ismerkednünk családjával, fiatalságával és neveltetése körülményeivel. Erzsébet királyné az osztrák császári házzal rokonságban levő, de elszegényedett bajor hercegi családból született. Atyja, Deux-Pont-Birkenfeldi Miksa József bajor herceg, anyja Ludovika hercegnő volt. Házasságukat az ég számos gyermekkel áldotta meg s a szülők minden gondja az idősebbek sorsának biztosítására és a leányok férjhezadására összpontosult.

A kis Erzsébettel nem értek rá úgy törődni, ahogy szerették volna s az volt a tervük, hogy az ő neveltetését majd akkor veszik kezükbe, ha az idősebbek sorsát elrendezték. A fiatal hercegleány életéről és fejlődéséről érdekesen és szellemesen ír azután egy kitűnő francia asszony, Arvéde Barine, aki a következő vázlatban jellemzi Erzsébetnek ez időből való egyéniségét:

„Erzsébetnek nagyon tetszett ez a Hamupipőke-szerep (ő maga nevezte el így magát). Senki se ügyelt rá s ő ezt úgy élvezte ki, hogy bekalandozta a vidéket s a környékbeli parasztokkal ismerettséget kötött. Ez lett bajainak főforrása. A gyermek a monarchikus eszmétől idegenül serdült fel, nem is sejtve, minő lemondást követel ez áldozataitól, a koronás főktől. A kunyhók, melyekben oltalmat talált a zápor ellen s ahol egy-egy pohár tejet kért magának, másra tanították őt, olyasmire, ami egy leendő császárnőre veszedelmes lehetett.

Az alázatosak egyszerű örömeit ismerte itt meg, ment voltakát a kényszerűségtől s hozzászokott a képtelen gondolathoz, hogy ő is követelhet ilyesmit. Nem az ő hibája volt ez; senki sem magyarázta meg neki, mit is jelent hercegnőnek lenni. Szülei úgy vélték, van még elég idejük, Erzsébet még rövid szoknyát viselt s nem ebédelt a főasztalnál. Egész heteket töltöttek el otthon, possenhofeni kastélyukban anélkül, hogy ügyet vetettek volna Hamupipőkéjükre. Tizenhat éves volt akkor, m kor nagy családi esemény következett be házuknál.

A possenhofeni nemes pár fáradozásait siker koronázta. Az idősebbik leányt megkérte az ausztriai császár. Kastélyukban várták a fiatal császárt, hogy megüljék az eljegyzést. 1853 telének a végére esett m ndez, rügyzendüléskor. Ferenc József megérkezett, huszonnégy éves volt akkor. Alighogy kiszállt, az az ötlete támadt, hogy egész egyedül

sétát tesz az erdőségben. S tán ez a szeszély változtatta meg Ausztria jövőjét s ve e együtt Európa egy részéét is.

A császár egyszerre csak látja, hogy a nagy fák alatt egy kis fehérbe öltözött, csodás szépségű tündér jön felé. Kék szemeit ragyogás töltötte el, lengő haja térdét verte. Két nagy kutya hancurozott oldalánál. Míg a fiatal fejedelem elnézte ezt a jelenséget, a tündér egészen közel jött s teketória nélkül nyaka közé fonta karjait. Erzsébet volt, akit sohase mutattak be neki s aki leendő sógorát arcképeiről megismerte. Még az este kijelentette az osztrák császár, a bajor hercegnek, hogy megmásította terveit s nem az idősebb nővért veszi el, hanem a kis Erzsébetet.”

Ezen előzmények után ment végbe 1854 február 24-én I. Ferenc József és Erzsébet hercegnő házassága Bécsben. Vagyis Erzsébet a véletlen szeszélye és szépségének ellenállhatatlan varázssereje folytán osztrák császárné lett a házasság által, de hátra volt még az igazi iskola, vagyis az évek hosszú folyama, melyek eldöntik, hogy miként állja meg helyét élete új hivatáskörében. Ez az iskola Erzsébetre nézve nem sikerült s nem tudta a képmutató és intrikáló udvart úgy megkedvelni, hogy jó érezhette volna magát az udvari élet levegőjében.

Unta és nevetségesnek találta azokat a formáságokat és ceremóniákat, melyekben új életét töltenie kellett s bármerre fordult vagy bármerre tekintett, mindig az unalom, az üresség érzése gyötörte. Nem tehetett erről ő maga sem. Mint tizenhat éves gyermekleány került a bécsi udvarba, nem c oda, ha romantikára és eleveneségre vágyó lelkét a feszes udvari szertartások nem tudták betölteni.

Hozzá kell venni még azt is, hogy Erzsébet olyan családból származott, melynek tagjait az erős individuális érzés jellemezte. Férfi testvérei, Lajos herceg és Károly Theodor herceg lemondottak minden jogaikról azért, hogy az egyik szívevágya szerint nősülhessen, a másik pedig a maga hajlamait követhesse. Aztán a romantikus jellemű és romantikus sorsú férfiaknak, nőknek nagy a száma abban a családban, melyhez Erzsébetet vérségi kötelékek fűzték. Unokafivére, II. Lajos bajor király a starenbergi tóba fult, sógora, Lajos traini-i gróf Zürichben öngyilkosságot követett el, Vilmos főherceg lovaglás közben halt meg, unokanővére, Matild hercegnő elevenen megégett, de odaégett és tragikus módon pusztult el Erzsébetnek nővére, Zsófia alenconi hercegnő is, aki a párizsi jótékonysági bazar égésekor veszítette el életét.

Erzsébet, mikor királyné lett, nélkülözte a szabad mozgást, a szellem szabad röptét s azt a függetlenséget, ami pedig olyan értékes volt előtte.

Tagadhatatlan, hogy Erzsébet királyné sokkal temperamentumosabb, művészebb lelkű és nyugtalanabb egyéniség volt, hogyszem szerepébe könnyedén tudott volna beleilleszkedni. Mivel pedig ez nem sikerült, levonta a következményeket és félreállott az útból. Különösen pedig akkor, mikor fiának a katasztrófája lelke egész mélyéig megrendítette.

Erzsébet királynét ezért nem lehetett soha látni az udvari ceremóniakon s ezért szorította királynői hivatását néhány olyan legkikerülhetetlenebb közjogi vagy birodalmi ünnepre, melyeknél jelenlétének a hiánya a legnagyobb feltűnést okozhatta volna.

Magyarországon az 1896. évi millenniumi ünnepségeken volt az utolsó nyilvános szereplése. Határtalan lelkesedést keltett a magyar fővárosban sugárékes alakjának a feltűnése s mindenütt a legfanatikusabb ováció jeleivel találkozott, valahol csak megjelent. Végtelenül jól esett beteg szívének ez a határtalan és őszinte lelkesedés, de idegrendszere sokkal gyöngébb volt már, hogyszem nagy izgalmak nélkül e viharos erejű ovációkat elviselhette volna. Külön érkezett Budapestre a millenáris kiállítás megnyitására s a király a nyugati pályaudvaron várta érkezését.

A kiállítás megnyitásakor ott volt azután ő is az ünnepségen, a király oldala mellett. A díszsátorban helyezkedtek el a király és a királyné, mire nem sok idő múlva megkezdődött a felavatási ceremónia. A királyné nagyon sápadt volna s egészen megrendültnek látszott. Szó alig jött az ajakára s lehetett látni, hogy nem sokáig fogja kibírni az izgalmakat. A megnyitó beszédek után nemsokára gróf *Andrássy* Aladárné kíséretében távozott. Az udvari ebéden sem vett részt, mert a szereplés nagyon megviselte volna, helyette az özvegy trónörökösné, *Stefánia* hercegnő jelent meg. Ellenben ott volt talpig fekete gyászban a királyné a király oldalán a Mátyás-templomban rendezett millenniumi hálaadó istentiszteleten.

Mikor *Vaszy* Kolos hercegprimás nagyjelentőségű ünnepi beszédében feléje fordult és hozzá intézte szavait, egész testét remegés járta végig és rendkívüli felindultsággal hallgatta, amint a hercegprimás mondta :

„Légy üdvöz, légy áldott felséges királyném !

Fogadd el e templomban legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket, irányunkban mindig tanúsított jószágodért, szeretetedért. Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, *édes anyai nyelvünkön* szólottál hozzánk és hogy azt az aranyfonalat is anyai gyen-

géd kezd szötte, mely hön szeretett királyunkat a nemzettel elválaszt-hatatlanul összekötötte!

Földi Királynénk, Földi Anyánk! Legyen életed után vezérlőd, oltalmazód az égi királyné: az égi anya."

A beszéd alatt a királyné nagy belső viharokkal küzdött. De mikor a hercegprimás beszédének végéhez jutott, mintha némileg megennyhült volna. Szempilláin könnyek peregtek alá s percekig tartott, amíg könnyei felszáradtak.

A millenniumi ünnepségek legérdekesebb momentuma, a hódoló diszfelvonulás következett, melyet Erzsébet királyné minden áron látni akart. A király és az udvar tagjai nagy örömmel látták, hogy Erzsébet királyné egészen felfrissül Budapesten és a változatos ünnepélyek élénken szórakoztatják. A királyi pár a palota erkélyén fogadta a nemzet hódolatát, velük együtt ott volt a királyi család minden tagja. Az udvari hölgyek é én a királyné állott gyönyörű magyar díszruhában.

A királynét a felvonulás nemcsak érdekelte, hanem egészen elszórakoztatta. Sőt néha elragadtatásának is kifejezést adott vagy az ő szokott előkelő, finom szatirájával egy-egy jóindulatú megjegyzést tett a patetikusabb csoportokra.

Mikor a képviselőház és főrendiház küldöttsége a trónterembe lépett s mikor nemsokára ezután a trónteremben jelenlevő királyi párhoz *Szilágyi* Dezső hatalmas beszédét intézte, látni lehetett, hogy a királyné kedélye nagy nyugtalanságok között hullámozott.

És mialatt *Szilágyi* Dezső a nemzet Órangyalának istenáldotta befolyásáról beszélt, olyan lelki vihar vonult át lelkén, melyet csak a legnagyobb önuralom árán tudott a kitöréstől visszatartani.

Ezek voltak a királyné élményei budapesti tartózkodása alatt, de a lelkes, őszinte ováció és a fiatal világváros pezsgő életkedve s a helyzet által kínált sokféle változatosság nem egyszer egészen felvidították a lelkét. Egy alkalommal magyar nótát kívánt hallani s a városligeti Gerbaud-pavillonban délutáni uzsonna időben megjelent intim kíséretével. Nagyon finom, csöndes, ünnepies hangulatok között telt az uzsonna, miközben az általános csöndben síró hangon feltört a „Lehullott a rezgő nyárfa” című gyönyörű magyar népdalnak a fájdalmas dallama. A királynét a dal hatása egészen megbűvölte s mivel rég nem hallott magyar nótákat, megismételtette a dalt s még néhány mással is megtoldatta. Ez volt az utolsó nevezetesebb emléke budapesti szereplésének, mert az udvari ünnepségeknek váratlanul véget vetett *Károly* Lajos főherceg halála. *Károly* Lajos főherceg testvére volt *I. Ferenc József*nek s a királyi

családban nagy tekintély és tisztelet környezte. Többször megfordult Magyarországon is s állandó érdeklődést tanúsított az ország fejlődése iránt. Halálát a magyarok is meggyászolták, az udvar Budapesten időző tagjai és a királyi pár pedig a gyász hír vétele után Bécsbe utaztak. Erzsébet királyné kedvelt nótájának, őszinte, mély érzéstől áthatott szavait küldte vissza az ünneplő fővárosra:

*Isten hozzád édes,
Isten hozzád kedves,
Én már innen elmegyek.*

Elment előbb Bécsbe a temetésre, majd üdű és végett Lainzba s többé nem is látta viszont a magyar főváros, csak még egyszer 1897 szeptember 30-án, mikor leirhatalan lelkesedéssel fogadta a király által ajándékozott tíz szobor hatása alatt örvendező fővárosi közönség. Mikor újból érkezett a hír róla, gyászböögök erdejébe öltöztek Budapest palotái s az országos gyász erejét hirdető harangzúgások síró énekében a nemzet részvéte, őszinte s igaz fájdalma fejeződött ki.

Hatvanesztendő volt, mikor lelke kilebbent sokat szenvedett porhüvelyéből, de nem volt olyan része a világnak, ahol mély és megdöböntő részvétet ne keltett volna fel halálának gyászos tragédiája. A magyar történe emben nevét és emléket meg fogja őrizni az egymásután következő generációk kegyelete, mert valódi királynéja volt a magyarságnak és igazi védőangyala a nemzetnek, amíg fiának halála anyai szívét olyan végzetesen meg nem rendítette. Lényének előkelő és kiválóan nemes volta visszatartotta őt attól, hogy a napi politika ádáz harcaiba és piszkes küzdelmeibe avatkozzék, de érvényesítette befolyását már az abszolutizmus alatt is a nemzet érdekében az uralkodónál, hogy egyengesse a kölcsönös megértés és bizalom útjait. Halála alkal-mával éppen ezért sehol olyan egyetemes és megrendítő módon nem nyilatkozott meg a részvét emléke iránt, mint Magyarországon. S ennek a magasztos érzésnek a forrásait nem apadtak ki azóta sem. A törvényhozás törvénycikkben örököltette meg emléket a jövő számára s ugyanez az elhatározta, hogy ércbe fogja gyönyörű alakjának mását önteni.

Obstrukció és kormányválság.

A munkában iparkodott I. Ferenc József vigasztalást és feledést keresni arra a megrendítő csapásra, mely szívét Erzsébet királyasszony halálával érte. A királyné temetése előtt egy nappal már így nyilatkozott Bánffy Dezső miniszterelnök előtt a király:

„Ne kíméljenek a munkától. Mostantól fogva többet akarok dolgozni mint eddig, mert egyetlen vigaszomat csak a munkában találhatom.”

A király három héttel a temetés után Gödöllőre érkezett, a következő napon már szentesítette az Erzsébet királyné emlékére vonatkozó törvénycikket és fogadta a magyar és osztrák tanácsosait, hogy a gazdasági egyezkedések dolgában a megállapodást elősegítse.

Az ellenzék azonban folytatta szünet nélkül az obstrukciót Bánffy Dezső kormánya ellen, még pedig olyan módon, hogy minden téren és minden cselekvésében támadta a kormányt. Bánffy Dezső bejelentette az Erzsébet királyné emlékére alakított szoborbizottságban, hogy a boldogult királyné szobrát a budai Szent György-téren óhajtja felállíttatni s kilenc nap múlva a képviselőháznak is jelentette, hogy az Erzsébet-szobor elhelyezése céljából a Szent György téren álló Hentzi-szobrot el fogják távolítani és a Hűvösvölgyben levő új katonai hadapródiskola udvarán helyezik el. Jelentette Bánffy azt is, hogy a király ehhez az elhatározáshoz minden ellenzés nélkül hozzá árult.

Azt lehetett hinni, hogy a Hentzi-szobor eltávolítása az összes parlamenti pártok helyeslésével és megnyugvásával fog találkozni, hiszen 1852 óta, mióta ez a szoboralkotmány a budai Szent György térre került, állandóan a legnagyobb szálda volt az ellenzék szemében s minden a kalmat megragadott arra, hogy eltávolítását követelje. A radikálisabb közvélemény annyira el volt telve gyűlölettel és keserű érzésekkel a Hentzi-emlék iránt, hogy akadt egy hírlapíró, aki egyenesen arra vállalkozott, hogy a Hentzi-szobrot felrobbantsa. Ez a Szeless Adorján által megkísérlett bombamerénylet azonban nem sikerült. Ez a merénylet és a rákövetkező rendőri nyomozás és bírói eljárás ismét napirendre vetette a Hentzi-ügyet és az ellenzék állhatatosan támadta a Bánffy-kormányt a szobor megtűrése miatt, ámde, mikor Bánffy két és fél év múlva jelentkezett azzal, hogy a Hentzi-kérdést sikerült elintéznie, nemcsak a függetlenségiek, hanem a nemzeti párt és főképpen Apponyi Albert gróf támadta, azzal vádolván őt, hogy nem jó tanácsot adott a

I. Ferenc József 1898-ban, Erzsébet királyné halála idején.

királynak s béke helyett megbontotta az egyetértést a király, a hadsereg és a nemzet között.

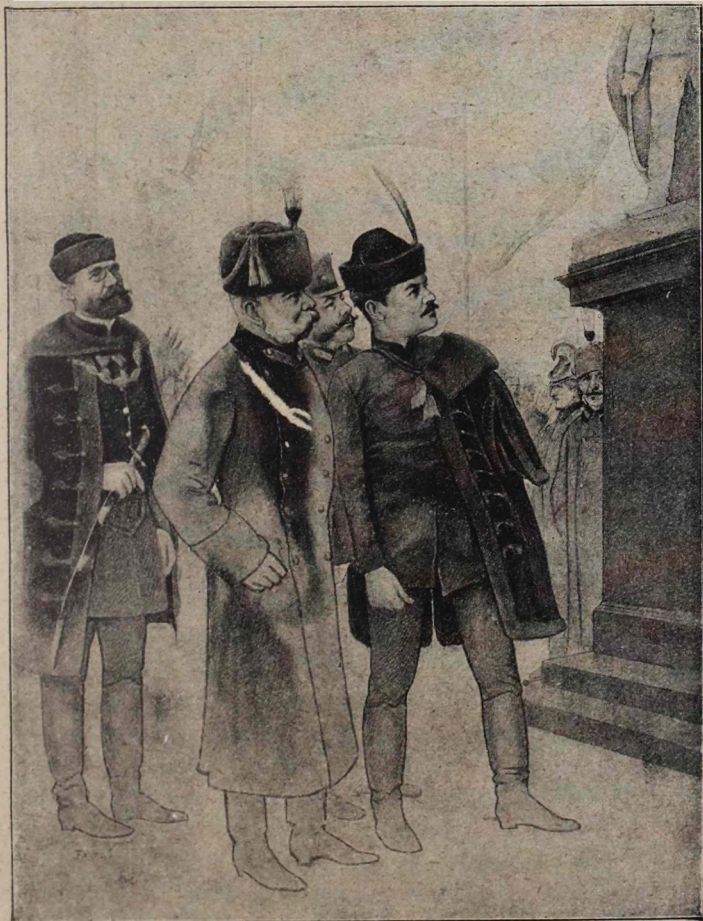
Látni lehetett, hogy az ellenzék olyan ádáz gyűlölettel volt eltelve Bánffy iránt, hogy egyetlen intézkedését sem volt hajlandó helyesnek elismerni. Ilyenformán az obstrukció még nagyobb erővel folyt s hogy Bánffy bukását siettessék vagy nyolcvankilenc ellenzéki képviselő feliratban arra akarta kérni a királyt, hogy Bánffy Dezső báró miniszterelnököt, mint aki az alkotmány minden biztosítékát lábbal tiporta, azonnal bocsássa el. A király természetesen nem teljesítette volna ezt a kívánságot még akkor sem, ha a feliratot tényleg felterjesztik, csak-hogy a folytonos és kíméletlen támadások, továbbá az ausztriai parlamenti zavarok Bánffy helyzetét már annyira megrendítették, hogy bukása csupán hetek vagy hónapok kérdése lehetett.

Hogy ennek a folyamatnak a képét jobban feltárhassuk, röviden ismertetnünk kell azokat a tárgyalásokat és kísérleteket, melyek a gazdasági kiegyezés dolgában Magyarország és Ausztria között történtek s amelyeknek s kertiensége szintén nagyban hozzájárult végül a Bánffy-kormány bukásához. Ez ügyben Budapesten és Gödöllőn közel hetven, Bécsben pedig százhatvan tanácskozást tartottak a két kormány megbízottai, de az osztrák Badeni-kormány alatt a gazdasági szerződéseket megújítani nem lehetett.

Arról volt ugyanis szó, hogy Ausztria és Magyarország között a törvényben megállapított elvek alapján a tíz-tíz évenként megújítandó gazdasági szerződések, melyek 1897 december havában lejártak, újra megkötessenek. A Badeni-kormány alatt azonban Bánffynak nem sikerült a megegyezést létrehoznia, úgyhogy kijelentette, hogy ezentúl Magyarország már csak önrendelkező jogánál fogva hosszabbítja meg a vámterület közösségét, feltéve, hogy ez idő alatt létrejöhet Ausztriával a megegyezés.

Az egyezséget azonban a Gautsch, majd a Thun osztrák miniszterelnökök által vezetett osztrák parlamenttel sem lehetett rendbehozni s mikor Thun arra gondolt, hogy az osztrák alkotmány önkéntes módosításával hozza létre a kiegyezést, Bánffy ennek a tervnek érelyesen útját állotta és entartotta Magyarország alkotmányos szempontjait. Végre is a meddő tülekedések után Ferenc József, mint osztrák császár 1898 június 13-án bizonytalan időre elnapolta az osztrák parlament üléseit és ehatározta, hogy az osztrák alkormány 14. §-ában megadott jogánál fogva, Ausztriában rendeleti úton lépteti életbe a Magyarországgal való megegyezést.

A tárgyalások tehát újra kezdődtek és folytatódtak Bécsben, majd Ischlben s a két állam vezetői a főbb pontokra nézve el is készültek megállapodásaikkal. De kimondották, hogyha 1903. év végeig a két

*Ferenc József a pozsonyi Mária Terézia-szobor leleplezési ünnepélyén.
Mellette Fadrusz János áll, a szobor alkotója, a korán elhunyt nagy szobrász-
művész.*

állam között vám és kereskedelmi ügyekre vonatkozólag kölcsönös megegyezés nem jönne létre, úgy a magyar törvényhozás újabb határozatáig a tényleges és csak a viszonyosságon alapuló gazdasági közösség

tartatik fenn. Vagyis további tíz évre érvényben marad, esetleg tovább is a gazdasági állapot, ha csak a két parlament, illetőleg a magyar, más-képp nem intézkedik. Ez volt a hírhedté vált *ischli klauzula* (záradék), mely a két állam megbízottai között folyó tanácskozásoknak a végső megállapodását tartalmazta.

Bánffy az időelőtt kipattantott záradék miatt az ellenzék újból erősen támadta, de támadta azon gyanúsítással is, hogy a kvótakérdésben belenyugodott volna a Magyarországra eső hozzájárulási arány jelentékeny felemelésébe. Ezek a kérdések voltak napirenden, mikor az 1898. évi őszi parlament összeült, hogy tanácskozásait folytassa. A kormány szerette volna a költségvetés tárgyalását megkezdeni, az ellenzék azonban megakadályozta ezt. A nyílt és tervszerű obstrukció szándékát nem vallotta ugyan be még ekkor, de azzal az ürüggyel állt ellen a kormány szándékának, hogy amíg a legfontosabb kérdésekben, mint az Ausztriával való gazdasági viszony rendezésében nem lát tisztán, addig nem engedheti meg, hogy a kormány zavartalanul folytathassa működését. Bánffy még ekkor nem volt abban a helyzetben, hogy a gazdasági megegyezésre nézve olyan nyilatkozatot tehessen, hogy az ellenzék támadásait leszerelje, ezért várt egyelőre. Csakhogy a parlament ellenzéki pártjai egyesültek abban a törekvésben, hogy működését lehetetlenné tegyék s bármit is akart Bánffy elkövetni a nyugodt viszonyok helyreállítására, mindenben elene szegültek s még a sikerét is ellene fordították.

A harc ilyenformán szünet nélkül folyt a legmakacsabb obstrukció jegyében s a kormánynak még arra sem lehetett kilátása, hogy a költségvetés helyett legalább két hónapra szóló indemnitást, vagyis a kormányzati költségekre való ideiglenes felhatalmazást kapjon. Ennek következtében úgy Ausztriában, mint Magyarországon 1899 január 1-ével beállottak az *ex-lex* (törvényenkívüli) állapotok. Akkoriban, mivel ez volt az első *ex-lex*-es állapot a magyar törvényhozásban, a függetlenségi párt nagy eredményeket fűzött a törvényenkívüli állapot felidézéséhez. A szabadelvűpárt is nagyon megijedt az *ex-lex* következményeitől s ez indította Tisza Kálmánt, a volt miniszterelnököt arra, hogy egy törvényjavaslatot nyújtson be a parlamenthez azzal az óhajjal, hogy a parlament hatalmazza fel a kormányt a költségvetés elfogadásáig arra, hogy szabadon vezethesse az államháztartás szükségéinek ellátását.

Ámde a parlamentben folyó obstrukció miatt ezt a törvényjavaslatot a képviselőház nem is tárgyalhatta, minek olytán Tisza Kálmán a szabadelvűpártkörben terjesztette elő újból a javaslatot, hol a szabad-

elvűpárti képviselők nagy többsége el is fogadta azt, illetőleg aláírta. Tisza Kálmánnak az volt a véleménye, hogy a kormány e javaslat elfogadásával fel van oldva a további törvényes következmények alól, az a tény ellenben, hogy a javaslatot nem a parlamentben tárgyalták és nem a parlament fogadta el, nézete szerint csak jelentéktelen formahiba volt, mive a tervet helyeslő és támogató képviselők amúgy is a törvényhozás tagjai, tehát jogosan határoztak a költségvetés ügyében.

Ez az elmélet azonban nemhogy meghozta volna a békét, hanem még nagyobb dühre ingerelte az ellenzéket, mivel a kormány és a szabadelvű párt eljárásában a parlamentárizmus alapvető elveinek megsértését látta. De nemcsak az ellenzéken, hanem a szabadelvű pártban is nagy volt a forrongás a *Tisza-lex* miatt s az amúgy is meglevő titkos ellentétek ezáltal végre nyílt szakadásra vezettek. Ekkor léptek ki a pártból a *disszidensek*, élükön *Szilágyi* Dezső képviselőházi elnökkel és *Láng* Lajos alelnökkel, úgyhogy a parlament elnök nélkül maradt s az öreg *Madarász* József volt kénytelen vezetni a Ház tanácskozásait, az obstrukció további rohamai között.

Csakhogy az eddigi viharok és harcok a kormány kebelében is megbontották az egyetértést, ami nyilvánvalóvá lett a horvát miniszter, *Josipovich* Imre távozásával. Az ellenzék folytatta tovább a támadásait olyan elszántsággal, sőt mondhatni kegyetlen makacssággal, minőre eddig nem volt példa a magyar parlamentben. A vitákba belevonták Bánffy Dezső személyes ügyeit is s nem válogattak csöppet sem az eszközökben. Az izgalmak már annyira elfajultak, hogy *Bánffy* Dezsőnek *Horánszky* Nándorral párbajt kellett vívnia, de ez a kis epizód mitsem változtatott a dolgokon. Az ellenzék megmaradt szilárdan ama követelése mellett, hogy a király ejtse el Bánffy Dezsőt s hiába írtak fel a törvényhatóságok az obstrukció ellen s hiába nyilatkozott meg Bánffy személye iránt a sajtó egy részének, a városoknak, törvényhatóságoknak, sőt diszpolgárrá való választásával magának a fővárosnak, Budapestnek is a bizalma, a miniszterelnök pozíciója már annyira megrendült, hogy a bukást kikerülnie nem lehetett.

Ekkor látva, hogy az állapotok mind reménytelenebbül alakulnak, a disszidensek is közbevetették magukat, Bánffy pedig hajlandó volt a harcból félre állani, de ennek feltételéül azt követelte, hogy az ex-lex-állapotban a Ház szavazza meg neki az indemnitást. A disszidensek hajlandók voltak őt ezen követelésében támogatni, az ellenzék azonban itt is ellene mondott és nem akarta neki megadni még azt az erkölcsi elégtételt sem, hogy némileg rendezett viszonyokat hagyjon maga után.

Az áldatlan tülekedésnek végre is áldozatául esett Bánffy Dezső. A király 1899 február 26-án elfogadta lemondását, de hálásan ismerte el, hogy nehéz viszonyok között is mindenkor odaadással, ritka önmegtagadással és hazafias szándékkal teljesítette „kíválónan hű, buzgó és kitűnő szolgálatait”.

Bánffy Dezső báró mint politikus nem szüntette meg működését ezután sem. Sőt Bánffy későbbi szereplése és politikai működése egyike a legérdekesebb jelenségeknek.

„Leszek én még tetteikkel tényező!” — ezek voltak utolsó szavai, mikor a miniszterelnökségről lemondott.

A bukása után eltelt idők mutatták meg leginkább, hogy mennyire tehetséges ember volt Bánffy és mennyire rátermett arra, hogy vezére legyen a Magyarország újjáteremtésére vonatkozó aspirációknak és küzdelmeknek. Egész gondolatvilága, eszmeköre és érzései, ahogy a hatalomról lelépett és nyugodtabban nézhetett szét maga körül, csodálatos változáson mentek keresztül. Mindenekelőtt kezdte azzal, hogy szigorú önképzésre és tanulásra adta magát. Az ellenzéknek és az ellenzéki sajtónak egyik fegyvere volt ellene, hogy állandóan gúnyolták gyöngye magyar stílusáért. Tatik-tetik stilisztának nevezték, emiért beszédeiben és írásaiban a szenvedő igealakot előszeretettel alkalmazta. Bánffy tehát gyakorolta magát az írásban, ami végre is csak gyakorlattal megszerezhető hiány volt nála, mert tehetsége és mondanivalói mindig voltak s kormányzói képességét sem lehetett kétségbe vonni.

Belemerült aztán a nemzetiségi, szociális és gazdasági kérdések tanulmányozásába s minél inkább magára maradt, annál inkább erősödött látásának élessége. Az ország gazdasági és társadalmi viszonyainak beható tanulmányozása felkeltette benne azt a vágyat, hogy az ország igazi bajainak okait kutassa és igazi szükségleteinek a feltételeit keresse. És lassanként, amint Bánffy lelkében és szellemi irányzatában ez alakulások végbementek, mindinkább eltért régebbi politikájától és azt az átalakulást tette meg fejlődésében, ami Szauluszt egykor Paulusszá változtatta. Hirdetni kezdte Magyarország gazdasági önállóságát, a magyar alkotmány demokratizálását és vezére lett annak a mozgalomnak, mely a polgári Magyarország megteremtésének agitácójában tettel és szóval a legelől járt.

A munkásokat üldöző, toloncoltató Bánffyból a munkáskérdés legőszintébb megértője lett, aki attól a perctől kezdve, hogy néhány hívével az *új párt*-ot megalakította, folytonosan gazdagodott ismeretekben, tapasztalatokban, de tanulságokban is. S mire rendkívül érdekes

és tanulságos életének 1911-ben végére ért, az egykori miniszterelnök, királyi főudvarmester és ősrégi mágnásivadék úgy halt meg, mint képviselője mindazoknak a modern társadalmi törekvéseknek, melyeknek a kivívásáért az egész modern magyar élet sorompóba állott.

Széll Kálmán kormánya.

Az obstrukció által felkeltett válságot mindaddig nem lehetett megoldani, míg a Bánffy-kormány uralmon volt s ezért az uralkodó kénytelen volt egymásután meghallgatni tanácsosait, míg végre Széll Kálmánt bízta meg a kormány alakításával. A Széll-kormány az 1899. március elsején tarott ülésen mutatkozott be a parlamentnek, miután az ellenzék a *paktum* által biztosította arról, hogy kormányzati működése elé semmi akadályt nem gördít.

Széll Kálmán 1845-ben született Vasmegyében, Gosztönyban, ahol atyja Széll József földbirtokos volt, továbbá a vármegyének alispánja, majd képviselője és főispánja. Miután Széll Kálmán tanulmányait Sopronban és Szombathelyen elvégezte s a jogot Budán, elnyerte a jogi doktorátust. Még ez évben megválasztották szentgotthardi szolgabárnak, 1868-ban pedig országgyűlési képviselőnek. A parlamentben csakhamar feltűnt nagy képzettségével és szónoki rutinjával. Két éven át volt jegyzője a képviselőháznak és állandó előadója a pénzügyi, a központi s a horvát ügyekben kiküldött országos bizottságnak és a delegáció hadügyi albizottságának. Deák Ferenczel rokoni viszonyban éven, pályája alakulására és karrierjére ez a rokoni viszony döntő hatással volt, mert Deák szintén rajta volt, hogy Széll a

Széll Kálmán.

Kiváló államférfi volt, 1875-ben pénzügyminiszter lett, de a boszniai okkupáció miatt megvált állásától. A Bánffy-kormány bukása után miniszterelnök lett. Kormányát a véderőjavaslatok tárgyalása alkalmával a függetlenségi párt obstrukciója buktatta meg.

törvényhozásban helyet foglaljon. Baráti viszonyuk olyan bensővé vált később is, hogy Deák Ferenc gyámleányát, Vörösmarty Ilonát, a Szózat költőjének leányát is nőül adta Széll Kálmánhoz.

A politikai pályán Széll Kálmán gyorsan haladt. Még nem volt harmincéves sem, mikor már több ízben megkínálták miniszteri tárcákkal, melyeket azonban nem fogadott el 1875-ig, mikor a pénzügyi tárca megüresedvén, örömmel ragadta meg az alkalmat arra, hogy a válságos viszonyok között pénzügyi programját megvalósíthassa. Mint pénzügyminiszter rendet hozott az állam háztartásába, az állami bevételeket jelentékenyen fokozta, a pénzügyi adminisztrációt újjászervezte, a keleti és tiszai vasutat megváltotta, majd a bankkérdést az egységes osztrák banknak közös osztrák-magyar bankká való átalakításával oldotta meg. Pénzügyminiszterségének a missz ója abban tetőződött, hogy a súlyos válságokkal küzdő államháztartás pénzügyeit tetemesen megjavította. Lemondásának is az volt oka, hogy a boszniai okkupációs hitel megszavazása által veszélyeztetve látta azon törekvéseit, melyek a megrendült pénzügyi egyensúly helyreállítására irányultak. Széll Kálmán ekkor visszavonult, de a parlamentnek továbbra is tagja maradt s állandóan vezetőszerpet vitt a törvényhozás tanácskozásaiban.

A politikai események 1897 végétől kezdve újra vezérszerep elvállalására kényszerítették. Az ellenzék obstrukciójának megakadályozása ellen latba vetette befolyását s az úgynevezett Tisza-lexet aláírta ugyan, de csak azért, hogy megakadályozza a szabadelvű párt végső bomlását. A békés kibontakozás mellett foglalt állást s ezért tiltakozott a Bánffy-kormány által tervezett házfeloszlatás ellen, melyet költségvetési provizórium híján alkotmányellenesnek tartott. Ilyen értelemben informálta a királyt, mikor megbízást nyert, hogy Bánffy miniszterelnökkel együttesen vezesse a béketárgyalásokat. Ámde Bánffy helyzete az ellenzék ellenszenve miatt mindinkább megrendülvén, a király Széll Kálmánt bízta meg a kabinet alakításával.

Széll Kálmán a jog, törvény és igazság jelszavával foglalta el a kormányelnöki széket s midőn a parlamentben programját előterjesztette, az ellenzék olyan bizalmat tanúsított irányában, hogy az obstrukciót abbahagyta. A nemzet párt pedig Apponyi vezetése alatt, miután megállapította, hogy a párt és Széll Kálmán politikája között sem tárgyi, sem személyi ellentétek nem forognak fenn, elhatározta, hogy a kormányt programja megvalósításában támogatni fogja s további külön pártállás foglalásának szükségét nem látván, azt meg is szünteti. Nem-sokára a nemzeti párt egyik vezető tagja, Horánszky Nándor ez alapon

miniszterséget vállalt a kabinetben, miután a nemzetiek a szabadelvű pártba beléptek.

Széll kormánya a megakasztott munka nyugodt folyásával kezdődött s azt eredményezte, hogy a kormány pár hét alatt megszavaztatta mindazokat a javaslatokat, melyek az ellenzék obstrukciója miatt eddig fenakadtak. A Széll-formula alapján a gazdasági kiegyezés ideiglenes rendezését is új alapokra fektették. A Széll-kormánynak egyik fontos és nagyjelentőségű alkotása volt a *kúriai bíráskodásról* szóló törvény, mely a választási visszaélések címén megtámadott képviselői mandátumok feletti bíráskodást kivette a képviselőház kezéből és a kúriára bízta. Nemsokára megalkotta a törvényhozás a házzsabályok reformjait is, de közben erős harca volt a kiegyezés kérdésében az osztrák Thun-kabinettel, a tárgyalások azonban a magyar kormányra nézve sikerrel jártak, mert sikerült Széllnek az ischli-klausula helyébe a maga által kontemplált formulát tennie, mely az ország önrendelkezési jogát a gazdasági kérdésekben jobban kidomborította az előbbinél.

Rövid kormánya alatt Széll Kálmán mint belügyminiszter rendezte a lelelencügyet s rendszeresen gondoskodott, törvény útján a hét éven felüli züllött gyermekekről. Egyszerűsítette a közigazgatást is s gondoskodott a községi közegek kiképzéséről. Fiumében helyreállította a törvényes rendet s az általa kontemplált elvek alapján jött létre az új összeférhetetlenségi törvény is. Nagyjában ezek voltak Széll Kálmán kormányzásának eredményei. Politikája olyan népszerű lett, hogy az 1901-iki tiszta választások alkalmával a szabadelvű párt nagy többségben és hatalmasan megerősödve került vissza a parlamentbe. Fontos eredménye volt még Széll működésének a kiegyezés megkötése egy évig tartó állandó tárgyalás után Körber osztrák miniszterelnökkel.

Mindezek ellenére a Széll-kormány 1903 elején válság e'é jutott, mikor az új véderőjavas'at alkalmából olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament cié, mely az újonclétszám felemelését és a hadügyi terhek gyanánt is nagyobb összeget kért a nemzettől. Az e lenzék nem volt hajlandó teljes teni a kormány k vánságát s bár Széll Kálmán személye iránt a legnagyobb elismerése volt, éles harcot kezdett a katonai javaslatok ellen. És itt volt az a pont, mely az újabb politikai életben *nemzeti ellenállás* cím alatt ismert mozgalomnak kiindulását alkotta. Széll Kálmán egyelőre a *passiv resistencia* politikáját alkalmazta az ellenzék ellen, abban bízva, hogy türelmes várakozásával majd csak kifárasztja és elkedvetleníti az ellenzékét.

Számítása azonban nem vált be, mert az ellenzék tovább folytatta

a katonai javaslatok ellen az ostromot s az obstrukciót az indemnitási javaslatra is kiterjesztette. Ilyenformán lassanként odafejlődtek a dolgok, hogy 1903 május 1-én beállott a *törvényen kívüli állapot*, vagyis a kormány költségvetés nélkül volt kénytelen kormányozni. A szabadelvű párt maga is megoszlott a katonai kérdésben s az egyik része, a kisebbik, Apponyi Albert gróf vezérletével a katonai terhek ellenében megfelelő nemzeti vívmányokat követelt s ennek a törekvésnek csakhamar visszhangja támadt az egész országban tartott népgyűléseken és a különböző választókerületekből az országgyűléshez intézett feliratokban. A párt másik része Tisza István gróf vezetése alatt azt az álláspontot követte, hogy a kormánynak szigorúan kell eljárni az ellenzékkel szemben s ha másként nem lehet, a házszabályok reformja által kell biztosítani a parlament munkaképességét. Széll Kálmán azonban beadta lemondását s az ellenzék elismerését is magával vitte rátóti magányába. Utána a király Tisza István gróftól szemelte ki kormányalakításra, ámde Tisza kísérletei megghiúsultak s helyébe *Khuen Héderváry* Károly gróf került, aki csakhamar meg is alakította az új kormányt.

Ferenc Ferdinánd főherceg házassága.

Széll Kálmán kormányzásának politikai és közjogi szempontból is volt egy külön, fontos eseménye, Ferenc Ferdinánd házassága, melyet politikai vonatkozásainál fogva ki kell emelnünk az események rendjéből, hogy önálló fejezetben ismertessük ennek közjogi és társadalmi jelentőségét. Ferenc Ferdinánd főherceg és trónörökös házassága azért vált fontos eseménnyé, mert ez a házasság nem egyenrangú házasság volt, mely esetben az uralkodóház házi törvényei szerint az ezen házasságból származó utódokra a trónöröklési jog érvénye megszűnik. Ferenc Ferdinándnak tehát, aki Chotek Zsófia grófnőt óhajtotta nőül venni, le kellett előbb mondania mindazon jogokról és igényekről, melyek a trónöröklésre nézve az uralkodók leszármazottjait megilletik.

Ferenc Ferdinánd 1863-ban született Gráchan és legidősebb fia volt Károly Lajos főhercegnek. A főherceg katonai nevelésben részesült s csakhamar mint hadnagy megkezdte egy budapesti sorgyalogezredben a katonai szolgálatot. Katonai karrierje rohamosan fejlődött s 1890-ben már az ezredesi rangot kapta, 1893-ban földkörüli útra indult s ez utazásának élményeit egy terjedelmes kötetben írta meg. Az évek során a legelőkelőbb katonai állásokat egymásután nyerte el s utóbb már mint hadtestparancsnok irányította a hadgyakorlatokat.

Ferenc Ferdinánd főherceg szerelemre lobbant a legszebb női tulajdonságokkal ékes és gyönyörű szépségű Chotek Zsófia grófnő iránt, aki Frigyes főherceg udvarában, mint Izabella főhercegnő udvarhölgye tartózkodott. Komoly és mély szerelem fejlődött ki köztük s a főherceg elhatározta, hogy szíve választottját oltárhoz vezeti. Ferenc József mereven ellene szegült ezen házasságnak, de midőn a trónörökös két éven át makacsul ragaszkodott tervéhez s a pápa és Vilmos császár támogatását is megszerezte, beleegyezett a házasságba. A törvények értelmében azonban reverzálist kellett adnia arról, hogy utódai számára, mivel nem főhercegnőt vett nőül, a trónutódlás jogairól lemond.

Ferenc Ferdinánd házassága az uralkodóház

házi törvényei szerint morganatikus lévén, nem tarthatott igényt azokra a jogokra, melyek a főhercegi házasságokra érvényesek. Ennélfogva formálisan nyilatkoznia kellett arra nézve, hogy házasságát maga is morganatikusnak tekinti s nem tart igényt hitvese számára a királynéi és császárnéi méltóságra, sem pedig leendő gyermekei királyi és császári jogaira.

Széll Kálmán miniszterelnök kellő időben megkapta az értesítést Ferenc Ferdinánd házassági szándékáról. A magyar miniszterelnök résztvett az utolsó bécsi tanácskozáson is, mely megállapította, hogy a trónöröklés eddigi rendje megmarad, vagyis Ferenc Ferdinánd trón-

Ferenc Ferdinánd főherceg.

Ferenc József öccsének, Károly Lajos főhercegnek legidősebb fia volt s Ausztria-Magyarország trónörököse. Mint a hadsereg főparancsnoka fejtett ki tevékenységet. A magyar nemzet iránt nem érzett rokonszenvet. A király hosszú ellenzése ellenére nőül vette Chotek Zsófia grófnőt, de előre lemondott ezen morganatikus házasságból származó gyermekei trónöröklési jogáról Szarajevóban 1914 nyarán gyilkos merénylet áldozatául esett s ez az esemény robbantotta ki a szörnyű méretű világháborút.

utódja öccse, *Ottó* főherceg lesz, illetőleg az ő gyermekei születésük sorrendjében. Megállapította az udvari értekezlet azt is, hogy a Magyarország elé terjesztendő törvényben semmi egyéb nem lesz, mint Ferenc Ferdinándnak esküvel megerősített kijelentése, hogy Chotek Zsófia grófnő és a vele kötött házasságból származó gyermekek az uralkodói jogokról lemondtak. A pragmatika szankció szerint Magyarország uralkodója csak osztrák főherceg lehet, aki Ausztria császárságára is jogosult. A trónörökös és esetleges gyermekei főhercegi ranggal nem bírván, Magyarországra jogot nem tarthatnak.

Gróf Khuen-Héderváry Károly kormánya.

A politikai élet válságában Széll Kálmán lemondása nem hozta meg a remélt békességet. Az új miniszterelnök, *Khuen-Héderváry* Károly gróf mindent elkövetett ugyan, hogy az ellenzékét legalább némileg lecsöndesítse s úgy látszott, hogy *Kossuth* Ferenc hajlandónak mutatkozik az egyezsége, csak hogy a béke mégsem jöhetett létre két oknál fogva is. Az egyik az volt, hogy Héderváry Károly gróf, miként előde, *Széll* Kálmán, paktum alapján vállalta el a kormányzást, ebben pedig kötelezettséget vállalt arra, hogy a véderőjavaslatot a napirendről levéteti. Ámde mikor a parlamentben a paktumot úgy értelmezte, hogy a katonai javaslatok mellőzését „*egyelőre*” szükségesnek látja, az ellenzék ezt a kijelentést paktumszegésnek minősítette s ádáz ostrommal támadta a kormányt.

Khuen-Héderváry Károly gróf 1849-ben született Grafenbergben és már fiatal korában a politikai pályára lépett. Az udvar és a király bizalma aztán a horvát báni méltósághoz juttatták. Miután a *Tisza* István grófnak adott kabinetalakítási megbízás nem sikerült, a király most őt szemelte ki a válság rendezésére, csak hogy az említett okon kívül váratlanul támadt egy másik is, mely egyszerre lehetetlenné tette, hogy Héderváry gróf megbízatásának megfelelhessen. Ez volt az úgynevezett *parlament*i *vesztegetés*. A törvényhozásban a kormány és az ellenzék között meglehetősen ki voltak élesedve már az ellentétek, mikor a parlament egyik ülésén meglepetésszerűleg szólásra jelentkezett *Papp* Zoltán függetlenségi képviselő s rövid bevezetés után a képviselőház asztalára tett *tízezer koronát*, elmondván szakadozott, elfogult hangon, hogy őt ezzel az összeggel egy *volt képviselő akarta megvesztegetni* azért, hogy mára tervezett beszédét ne tartsa meg s a vita tartama alatt a parlamentben szintén ne mutakozzék, mert távollétének minden nap-

jára külön is jutalomban részesül. Az összeg, amit kapott, eredetileg ugyan tizenkétezer korona volt — mondotta tovább — de az átadó közbenjárási díj címén kétezer koronát magának tartott meg.

A képviselőház leírhatatlan izgalom között hallgatta Papp Zoltán jelentését s maga a kormány is rendkívül meg volt lepette a leleplezés-

Khuen-Héderváry Károly gróf.

Horvát bán volt, majd három ízben magyar miniszterelnök.
Az ellenzék mindig heves politikai harcokat vívott ellene.

től. A szabadelvű pártnak egy része azonban ellenzéki cselvetésnek vélte az esetet s hajlandó volt azt hinni, hogy a kormány megbuktatására volt kieszelve az egész leleplezés, mikor felállott Lovász Márton képviselő s közölte a Házzal, hogy az ő lapjánál, a „Magyarország”-nál megjelent egy Singer Arthur nevű hírlapíró s azt kérdezte, hogy a lap mennyi összegért volna hajlandó a kormány javára leszerelni. Ők azonban — mondotta — ezzel az emberrel nem állottak szóba, hanem elutasították.

Papp Zoltán, amint leleplezését előterjesztette, neveket is említett, többek között egy kalandor ujságíró, *Dienes Márton* nevét, aki terrorista fellépésével, krakélereskedésével és egyéb üzelveivel szerkesztői állást, majd képviselői mandátumot is szerzett magának s aki a megvesztegetést úgy rendezte, hogy Papp Zoltánnak egy *Ritter* Imre névre kiállított tizenháromezer koronás takarékkönyvet adott át hallgatás fejében előlegül. A Ritter-név nyomán csakhamar megállapították, hogy ilyen nevű gazdasági ötisztje gróf *Szapáry* László fiumei kormányzónak tényleg van s a szálak ezen a réven gróf Szapáryhoz látszottak vezetni.

Tóth János ellenzéki képviselő ekkor azt az indítványt tette, hogy az eset megvizsgálására küldjön ki a törvényhozás egy tizenöttagú parlamenti bizottságot. Ehhez az indítványhoz a miniszterelnök is hozzájárult, a parlament nyugalmát azonban nem volt képes biztosítani vele. Az obstrukció olyan erővel tört ki, hogy azt leszerelni nem lehetett. Egyik zárt ülést a másik után kérték az ellenzékiek, sőt még az éjfél előtti órában is, annak jeléül, hogy az ellenzék semmi áron sem akarja megengedni, hogy a legközelebbi ülésben az indemnitási törvényjavaslat tárgyalásának folytatása következzen. A reggel 10 órakor megindult ülés aztán csak éjfélkor záródott be, mikor az ellenzék abbahagyta a vitát és a Himnusz éneklése mellett vonult ki a parlamentből.

Közben a következő napon az a hír terjedt el, hogy *Dienes Márton* megszökött Budapestről, nehogy vesztegetési manipulációjáért a törvényes következményeket viselnie kelljen. A hír igaznak bizonyult, sőt alapot nyert az a gyanu is, hogy *Dienes* szökését elősegítették, hogy kompromittáló adataival senkinek ne árthasson. Történt még más is, gróf *Szapáry* László felkereste gróf *Khuen-Héderváry* Károly miniszterelnököt s mélyen megindulva, csukló zokogás között kért tőle érzékeny bocsánatot, amiért minden jogcím nélkül és illetéktelenül beleártotta magát a politikai válság ügyébe, abban a reményben, hogy ezzel az országnak fog szolgálatot tenni.

A parlamenti bizottság gróf *Andrássy* Gyula, *Beöthy* Ákos, *Josipovich* Géza, *Nagy Ferenc*, *Polónyi* Géza, *Rohonyi* Gyula, *Szivák* Imre, gróf *Zichy* János és más hét képviselő kiküldésével megalakulván, működését azonnal megkezdte. Legelsőnek Papp Zoltánt hallgatta ki s jegyzőkönyvbe vétette vallomását. Utána következett gróf *Szapáry* László fiumei kormányzó. Sápadtan állott a bizottság előtt s elfogódott hangon beszélt. Vallomását papirosról olvasta le a következőképpen:

„Tisztelettel tudomására hozom a t. bizottságnak, hogy a *Dienes Márton* által kiadott pénz tőlem származott. A részleteket alig ismerem,

de nem is kívántam ismerni. Tettem ezt azért, mert azt gondoltam, azt véltem, hogy elősegítem e végzetessé válható törvényenkívüli állapot megszüntetését, másrészt igaz ragaszkodásból a miniszterelnök úr személye iránt. Becsületszavamat adom arra, hogy a miniszterelnök úrnak e lépésemről semmiféle tudomása nem volt. Tettem azt saját egyéni akaratomból, anélkül, hogy a kormány bármit is tudott volna. Legyen szabad *sajnálatomat kifejezni* a történetek felett, főképp pedig afölött, hogy az én hibámból a parlament méltóságán csorba esett. Uraim, egyéb jelentenivalóm nincs”.

A bizottsági tagok több kérdést próbáltak ezután hozzá intézni, de Szapáry gróf megtagadta a feleletet s a vallomásán kívül egyebet nem mondott. A pénzre nézve ellenben azt mondotta, hogy az a sajátja volt s nem is gondolt arra, hogy azt bárki is valaha megtérítse s ezt a jövőre sem reméli. Majd gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök is megjelent a bizottság előtt s közölte, hogy Szapáry bevallotta előtte bűnét, bocsánatot kért érte s beadta a fiumei kormányzóságról való lemondását. Negyvenöt tanut hallgatott ki összesen a bizottság. Ítélet azonban nem lett a vizsgálatból, ellenben gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök a válság elintézésére irányuló kísérletet meghíusultnak látván, beadta lemondását. Az új kormány megalakítása sok nehézséggel járt s a válság egy hónapnál tovább húzódott már anélkül, hogy az uralkodó új kabinet kinevezéséről gondoskodott volna. Eközben, 1903 szeptember 16-án jelent meg egészen váratlanul, miniszteri ellenjegyzés nélkül a *chlopyi hadiparancs*, mely a politikai helyzetet egyszerre még inkább felzavarta. Ezt a fontos okmányt, mely a válság elmérgesedését tetemesen előmozdította s amelyet a sajtóban és a parlamentben heteken át nagy izgatottsággal tárgyaltak, mint jelentőséges politikai dokumentumot, egész terjedelmében közöljük. A hadiparancs így szól:

HADIPARANCs

Fontos állami ügyek foglaltak el abban az időben, amelyet oly szívesen szántam volna a 7-ik és 12-ik hadtest idei hadgyakorlatainak.

Helyettesítéssel ő császári és királyi fenségét, Ferenc Ferdinánd lovassági tábornokot bízván meg, az ő tudósításaiból állandóan értesültem a hadgyakorlat lefolyásáról és amint vártam, meglegedésemre szolgált, hogy ő császári és királyi fenségétől mindkét hadtest és a magyar honvédség odarendelt csapattesteinek állapotáról és műveleteiről csak dicséretet és elismerést hallottam.

Galiciában jelen lévén a nagyobb lovassági hadgyakorlatokon, újra meggyőződhettem azoknak tanulságos tervezéséről, vezetéséről és keresztülviteléről, valamint az összes résztvevő csapatok kitűnő állapotáról és nagy cselekvő képességéről.

Minél biztosabban meg van okolva kedvező véleményem összes jegyveres erőm minden részének katonai értékéről, odaadással teljes szolgálatkészségéről és összevágó együttműködéséről, annál inkább kell ragaszkodnom és akarok is ragaszkodni fennálló és jónak bizonyult intézményeihez.

Hadseregem — melynek szilárd szervezetét egyoldalú törekvések, félreismerésével azoknak a nagy feladatoknak, amelyeket a monarchia mindkét államterületének javára teljesíteni kell, meglazítani alkalmasak, — különösen tudja meg, hogy sohasem adom föl azokat a jogokat és jogosultságokat, amelyek legfőbb hadurának biztosítva vannak.

Hadseregem maradjon közös és egységes, minl amilyen ; — erős hatalom az osztrák-magyar monarchia megvédésére minden ellenség ellen.

Összes jegyveres erőm, esküjéhez híven fog tovább haladni a komoly kötelességteljesítés útján, áthatva az egység és az összhang azon szellemétől, mely minden nemzeti sajátosságot tisztel és minden ellentétet kiegyenlít, amennyiben minden néptörzsnek különös jelességeit a nagy javára értékesíti.

Chlopy, 1903 szeptember 16-án.

Ferenc József, s. k.

A hadiparancs nagy vihart okozott a sajtóban, az ellenzéken, sőt a szabadelvű párt egy részében is. Héderváry Károly gróf, hogy az ellenjegyzés nélkül kiadott hadiparancsért fedezze az uralkodót, másodszor is kabinetet vállalt, mingyárt a hadiparancs kiadása után, csak hogy az izgalmak ezzel nem csillapultak le. Az ellenzék a hadiparancs azon kitételeiért, melyek a parlamenti küzdelmet egyoldalú törekvésnek, a hadsereg szervezetét mindenkorra közösnek és egységesnek minősítik, nagy demonstrációra készült s táplálta ezt a tüntetést az a sérelem is, hogy Magyarország, mint önálló állam, a hadiparancsban meg sem volt említve, a magyar nemzet ellenben a néptörzs fogalma alá helyeztetett. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök egyenesen a király megbízásából a félreértések eloszlatása végett szükségesnek tartotta a chlopyi parancs hatását a következő kijelentéssel enyhíteni :

„Ő Felsége fájdalommal és mély sajnálattal vett arról tudomást, hogy az általa kiadott hadiparancs oly felfogásokkal, félreértésekkel,

sőt élelmagyarázásokkal találkozott, amelyek oda konkludáltak, mintha a felséges úrnak, mint a hadsereg törvényszerinti legfőbb hadurának ezen megnyilatkozása a magyar alkotmánynak vagy a magyar nemzetnek, Magyarország törvényes jogainak, a magyar államiságnak sérelmét involnálná. Ez ki van zárva; ez nem történhetett meg: ez ő felségének intenciójától távol állott... és a hadiparancsnak bármely oldalról ilyen magyarázatát adni helyesen és jogosan nem szabad és nem lehet."

A miniszterelnök azonban fel sem olvasta jóformán a királyi nyilatkozatot, mikor *Barabás* Béla ellenzéki képviselő mingyárt a nyilatkozatát a következő közbeszólást tette:

„*Nem hisszük! Már a királyi szónak sem hiszünk!*”

Ez a közbeszólás egy pillanat alatt hatalmas kavarodást idézett elő. A szabadelvű képviselők ingerülten felugráltak helyeikről és egyenesen a függetlenségi párt helyei felé rohantak, ahol *Barabás* Béla ült. Tíz percig is eltartott a zaj és az izgatott szóváltás, mely a *Barabás* közbeszólására következett s csak a véletlenül mult, hogy tettlegesség nem követte *Barabás* megjegyzését.

Nemsokára *Körber* osztrák miniszterelnök az osztrák birodalmi tanács egyik ülésén olyan értelemben nyilatkozott, hogy *felhatalmazás* alapján hangsúlyozhatja a közös hadsereg minden kérdésében Ausztria befolyásának megóvását s az uralkodónak azt a megdönthetetlen akaratát, hogy a hadsereg közös és egységes maradjon, emiatt a magyar parlamentben újra kitört a vihar s mikor *Héderváry* miniszterelnök *Körber* szavait magyarázni próbálta, a szabadelvű képviselők is ellene szavaztak. Ezzel aztán elkövetkezett a *Héderváry*-kormány másodszori bukása, anélkül, hogy a politikai válságban lényeges javulás állott volna be.

Tisza István gróf első kormánya.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a katonai létszámemelés kérdése és a nagyobb katonai kiadások szüksége a parlament elé került, az ellenzék állandóan azt a követelést hangoztatta, hogy megfelelő nemzeti ellenszolgáltatások nélkül nem lehet a katonai javaslatokat megszavazni. Már a *Széll*-kormány alatt országsszerte népgyűlések folytak a katonai javaslatok ellen s egyik küldöttség a másik után terjesztette a parlament elé tiltakozását, egyben pedig a *nemzeti követelmények* megvalósításának óhaját. *Széll* Kálmán miniszterelnök csakhamar belátta azután, hogy semmi reménye sem lehet a katonai javaslatok keresztül-

vitelére s mielőtt annak a sikerét biztosíthatta volna bármilyen kis mértékben is, kénytelen volt a kormányról lemondani.

Az országszerte megnyilatkozó nemzeti követelésekkel szemben, melyet az ellenzék agitációs politikája állandóan élesztett, nem volt több szerencséje gróf Khuen-Héderváry Károly kormányának sem, úgyhogy mikor arról volt szó, hogy utána Tisza István gróf áll a kormány élére, ő is azt a helyzetet találta maga előtt, mely elődeinek a vállaira súlyosodott. Tisza István meggyőződést akart tehát mindenekelőtt szerezni, hogy a katonai javaslatokkal szemben pártjának, a szabadelvű pártnak mi az álláspontja és melyek azok az engedmények, amiket az uralkodó a katonai javaslatok megszavazása ellenében megadni hajlandó. Ennélfogva a szabadelvű párt kilenc vezető tagjának közreműködésével egy bizottságot alakított, hogy e bizottság, mely innen kezdve *kilences bizottság* név alatt szerepelt a későbbi vitákban, állapítsa meg a kormánynak katonai ügyekben való programját. A bizottsági tárgyalásokban Széll Kálmán elnökle alatt a következő kilenc politikus vett részt: Tisza István gróf, Hieronymi Károly, Münnich Aurél, Apponyi Albert gróf, Szentiványi Árpád, Bolgár Ferenc, Széll Kálmán, Andrássy Gyula gróf és Josipovich Imre. A bizottság közölte megállapodásait gróf Khuen-Héderváry Károly ideiglenes kormányelnök útján az uralkodóval is, aki azt tudomásul vette, bár ez a program a nyilvánosság előtt az uralkodó részéről hivatalosan elfogadva nem lett. Megfelelő módosítások után a bizottság végre a következő programot dolgozta ki:

1. A közös hadsereg jelvényei, melyek ma alkalmazásban vannak, nem felelnek meg az ország közjogi állásának, ezért a *jelvények kérdése közjogunknak megfelelőleg rendezendő.*

2. A katonai büntető eljárás mielőbb beterjesztessék az országgyűlés elé. A szóbeliségre és nyilvánosságra alapított eljárásnál a *magyar állam nyelve érvényesítendő.*

3. A közös hadsereg szolgálati kötelezettség teljesítése körüli törvényes kedvezmények legelsőfokú eldöntése kizárólag a honvédelmi miniszterre bízassék és ezen kedvezmények odaítélése lehetőleg méltányos alapokra fektetessék.

4. Régi törvényeinkben ismételten kifejezett kívánsága és senki által kétségbe nem vont jogos igénye a magyar nemzetnek, valamint a harcképesség lehető fokozása szempontjából eminens érdeke a hadseregnek is, hogy a magyar csapatok magyar tisztekkel láttassanak el és a nemzet fiai a hadsereg vezetésénél megfelelő mértékben érvényesüljenek. Szükségesnek látjuk ennél fogva, hogy :

a) az 1868. évi augusztus hó 11-én kelt legfelsőbb kézirat értelmében a nem magyar csapatoknál szolgáló *magyar honos tisztek magyar csapatokhoz helyeztessenek át*.

b) a tisztképzés ügye akként fejlesztessék, hogy a magyar tisztek létszámában mutatkozó hiány fedezése s *a magyar csapatoknak magyar tisztekkel való* ellátása állandóan biztosíttassék.

E célból magyar ifjak számára fentartott megfelelő számú alapítványi helyek alkotása s amennyiben szükséges, az ország területén elhelyezett új képzőintézetek felállítása, esetleg a honvédség képzőintézeteinek további kiépítése által: — annyi magyar ifjúnak tisztté való kiképzése biztosítandó, hogy *a magyar tisztek száma a hadsereg tisztikarának minden ágazatában azon mértéket érje el, mely a magyar honos legénység számarányának megfelel*.

c) Ugyanazon célból szükséges továbbá az is, hogy a közös hadseregnek az ország területén elhelyezett *tisztképző intézeteiben* a tanterv akként módosíttassék, miszerint az intézetekben *a tantergyak jelentékeny részének vizsgálati nyelve a magyar legyen*, legalább oly mérvben, hogy az ezekbe belépő magyar ifjak előmenetelét a tannyelv ne akadályozza s az ezekben kiképzett növendékek a magyar nyelvet teljesen bírják.

d) Az ország költségén felállítandó *magyar alapítványi helyek*, az ország határain kívül csak azon intézeteknél fognak adományoztatni, melyeknek megfelelő intézetek az ország területén nem léteznek. Amint pedig ilyen intézetek az ország területén felállítatnak, a megfelelő magyar alapítványi helyek ezen intézetekhez fognak áttétetni.

5. A magyar csapatok összes hatóságai a magyar hatóságokkal *magyarul levelezzenek*.

6. Az 1868. évi XXX. törvénycikknek Horvát-Szlavonországgokra vonatkozó rendelkezései nem érintetnek.

7. Számos és fontos kérdés a véderőtörvény revíziója keretén belül lesz megfontolás alá veendő, ilyen mindenekelőtt a *kétféles szolgálat*, figyelemmel az ország pénzügyi helyzetére, továbbá a békelétszám törvényhozási megállapítása és a póttartalék kontingentálása, valamint az egyéves önkéntesek esetleges második szolgálati évének törlése vagy szabályozása.

8. A párt fentartja azt az álláspontját, hogy a királynak jogában áll az egész hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereg vezérleti és szolgálati nyelvét az 1867. évi XII. törvénycikk

11. szakaszában elismert *alkotmányos fejedelmi jogai* alapján meghatározni.

A minisztérium politikai felelőssége — mint a korona minden tényére, — erre is kiterjed és az országgyűlésnek törvényszerű befolyása — mint minden alkotmányos jogra, — erre nézve is fennáll.

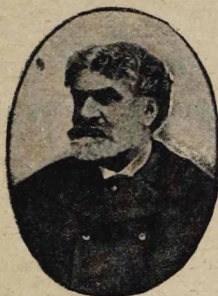
Ezt az állapotot a törvényhozás — korona és országgyűlés együtt, — megváltoztathatja.

Tisza István gróf e program alapján nyert 1903 november elején kabinetalakításra megbízást. Az ellenzéki pártoknak a radikálisabb csoportjait nem elégitette ugyan ki ez a program, de ha annak minden pontja gyorsan megvalósul, a nemzet előtt a szabadelvűpárt és Tisza akciója igazolva lett volna. Csakhogy a bécsi katonai körök nem mutatnak nagy kedvet így sem a magyar követelések teljesítésére s ezzel aztán a kilences bizottság kiegyenlítő tervezete is elveszítette lassankint jelentőségét.

Az újoncainlási törvény tárgyalásakor már az úgynevezett beszélő obstrukció jegyében folytak a parlament tanácskozásai s Tisza István később azzal a reformmal próbálta a parlament működését biztosítani, hogy felvetette a *házzsabályok módosításának* gondolatát. Ez a terv nem most merült fel a parlamenti életben először. A Bánffy alatti obstrukció idején többször szóba hozták a szükségét, de Bánffy a tervet elvetette. Széll Kálmán kormánya alatt módosították ugyan a házszabályokat, de a változás a képviselők szólásszabadságát nem érintette. A szabadelvűpártban az obstrukció folytonos erősödésével majdnem állandóan hangoztatták a házszabályok módosításának szükségét, de a tervből nem lett semmi.

Tisza István kormánya alatt természetesen újra felmerült a reform szándéka s maga Tisza volt főképpen az, aki nemhogy idegenkedett volna az eszmétől, hanem ebben látta az egyedüli lehetséges módját annak, hogy az ellenzék obstrukciójával szemben a parlament működését biztosítsa. Az egyik ülésen a házszabályok módosítására Tisza István be is terjesztette indítványát, melynek lényege abban állott, hogy a törvényhozás a tanácskozások megakasztására vagy elnyújtására irányuló törekvéseket akként akadályozza meg, hogy a törvényjavaslatok letárgyalása halasztást ne szenvedjen. Mikor a parlamentnek Tisza indítványát tárgyalnia kellett volna, *Thaly* Kálmán, ki a *Kossuth* Ferenc betegsége folytán őt a függetlenségi párt elnöki tisztségben helyettesítette, az ülés kezdetén felállott és a következő beszédet intézte Tisza Istvánhoz :

„Kérve kérem a miniszterelnök urat, hogy ha ezen oldalról az utolsó pillanatban még garancia nyújtatik az iránt, hogy a visszavontnak jelzett újoncászti törvényjavaslatot hirtelenében keresztülbocsátjuk: akkor mentse meg ezt a szerencsétlen országot attól, hogy a házszabályokért *rendkívüli elkeseredéssel vívandó nagy, végzetes harc*nak menjünk elébe. Ezen a módon még kiegyenlíthetnek minden ellentétet az utolsó pillanatban. *Kérve kérem tehát én ősz fejjel, őszinte szívvel, békés akarattal*, mélyen megindulva a t. Háznak minden oldalát, nehogy szememre vethessék valaha nekem, aki pártelnököm betegsége folytán őt itt most helyettesítem és szemére vethessék a függetlenségi pártnak azt, hogy a békejobbot oda nem nyújtottuk volna még az utolsó pillanatban is.”

Thaly Kálmán.

Kiváló történettudós volt, különösen a Rákóczi-kor bűvára. A politikai életben is jelentékeny szerepet játszott, mint függetlenségi politikus.

Tisza István rögtön szólásra emelkedett és kijelentette, hogy amennyiben a pártok részéről az újoncok megajánlására vonatkozó törvényjavaslatra nézve garancia vállaltatik, hajlandó indítványát visszavonni és az általa korábban visszavont törvényjavaslatokat újra a ház elé terjeszteni. A békesség tényleg létrejött s a parlamenti tanácskozás zavar nélkül folyhatott. Tisza István elismerésül a Thaly békeakciójára, emléklapoktet veretett tiszteletére ezzel a felirattal:

*Harcok írójának,
Béke szerzőjének.*

És úgy is látszott egy darabig, legalább, mintha a béke hosszabb időre biztosítva lett volna. A parlament az újoncjutalékról szóló törvényjavaslatot negyvennyolc óra alatt letárgyalta, közel negyven törvényt alkotott s a két költségvetési törvényt, az 1903-iki és 1904-ikét is elkészítette. Ámde az év őszén a békésnek látszó politikai életet a házszabályok szigorításának bejelentett terve újra felborította. Okozta pedig ezt az újabb felfordulást Tisza Istvánnak azon irata, mely az utóbbi évek politikai történetében *ugrai levél* név alatt vált híressé.

Tisza István gróf az 1901—1905. évi parlamenti ciklusban Bihar vármegye ugrai kerületét képviselte s e kerület választópolgáraihoz intézte azon terjedelmesebb levelét, melyben a politikai helyzet ismer-

tetése mellett a házszabályok megváltoztatásának szükségét bejelenti. A levélben többek között ezeket írja:

„... a közelmúlt minden tanulsága arról győz meg, hogy minő ingatag alapon áll egész parlamenti életünk. *Damokles kardja függ a nemzet feje fölött.* Ötletszerűen összeverődő bármely kicsiny csoport *megállíthatja a képviselőház egész gépezetét*, gáncsot vethet a magyar nemzetnek előre törekvő útjába, reánk zúdíthatja a *közelmúlt összes veszélyeit és megalázásait.* Semmit el nem értünk, *míg e szeggyenteljes állapotot nem orvosultuk.* Bűnös könnyelműség és kötelességeinkről való gyáva megfélemezés volna, ha fel nem használnók a helyreállott rend első nyugodt időszakát arra, hogy megszerezzük *az alkotmányos élet állandó biztosítékait.* A szólás-szabadságot, a parlamenti viták útjáni küzdelmet parancsoló végszükség nélkül nem szabad korlátoznunk. De a magyar parlament *nem lehet játékszer jelentéktelen töredékek kezében, a magyar nemzet sorsát nem szolgálthatjuk ki ezek szeszélyeinek.*”

Ebben a nyilatkozatban is benne van az a gondolat, hogy a házszabályokat meg kell változtatni, de az ellenzék szándéknál sokkal többet, a hadüzenet hirdetését látta benne s teljes erejéből szervezkedett ellene. S bár Tisza István ez időben fontos nemzeti vívmányokat, a honvédtüzérséget, a kétéves szolgálati időt szerezte meg, az ellenzék ellenállását ezzel nem tudta befolyásolni.

Tisza István gróf a házszabálykérdést illetőleg nemcsak az ugrai levél idején, hanem előtte és utána is állhatatosan vallotta, hogy a házszabályrevízió kérdését a magyar nemzeti politika egyik olyan kardinális fontosságú problémájának tartja, melynek megalkotása a leg-sürgősebb parlamenti feladatok közé tartozik. Tisza azt ajánlotta, hogy a képviselőház alakítson és küldjön ki huszonegyes bizottságot, melyben az ellenzék néhány tagja is részt vegyen s mely a házszabály módosítására dolgozzon ki s terjesszen a parlament elé javaslatot. Az ellenzék azonban erélyesen állást foglalt a javaslat ellen s nem fogadta el a bizottságba való meghívást.

Ez az eljárás Tisza Istvánt is arra bírta, hogy egyenesen a parlament elé terjessze az indítványt, bízván abban, hogy a képviselőház elnökét megnyeri egy parlamenti csínyre s ennek a segítségével az indítványt a többséggel elfogadtatja. A szabade vűpárt egyik értekezletén Tisza István újra a házszabályrevízió szükségét fejtegette. Beszéde egyik pontjában az új házszabálytervre vonatkozólag ezeket jegyezte meg:

„Az indítvány tehát, amely nézetem szerint benyújtandó volna, a maga diszpozitív részében lényegileg egyeznék a tavasszal benyújtott indítvánnyal; a befejező része módosulna annyiban, hogy a tavaszi az akkori sürgős ügyekre, a mostani pedig a most előttünk álló ügyekre szólna.”

Végre aztán *Dániel* Gábor, a szabadelvűpárt elnökségének megbízásából beterjesztette az általa és *Podmaniczky* Frigyes báró, *Apáthy* Péter és *Vojnits* István által aláírt javaslatot. A *Dániel*-féle házszabálymódosítás szándékosan zavaros szövegezésű. Az elkészítendő új házszabály életbeléptetéséig, legfőljebb egy évi hatályt kér magának s lényege az, hogy lehetetlenné tesz minden obstrukciót, mert 50 képviselőnek az elnökhöz beadott indítványára záros határidő tűzhető ki bármelyik törvényjavaslat letárgyalására.

Az indítvány történelmi fontossága abban van, hogy innen datálódik az a nagy politikai válság, mely csakhamar a parlamenti életet évekre kihatóan elborította s a küzdelmek egész sorozatát idézván fel, végre a szabadelvű kormányrendszert és a szabadelvűpártot is egészen elbuktatta. *Tisza* István gróf azonban úgy gondolta, hogy „egyszer, egyetlen egyszer” az általa elodázhatat annak hirdetett célok érdekében túl lehet tennie magát az alkotmány rendelkezésein s megmaradt amellet, hogy az indítvány *november 18-án* a parlamentben szavazás alá bocsáttassék. Az ellenzék a kiszivárgott hírekből annyit megtudott, hogy a kormány valami meglepetést készít és az indítvány elfogadását is meglepetéssel akarja győzelemre vinni, ezért *november 18-án* teljes számban megjelent a törvényhozásban, hogy a készülő eseményeknek élébe állhasson.

1904 november tizennyoleadika.

A *november 18-iki* napra kitűzött országgyűlésen kellett ugyanis eldőlnie *Dániel* Gábor házszabályindítványa sorsának. S mivel ez az indítvány ötletszerű rendelkezéseket tartalmazott, melyek alkotmányos szempontból nagyon is kifogás alá eshettek, biztos volt, hogy az ellenzék mindaddig fenntartja ellene a legszélsőbb obstrukciót, amíg csak a kormányt arra az elhatározásra nem bírja, hogy az indítványt végül levétesse a napirendről. Ámde hírek jártak arról, hogy a kormány ezen az ülésen bizonyos trükkök alkalmazásával a házszabályindítványt meg fogja szavaztatni. Azt azonban, hogy miként, hogyan és mikor, senki sem tudta, az ellenzékiek legalább még csak nem is gyanították.

Az izgatott várakozás és feszültség jegyében kezdődött meg tehát reggel 10 órakor a tanácskozás, melyen Perczel Dezső elnökölt. Ezen a napon különben két ülést is tartott a képviselőház. Az egyik reggel tiztől délután kettőig, a másik délután négytől este kilenc óra negyvenöt percig tartott. Mind a két ülés állandó zaj mellett és rendkívüli izgatottság között ment végbe. A jegyzőkönyv hitelesítése és az elnöki előterjesztések után megkezdődtek a házszabályokhoz való hozzászólások. Justh Gyula volt az első szónok, aki élesen támadta a Tisza—Dániel-féle házszabálytervet. Tisza István gróf replikája után Apponyi Albert, Holló Lajos, Rakovszky István, Hock János, ismét Tisza István, Mezőssy Béla folytatták a vitát, persze heves jelenetek kíséretében. A délutáni ülésen pedig Barabás Béla, Kubik Béla, Lengyel Zoltán szóaltak fel.

Végre a legnagyobb izgalmak közepette este kilenc órakor gróf Tisza István emelkedett szólásra, akit azonban az ellenzék állandóan közbeszólásokkal zavart, úgyhogy percekig kellett Tiszának várnia, amíg beszédét folytathatta. De a végén ő is, a szabadelvű párt is türelmét vesz tette és a folytonos „szavazzunk” kiáltásokra Perczel Dezső állítólag zsebkendőjének lobogtatásával jelt adott, mire a szabadelvű képviselők felállva „elfogadjuk” kiáltással jelezték, hogy hozzájárulnak a Dániel-indítvány megszavazásához. Erre Perczel Dezső felolvastatta az országgyűlés elnapolásáról szóló királyi kéziratot és az ülést berekesztette.

A november 18-iki jelenet nem mindennapi a parlamentek történetében. Törvényteleniségéhez szó sem férhet.

Az alkotmánycsíny megtörtént, ezek után pedig arról volt szó, hogy az elnapolt országgyűlés mikor fog újból összeülni s mi fog ez összejövetel alkalmával történni. Ezekre a kérdésekre adták meg a választ a december 13-iki események.

A koalíció megalakulása.

A november 18-iki parlamenti csíny nem maradt hatás nélkül, sőt annyira feltűzelte az ellenzéket, hogy még aznap este az összes ellenzéki pártok — a néppártot is beleértve — közös vacsorára gyűltek össze, hogy a továbbiak fölött a fehér asztalnál bizalmas eszmecsere-t váltsanak. Tisza István gróf eljárása az alkotmány megsértésének legveszedelmesebb formájában jelentkezett, ezért a pártok elhatározták, hogy miként Rákóczi idejében történt, az alkotmány védelmére egye-

sülnek, vagyis koalíciót alkotnak. A pártközi vacsorán Eötvös Károly jellemezte legtalálóbban a helyzetet egy kedves adomával. Ez az adoma Kaszap Berciről szólott s alkalmazása nagyon illett a mostani állapotokra.

Tisza Kálmán ugyanis sok ideig, mikor még a balközép vezére volt, élesen támadta és ellenezte Deák Ferenc politikáját. Később azonban, mikor kormányra jutott, ő is Deák politikájának szellemében ítélte meg az ország ügyeit, sőt nem egyszer túlmént azokon a határokon, melyek között Deák politikája mozgott. Az ellenzék emiatt természetesen gyakran támadta Tiszát és saját szavait dézte nem egyszer ellene, melyekkel Deák ellen harcolt. Tisza Kálmánt annyira ingerelték ezek a támadások, hogy egy alkalommal bosszúsán felkiáltott:

„Ha így folynak az országgyűlésen a dolgok, eljön még az az idő, amikor én rólam is úgy emlékeznek meg, mint ama nagy emberről, Deák Ferencről.”

Alighogy befejezte Tisza Kálmán szavait, általános csöndben felemelkedett helyéről Kaszap Berci, hevesmegyei követ, egy kuruc lelkű, kevés szavú magyar, aki arról volt nevezetes, hogy mint képviselő, egyetlen egyszer sem szólalt fel s nem is ambicionálta sohasem, hogy őt is a szónokok sorában emlegessék. Annál nagyobb volt persze az érdeklődés, mikor látták, hogy Kaszap Berci feláll helyéről és Tisza Kálmán panaszkodására megszólal.

„Halljuk! Halljuk!” — kiáltották mindenfelől s Kaszap Berci nem kérte magát, hanem megszólalt ekképpen:

„Kutyául leszünk már akkor!”

Sem többet, sem kevesebbet nem szólt s később sem nyitotta fel többé száját az országgyűlésen, de ennek a megjegyzésének olyan elementáris hatása volt, hogy az egész Ház, még a kormánypárti oldal is, harsgó nevetésben tört ki.

Eötvös Károly is célozván arra, hogy az a lehetetlennek látszó állapot elkövetkezett, hogy az ellenzéknek a néppárttal együtt kell működnie, ennek az a magyarázata, hogy a Kaszap Berci igazsága kezd valóra válni, vagyis kutyául lett a magyar politikai élet nagyon. Hatalmas tetszés kísérte ezt a magyarázatot s aztán még a vacsora folyamán megállapodtak a másnapi teendőkre nézve.

Az ellenzéki pártok 1904. november 19-én a függetlenségi párt helyiségében Kossuth Ferenc elnöklete alatt közös értekezletre gyűltek össze, melyen elhatározták, hogy egyesült ellenzék szövetséggé, azaz koalícióvá alakul és huszonegy tagból álló vezérő bizottságot választ az ügyek vitelére. A vezérő bizottság tagjai lettek:

A Kossuth-pártból : Kossuth Ferenc, Thaly Kálmán, Justh Gyula, Polónyi Géza, Barabás Béla, Komjáthy Béla és jegyző gyanánt Tóth János.

Az Ugron—Holló csoportból : Ugron Gábor, Holló Lajos, Szederkényi Nándor.

A nemzeti pártból : Apponyi Albert gróf, Batthyány Tivadar gróf, Gullner Gyula, Sághy Gyula.

A néppártból : Zichy Aladár gróf, Rakovszky István, Molnár János.

Az újpártból : Bánffy Dezső báró, Hock János.

A demokrata pártból : Vázsonyi Vilmos.

Beválasztották még a nyilatkozatok, kiáltványok és a nemzet-hez intézendő szövegek szerkesztésére Eötvös Károlyt. Időközben a vezérő bizottság tagjai lettek még : Kaas Ivor báró, Bartha Miklós, Károlyi István gróf, Hentaller Lajos s az alkotmánypárt megalakulása után Andrássy Gyula gróf és Darányi Ignác.

Az értekezlet egyelőre abban állapodott meg, hogy egy feliratot intéz a királyhoz és egy szöveget a nemzethez. A felirat elkészítésével Apponyi Albert gróft, a szöveg megfogalmazásával pedig Eötvös Károlyt bízták meg. Mind a két irat még az éj folyamán elkészült s a vezérő bizottság azt egyhangúlag elfogadta. Ezen az értekezleten a szövetkezett ellenzék megválasztotta még a végrehajtó bizottságot, melynek tagjai lettek : Apponyi Albert gróf, Eötvös Károly, Justh Gyula és Vázsonyi Vilmos.

December tizenharmadika.

Az országgyűlés elnapolása utáni időt az ellenzék is, a kormány is a további küzdelem előkészítésére használta föl. Az ellenzék népgyűléseket tartott, hogy a kormány politikáját megbélyegezze. De a kormány is készült titokban valamire, de hogy mire, azt senki sem tudta. Mindössze az szivárgott ki a titokban forralt tervekből, hogy az ellenzék számára az országgyűlés megnyitásakor új meglepetés fog várakozni. Az ellenzék népgyűléseket tartott a fővárosban és a vidéki városokban is. Ezek között nevezetes volt az a népgyűlés, melyet a szövetkezett ellenzék Nagyváradon tartott, Bihar vármegye fővárosában, hol a Tisza-család befolyása a legnagyobb volt. Ámde minden jel arra mutatott, hogy Tisza István gróf éppen olyan komolyan, mint ahogy kezdeményezte, folytatni fogja az ellenzék letörésére irányuló terveit. A parlamenti csíny segítségével megszavazott Dániel-féle ház-

szabályjavaslatot pedig nemhogy mellőzni akarta volna, hanem a megnyíló ülésszak előtti időt éppen azzal töltötte el, hogy erőszak árán is biztosítsa a kormány működésének lehetőségét.

A december 13-ika előtti napokon szárnyra kelt hírekből aztán kiderült, hogy miben állott az a meglepetés, melyet a kormány az ellenzék számára tartogatott. Tisza István gróf kezdesére ugyanis Perczel Dezső elnök és Csávossy Béla parlamenti háznagy a törvényhozás tanácskozásainak biztosítása céljából parlamenti őrséget szerveztek, mely körülbelül 40 főből állott és a honvédség és csendőrség válogatott altisztjeiből volt szervezve. Ezt a parlamenti őrséget nevezték *darabontoknak* s innen kezdődik a magyar politikában az azóta meghonosult darabont elnevezés. A darabontok külsőre csupa daliás legények voltak, huszonöt-harminc év körüli korban, a honvédség és csendőrség kipróbált, fegyelmezett altisztjei. Ruházatukat zsinóros sötétzöld, térdig érő magyar kabát, az úgynevezett Kazinczy, pantallós magyar nadrág, aranyrojtos fekete nyakkendő alkotta.

Ezek a derék legények parancsszóra lettek parlamenti szolgálatra vezényelve és teljesen ártatlanok voltak abban, hogy Tisza István gróf éppen őket akarta felhasználni a magyar parlament megfegyverzésére. A december 13-iki napra ezt a negyven főnyi testőrcsapatot a képviselőház elnöke és háznagya az országgyűlés azon részeiben helyezte el, ahol a képviselők fel s alá járkálni, társalogni és tanácskozni szoktak. A parlament főkapuját és mellékkapuit rendőrök szállották meg s a karzatoknak és az egyes termeknek is az volt a képe, mintha a képviselőház ostromzár alatt állana.

Tisza István gróf ugyanis számított arra, hogy az elnapolt országgyűlés megnyitásakor kezdődő tanácskozások nem fognak síma mederben lefolyni s hogy az ellenzék végsőig menő harcot fog folytatni a Dániel-féle házszabályok megsemmisítéséért. Mivel azonban Tisza célja az volt, hogy az új házszabályoknak minden áron érvényt szerezzen, a darabont-csapat berendelését céljai érdekében szükségesnek tartotta. December 13-án reggel 9 órakor, mikor a képviselők a parlament tanácskozó termébe gyülekeztek, nagy meglepetésükre már ott látták a darabontokat és pedig az elnöki székhez vezető lépcsőn jobbról-balról hármat-hármat, az elnöki zsöllyeszék mögött vagy ötöt s ugyanennyit a miniszteri székek mögött.

Az ellenzéki képviselők egy ideig tanácskoztak, de aztán, mihelyt összeverődött egy csapat belőlük, elhatározták, hogy az erőszakra erőszakkal felelnek. A december 13-iki eseményekről hiteles tudósítás,

illetve hivatalos feljegyzés nem maradt fenn. Az országgyűlési naplóba semmi sem került ezekből az eseményekből, úgyhogy csak a hírlapok közleményei adhatnak tájékoztatást arról, hogy e napon mi is történt tulajdonképpen a magyar parlamentben. A tudósítások megegyeznek abban, hogy az ellenzéki képviselőkre, mikor a parlament tanácskozótermében megjelentek, a berendelt darabont-őrség látványa és az a tudat, hogy a miniszterelnök ezzel a tényével az erőszak politikáját leplezetlenül folytatja, olyan hatással volt, hogy a darabontokat megtámadta és a teremből kiűzte. Aztán az ellenzék az elnöki széket, melyről a november hó 18-iki alkotmány-csíny elkövetett, összetörte, az elnöki emelvény korlátait széttördelte, a miniszterelnöki széket szétszaggatta és darabokra zúzta s ugyanígy tett a miniszterek székeivel, melyeket összetörésük után a kormánypárti ülések felé dobált. Mikor a munkával készen voltak, a romokban heverő bútorokból máglyát raktak s egymás tetejébe hányva a széttördelt székeket, elhagyták a tanácskozó termet. A darabont-legénységnek ekkor már nyoma sem volt a teremben és a folyosókon, eltűntek egyszerre, miután kénytelenek voltak ártatlanul és önvédelem nélkül eltűnni az inzultusokat, melyeknek Tisza István gróf politikája folytán ki voltak téve.

A miniszterelnök és a Ház elnöksége csakhamar értesült a történetről s mikor Tisza István gróf személyesen is meg akart győződni a elvilharzott eseményekről, minisztertársai és hívei kíséretében a tanácskozó terembe vonult, csakhamar belátta, hogy az adott körülmények között tanácskozásról beszélni sem lehet. A december 13-iki ülés tehát elmaradt, mielőtt forma szerint és hivatalosan megnyitott volna. A Ház elnöksége, a miniszterek és a szabadelvűpárt tagjai egy ideig tanácskoztak még az épületben, de azután ők is eltávoztak, mert nyilvánvaló volt, hogy komoly vagy rendes tanácskozásról a történetek után beszélni sem lehet.

A vezérlő bizottság aznap még ülésezett és kiáltványt bocsátott a nemzethez Eötvös Károly szövegezésében, mely többek között ezeket mondja :

„Honfitársaink! Mai napon a törvényhozásnak, a nemzet képviselőinek tanácskozó házáat pandúrok, csendőrök serege töltötte meg. A képviselők kapuját már rendőrök foglalták el. Az elnöki és háznagyi termeket, folyosókat, a miniszterek útját mindenütt darabontok őrizték. Magában a képviselők tanácskozó termében az elnöki szék környékét karhatalmi béres szolgák tömege támadta meg.

Ma eltávolítottuk a karhatalom szegődöttjeit. Holnap katonai erőszak rohama jöhet ránk. De akkor is teljesítjük kötelességünket. Erős fegyvereink vannak nekünk s. A felséges király esküjébe s a nemzet örökkévaló erejébe vetett bizodal munk.

Isten óvja meg nagy veszélytől hazánkat, nemzetünket, királyunkat, alkotmányunkat.

Budapest, 1904 december 13.

A szövetkezett ellenzék vezérő bizottsága."

A december 13-iki események után, december 19-én kellett volna a parlamentnek összeülnie, de a király újból elnapolta az országgyűlést december 28-áig, ekkor aztán, illetőleg 1905 január 4-én feloszlatta a parlamentet. A szövetkezett ellenzék vezérő bizottsága az országgyűlés elnapolása után újból szöveget intézett a nemzethez s tiltakozott az ellen, hogy újévtől kezdve az ország ismét törvényen kívüli állapotba, ex-lex-be jusson.

„... az országgyűlés — mondja a Szöveg — már november eleje óta nem munkálkodhatik nyugodtan a kormány által elkövetett újabb és újabb merényletek a nyugodt munkálkodást nem engedik. Sőt a kormány kétségbe nem vonható bizonyossággal többféle oly kijelentéseket tett, hogy ezt az országgyűlést királyi elhatározással az új év napjaiban végleg feloszlatta.

Alkotmányszegő merényleteit ezzel is csak folytatja, sőt tetézi. A kormány múltévi számadása s az országnak jövőévi költségvetése fölött a törvényhozás már egyáltalán nem határozhat, ily határozat nélkül pedig az országgyűlés idő előtt való feloszlata alkotmányszegés. De a kormány felelősségére a királyi eskünek egyenes megszegése is lenne ez. A királyi eskü egyik fontos biztosítéka az alkotmánynak. A királyi esküre áhitattal és kegyelettel gondol a királyához mindig hűséges magyar nemzet s azt szentnek és sérthetetlennek tekinti. A királyi eskü megszegése szentségtörés és hogy az bekövetkezhetnék valaha, még ez a gondolat is bűn a király ellen és a nemzet ellen."

A királyi eskü kérdése felmerült 1905 január 3-án a parlamentben is, m'kor aztán Tisza István gróf kijelentette, hogy ő is megesküdött s társaival együtt vállalja is a felelősséget a király minden tettéért. Másnap aztán a fővárosban időző király kijelentette, hogy bíz k a nemzet

alkotmányos érületében és hagyományos bölcsességében, majd így folytatta trónbeszédét:

„A király és a nemzet egyetértése és kölcsönös bizalma állította helyre a zavartalan alkotmányos élet föltételeit és a nemzet szabad intézményeinek zavartalan, sikeres működése tette lehetővé a béke fejlődésének mögöttünk lévő áldásos korszakát. És ha most ez intézmények működése belső okokból akadályokba ütközik, *a nemzetre hárul a feladat, hogy kingyilvántsa akarátát.*”

Vagyis 1905 január 4-én feloszlatta az országgyűlést, a kormány pedig január 26-ára kiiratta az országos választásokat.

Az 1905 januári választások a szabadelvűpártot megsemmisítették. Tisza István gróf ellen fordult Andrássy Gyula gróf is a disszidensekkel a parlamentnek „ex-lex”-ben való feloszlátása miatt, ami *Apponyi* Albert grófnak is a függetlenségi párthoz való csatlakozását eredményezte s ez a két körülmény szintén elősegítője volt a Tisza-kormány bukásának. Tulajdonképpen egyik párt sem nyert abszolút többséget a választáson, a szövetkezett ellenzéki pártok ereje együttesen mégis nagyobb volt a szabadelvűpárténál, úgyhogy Tisza István gróf le is vonta a nemzet ítéletének konzekvenciáját s beadta lemondását. Az ellenzéket azonban olyan váratlanul érte a győzelem, hogy egyelőre maga is zavarban volt teendőire nézve. A király egymásután meghallgatta a pártok vezéreit s felajánlotta nekik a kormányalakítást. A kísérletek azonban nem sikerültek. Végre 1905 június 18-án a király felmentette a Tisza-kormányt s *Fejérváry* Géza bárót bízta meg a kormány alakításával.

A Fejérváry-kormány.

Fejérváry Géza báró, a volt honvédelmi miniszter és később a *darabont* testőrség kapitánya, nem térhetett ki a király óhaja elől, hogy megkísérelje egy újonnan szervezett kabinettel a béke helyreállítását és egy következő kormány előkészítését. Az ő törekvései azonban mindenütt nagy ellenszenvvel találtakoztak, úgyhogy kezdetben minisztériumát is alig volt képes megalakítani. A viszonyok zavarossága és az udvar óhaja mégis szükségessé tették, hogy legalább átmenetileg próbáljon az országos ügyekben valami rendet teremteni. Fejérváry Géza báró kormányát a következő miniszterek alkották: *Belügy*: Kristóffy József. *Igazságügy*: Geguss Gusztáv, majd Lányi Bertalan. *Kereskedelem*: Vörös László. *Pénzügy*: Fejérváry Géza báró, majd Hegedüs

Ferenc. *Honvédelem* : Bihar Ferenc, Papp Béla, majd Nyiri Sándor.
Vallás és közoktatásügy : Lukács György, majd Toszt Gvula. *Földművelés-*

Báró Fehérváry Géza tábornagy.

Kiváló katona volt, több háboruban résztvett. Honvédelmi miniszter lett s nagy érdemei vannak a honvédség fejlesztése körül. A szabadelvű-párt bukása után a király parancsára elvállalta a parlamenten kívül álló, úgynevezett darabont-kormány megalakítását, amely tíz hónapon át a leplezetlen abszolútizmus jegyében próbált uralkodni.

ügy : György Endre, majd Feilitzsch Arthur báró. *Király személye körüli miniszter* : Fejérváry Géza báró.

Az új kormányval szemben, melynek az országgyűlés mindkét háza bizalmatlanságot szavazott és működését törvénytelennek minő-

sítette, a vármegyék csakhamar megkezdték a *passzív rezisztencia* alkalmazását. Vagyis kimondották, hogy sem adót, sem újoncot nem adnak a kormánynak s a kormány egyéb rendelkezését sem hajtják végre. Pest, Zemplén, Csanád és Háromszék vármegyék hozták meg először ezt a határozatot, melyet csakhamar követtek a többi vármegyék kivéve Baranya, Beszterce, Naszód, Brassó, Fogaras, Komárom, Nagyküküllő, Szeben és Ugocsa megyéket, hol a kormány érvényt tudott szerezni akaratának. A vármegyék ellenállásával szemben a kormány előbb „intő szózat”-tal iparkodott célt érni, mikor ez nem sikerült, Kristóffy belügyminiszter egymásután megsemmisítette az ellenálló vármegyék határozatait, hogy a kormány rendeleteinek sikerét biztosítsa, huszonhat vármegye élére új főispánokat nevezett ki. Eddig még rendben lett volna a dolog, ámde mikor az installációkat kellett megtartani, az új főispánokat legtöbb helyen hatalmas tüntetéssel és ellenkezéssel fogadta a megyék közönsége. Az új megyefőnökök próbálták a kormány intézkedéseit szolgálni de legtöbb helyen a beiktatás vagy nem sikerült, vagy pedig olyan botrányokkal járt, amelyek nem szereztek semmi tekintélyt a kormánynak.

A meghiúsult installációk után a királyi és kormánybiztosi intézmény alkalmazásával próbálta a kormány megtörni a törvényhatóságok ellenállását s Budapest és Pestmegye élére Rudnay Béla főkapitányt, Hajdumegye és Debrecen élére Naszády Istvánt, Marosvásárhely és Maros-Tordamegye élére Vozáry Istvánt állította. Miután Pestvármegye vonakodott a királyi biztos rendeleteinek eleget tenni, Rudnay Béla fölfüggesztette a vármegye autonómiáját s erőlyesen láttak hozzá a többi biztosok és főispánok is a vármegyék megrendszabályozásához.

A Fejérváry-kormány által kezdett politika ellenében a „nemzeti küz-delem” meglehetősen erővel szervezte magát, a *tulipán*-mozgalommal társadalmi téren is érvényesítette energiáit. Az 1906 február 19-iki parlamenti felosztatást, melyet a királyi biztos, Nyíri Sándor altábornagy utasítására *Fabrizius* Győző honvédezzredes foganatosított, nem sikerült sem a törvényhozásnak, sem az uccának megakadályoznia. Ennek ellenére vagy talán éppen emiatt a Fejérváry-kormány, mely lapelkobzásokkal, a sajtószabadság felfüggesztésével, katonasággal és rendőrséggel akarta programját keresztülvinni, az országos közhangulatban bizalommal nem találkozott s uralma éppen ezért hosszúidejű nem lehetett. Mindezek mellett egy szempontból igen nagy jelentősége volt Fejérváry kormánynak, vagy ahogyan nevezni szokták, a *darabont kormánynak*.

Nevezetesen a szociális kérdések iránt való érdeklődést és jelszavakat belevetette a közéletbe s a választói jog reformjának kormányprogrammá váló tételével kapcsolatokat iparkodott keresni a nép zömének és a radikális szellemű magyarságnak társadalmi és politikai aspirációival.

A paktum.

A Fejérváry-kormány utolsó heteiben a közvéleményben már az az érzés kezdett meggyökerezni, hogy az ország kormányzása a leg-leplezetlenebb abszolutizmus szellemében fog folyni, midőn megindultak újra az alkudozások és egyezkedések, melyeknek eredménye az lett, hogy a koalíciós pártok *Wekerle* Sándor vezetésével az 1906 március havában létrejött paktum alapján és az ebben meghatározott programmal kormányra jutottak. A paktum történeti fontosságú pontjai a következőket tartalmazták:

1. A vezényleti és szolgálati nyelv *teljes kikapcsolása*. Ezzel kapcsolatban egy kormánynyilatkozat fog tétetni, amelyben a nemzet alkotmányos jogai kidomboríttassanak és hogy ezen nyilatkozat tervezetére nézve a kinevezendő kormány öfelségének előterjesztést tesz.

2. Indemnitás és rendes ujoncjutalék pro 1905—1906. *A felemelt ujoncjutaléokra nézve a felek elismerik annak szükségét*, de fentartandónak vélik mindannak szóbahozatalát és törvényhozás elé terjesztését *az első vagy a második kormány számára*, aszerint, amint annak feltétlen szükségése előáll.

3. A költségvetés pro 1905 és 1906. Beleértve a delegációk által már megszavazott *felszerelési hitelt*, valamint azokat az összegeket, amelyek abból a hitelből az első kormány idejére költségvetésileg esnek, továbbá a *kvó'adeputáció* és delegáció azonnal való megválasztása.

4. A vám és kereskedelmi ügyekre nézve a külállamokkal már megkötött kereskedelmi szerződések, valamint az autonóm tarifa az országgyűlés által törvénybe iktattnak.

5. Ami pedig Magyarország és Ausztria közti viszonyt illeti, öfelsége ennek véglegesítésére szabad kezét ad a kormánynak. De kiköti, hogy a két kormány között a megegyezés az 1899: XXX. törvénycikkre való tekintettel létrejön. Ha azonban lehetetlennek bizonyulna, akkor a *status quo* a kereskedelm szerződés tartamára fennmarad.

6. Anyagi felelősség aluli fölmentés úgy a Tisza, mint a Fejérváry-kormány részére. A képviselőház élni fog jogával az említett kormányok politikai irányára fölött e vi természetű határozatokat hozni.

7. A kormány hatvanhetes alapon az *általános választói jog híveiből*, továbbá a koalíciós pártok tagjainak bevonásával fog megalakulni az öfelsége által kinevezendő miniszterelnök javaslata alapján.

8. Ennek a kormánynak feladata lesz az összes előző pontokban megállapított teendők megvalósítása és ezenkívül, mint *utolsó teendőnek*, a *választójogi reformnak keresztülvitele legalább is oly széles alapokon*, mint az a *moslani kormány tervezetében foglaltatik*. Mindezek megalkotása után a kormány új választásokat eszközöl, ezek után a *választások után pedig ez a kormány*, mely ekként feladatát megoldotta, *nyomban lemond*.

Wekerle Sándor második kormánya.

Országos lelkesedés között tértek vissza Bécsből a koalíciós pártok vezetői, kiknek a kezébe a király letette az ország kormányának vezetését. Az országos választások csakhamar egymagában is többségre juttatták a függetlenségi pártot, melynek győzelme után a szabadelvű-párt egészen föloszlott. Ámde az a visszás helyzet állott elő, hogy a függetlenségi párt többségben volt ugyan, de csak saját programjának a felfüggesztésével vállalkozhatott kormányra, vagyis függetlenségi cégér alatt hatvanhetes politikát kellett csinálni. A Wekerle-kormány a következőleg alakult meg:

Belügy: Andrássy Gyula gróf. *Vallás és közoktatásügy*: Apponyi Albert gróf. *Igazságügy*: Polónyi Géza, majd Günther Antal. *Kereskedelemügy*: Kossuth Ferenc. *Pénzügy*: Wekerle Sándor. *Földművelésügy*: Darányi Ignác. *Honvédelem*: Jekelfalussy Lajos. *Öfelsége személye körüli miniszter*: Zichy Aladár gróf. *Horvát miniszter*: Josipovich Géza.

Nemsokára, hogy a koalíciós kormány az ügyek vezetését átvette, a király korábbi

Kossuth Ferenc.

Kossuth Lajos fia volt. Párizsban és Londonban végezte tanulmányait s kiváló mérnök lett. Apja halála után hazatért s mint a függetlenségi párt elnöke jelentékeny parlamenti munkásságot fejtett ki. Mint a koalíció egyik vezére kereskedelmi miniszter lett.

előzetes hozzájárulásával egy nagyjelentőségű esemény bekövetkezését ünnepelhette a nemzet. Megnyilvánult ebben a kegyeletos ünnepségben az a királyi szándék elsősorban, hogy a nemzet és a korona között felmerülő ellentétek mindinkább háttérbe szoruljanak. A király ugyanis elfogadta Wekerle Sándor miniszterelnök azon előterjesztését, hogy II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvai Törökországból hazai földbe szállíttassanak, hozzájárult továbbá ahhoz, hogy az 1715-iki

Rákóczi Ferenc hampainak hazahozatala.

Az országgyűlés 1905-ben elhatározta, hogy hazahozatja a nagy fejedelemnek és bujdosó társainak messze Törökországban nyugvó hamvait. Országos jellegű ünnepség keretében hozták a hamvakat a fővárosba, amelyeket aztán Kassán és Késmárkon temettek el. Ugyanakkor törölték a törvénykönyvből azokat a szegyenparagrafusokat, amelyek Rákóczit és bujdosó társait a haza ellenségeinek és pártütő lázadóknak nyilvánították.

törvényben levő szegyenparagrafus, mely Rákóczit, Thökölyt és társait a haza ellenségeinek és pártütő lázadóknak bélyegzi, a törvénykönyvből töröltessék. A Wekerle-kormány nagyszabású intézkedéseket tett a török földön nyugvó kuruc hamvak hazaszállítására. Egy bizottság hetekkel előbb Rodostóban, Izmidben és Konstantinápolyban összeszedette Rákóczi Ferencnek, Rákóczi Józsefnek, Thökölynek, Zrinyi Ilonának és a kuruc vezéreknek, Eszterháznak, Sibriknek, Bercsényinek és feleségének, Csáky Krisztinának porló csontjait s a fővárosba hozta a nevezetes hamvakat.

Lélekemelő és országos jellegű ünnepség kíséretében történt meg október 28-án II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak az ország fővárosába való hozatala és Kassán, majd Késmárkon a hazaszállított hamvak eltemetése. A temetési menetben az összes magyar vármegyék küldöttséggel, bandériummal és diszes jelvényeikkel vettek részt. Ugyanígy folyt le a temetés Kassán és Késmárkon is, hová a hamvakat Budapestről örök pihenésre szállították.

Íjabb Andrássy Gyula gróf.

Andrássy Gyula miniszterelnöknek, a kiegyezés megalkotójának a fia volt. Egy évig a király személye körüli miniszter volt. A koalíciós kormányban belügyminiszter lett. A világháború befejezésekor a monarchia külügyminiszterévé nevezték ki, később nagy szerepe volt a detronizált IV. Károly király visszatérésében, de a kísérlet sikertelenül végződött.

A Wekerle-kormány egy ideig zavartalanul végezhetette a kormányzás teendőit, de már 1908-ban, mikor Andrássy Gyula gróf a választói jog reformjára vonatkozó tervezetét, mely belga minta szerint a plurális (többes) szavazati jog elvén készült, a törvényhozás elé terjesztette, az ellentétek megkezdődtek. Andrássy Gyula gróf 1908 november havában mutatta be a Háznak javaslatát, 1909 január havában azonban visszavonta. A választói jog kérdésénél is nagyobb vitákra adott aztán alkalmat a *bankkérdés*, melyet nem lehetett elhalasztani, mivel a bankszabadság 1910 végén lejárában volt.

A függetlenségi párt, mely a koalícióban a többséget alkotta, a bankkérdésben azt az álláspontot fogalta el, hogy *önálló magyar bankot* követelt az országnak. Nehezítette a párt helyzetét Ausztriának az a

csökönyös magatartása, mellyel ezt a követelést ellenezte s melynek a megakadályozására minden eszközt igénybe vett. S miután Ausztria ridegen szembehelyezkedett a függetlenségi párt követelésével, a bankkérdés ezáltal annyira kiélesedett, hogy a koalíciós kormány 1909 április 25-én kénytelen volt beadni lemondását.

A király elfogadta a lemondást, az ügyek vitelével azonban tovább is a Wekerle-kormányt bízta meg, mely hónapokon át megmaradt még állásában anélkül, hogy a bankkérdés folytán támadt válságot megoldotta volna.

Eközben a bankkérdés a függetlenségi párt egységét is mindinkább bontogatni kezdte. Ősszel aztán bekövetkezett a szakadás a függetlenségi pártban, mikor a pártértekezlet *százhusz szavazattal helvennégy ellenében* kimondotta, hogy továbbra is ragaszkodik álláspontjához és az önálló magyar bank felállításának követelésétől nem áll el. El sem telt egy hónap, mikor a király *Lukács* Lászlót dezignálta miniszterelnökké s megbízta a kormány alakításával. Lukács megbízása nem járván sikerrel, visszalépett s helyébe Khuen-Héderváry Károly gróf lépett, aki harmadik kormányát nemsokára meg is alakította.

Khuen-Héderváry Károly gróf harmadik kormánya.

Khuen-Héderváry Károly gróf kormányalakítási terve elé sokféle nehézségek gördültek eleinte s maga a parlament is 1910 január 28-án bizalmatlanságot szavazott a kormánynak, mely a következő tagokból alakult meg:

Belügy: Khuen-Héderváry Károly gróf. *Igazságügy*: Székely Ferenc. *Vallás és közoktatásügy*: Székely Ferenc, majd Zichy János gróf. *Kereskedelemügy*: Hieronymi Károly, majd Beöthy László. *Pénzügy*: Lukács László. *Földművelésügy*: Serényi Béla gróf. *Honvédelem*: Hazai Samu. *Horvát miniszter*: Khuen-Héderváry Károly gróf. *Ofelsége személye körüli miniszter*: Khuen-Héderváry Károly gróf.

A parlament ellenzéki része nem volt hajlandó az új kormányt elismerni s mikor Héderváry gróf 1910 március 21-én királyi kézirattal a Házat feloszlatta, nemcsak tiltakoztak a feloszlátás ellen, hanem olyan botrányt rendeztek, mely a miniszterelnök személyét sem kímélte meg. Ekkor történt, hogy Héderváry grófot tintatartóval homlokán megsebesítették. Khuen-Héderváry gróf Tisza István gróf hathatós közreműködésével megalakította az országos *nemzeti munkapártot* s kiíratta

az országos választásokat. A nemzeti munkapárt az országos választások alatt nagy többséget, 246 mandátumot nyert, mellyel szemben úgy a Kossuth, mint a Justh vezetése alatt álló s most egyesült függetlenségi párt nagy vereséget szenvedett. Az előbb 48, az utóbbi 37 mandátummal került ki a küzdelemből.

Az új országgyűlést a király 1910 június 25-én nyitotta meg. A trónbeszédben elismerte az országnak az önálló bank felállítására való jogát, de ugyanekkor hozzátette, hogy az ország érdeke

Just Gyula.

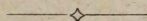
Kiváló ellenzéki politikus, a függetlenségi és negyvennyolcas párt radikális töredékének a vezére volt. Lelkesen küzdött a nemzeti és a liberális eszmékért. A koalíciós kormány idejében az önálló bankot követelte és az általános választójog mellett szállt síkra.

azt kívánja, hogy gazdasági és politikai érdekeit a közös bank formájában biztosítsa.

A Khuen-Héderváry-kormány feladata főképpen két kérdésnek, a véderő és a választójog reformjának a rendezésében állott első sorban pedig abban, hogy a kormányzás rendes menetét helyreállítsa, ami sikerült is.

A másik két kérdés elintézése azonban nehezebben ment s mikor a véderő tárgyalásai kezdődtek, a Justh-párt a javaslatot hónapokon át megobstruálta. Az obstrukció ezért tört ki, mert a Justh-párti ellenzék előbb a választói reformot akarta tárgyaltatni és a tárgyalás sorrendjében a véderőjavaslatot csak a választói reform után kívánta elővételni.

A parlament tanácskozások rendes menetét ezáltal újabb és újabb akadályok tartották fel, míg végre hosszas válság után a kormány először 1912 március, majd április havában beadta lemondását. Az új kormány Lukács László miniszterelnöksége alatt 1912 április 20-án alakult meg s a kabinetben mindössze az a változás történt, hogy Lukács László helyett a pénzügyi tárcát Teleszky János, a belügyi tárcát Lukács László, a horvát miniszterséget pedig Josipovich Géza vállalta el.

Harc a gyémantokért.

Az angol-búr háború előzményei.

Az angoloknak volt már tea-háborúja, Amerika elszakadása ugyanis néhány hajórakomány tea elpusztításából indult ki, volt már ópium-háborúja, mellyel kapcsolatban Kelet-Ázsiában szerzett vezető szerepet a brit birodalom. De nem volt háborúja igazi kincsekért. Azok a kincses földek, amelyeket idegen világrészekben öldedeztek, részben teljesen kívül estek Angolország érdekkörén, úgyhogy megszerzésükhöz egészen új földeket kellett volna meghódítani és vérrel öntözni az utat hozzájuk, részben közelebb estek valamely más hatalomhoz, úgyhogy csak nagyszabású háború árán lehetett volna őket megszerezni, nem pedig olyan kisebb arányú harccal, amilyen Anglia legtöbb gyarmatháborúja volt.

Ebben az időben történt, hogy Délafrikában fölfedezték a gyémántmezőket.

Ezek a gyémántmezők a természet csodái közé tartoznak. Száz meg száz mérföldnyi területen hol a föld felszínén, hol néhány kapavágásnyira alatta agyagot talál a kutató. Ez a délafrikai agyag teljesen egyedül áll a világon. Kék a színe és majdnem kőkemény. A színéről kék agyagnak nevezték el. Ebben a kék agyagban, mint kék égen a csillag, milliós számra van elszórva a gyémántkristály. Alig van egy talpalatnyi, amelyben a gyémánt nyomaira akadni nem lehetne. Apró, gombostűfejnyi, mákszemnyi, sőt lencsényi nagyságú gyémántjegecek száz meg százezrével akadnak ott, de elég gyakori a mogyoró vagy diónagyságú gyémánt is. Ebből a kék agyagos földből került ki a világnak legnagyobb, ökölnagyságú gyémántja is.

Olyan gazdag ez a vidék gyémántban, hogy amikor 1869-ben a Fokfölddel határos oranjei köztársaság főfolyójának, a Vaál folyónak mentén ezt a kék agyagos földet felismerték és a gyémántot szedgetni kezdték, gyémántnak ára rövid másfél év alatt az egész világon felére

szállt alá. Persze, nem a diónyi, meg ennél nagyobb gyémántoké, hanem azoké a kisebbfajta gyémántoké, amelyeket a közönséges ékszerek díszítésére szoktak használni s amelyeket mingyárt az első felfedezők kosárszámra szállítottak be Délafrika fővárosába, Fokvárosba.

Az első felfedezők néhány angol és búr munkás voltak, akik kapálás közben a kék agyag felszínén néhány csillogó jegecet találtak. Anélkül, hogy tudták volna, milyen drága fajta, hazavitték a talált jegecet s vele magukat, i. letve asszonyaikat díszítették, éppen úgy, mint a bennszülött szerencsenek, akik szintén a természet ölen talált ilyenén kristályokkal szoktak cifrázkodni.

Valahogyan aztán kiderült, hogy ezek a természetes kristályszemek nem afféle közönséges hegyikristályok, hanem minden drágakőnél keményebb, tisztább és szebb kövek, egy szóval gyémántok. A boldog fölfedezők mohón siettek nagy halom drágakövével a nagy angol gyarmatvárosba és aránylag olcsó pénzért, amely azonban még így is nagy összegekre ment, túladtak rajta. A szerencsétlenek persze hivatkozva meséltek el, hogy néhány száz kilométerre észak felé, vadon, kies vidéken, a Vaál-folyó mentén akadtak rá a gyémántokra s hogy van ebből még több is. A nagy gyémántleletek híre futótűzként terjedt el nemcsak a fokföldi angol gyarmat székvárosában, hanem a gyarmat egész területén. Kereskedelmi hajók elhozták a hírt Angolországba is. A fokföldi kormány jelentést küldött az angol anyaország kormányának a gazdag leletről. A hír eljutott a nagy világlapokba és egyszerre tele lett minden világrész a hírrel, hogy Kalifornia után megtalálták a világ második kincses bányáját, amelyben nem csillogó sárga arany, hanem ragyogó fehér, tiszta gyémánt van s ahol nem kell mélyre ásni a földbe, nem kell nehéz bányászmuškát végezni. mert a föld felszínén egész nagy területeken szabadon hever, csillog, ragyog a gyémánt.

És amint annakidején, a kaliforniai aranytelepek felfedezésekor elfogta az emberek a kincskeresés láza, most is egyszerre új népvándorlás indult meg Délafrika felé. Külön hajójáratokat indítottak a nagy európai kikötőkből a Fokföldre. És annyi volt a jelentkező utas, hogy némely angol kikötőből naponta két hajó is indult el a délafrikai partok felé. Némelyik hajóvállalkozó 2—3 év alatt milliomossá lett pusztán a kincskeresők szállításából.

Elsőkül természetesen azok árasztották el a Vaál-folyó vidékét, akik már ott voltak Délafrikában, mikor a gyémántmezők felfedezésének híre kipattant. Fokvárosból és Natál tartományból ezrével indult meg a sok hazájától elszakadt, idegenben boldogulást kereső angol kalan-

dor a gyémántmezők felé. Katonák, tisztek otthagyták a hadsereget, kereskedők eladták üzletüket és pénzüket lóra, kocsira, fegyverre költvén s felszerelvén magukat csákánnyal, ásóval, kapával, csoportosan indultak el a nagy és veszedelmes útra, amely akkor még alig leigázott, folyton lázongó hottentotta, kaffer és becsuána szerezsen törzsek között vezetett az új ígéret földére.

Sokan elpusztultak az ismeretlen és vad vidékeken. De tíz meg tízezer közül néhány ezer végül mégis elérte az áhitott célt. A sokezernyi áldozat vére és pusztulása országutat egyengetett a kincskereső népvándorlásnak. Az Európából egyre érkező új tömegek már teljesen felszerelve, csapatokba sorakozva, sőt a fokföldi hatóságok által támogatva, katonai csapatok kíséretében tették meg a már kiismert utat.

Egy évvel a gyémántföldek felfedezése után, 1870-ben a búrok Colesberg Kopje nevű kis karámjának helyén valóságos sáttortábor állott, amelyben tízezer jövevény ember húzódott meg éjszakára. Eleinte még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy fából vagy vályogból emeltek volna maguknak viskókat, kunyhókat az időjárás viszontagságai ellen. Csak sáttort ütöttek, semmi többet és rohantak a gyémántmezőkre. Csak mikor a kapzsiság első rettenetes rohamát kiheverték, mikor már találtak gyémántot bőven s kaptak is érte pénzt, csak akkor kezdtek nagyobb kényelemre gondolni és házakat építeni. Így támadt 1871-ben *Kimberley* városa, amelynek még ez év végén már 50.000 lakosa volt. Amihez Európában évszázadok kellettek, ott a gyémántmezőkön két esztendő alatt jött létre: egy óriás kiterjedésű nagy város, amely jelenleg Afrikának egyik legnagyobb városa.

Már ekkor megkezdődött a gyémántkeresőknek társulatokba való szövetkezése. Ami természetes is. Hisz az első rohamban a legközelebb eső területek gyémántját szedték össze, még pedig azt, amely úgyszólván a felszínen volt. A további gyémántkereséshez egyrészt mélyebbre kellett hatolni, másrészt az új várostól távolabbra kellett előnyomulni. A mélyebbre való hatolás rendes bányászati és kőtörési munkát tett szükségessé, ha kezdetleges is, de rendszeres, iparszerű üzemet kellett létesíteni, amihez egy embernek munkaereje, szervezőképessége kevés volt. A távolabbra való nyomulást egyrészt a vad vidék bizonytalansága és veszélyessége, másrészt a területfoglalás nehézsége gátolta meg egyes ember számára. Mint minden vidéken, ahol kincskeresők jelennek meg, itt is az emberi bűnök minden fajtája tobzódott. Ha az egyik kincskereső gazdag gyémánttelepet talált, az élete nem volt biztos. Remegnie kellett, hogy valamelyik kincséhes kalandor álmában meglepi vagy vilá-

gos nappal orvul lelövi, csak hogy elfoglalhassa az ő területét és megkaparíthassa már összeszedett gyémántjait. Így keletkeztek eleinte kisebb kalandoresoportok, amelyekből lassanként egyre nagyobb társulatok alakultak ki, úgyhogy 1871-ben már 40 kisebb-nagyobb ilyen bányatársaság működött Kimberleyben.

A búr nép rémülettel látta, mint özönli el vérrel szerzett földjét a sok jött-ment idegen. Különösen az angolok nagy száma aggasztotta őket. Valamikor angol alattvalók voltak és a Fokföldön laktak, ismerték tehát az angol kapzsiságot és rideg kalmárszellemet. Tudták, hogy ahová angol beteszi a lábát, ott csakhamar egy érdek az úr: az angol kalmárszellem önző érdeke. Hisz félszázaddal a gyémántmezők fölfedezése előtt éppen az angol önzés elől vándoroltak ki a Fokföldről és mentek kocsijaikkal, lovaikkal és ökreikkel északnak, ismeretlen, vadon vidékre.

A búrok vagy amint magukat hívják, boérok, tulajdonképpen németalföldi paraszt földművelők, akik részben hazájuk nagyhatalma idején mentek ki gyarmatosoknak a Fokföldre, részben hazájuk bukása és elnyomtatása idején menekülőkként vándoroltak ki. Itt éltek mint állattenyésztő földművesek és vadászok, a hottentotta és kaffer törzsek között, hol békés egyetértésben, hol véres harcban a benszülöttekkel. Mikor Angolország elfoglalta a Fokföldet, hosszú ideig hűséges angol alattvalókként éltek Anglia védőszárnyai alatt. A XIX. század elején azonban Angolország már azt tartotta, hogy a benszülöttek folytonos lázongásának a rabszolgatartás az oka. Mivel Európában akkoriban a rabszolgaság megszüntetésének eszméje foglalkoztatta a lelkeket, a Fokföldön előbb korlátozták, majd megszüntették a rabszolgaságot. A búrokat ez a rendszabály súlyosan érintette, mert csordáikat és nyájaitkat őrizni, földjeiket művelni kis számuk mellett rabszolgák nélkül nem bírták. Felkerekedtek tehát és észak felé vonulva a Fokföldről, új hazát kerestek a Vaál-folyó és a Drakes-hegység körül.

Ez a „nagy kivonulás” a harmincas évek közepén történt. A benszülött törzsekkel való számos véres harc után néhány évtized alatt egyik köztársaságot a másik után alapították. De mihelyt megfészkeltek és meghódították a tartományt, jött egy angol királyi biztos angol katonasággal és kihirdette, hogy a búrok angol alattvalók lévén, minden föld, amelyet ők szereznek, önkéntértetődően angol birtok. Így vették el a búroktól előbb Natál köztársaságot, amelyet ezek a Fokföld északi-keleti határán a tenger partján alapítottak. Így vették el tőlük a Vaál-folyó mentén alakult Oranje köztársaságot, amelynek csak nagynehezen

sikerült két évtizeddel később a maga függetlenségét kivívnia. Ekkor egyesültek az összes apró kis köztársaságok *Transvaál* vagyis Vaálon túli köztársaság címével egy országgá.

Az önállóságnak ebben az új korszakában szakadt a búrokra elemi csapásként a gyémántmezők felfedezése. A búrok úgy akartak védekezni az idegenek rablóhadjárata ellen, hogy a gyémántföldröket a búr köztársaság állami tulajdonának nyilvánították. Angolország ellenben, mely felismerte a gyémántföldrök nagy értékét, egyszerűen birtokba vette a földet az erősebb jogán. És csak később adott a búr köztársaságnak kártalanításul két millió koronát, holott a gyémántmezők jövedelme már akkor is a százmillió koronához közeledett és később ezt a roppant összeget is túlhaladta.

Ekkor történt, hogy ugyancsak a Vaál-folyón túl, a gyémántmezőkön kívül, példátlan gazdagságú aranybányákat is fedeztek föl. Különösen a Witwatersrand nevű vidéken, valamint még jobban északra a Limpopó-folyó mentén találtak teljesen kiaknázatlan aranyterületeket. Ezt már nem állhatta Anglia és 1877-ben azzal az ürüggyel, hogy a kafferek lázadása ellen védi meg a búrokat, hadsereggel szállotta meg a védtelen tartományokat és birtokába vette. Az angol jármot a búrok nem sokáig viselték. *Joubert*, mint az öregek, *Pretorius*, mint a férfiak és *Krüger* Pál, mint az ifjúság képviselője, fellázították az országot és megtámadták az angolokat. A három egyszerű földműves paraszt vezetése alatt a búrok a Majuba-hegy szikláin táborozó angolokat megsemmisítették. A siker hallatára a Fokföldön maradt búrok is szövetkeztek és lázadásra készültek. Ekkor küldte *Gladstone*, az angol birodalom akkori miniszterelnöke, a fokföldi angol kormánynak híres táviratát:

„Vétkeztünk a búrok ellen: csináljunk békét.”

A békekötés megszerezte a búr köztársaságnak a teljes függetlenséget s az új független köztársaságnak elnöke *Krüger* Pál, az egyszerű paraszt-farmer lett. Műveletlen, tanulatlan, de bátor, erélyes és ravasz volt *Krüger*, aki méltó ellenfélnek bizonyult szemben *Rhodes* Cecillel, az angol érdekek legzseniálisabb képviselőjével. *Rhodes* Cecil ebben az időben a Fokföldnek pénzügyminisztere, majd miniszterelnöke volt. Maga is félig-meddig kalandor módon került Angolországból Délafrikába, ahol azokban csakhamar felküzdötte magát. Vállalkozó szellemű, nagyszabású, rideg és szívós ember volt, aki célul tűzte ki magának, hogy egész Afrikát megszerzi Angolországnak és megépíti a világ legmerészebb vasútját, a transzafrikai vasutat, amely sivatagokon és őserdőkön, folyókon és szakadékokon át, sok ezer kilométernyi egyetlen vonalban

összeköti Alexandriát Fokvárossal, Egyiptomot a Fokfölddel, a Jóreménység fokát a Szezi-csatornával. Azt mondta Rhodes Cecil:

„Afrika a világ kincsháza, mely sokkal gazdagabb, mint Amerika és gazdagabb mint Ázsia, nem lehet másé, csak Angolországé, melynek kezéből egy szerencsétlen végzet legtöbb kincses földjét kiragadta. Mienk volt Amerika. Elvesztettük. Indiánkat fenyegeti az orosz. Nem

Rhodes Cecil angol államfőjü.

Egy szegény angol lelkész fia volt. Kivándorolt Délafrikába s ott hamarosan aranybányatulajdonos, milliomos, majd miniszterelnök let. A rideg, szívós ember azt tűzte ki célul, hogy egész Afrikát megszerzi az angoloknak. Az ő tudtával és titkos támogatásával toborzott Jameson csapatokat, amelyekkel betört a búrok földjére.

Igy jelentékeny szerepe volt a búr háború földidézésében.

marad más, csak Afrika, amelyre más, mint angol, kezét tenni ne merje. És ezzel az egy hódítással kárpótolvá vagyunk minden eddigi veszteségért, sőt még azért is, ha minden egyéb gyarmatunkat elveszítenők.”

Igy adta ki a jelszót az angol politikának s vetette el magvát a búr függetlenség bukásának. Addig is, míg ezt a nagy tervét fegyverrel megvalósíthatta, gazdasági úton igyekezett célja felé törni. Két évvel a búr függetlenség kivívása után, 1886-ban, az összes gyémántkutató

társaságokat egyetlen óriási részvénytársaságba, a *Chartered Company*-ba egyesítette, amely az angol nagyhatalom védnöksége alatt, mint angol délafrikai társaság királyi szabadalomlevéllel külön állam lett a búr államok közepeiben. Ezenkívül megteremtette Rhodes Cecil az aranybányatársaságot is. És ez a két óriási részvénytársaság megfojtással fenyegette a búr államokat.

Közben egyre szaporodtak az angol bevándorlók a transvaali köztársaságban. A búrok, hogy ellenük védekezzenek, megtagadták tőlük a választói jogosultságot s a köztársasági választásoknál nem adtak nekik szavazati jogot. Ez volt az egyik fegyver. A másik abban állt, hogy az *uitlanderekre* (az idegenekre) minden jövedelmük, de különösen arany és gyémántleleteik után rendkívül nagy adót vetettek ki.

Ez a szigorú elbánás alkalmat adott Rhodes Cecilnek, hogy Johannesburgban és Kimberleyben (amaz az aranymezők, emez a gyémántmezők középpontja), megszervezze az angolok összeesküvését a búrok ellen. A bevándorlott angolok fegyverkezni kezdtek, szavazati jogot s az adók leszállítását követelték. A felfegyverzett angol lakosság támogatására rendezte Rhodes Cecil a kilencvenes évek közepén *Jameson* betörését Transvaálba. Ez a *Jameson* mint a *Chartered Company* kiküldött biztosa, vak eszköze volt Rhodes Cecilnek, a *Chartered Company* vezérigazgatójának. *Jameson* 800 lovassal és 6 ágyúval 1895. év december hó 29-én lépte át a határt. De Krüger nem hiába volt ravasz és előrelátó politikus.

Tisztában volt Rhodes Cecil gonosz tervével, tudott az összeesküvésről, kémei hírül hozták *Jameson* előnyomulását és amikor a vakmerő expedíció nyugodtan vonult egy lapályos völgyön át, a völgyet körülvevő dombokról egyszerre irtózatos sortűz fogadta az előnyomulókat. A búrok tüzeltek, akiket Krüger idejekorán nagy félkörben felállított a dombokat szegélyező erdőkben és bozóthban. Mint derült égből a villámcsapás, úgy csaptak le a búrok biztos golyói az angol csapatra. Kicsiny volt a búr sereg, amelyet Krüger rövid egy nap alatt toborzott össze. De *Jameson* mégis egész csapatával hátrálni volt kénytelen. De mire a völgy nyílásához ért, amelyen néhány órával ezelőtt bevonult, ott is gyilkos tüzelés fogadta, láthatatlan fegyverek csövéből, áthatatlan ellenség kezétől irányítva. Így szorította be Krüger Pál *Jameson* seregét a *Krügersdorf* melletti völgykatlanba s lövöldözte 1896 január 1-én egész nap és január 2-án virradatkor.

A láthatatlan ellenség gyilkos pusztítását megtizedelt sereg végre megadta magát. *Jameson* vezér egész seregét és 6 ágyúját elfog-

ták és rabul szállították Pretoriába, Transvaal fővárosába. Ekkor küldte II. Vilmos német császár Krügernek híres táviratát:

„Üdvözlöm önt és népét a népjogba ütköző vakmerő betörés hősi és szerencsés visszaverése alkalmából.”

Ez a távirat, amely Angolország nemzetközi becsületét bélyegezte meg és nagy vereséggé avatta a kicsiny, bár véres kalandot, megpecsételte a búrok sorsát: a búr köztársaság megsemmisítése az angol nemzeti becsület kérdésévé lett. Milliárdok forogtak kockán és még a becsület is. Európa kárörvendett. Vilmos császár az ellenséghez szegődött. Rhodes

Krüger elnök miniszterei körében fogadja a búrok egyik küldöttségét, amely az angolokkal való háború esetén a nemzet bizalmáról biztosította az elnököt.

Cecil és vele Angolország nem engedhetett. Krüger, a hős, aki ekkor már őszszakállú aggastyán volt, hiába kegyelmezett meg Jamesonnak és embereinek, hiába hirdetett nyilvános bűnbocsánatot a bevándorlott angol összeesküvőknek, hogy megengesztelje a sértett Angliát: nem bírta elhárítani a nagy csapást szülőhazájáról.

Rhodes Cecilnek merész és hatalmas segítőtársa akadt Chamberlain Joe angol gyarmatügyi miniszterben, aki egész családjával együtt egyik főreiszvényese volt a délafrikai bányatársulatoknak. Mikor ez a két ember meggyőződött róla, hogy Krüger, okulva Jameson betörésén, felfegyverzi az összes búrokat és erődítéseket emel az egész országban, különösen a határon és a fontosabb gócpontokon s hogy francia és német fegyverszállítmányok is támogatják őt előrelátó terveiben: elhatározták

a háborút. Ekkor mondta Chamberlain nevezetes beszédét az angol parlamentben, mely „Chamberlain riadója” néven ismeretes :

„Mindazon területeken, ahol angol érdek van, Angliának kell feltétlenül uralkodnia. Angolországnak összes gyarmatait és érdekerületeit az egységes gazdasági és vámpolitika, valamint a közös védelem eszközeivel kell egyetlen óriási világbirodalomba összefoglalni s nem lehet megengedni, hogy ahol angol alattvaló él, ott neki másnál kevesebb joga legyen. És nem lehet tűrni, hogy angol alattvalóknak milliárdnyi vagyona, az angol nemzet erőforrása, rövidlátó és elfogult önkénynek legyen kiszolgáltatva.”

Chamberlain ezzel megfogalmazta az *imperializmusnak* nevezett világhatalmi elvet és egyúttal kihirdette a búr köztársaságok halálos ítéletét. Hivatkozva Transvaal fegyverkezésére, Angolország is csapatokat gyűjtött össze a búr határon s óriási szállítóhajók egyre vitték az ezredeket, az ágyúkat, a lőszert és élelmiszert Délafrikába.

Krüger, a paraszt köztársaság feje, miután hasztalan próbált békésen tárgyalni Angolországgal, 1898 október 10-én üzenetet küldött Angolországnak :

„Vonják vissza azonnal a csapatokat. Szüntessék meg a katonai szállításokat, akkor szívesen megy a vitás kérdéssel választott bíróság elé. Ha Anglia hajlandó a feltételeket teljesíteni, akkor a válaszra vár 24 óráig, október 11-ének délutáni öt órájáig.”

Ez hadüzenet volt. Krüger tudta, hogy vagy nem kap választ, vagy csak elutasítást kap. Nem is érkezett meg a válasz délután öt órára, csak másnap reggel jött Pretoriába Chamberlain üzenete :

„Nem tárgyalok.”

Krüger erre a határon már összegyűjtött búr seregeknek csak ennyit üzent :

„Ozloog (háború) !”

Az angol-búr háború.

A búr lovascsapatok 1899 okt. 12-én délben betörték Natálba, Angolország tartományába. Krügernek az volt a számítása, hogy nem várva be a formaszerinti hadüzenetet, megtámadja az angolokat addig, amíg a brit nagyhatalom haderejének csak egy töredéke van Délafrikában. Tudta azt hogyha vár, Anglia elhúzza a háború megkezdését mindaddig, amíg teljes felkészültséggel és túlnyomó haderővel törhet a búrokra. Most pedig éppen fordítva állt a dolog. Angolországnak minden sietsége elle-

nére is mindössze 15.000 katonája volt Délafrikában. Ezek közül 11.000 Natálban, míg 4000 katona Afrikának épp az ellenkező részén, a nyugati vidékeken volt, Kimberley, a gyémántváros és Mafeking védelmére.

A búroknak 64.000 emberük volt, közte 9000 a világ minden tájé-káról összesereglett önkéntes, különösen sok fokföldi búr, azután német, francia és magyar alattvaló. Krüger erre támaszkodva abban bízott, hogy még mielőtt a nagy angol csapaterősítések megérkezének, rajtaüt az elenyésző angol csapatokon, elfoglalja egyrészt Natál fővárosát, *Ladysmithet* és megveri *White* tábornokot, másrészt elfoglalja Kimberleyt és benne halálos ellenségét, Rhodes Cecilt, valamint Mafekinget. E döntő hadicsapásokkal azt remélte, elriasztja Angolországot és rábíratja Franciaország és Németország segítségével olyan békekötésre, mely a régi állapot fenntartását biztosítja.

Ez a diplomáciai és katonai terv búr ve-

zérek tanácsában született meg. A búr vezérek tanácsában Krügeren kívül ott volt első sorban az agg *Joubert* tábornok, Transvaal tapasztalt katonája, aki az összes haderő parancsnoka volt. A búrok vezérei voltak: *Cronje* tábornok, a leghősiesebb és legleleményesebb, *Delarey* tábornok, a legvakmerőbb, *De Vet* tábornok, a legkalandosabb és *Botha* Lajos tábornok, a leghiggadtabb. Ebben a haditanácsban így osztották ki a szerepeket: Joubert fővezérlete alatt a főszereg előnyomul Natálba és megveri *White* tábornok csapatait. *De Vet* tábornok *Cronjéval* nyugatra vonul és elfog-

Joubert Péter.

A búrok főparancsnoka volt az angol-búr háboruban. Egyszerű farmerből lett népvezér. Krüger elnöknek politikai ellenfele volt, de a veszedelem idején szívvél lélekkel támogatta. Ő vezette *Ladysmith* oszromát, de *Cronje* tábornok kapitulációja után kénytelen volt visszavonulni.

lalja a két angol várost. Delarey Joubert oldalán a két harctér közé eső területet tartja szemmel.

A bírok biztosra vették diadalukat. Csupa elszánt ember, aki

Búr lovasok az angol-búr háborúban.

hazájáért, családjáért, léteért küzdött. Mind kitünő lovas és páratlan lövész, aki ragadozó vadakkal és benszülöttekkel küzdve egy életen át, megszokta a harcot és viaskodást. A természet ölen nevelkedve és szűkös

A búrok vezérkara Ladysmith ostrománál.

A Natalba betört búrok a visszavonuló angolokat Ladysmithbe szorították s ostrommal, meg kiéheztetéssel próbálták őket megadásra kényszeríteni. A magaslatról a híres „Long Tom” (Hosszú Tamás), a búrok óriáságyúja szórja gyilkos tűzét a városra.

viszonyok közt élve, ennek a népnek sem kényelemre, sem bőségre igénye nem volt. Poggyászt s mi egyéb cókókat, ami mozgásában akadályozta volna, nem hordott magával. Csak fegyverére és lőszerére volt szüksége s ezzel a könnyű teherrel, szívós, gyors és az éghajlathoz szokott lévén, rövid időn nagy távolságot be tudott járni. A vadonban, a vadállatok és vademberek között, megszokta — rejtekből támadni és rejtekből védekezni. Az igazi katonai szervezetnek híjával volt. De ehelyett egészen különös és az európaítól teljesen eltérő taktikai leleménye volt. Abból indulva ki, hogy kevesen vannak és hogy népük és családjuk érdekében mindnyájuk életét mennél inkább kímélni kell, soha másként, mint biztos lesből és kellő távolságból nem támadtak. A csapatok szervezett együttműködése helyett az egyes ember találékonysága, ügyessége volt a búroknál kifejlődve.

A harcolásnak ez a különös módja a háború első szakában szörnyű meglepetés volt nemcsak az angolok számára, akik irtózatossal veszteségek árán tanulták csak ki a búrok taktikáját, hanem Európa számára is, úgyhogy a búr háború hatása alatt az európai hadviselés módszere jelentékenyen megváltozott.

Velük szemben az angol hadsereg külső fegyelmezettsége mellett is teljesen szervezetlen volt. Bár gyarmatvidéki, portyázó háborúkhöz szokott, még sem ismerte a vadonbeli hadviselésnek azokat a mesterfogásait, amelyekkel a búrok, a természet ez egyszerű fiaival rendelkeztek. Viszont az európai hadviselés századok által kipróbált szabályaiban sem volt eléggé jártas. Amolyan felemás katonaság volt, amely sikert nehezen arathatott.

Ily körülmények között hiába tervezték az angolok azt, hogy Natált mellékharcotér gyanánt hagyva, főerejükkel, amelynek lord Metuen tábornok volt a parancsnoka, délről északra vonulnak a Vaál-folyóhoz s a Vaál-folyó mentén törnek be a búr köztársaságokba, előbb Oranjéba, azután Transvaalba. A Natálba betört búr sereg néhány kisebb csatározás után *Elandslaagte* mellett véres ütközetet vívott az angolokkal, akik kénytelenek voltak visszahátrálni az alig megerősített nyílt városba, *Ladysmithbe*, melyet a búrok azután körülfaltak és miután igazi támadásra és ostromra sem nevelve, sem felszerelve nem voltak, kiéheztetéssel próbálták megadásra kényszeríteni. Nélkülözés, a mindennapos csatározások és ütközetek, a vár bombázása nem bírták megtörni az angolokat, úgyhogy végül a búrok kisebb ostromló sereget hagyva a város körül, délfelé vonultak, egészen a Tugela-folyóig.

Ezalatt a nyugati harctéren *Kimberley* és *Mafeking* éppen így körülzárva álltak ostrom alatt. Lord Metuen főparancsnok az Angolországból érkezett újabb csapatokkal elindult Kimberley felmentésére, De Cronje tábornok egy kisebb ütközetben a *Modder-folyónál*, majd két hét múlva *Magersfontein*nél tönkreverte őket.

John Bull diadalmenete Pretóriába.

Az angolok ellen küzdő búrok első nagy győzelmeiről Európa majd minden országa örömmel értesült. Különösen a hollandok lelkesedtek a velük rokon búrokért. Ez a holland karikatúra a John Bullban megsemmélyesített angol nemzetet gúnyolja ki. John Bull a könnyű diadal helyett törött kalappal, tépett zászlóval s fájdalmas érzésekkel lovagol a sündisznónak ábrázolt Krüger búr elnökön.

Ladysmith felmentésére is küldtek az angolok egy sereget *Galacre* tábornok vezetése alatt, aki csapatával az időközben Metuen helyébe fővezérré kinevezett *Buller* tábornok seregének az elővédjeként nyomult előre. A búrok azonban *Stornbergen* mellett lesbe csalták az óvatlan tábornokot és csapatát majdnem megsemmisítették. Öt napra rá meg-

érkezett maga Buller tábornok 35.000 emberrel és nagy seregét teljes harcvonalban, sűrű csapatokban akarta átvezetni a *Tugela*-folyón. Az angol csapatok nyílt mezőn vonultak a folyó felé, melynek tulsó partján sziklás hegysor mögött Joubert állt seregeivel. Alighogy lőtávolságra érkezett az angol sereg, egyszerre irtózatosszerű zúdult rá. A hosszú hegysor egész vonalán végig, minden szikladarab mögül megszólaltak a bűrfegyverek s a rettenetes gyorstűz alatt, mielőtt még csak megfordulhattak volna, alig pár perc alatt pár ezer angol bukott a földre. Buller tábornok visszavonulás helyett rohamra vezényelte csapatait s az angolok bámulatos hidegvérrel rohantak a biztos halálba. A csataképp ugyanaz volt, mint a Jameson betörése alkalmával. Bátor, de védtelen angol katonák szemben egy biztosan célzó, de rejtett és láthatatlan ellenséggel. Mikor pedig az angolok rohama újra megújult, megszólaltak a bűrágyúk is és mindmegannyit túlharsogva messze hátulról egy magas hegy tetejéről a *Long Tom* (Hosszú Tamás), a bűrók óriás ágyúja, francia ágyúöntés remeke. Az angol sereg végül is menekülni volt kénytelen. Lord Buller visszavonult, a csatatéren hagyva sok ezer halottat, nagyjából bajszatlan ifjakat, akiknek halála gyászbaborította egész Angolországot s akiknek pusztulásán, mikor arcképeik heteken át száz meg száz oldalt megtöltve megjelentek az angol képes lapokban, még az angolgyűlölő világ is sajnálkozott. Az agg Viktória királynét annyira megrendítette a tugelai véres vereség híre, hogy rendeletet adott ki, hogy — a délafrikai harctér minden katonájának a közeli karácsonyra egy kiló csokoládét adjanak.

Európa legtöbb országában azonban nagyra nőtt a szabadságukat védelmező bűrok tisztelete. Az angolgyűlölet természetesen legnagyobb volt Hollandiában, a bűrokkal rokon nemzet kebelében.

Mégegyszer megkísérelte Buller a Tugelán való átkelést, de ismét hasztalan. S így kénytelen volt Ladysmith felmentéséről egyelőre lemondani. A bűrok szerencsecsillaga ekkor ragyogott a legfényesebben. Betörték kisebb portyázó csapatokkal a Fokföldre is. De ennél tovább nem is mentek. A döntő lépést, azt, hogy nagy sereggel betörjenek a Fokföldre, elmulasztották. Nem törtek be a Fokföldre és időt engedtek az angoloknak, hogy az eddigi mulasztásokat jóvátegyék, csapataikat megerősítsék s a rossz vezérek helyett jó vezéreket küldjenek. Chamberlain kijelentette, hogy Anglia porig fogja alázni a vakmerőt, aki angol alattvalók szabadságát tiporva, kesztyűt mert dobni Angliának. Délafrika az angoloké s ennek a nemzet minden áldozattal is érvényt fog szerezni. Hiába támadták Chamberlaint, hogy magánérdekéért indította a hábo-

rút, hogy saját vagyonosodása érdekében az angol nemzet vérént ontja. Az angol nemzeti büszkeség meg volt bántva, győzni kellett.

Pár nap múlva a délafrikai összes seregek főparancsnokává kinevezték lord *Roberts* tábornagyot, a kandahári győzőt s melléje lord

Roberts Frigyes lord.

Az angol gyarmati háborúkban kezdte meg katonai pályáját. Írország katonai főparancsnoka volt, amidőn az angol balsikerek után a búrok ellen küzdő angol hadak fővezérévé nevezték ki. A búrok leverése után az egész angol haderő főparancsnoka lett.

*Kitchener*t, a khartumi hőst vezérkari főnökké. A két legnagyobb angol katonával együtt roppant csapatszállományok és új angol hajóhadak vonultak Délafrikába. *Roberts* tábornagy, miután megérkezett Fokföldre, *Kitchener*rel együtt megállapította az új haditervet. Eszerint az angol sereg az európai hadviselés minden szabályai szerint a legnagyobb

gonddal végigvonul a vasút mentén Kimberleyig s felmenti a nyugati csatatér két ostromlott fővárosát, Kimberleyt és Mafekinget. Azután a Vaál-folyó mentén benyomul Oranje köztársaságba és onnan Transvaalba. Buller tábornoknak a natáli harctére csak erősítést küldenek, hogy a búrok továbbnyomulását sikeresen megakadályozhassa. Az volt a számítás, hogyha a nyugati harctéren a fősergnek sikerül Oranjébe

Cronje búr tábornok megjelenik Roberts lord előtt a kapituláció feltételeinek megbeszélése végett.

Roberts lord, az angol haderők főparancsnoka Paardeberg mellett megverte Cronje tábornokot, aki négyezer búrral megadta magát. Ez a kapituláció döntő jelentőségű esemény volt az angol-búr háborúban.

nyomulnia, a búrok kénytelenek lesznek Natálból kivonulni és Buller tábornoknak magától megnyílik az út Oretória, Transvaal fővárosa felé, ahol azután a nyugati főserg és Buller keleti serege egyesülhetnek.

Óvatosan és biztosítva a sereg élelmezését és a Fokvárossal való összeköttetést, túlnyomó haderővel be is nyomult Roberts lord a vasútvonal mentén Kimberley felé Oranje államba. Heves harcok után a Modder-folyó körül, Paardeberg mellett legyőzte Vronje tábornokot, aki 4000 oranjei búrral megadta magát.

Jelenet Ladysmith ostrománál.

A Ladysmith városba zárt angolok vitézül tartották magukat a nélkülözések ellenére is. A mindennapos harcokban a búrok sok hadifoglyot ejtettek. Egy ilyen hadifoglyószállítmány látható képünk előterében.

A háború rettenetes veszteségei miatt elkeseredett angolok diadal-mámorban üsztak az első jelentősebb győzelem hírére és a londoni börzén valóságos örömujjengásban törtek ki az emberek, ami megint csak azt mutatja, hogy a búr háború mennyire csak az angol pénzügyi világnak volt az érdeke.

A paardebergi győzelem felszabadította az erősen szorongatott Kimberleyt és bárha a többi búr csapatnak sikerült is a további üldözés elől megmenekülni, úgyhogy nehézkes ökrösszekereikkel együtt az Oranje állam keleti határa mentén tovavonultak, azt mégsem akadályozhatták meg, hogy Roberts lord meg ne szállja a fővárost, Bloemfonteint és be ne vegye a búr kormány székhelyét, Kronstadtot is, noha egyes apróbb csatározásokban a búrok jelentéktelen diadaloikat is arattak időközben.

Roberts lord kihirdette Bloemfonteinban Oranje állam formális annexióját is, de azért a búr portyázó csapatok szakadatlanul háborgatták hadmozdulataiban és összeköttetéseit veszélyeztették, úgyhogy Roberts lord csak nagyon lassan nyomulhatott előre. Igazi nagy ütkö-zettől azonban a búrok ezentúl mindvégig tartózkodtak már. Colenso körül makacsul védekeztek ugyan, de végül kiürítették Natált is, ahol Buller most már akadály nélkül felszabadította *Ladysmithet*, amely a hosszú osztromlás következtében a kétségbeesés szélén állt már.

Közben Joubert búr hadvezér meghalt s *Botha* Lajos lett a búr seregek főparancsnoka. De a búrok nem akadályozták már az angolok átkelését a Vaálon és nem védelmezték Johannesburgot sem, az átkos arany várost, amelybe Roberts lord be is vonult. A búrok ellentállás nélkül átengedték az angoloknak a megerősített Pretóriát is, miután abbahagyták *Mafeking* ostromlását is.

Roberts lord haditerve tehát sikerült, mert a búrok nem bírtak a túlnyomó angol haderővel. Az angolok föltétlen megadást követeltek a szorongatott búroktól, aki erre elhatározták, hogy végsőig küzdenek és inkább mind egy szálig meghalnak, de az angol jármot nem veszik a nyakukba. Az agg Krüger visszahúzódott az északnyugati, alig járható hegyek közé és erélyesen folytatta a guerillaháborút még az Oranje állam északkeleti részében is, Oranje elnökével, Steinnal együtt, Botha, De Wet és Delarey vezetése alatt.

Transvaalnak még csak a déli harmada volt az angolok kezében, de Roberts lord kihirdette Transvaal annexióját is, hogy ennek alapján a még fegyverben álló búrokat lázadóknak minősíthesse. A legkíméletlenebbül bánt el ezek után a búrokkal. Számos farmot irgalmatlanul fel-

Tolnai Világtörténelme XX.

A búrok védekező harca Cosenso bércei között.

A praaderbergi vereség után a búrok tartózkodtak a nagyobb utközétektől, de a hegyek közé visszahúzódva, törhetetlen makaességgel védekeztek az előrenyomuló angolok ellen.

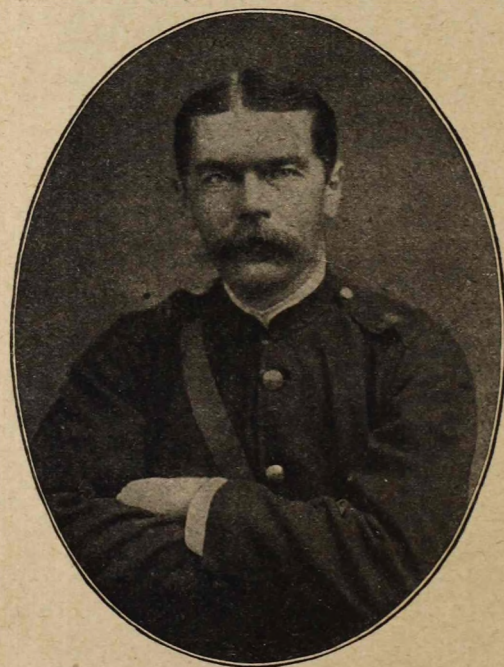
égetett, a nőket és gyermekeket nagy táborhelyekre hajtotta össze, ahol a rossz élelmezés következtében seregesen pusztultak el. A háború való-
sággal olyan szint öltött, mintha célja a búrok teljes kiirtása lett volna.

Mindez azonban csak fokozta a búrok elkeseredését és harci dühét. Krüger elnök, aki szilárdan bízott Istenben, még egy utolsó kísérletet

tett, hogy az európai hatalmakat a háborúba való beavatkozásra bírja. *Burger* Schallot nevezte ki helyettesévé s ő maga egy németalföldi hadihajóra szállt és megérkezett Marseillebe, ahol viharos szimpátiával fogadták. Eredményt azonban nem ért el sem Párizsban, sem Németországban, ahol Vilmos császár nem is fogadta őt.

Hazájába nem is tért vissza többé, hanem megtelepedett Hollandiában és megélte még az angol zsarnokság teljes diadalát. Krüger 1904-ben halt meg Svájcban, Clarensban.

A búrok nem számíthattak idegen hatalmak támogatására, de azért — reményte-

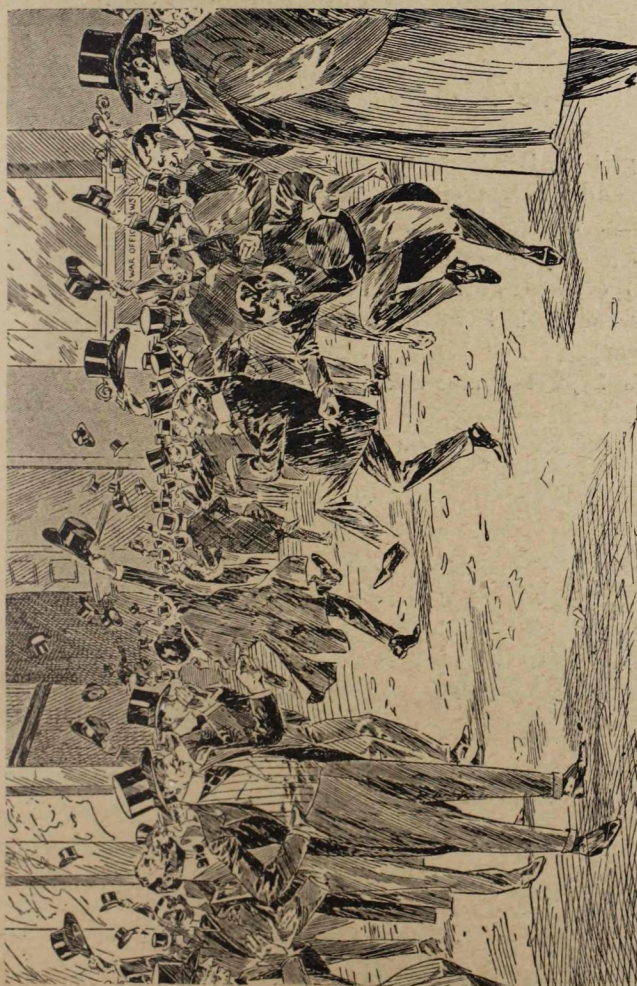
Kitchener Horatio angol tábornok.

Az angol gyarmati háborúkban tűnt ki. A búrok ellen harcoló angol sereg vezérkari főnöke, majd Roberts lord visszahívása után fővezére lett. A háború győzelmes befejezése után nagy nemzeti ajándékot kapott s az indiai angol hadak fővezére lett.

lenül is — folytatták a guerilla háborút. Roberts lord már 1900 november 30-án átadta a főparancsnokságot Kitchenernek s ő maga visszatért Angliába.

A búrok De Wet vezetése alatt viaskodtak ugyan az angolkat Pretóriába és betörttek Fokgyarmatba is, de tartós eredményt nem érhettek el és további harcuk teljesen kilátástalan volt.

Az angolok 1900 végéig 2140 tisztet és 47.588 embert vesztettek

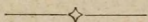
Cronje bár táborszak kapitálációjának hatása a londoni borsén.

A borsékkal való háborúban szenvedett nagy vereségek elkésztették az angolokat. Az első jelentős győzelem híre amál nagyobb örömet okozott, a borsén pedig valóságos mámor fogta el a pénzembereket, mert sok értékpapír árfolyama hirtelen fölemelkedett.

és mikor *Victoria* királynő 1901 február 20-án Osborne várában meghalt, utódjára, *VII. Edvárd* angol királyra maradt a szomorú feladat, hogy a véres és dísztelen búr háborút befejezze.

Megindultak a béketárgyalások s a békét 1902 május 31-én végleg megkötötték. A véres és hosszú háború sokáig megbénította Anglia akcióképességét a világpolitikában. A búr államok függetlensége azonban e veszett s az erősebb érdekepolitikája sok ezer emberélet árán érvényesült.

A helyzet ma Dél-Afrikában az, hogy Nagy-Britannia fenhatósága alatt megalakult a *Délafrikai Unio* nevű államszövetség, amelynek tagjai Natal, Oranje, Transvaal és Fokgyarmat. Az államszövetség székhelye Fokváros, kormányzója és minisztériuma Pretóriában székel, a főbíró-sága pedig B oemfonteinban. Az angolok és búrok az államszövetségben teljesen egyenlőjogúak. Hivatalos nyelv az angol és a holland. Az Unio első főkormányzója lord Herbert Gladstone lett, első miniszterelnöke pedig Botha Lajos búr tábornok.

Kelet-Ázsia.

Japán és Kína háborúja.

A keletázsiai kérdés a legújabb kor egyik legnagyobbszabású problémájává fejlődött. Az európai hatalmak a XIX. század közepe táján megnyitották a két keletázsiai nagy birodalmat, Kínát és Japánt az európai kereskedelem számára s ezzel nagy események okozói lettek. Az óriási kínai birodalomra nem nagyon hatott ugyan az európai kultúra s a kínaiak szakadatlanul rossz szemmel és idegenkedéssel nézték az európaiakat. Annál nagyobb változásokat idézett elő azonban az európai kultúra benyomulása Japánba. Ez a szigetország nem is egészen félszáz év alatt csodás alkalmazkodó képességgel sajátította el az európai kultúra vívmányait, a modern állami berendezkedés előnyeit és a modern hadviselést. Csodás föllendülés támadt Japánban csakhamar és a japáni népben felébredt a terjeszkedés vágya s ugyanazt a szerepet akarta játszani Kelet-Ázsiában, amelyet Anglia, amely szintén szigetország, játszott Európában.

Mindenekelőtt Kínát, a szomszédos testvérbirodalmat akarta Japán fensőbbsege elismerésére kényszeríteni, hogy azután megkösse vele a nagy szövetséget Nyugat ellen és kimondja a nagy elvet, hogy Kelet-Ázsia a sárga fajtáé.

A Kínával való mérkőzés alkalma nem sokáig késett. A koreai császárságban, amelyet Kína úgyszólván a maga hűbérállamának tekintett, zendülés támadt, amelynek elfojtása végett a koreai kormány Kínához fordult segítségért. Kína küldött is Koreába segítő csapatokat. Japán, amely szintén számot tartott Koreára, bár senki sem fordult hozzá, megragadta a kínálkozó alkalmat a beavatkozásra és szintén küldött egy brigádot Kore fővárosába, Szöulba, ahol teljesen japán befolyás alá kényszerítette Li-Hui koreai császárt, akit úgyszólván fogolyként őriztetett palotájában. Japán folyton erősítette hadait Koreában s azonkívül hajóraját a Sárga-tengeren cirkáltatta, hogy megakadályozza, hogy Kína tovább is folytassa a segítőcsapatok szállítását Koreába.

Kína azonban nem nyugodott bele Japán terveibe s nagyszámú kínai sereg nyomult be a kínai határ felől Kcreába és a kínai kormány

Japán katonák benyomulnak a koreai császár palotájába.

A japán-kínai háború a Korea fölötti fönnhatóság jogáért tört ki. A japánok néhány alattvalójuk állítólagos sérelme miatt csapatokat küldtek Koreába, gyorsan megszállták a fővárost, Söült s bevonultak a császári palotába is, ami aztán közvetlen oka lett a háborúnak. Képünk egykori japán fametszet után készült.

A kínaiak kegyetlenkedése a fogságba került japán katonákkal.

A japán-kínai háború idején a kínaiak rettenetes kínzások között végezték ki a hadifogságba került japán katonákat. A kínaiakat nagyon felbőszítette az, hogy a háború folyamán a japánok fényes győzelmeiket arattak fölöttük. Egykorú kínai írók feljegyzésében a kínai katonaság sortala között a haditörvényszék elé cipelik az egyenruhás japán katonákat. Baloldalt, fent, a halálra ítélt hadifoglyok lefejezése látható.

tengeren is folytatta a csapatszállítást. Erre japáni hadihajók megtámadtak egy kínai csapatszállító hajót, amelyet kínai hadihajók kísértek és egy torpedóval elsüllyesztette azt a rajta levő 1500 főnyi kínai sereggel együtt. Kína erre megüzente Japánnak a háborút (1894 aug. 1).

Japán csak erre várt. Rögtön 200.000 főnyi sereget szállított partra Koreában és Jamataga marsall vezetése alatt Szöultól északra, Ping-jang mellett véres ütközetben megverte a kínaiakat, akik nagy veszteségek árán visszavonultak a kínai határ felé. Ujabb kínai csapatok partraszállítását a tenger felől nem bírta ugyan Japán megakadályozni, de a Jalu folyó torkolata előtt nagy tengeri ütközetben megverte a kínai hajórajt, ezzel biztosította a maga uralmát a Sárga-tenger fölött és megkezdte a komoly háborút Kína ellen.

A japán hadsereg átlépte a Jalu folyót és győzelmesen nyomult előre a Liau-Fung félszigeten. Egy második japán hadsereg Ojama vezetése alatt a félsziget déli csúcsán szállt partra Talienvan mellett és megtámadta a kínaiak hadi kikötőjét, *Lusunkont*, a későbbi Port Arthurt, amelyet véres harcok közepette el is foglalt. Bár rendkívül hideg tél volt, a japánok lassan elfoglalták az egész félszigetet és a következő év elején megkezdték előrenyomulásukat a mandsu síkságon. A kínaiak szívós ellenállást fejtettek ki, de hiába. A japánok feltartóztathatatlanul nyomultak előre. Ojama partraszállt Santung félsziget északkeleti csúcsán, Vejhajvej mellett a harmadik japáni hadsereggel és elfoglalta Kínának ezt a második hadikikötőjét is, miután a kínai flotta maradványát hosszú, heves harc után részben megsemmisítette, részben elfogta. Elfoglalták a japánok Nincsvongot és Jingcet, Tiencsvongtai mellett újra megverték a kínaiakat, úgyhogy most már nyitva állt az útjuk Mukden és Peking felé.

Kína ellenállása ezzel megtört. Kung herceg sürgetésére az északi tartományok alkirálya, Li-Hung-Csang Japánba utazott, hogy megkezdje a béketárgyalásokat. A fegyverszünet után aláírták a *simonoseki békét*, amelynek értelmében Kína átengedi Japánnak Liau-Tung félszigetet s 200 millió tael (körülbelül egy milliárd pengő) hadikárpótlást fizet, amelynek letörlesztéséig Vejhajvej Japán birtokában marad.

Minthogy e szerződés értelmében Japán valósággal körülfárta volna Kínát, különösen a pecsili öblöt, amely Peking kulcsa a tenger felől, Oroszország, Németország és Franciaország az európai hatalmak kereskedelmi érdekeinek megvédése címén tiltakoztak a szerződés ellen és azt a „barátságos tanácsot” adták Japánnak, hogy mondjon le önként Liau-Tung birtokáról. Japán, amely gyöngének érezte még magát arra, hogy szembeszálljon az egyesült európai hatalmakkal, jó képet csinált

a baráti tanáchoz és lemondott Liau-Tung félszigetről, újabb másfél-száz millió pengő kárpótlásért. Ellenben Formóza-szigetén erélyesen elnyomta az új japáni uralom ellen támadt zendülést.

Kína drágán fizette meg az európai hatalmak támogatását, amelyek versenyezve csikartak ki mennél több előnyt a gyámoltalan óriási birodalomtól. Franciaország vasúti és bányászási engedélyeket szerzett magának Dél-Kínában. Oroszország Korea függetlenségét biztosította több szerződésben olymódon, hogy a prédának szánt koreai császárságot közös orosz-kínai gyámság alá helyeztette. Továbbá Oroszország engedélyt kapott Kínától a szibériai vasút folytatására a kínai Mandzsurián keresztül Port-Arthurgig, ahová telelésre egy egész orosz hajórajt küldött, majd tartósan megszállta Port-Arthurt és Talienvant. Így megszerezte a rég sóvárgott jégmentes kikötőket a Nagy-Óceán partján és Port-Arthurt rögtön hatalmas erőddé kezdte átalakítani, hogy előnyös helyzetre tegyen szert Kína és Korea között.

A japánok, akiket az európai diplomácia álnoksága elkésérített, egyelőre szótlannul tűrték az orosz terjeszkedést, amely voltaképpen az ő véres diadalaiknak volt köszönhető és csendben készültek a bosszúállásra. Anglia azonban szembeszállt Oroszországgal és megszállta Vej-hajvejt, szemben Porth-Arthurral, úgyhogy a két ellenséges nagyhatalom Perzsia helyett itt, Kínában került szembe először egymással közvetlen közletről. Port-Arthur és Vej-hajvej úgy nézett szembe egymással, mint az orosz-angol féltékenykedés két szimboluma. Németország Santung tartományban szerzett magának kínai gyarmatterületet.

A boxer lázadás.

A kínai nép végre megsokalta az idegeneknek, ezeknek a „vörös ördögöknek” a térfoglalását és nemzeti önérzetük felháborodott. *Csai-Tien* császár hajlandó lett volna már mindenféle reformra, de az özvegy császárné, *Csu-Hsi* a reakciós nemzeti párt segítségével maga ragadta kezébe a kormány gyeplőjét és megszüntette a tervbe vett reformok megvalósítását. Minthogy tartott az európai hatalmak beavatkozásától, az özvegy császárné az összes használható csapatokat összevonta egy táborba Peking köré Junglu és Tungfu Siang (egy mohamedán) tábornokok vezérlete alatt.

A reakciós párt forrongása már évek óta észlelhető volt. Már 1893-ban megkezdődött itt-ott a keresztény hittérítők üldözése, de a

西人避亂圖

西曆一千九百零六年六月廿一日第卅一號報書不在此限

Az európaiak menekülése a kínai boxerek elől.

A kínai boxer-lázadás a Kínában élő európaiak ellen irányult. Az európaiak igyekeztek menekülni a lázadók elől, mert a boxerek irtózatlanul legyilkolták azt, aki a kezükbe került. Képünk egykorú kínai fametszet után készült.

nagyhatalmak kormányai minden esetben felelősségre vonták a kínai kormányt és megszerezték a kellő elégtételt. De 1900 májusában, látszólag váratlanul, voltaképpen azonban éveken át folytatott előkészület után, az északi tartományokban, különösen Peking körül nagy zendülés támadt, amelyet a császári udvar reakciós pártja támogatott élén az özvegy császárnővel. A lázadást a *boxerek* vezették. A boxerek titkos társaságok tagjai voltak s az idegenek uralmának megtörésére szervezkedtek. A boxer szó jelentése ez: „a békés egyetértés öklei”. A lázadás egyre veszedelmesebb kezdett lenni. Számos keresztény hittérítő telepet leromboltak az ország belsejében, a hittérítőket és a bennszülött keresztényeket üldözték vagy agyonverték s a zendülők, bár a hatalmak nyomban védőcsapatot küldtek Pekingbe, a legnagyobb veszedelemmel fenyegették a pek ingi idegen követségeket is.

A Peiho torkolata körül gyülekező idegen hajórajt ekkor nagy meglepetés érte. A takui erődök bástyáiról pekingi parancsra ágyüzni kezdték a hatalmak hajóit, amelyek erre hat óráig tartó bombázás árán bevették az erődöket. De nemsokára olyasmi történt, ami teljesen elmergesítette a helyzetet. Tuan herceg azt a parancsot adta ki Pekingben a katonaságnak, hogy minden idegent le kell löni. A megvadult tömeg erre báró *Ketteler* Kelemen német követet nyílt uccán megrohanta és leszúrta. Azután a legtöbb követség palotáját elhamvasztották. Veszedelemben forgott minden európainak az élete Pekingben. Valamennyien az angol követség épületébe menekültek s ott védekeztek a kínaiak ismétlődő támadásai ellen. Hetekig el voltak zárva a külvilágtól s csak annak köszönheték oly sokáig életüket, hogy a császári udvarban két párt viaskodott egymással s az egyik párt az idegen hatalmak bosszújától való félelmében bizonyos mértékben támogatta az angol követségre szorult európaiakat.

A hatalmak egyelőre nem segíthettek a pekingi ostromlottakon, mert segítő csapataik nem érkeztek még meg. Seymour tengernagy ugyan megpróbált kis seregével Peking felé nyomulni, de eredménytelenül. Véres harcok után eljutott Tiencsinbe, amelyet a túlnyomó kínai haderőtől elfoglalt ugyan, de tovább egyelőre nem nyomulhatott Peking felé. Az oroszok a mandzsú határ felől próbálták Peking felé nyomulni s több véres összeütközés után elfoglalták Nincsvongot és megszállták egész Mandzsuriát. Az angolok Sanghait és a Jangcekiang völgyét igyekeztek megvédeni az ottani alkirályok támogatásával a boxerlázadók ellen, mialatt megindultak a segédcsapatok mindenfelől Kínába, még Japánból és Észak-Amerikából is. A legmélyebben sértett Németország

küldte a legnagyobb haderőt s Vilmos császár a többi hatalom hozzájárulása alapján gróf *Waldersee* tábornagyot nevezte ki a hatalmak egyesült haderejének főparancsnokává, aki törzskarával Nápolyból indult el Kína felé, ahová több mint egy hónap múlva érkezett meg.

„Európa népei, ime visszadjuk nektek legszentebb tulajdonaitokat.”

A boxer-lázadás idején jelent meg ez a gúnykép egy német vicclapban. A lázadás idején a kínaiak legyilkolták az idegeneket, még a követségi palotákat is megostromolták s a gúnykép azt akarja kifejezni, hogy a kínaiak európai harci eszközökkel fordulnak az európaiak ellen.

A szövetséges csapatok, amelyek időközben meglehetősen megszorodtak már, megindultak nyomban Peking felé. Véres diadalokat arattak a kínaiakon és ostrommal elfoglalták Pekinget s az utolsó pillanatban megszabadították a biztos halál torkából az agyonsanyargott európaiakat. Az özvegy császárné ugyanaznap udvarával együtt a birodalom belsejébe menekült, az ősi Singanfu városába s onnan ír-

nyitotta tovább a lázadást, amely Peking bevételével még egyáltalán nem ért véget.

Waldersee szeptember 28-án érkezett meg Pekingbe s a császári palotában üttette fel főhadiszállását. Most már 80.000 főnyi volt a szövetséges csapatok hadereje, köztük 25.000 katona német volt. A helyzet meglehetősen bonyolódott volt, mert a hatalmak nem akartak Kínának formyszerűen háborút üzeni, hanem ragaszkodtak ahhoz, hogy

Li-Hung-Csang kínai államférfiú.

Egyike volt azoknak a kínai politikusoknak, akik az óriási, maradi szel-
lemben kormányzott kínai birodalmat reformálni igyekeztek. Európai
körútja után a külügyi hivatal vezetője, majd Kanton alkirálya lett,
ahol a boxer-lázadás idején is föntartotta a rendet. A Kínát megszálló
külföldi hatalmakkal ő kötötte meg a békét.

a lázadók megbüntetésére törekszenek csak s a kínai kormányt támogatják, amely egymagában nem bírt a lázadókkal. Ez megadta a módot arra, hogy a kínai udvar bármikor tisztességesen visszavonulhasson a boxerek tiltkos támogatásától. A hatalmak képviselői végül abban állapodtak meg, hogy a háború végeztével az összes kínai kikötőket szabadkikötőknek fogják nyilvánítani és Kína területi épségét biztosítják. Ez alapon bátrabban folyt tovább a szövetséges haderő együtt-

tes működése s végül a tél folyamán sikerült az egész Pecsili tartományt megtisztítani a boxerlázadoktól.

A tél folyamán szakadatlanul folytak a tárgyalások a kínai udvarral is. A kínai császár hosszú táviratot küldött Vilmos császárnak, amelyben ünnepélyesen bocsánatot kért Ketteler meggyilkolásáért. Majd megismételte bocsánatkérését az összes államfőkhöz intézett táviratában és súlyos büntetésre s halálra ítélt több herceget (köztük Tuant is) és több főudvari méltóságot. Majd Csing herceget Li-Hung-Csang alkirályal együtt Pekingbe küldte a béketárgyalások megkezdésére akiket Waldersee fogadott. A pekingi követségek közös jegyzékbe foglalva közölték kívánságaikat a kínai béketárgyalókkal, akik december 30-án elfogadták végre a megalázó feltételeket, amelyek a következők voltak.

Bocsánatkérő követség küldendő Berlinbe. Pekingben a gyilkosság helyén emlékoszlopot állít a kínai kormány és súlyosan megbünteti a főbűnösöket. Teljes hadikárpótlást és kártérítést fizet, a fegyverbehozatalt eltiltja. Pekingben megerősített követségi városrészt emel, amelyet idegen csapatok fognak őrizni. A takui erődöket leromboltatja.

Az idegenellenes társaságokat megszünteti s minden idegenellenes mozgalmat csirájában elfojt. A kereskedelmi szerződéseket pótló záradékokkal látja el. A csunglijament, a kínai külügyi hivatalt reformálja és megállapítja az idegen követek fogadásának ünnepélyes szer-tartását.

A megalázó feltételek elfogadása után azonnal megkezdték a főbűnösök kivégzését. Tuan herceg és Tungfusiang szökéssel menekültek a büntetés elől.

A kártérítési összeget 450 millió taelben (két és egynegyed milliárd pengő) állapították meg.

Miután az udvar elfogadta a föltételeket, már másnap megkezdődött az idegen csapatok elvonulása. Csak Peking, Tiencsin, Sanhaikvan és délen Sanghai maradt katonailag megszállva. Waldersee letette Tiencsinben a főparancsnoki tisztet és visszautazott Japánon keresztül hazájába. Csan herceg mint a bocsánatkérő követség vezetője pedig, megérkezett Potsdamba.

Ezzel egyelőre lezárult a kínai zavargások története és az óriási birodalom új korszak küszöbére lépett, amelyben az európai befolyás zavartalan érvényesülése mellett Kína is megindult a modern fejlődés útján.

Az orosz-japán háború előzményei.

A huszadik század első évtizedének legnagyobb és legvéresebb háborúja Japán és Oroszország között folyt le. Az összeütközés tárgya két tartomány volt. Egyik Korea, amely most Japánországhoz tartozik, de akkor névleg független államterület volt, tényleg azonban hol Japán, hol Kína, hol mindkét ország fenhatósága alatt állt. A másik Mandzsúria, mely jog szerint Kína tulajdona, de a boxerek lázadása után Oroszország okkupálta. Oroszország azonban szerződésben kötelezte magát, hogy meghatározot időre kiüríti Mandzsuriát. Azonban eszeágában sem volt ezt megtenni. Sőt egészen otthonosan érezte magát ott, különösen amióta a szibériai vasúttal közvetlen kapcsolatba hozta azt az orosz-ázsiai területtel. Az Oroszország által okkupált mandzsú terület igen nagy, de igen gyér lakosságú, mindössze talán tizenkét millió lélek lakik rajta.

Japánra nézve természetesen életkérdés volt, hogy Kína tőle el ne zárassék. Nem is Mandzsúországot kiürítését kívánta Oroszországtól, hanem a „nyitott ajtót” akarta biztosítani magának, vagyis azt akarta, hogy Mandzsúországot gazdaságilag ne legyen kizárólagos birtoka Oroszországnak, hanem vele egyenlő feltételek mellett az egész világ előtt nyitva álljon. Kína, Japán és az Egyesült-Államok éppen ebben az időben kötöttek szerződést, amely több kikötőt megnyitott az idegen kereskedelemnek. Ezek közül kettő: Mukden és Niucsüang Mandzsúriában van s ezeket Oroszország megszállva tartotta. Így voltaképpen nem Korea, hanem Mandzsúországot okozta a legsúlyosabb bonyodalmat.

A diplomáciai tárgyalások 1903 július havától kezdve folytak a két ország között, hogy a viszályt elintézzék. A helyzet rendkívül komoly volt, de azért sok ideig nem vezett el a remény, hogy lehetséges békés megoldást találni.

Diplomáciai körökben ebben az időpontban sokat foglalkoztak azzal az eszmével, hogy a hatalmak indítványozzák Oroszországnak azt, hogy hívjon egybe kongresszust az orosz és minden más hatalom mandzsúriai jogainak megállapítására és elhatárolására és hozzanak határozatokat a nemzetközi kereskedelmi jogok és azon haderő ügyében, melyet Oroszország az északi tartományokban tarthat. A kongresszus határozatait azután egyezmény vagy szerződés alakjában szerkesztenék meg, amelyet az összes hatalmak aláírnának.

Ezt a tervet azonban sem a japánok, sem az oroszok nem fogad-

Vakmerő vállalkozás.

Ezzel a címmel jelent meg ez a gúnykép a párizsi Figaróban az orosz-japán háború kitörése alkalmával. A gúnykép azt akarja mondani, hogy a kis japántól vakmerő vállalkozás volt az, hogy ultimátumot küldött a hatalmas Oroszországnak a háborúval fenyegette meg. Olyan veszedelmes vállalkozás ez, mintha egy japán artista egy gyöngye bambuszszádon menne át a tengeren s a másik parton egy hatalmas medve várná. A háborúban azonban az ügyes kis japán alaposan elbánt a medvével.

ták szívesen. A háborús párt, különösen Japánban, mindenáron azt akarta elérni, hogy az összeütközést fegyveresen intézzék el. 1904 február hó 6-án be is következett a két ország között a diplomáciai érintkezés megszüntetése. A szentpétervári japán követ ezen a napon jegyzéket nyújtott át az orosz kormánynak, amelyben arról értesítette azt, hogy Japán a további tárgyalásokat megszünteti és hogy követét az egész követségi személyzettel együtt visszahívja Pétervárról. Ennek következtében a cár is elrendelte, hogy a tokiói orosz követ haladéktalanul hagyja el a japán fővárost.

Kitör az orosz-japán háború.

Három nappal később már megkezdődött a harc. Alexejev helytartó 1904. február 9-én már arról tett jelentést a cárnak, hogy előtte való éjszaka éjfélkor japán torpedónaszádok hirtelen robbantó támadást intéztek a Port-Arthur külső kikötőerődje előtt álló hajóhadra, miközben a Retvezán és Cezarevics páncélos hajók, valamint a Pallada nevű cirkálóhajó megsérült. Japán tehát hadüzenet nélkül kezdte meg a háborút s mingyárt az első harcban győzött is.

A támadás hírére, mely mind a két országban leírhatatlan izgalmat keltett, Miklós cár február 8-án hadat üzent Japánnak. Pétervárott a cár, a cárné, a nagyhercegek és a főméltóságok jelenlétében könyörgő istentiszteletet tartottak az orosz fegyverek győzelméért. A hivatalos lapban pedig Miklós cár kiáltványt tett közzé, melyben bejelentette, hogy a japán kihívásra fegyverrel felel.

A következő napon újabb összeütközés volt Csemulpónál. Urin, a japán hajóraj parancsnoka formálisan felszólította a Korejetz nevű orosz hadihajót és a vele együtt levő Varjag nevű cirkálót, hogy délig hagyják el a csemulpói kikötőt. Minthogy az oroszok nem engedelmeskedtek, a japán flotta tizenkét órakor megkezdte a támadást. Az ágyútűz után, mely egy óra hosszáig tartott, az egyik orosz hadihajó a szigetek közé vonult vissza. Estefelé elsüllyedt a Varjag nevű cirkáló, másnap délután négy órakor pedig a Korejetz torpedónaszád is elsüllyedt, miután robbanás történt rajta. A tisztek és a legénység a két elsüllyedt hajóról a Pascal nevű francia cirkálóhajóra menekültek. A japánok nem szenvedtek veszteséget s négy japán zászlóalj Csemulpóban partra szállott.

Pétervárott ezeknek a vereségeknek a híre lesújtó hatást tett.

A vereségen érzett fájdalomba a felháborodás vegyült amiatt az értelmetlen vigyázatlanság miatt, amelyet az orosz hajók parancsnokai tanusítottak. Sehogy sem tudták megérteni azt, hogyan juthatott a japán flotta egészen Port-Arthur közelébe, amelyet tizenhét erősség vesz körül. A Nikolajev-pályaudvaron pedig, ahonnan a vonatok Kelet-Ázsiába szállították a csapatokat, megindító jelenetek játszódtak le minden órában a búcsúzók között.

Az oroszok veszteségeinek híre s a halottokról és sebesültekről érkező jelentések nemcsak Oroszországban, hanem az egész világon részvétet keltettek. Pétervárott az özvegy cárné állt a sebesültek ápolását végző Vöröskereszt-Egyesület élére s mindenfelé gyűjtést indítottak a háború áldozatai és családtagjai számára. Párizsban például az orosz-kínai bank néhány nap alatt több mint 50.000 frankot gyűjtött össze.

Pétervárott az izgalom napról-napra nagyobb lett. Az emberek késő éjszakáig ébren maradtak, hogy lessék a Kelet-Ázsiából jövő híreket.

Az uccákon a rendőrség alig tudta fentartani a rendet. Különösen a cár téli palotája előtt gyülekezett össze esténként rengeteg

néptömeg. A palotában esténként is folytak a tanácskozások. Miniszterek és más tanácsosok sürögtek-forogtak ott szakadatlanul. A cár rendkívül nyugtalan volt s egyik szobából a másikba rohant. S ha néha egy pillanatra megjelent alakja a kivilágított ablakoknál, alulról felhangzott az üdvözlésként.

„Éljen a cár“!

„Éljen Oroszország!“

A japán fővárosban természetesen egészen más volt a hangulat. Hálaadó istentiszteleteket tartottak s ünnepi körmenetben járták be az uccákat. Énekelték az ősidőkből való japán himnusz, mely így kezdődik:

Kuropatkin Alexej.

Sok hadjáratban vett részt, fényes katonai karriert futott meg, hadügyminiszter, majd a Japán ellen küzdő orosz hadak fővezére lett. A mukdeni csata után, amelyben az oroszok döntő vereséget szenvedtek, lemondott a fővezérségről.

*Mikádónkat, kormányunkat
Oltalmazza a jó Isten,
Ameddig a kavicsokból
Sok ezredévek multával
Mohbelepte szikla nincsen.*

A japán kormány ekkor 100 millió jen nemzeti kölcsön felvételét határozta el, hogy a hadjárat sikeres folytatásához meglegyen a kellő anyagi eszköze. Semmi sem mutatja jobban az általános lelkesedést, mint az a körülmény, hogy ezt a nagy kölcsönt néhány nap leforgása alatt belföldi aláírásokkal teljesen fedezték. A mikádó maga 20 milliót, a japán bank ugyanannyit, a többi bank pedig egyenkint 10 milliót jegyzett.

Közben mind a két háborús fél szakadatlanul szállította a harc-térre csapatait. A japánok természetesen, minthogy a harcok színhelye közelebb volt hozzájuk, előnyben voltak. Csapatszállításuk gyorsasága és nagy méretei az egész világ hámulatát kivívták számukra. Azonkívül nagy szolgálatot tettek a japánoknak kámeik, akik áruházban egész Mandzsuriát elárasztották s az orosz csapatmozdulatokról pontos jelentéseket tettek a japán vezérkarnak. A japán katonák pedig, a szárazföldiek és a tengerészek egyaránt, olyan halálmegvetéssel szálltak szembe minden veszedelemmel, amely méltó a csodálatra.

A japánoknak van egy katonai kétéjük, amiből a tisztek naponként tanítják a legénységet. Ime, néhány kérdés és felelet ebből a könyvből.

„Ki a te urad?”

„A császár.”

„Mi a legfőbb katonai erény?”

„Az engedelmesség és az önfeláldozás.”

„Mit csinál a bátor katona a háborúban?”

„Rohan előre, tekintet nélkül az ellenség számára.”

„Hát a gyáva?”

„Kicsiségektől izgalomba jő s brutalitásokra ragadtatja magát.”

„Mitől véres az ezred zászlója?”

„A zászlóvivő véréből.”

„Mi marad fenn belőle halála után?”

„Dicsőséges hírnév.”

Ez a néhány sor megvilágítja azt a szellemet, amely a japán hadsereget átjárta és sokat megmagyaráz azokból a diadalokból, amelyeket a japánok az orosz csapatokon nyertek.

Közben változó szerencsével folyt a harc. A japánok újabb támadást kíséreltek meg a Port-Arthur előtt veszteglő orosz hajók ellen. A japánok ugyanis három robbanó anyaggal megrakott kereskedelmi hajót küldtek a portarthuri kikötőbe. A hajókat el akarták süllyeszteni, hogy ilyenformán elzárják a kikötőt. A csel azonban nem sikerült, mert a parti erősségek és a Retvizán nevű orosz cirkáló ágyúzása következtében a felrobbantásra szánt japán hajók már a kikötőn kívül el-

A Bajkál-tó jege betörik egy orosz katonai vonat alatt.

Az orosz csapatok szállítása a mandzsuriai harctérre rettenetes nehézségek között folyt. A Bajkál-tó erős jegén keresztül sineket raktak le, de megtörtént, hogy a csapatokat szállító vonat jégrepedés következtében belezuhan a tóba s egyetlen ember sem menekült meg a katasztrófából.

süllyedtek. Azonkívül sikerült az oroszoknak két japán gőzöst is el-süllyeszteni.

A szárazföldön is voltak kisebb összeütközések. A Jalu-folyó tájékán volt nagyobb orosz haderő elhelyezve, amelynek előőrsei állandó csatározást folytattak a japán gyalogszatokkal. Nagyobb szárazföldi ütközet azonban nem volt még. Az oroszok védő állásban helyezkedtek el, nyilván azért, mert be akarták várni, míg Kuropatkin, akit a cár ekkor nevezett ki a Mandzsúországból levő orosz csapatok fővezérévé, átveszi a parancsnokságot. Egyébként nagyon lassan haladt az orosz csapatoknak a harctérre való szállítása is. A Pétervárról érkező

katonaságot át kellett szállítani a Bajkál-tavon, ami csak rengeteg nehézséggel történhetett meg. Ezen a vidéken ugyanis olyan hóviharok szoktak lenni, amelyekről európai embernek fogalma sincs. A hóviharok egyes helyeken teljesen lehetetlenné tették a továbbvonulást és párosulva az ott uralkodó hideggel, nemcsak az egyes emberek megfagyását tették mindennaposná, hanem igen gyakran egész csapatok halálát okozták. Emberfeletti munkát és szenvedést álltak ki az orosz katonák a tavon való átkelésnél. Hozzájárult ehhez a hiányos táplálkozás is. Az átkelés előtt és az úton csak teát és száraz kenyeret kaptak a katonák. S ilyen táplálkozással voltak kénytelenek negyvenhét kilométernyi utat megtenni hóban és fagyban. Az orosz katonát pálinkaszeretete arra is rávitte, hogy útközben egy-egy üveg vutkiért meleg ruháját eladja. Így azután részegségükben is sokan elmaradtak a csapattól s ott veszttek. Ehhez járult még, hogy a Bajkál-tavon mindennaposak voltak a jégrepedések, a rianások, amelyeknek szintén egész csapatok estek áldozatul.

A Petropavlovszk orosz páncélos katasztrófája.

Április elején érte újabb nagy veszteség az orosz hajóhadat. Port-Arthur előtt a japánok elsüllyesztették a Petropavlovszk nevű orosz páncélos hajót. A hajón volt Makarov tengernagy is, aki életét vesztette s mindössze néhány tiszt menekült meg, köztük Cirill nagyherceg, aki megsebesült. Ugyancsak itt vesztette életét Verescsagin, a híres csatafestő is.

Makarov tengernagy reggel felderítés végett indult el a Petropavlovszk hajón. Egy órai kémiszemle után japán hajókat vett észre. Togo japán admirális jött feléje harmincegy hajóval. Makarov tehát visszaindult Port-Arthur felé s elhatározta, hogy a hajókat az Aranyhegynél összegyűjti, hogy a kikötőbe való bevonulást minden erejével megakadályozza.

Mikor Makarov a lobogós hajóval a bejárathoz közeledett, egyszerre iszonyatos robbanás történt, melyet egy nyolcvan kilogramos bombával megtöltött tengeralatti akna okozott. A Petropavlovszk szinte hihetetlen erővel óriási vízoszlopban az ég felé hajtódott és alig egy-két pillanat múlva visszazuhan a tengerbe, amely a hajón volt nyolcszázharminc embert elnyelte. Cirill nagyherceg, ki kitűnő úszó volt, hat tisztársával s mintegy harminc matrózzal, nagynehezen úszva menekült, de valamennyien meg voltak sebesülve.

A katasztrófa híre Pétervárott gyászt, levertséget okozott. Mindenki bizott Makarovban s azt hitték, hogy diadalra fogja vezetni az orosz flottát. A cár is annyira bizott Makarovban, hogy közeli rokonát, Cirill nagyherceget, Vladimir nagyherceg fiát is rábízta s szolgáltatételre melléje osztotta be. Makarov felesége a katasztrófa napján Pétervárott egy barátnőjénél ebéden volt. Egyszerre ebéd közben megjelent egy szolga, aki nem tudta, hogy Makarovné is a vendégek között van s azt mondta, hogy a városban az a hír van elterjedve, hogy Port-Arthur előtt számos orosz tengerész elpusztult s hogy Makarov is életét vesztette. Makarovné erre a hírre borzasztóan megijedt és azonnal telefonált a cárnak és az özvegy cárnénak, akik megnyugtatták, hogy semmi féle hírt nem kaptak. Makarovné erre elhajtattott peterhofi lakására, ahol az éj folyamán értesült férje szomorú sorsáról. Időközben újabb hírek érkeztek Cirill nagyherceg állapotáról is, aki erős seblázban feküdt. A nagyherceget ugyanis a robbanás alkalmával a levegőbe repült hajórészek sebesítették meg s bár elég gyorsan sikerült a lebecsátott csónakokat elérnie s egyik orosz hajó azonnal felvette, mégis sokáig tartott gyógyulása.

A katasztrófa híre világszerte nagy részvétet keltett. Az uralkodók egymásután fejezték ki részvétüket a cárnak s az első között Ferenc József király, aki igen megleghangú táviratot küldött Pétervárra.

Mikor a japán fővárosban értesültek a Petropavlovszk katasztrófájáról, az első érzés itt is a gyász volt. Mindenki őszintén sajnálta Makarov halálát, akit vitéz katonának ismertek. Később azonban az öröm érzése kerekedett felül s le'kesen ünnepelték Togót, a japán hajóhad parancsnokát. A tengerészeti miniszter táviratban üdvözölte Togo tengernagyot s üdvözlésében a többi között ezt mondta: „A fényes eredmény a császár ragyogó erényére vezetendő vissza, de a tiszték hűségének s a legénység bátorságának is nagy része van benne. A tisztikarnak s a legénységnek üdvözlétemet küldöm s azt remélem, hogy továbbra is nemesen teljesítik kötelességüket. A cél még távol van. Komolyan gondoskodjunk arról, hogy módunkban álljon a ránk váró nagy munkát befejezni.”

A japánok átkelése a Jalu-folyón.

A japánok a nagy tengeri diadal után most már a szárazföldön akartak nagyobb győzelmet kivívni. Az volt a tervük, hogy nagy haderővel átkelnek a Jalu-folyón s döntő csapást mérnek az orosz csapatokra. Kémeik átkutatták egész Mandzsuriát, úgyhogy állandóan pontos

értésülésük volt az orosz csapatok elhelyezéséről és nagyságáról. Tokióból pedig egyre szállították a japán katonákat a harcra, hogy a győzelem biztos reményével kezdhessék meg a szárazföldi hadakozást. S míg az orosz katonák kedvetlenül s csupán a kényszer hatása alatt mentek a harcra, a japánok a legnagyobb lelkesedéssel indultak a halálveszedelembe. Az európaiak előtt csodálatos és meglepő volt a japánok viselkedése, mert nem igen ismerték a japán nép szokásait és a faj jellemét. A harcra induló apák nyugodtan búcsúztak el családjuktól s a japán anyák és asszonyok nem siráncokztak és jajveszékelték, ha háborúba indult fiuk és férjük. A távozók teljesen leszámoltak életükkel s azzal a meggyőződéssel indultak el, hogy vérüket ontják és életüket áldozzák fel hazájukért. Ennek jelül a távozók a búcsúzáskor egy pohár vizet isznak, ami a japán szokás szerint azt jelenti, hogy örökre elbúcsúztak családjuktól. Ugyanezt teszik tűzvész esetén a tokiói tűzoltók, a világ legbátrabb és leghősiesebb tűzoltói is. A sírás-rívás nem szokásos, sőt gyávaság jele Japánban. A japán anya és feleség megsiratja gyermekét és urát, de egyúttal büszkén hirdeti, hogy gyermeke vagy ura hazájáért áldozta fel életét.

A japánok szilárdul el voltak határozva, hogy utolsó csepp vérükig harcolni fognak. Minden körülmény között arra törekedtek, hogy elkerüljék a fogságba jutást, mert az oroszokat, akik a saját embereiket is Szibériába száműzték, barbároknak tekintették.

„Inkább a halál, mint orosz fogság” — ez volt a jelszavuk.

S ha látták, hogy az orosz fogság elől nincs menekvés, inkább készek voltak meghalni, semhogy orosz kézre jussanak.

A Jalu-folyó környékén már javában folytak az apróbb csatározások. A folyón való átkelést a japánok úgy kísérelték meg, hogy Vicsu városától északra hidat vertek, de ezt az oroszoknak sikerült elpusztítani. Ekkor öt napig tartó heves küzdelem következett, amely után sikerült az első, Kuroki tábornoktól vezényelt japán hadseregnek a Jalun való átkelés.

Kuroki japán tábornok.

Az orosz-japán háborúban egy japán hadosztály parancsnoka volt s jelentékenyen előmozdította a japán győzelem ügyét.

A gyalogság, amely négy mérföldnyi harciban fejlődött ki, hevesen vonult előre és elűzte az oroszokat Kiuliencsöngből és az Iho jobb partján levő magaslatokról. A japánok megkerülték az orosz sereg jobb szárnyát és kényszerítették az oroszokat állásuk feladására, melyet makacsul tartottak, hogy a japánok előrehaladását megakadályozzák. Kuroki tábornok ezután megkezdte hadműveleteit s elfoglalta a Kiutioto és Vicsu között levő Kurit-szigeteket. Az oroszok vesztesége a Jalu-folyó mellett kétezer ember s majdnem összes vezénylő tisztjeik megsebesültek. A japánok vesztesége hétszáz ember volt. A japán csapatok elvettek az oroszoktól huszonnyolc gyorstüzelő ágyút s fogásba ejtettek harminc tisztet s igen sok közlegényt. Az orosz csapatok vad futással Föngvangeseng felé menekültek. A sebesülteket, akiknek száma meghaladta az ezret, a föngvangesengi kórházba szállították. A sebesültek szállítása nagy nehézségbe ütközött s bérelt kínai kulikkal taligákon történt.

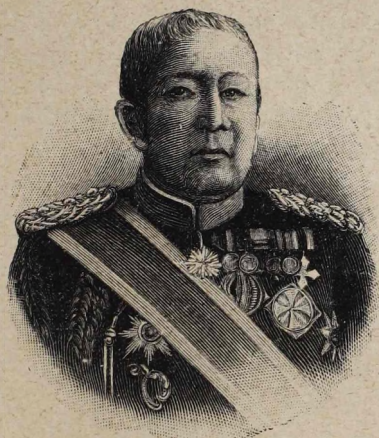
Kinesu bevétele.

A Jalun való átkelés után a japán csapatok tovább nyomultak előre s Port-Arthurt a szárazföld felől is igyekeztek körülvenni, a tengeren pedig gyújtó hajókkal igyekeztek elzárni a kikötőt. A helyzet rendkívül komoly volt ezen a ponton is, amivel az oroszok is tisztában voltak. Stössel tábornok, Port-Arthur parancsnoka május 6-án következő napi-parancsot adta ki:

„Az ellenség átlépett a Jalun. Csapataink előre megválasztott helyzetekbe vonultak vissza. Az ellenség Picsebotól délre s a Kiaocsau-öböl közelében szállott partra. Most kezdődik munkánk. Az ellenség természetesen megszakítja a vasúti közlekedést és igyekezni fog csapatainkat Port-Arthurig visszaszorítani és a várost, Oroszország távol keleti védbástyáját bevenni. Védjük meg, míg meg nem érkeznek a felmentő csapatok. Kötelességemnek tartom utalni arra, hogy szakszerűen és áldozatosnak kell lenni és elővigyázatosnak kell lenni, hogy méltón tudjatok szembeszállni az ellenséggel. Történjék bármi, fejünket elveszteni nem szabad. Gondoljatok arra, hogy a háborúban minden lehetséges és hogy Isten segítségével teljesítjük a ránk bízott nehéz feladatot.”

A japánok közben folyton ágyúzták a tenger felől Port-Arthurt. Mindkét részen sok áldozata volt az ostromnak s a japánok egy páncélos hajója felrobbant a kikötőben, ami rontott helyzetükön. De Port-Arthur-

ban azért még mindig veszedelmes volt a helyzet. Minden férfit és felderült ifjat besoroztak. Az élelmszereket felváltva fél és háromnegyed adagokban osztották. Az asszonyokat és a gyermekeket a váron belül, a földbe vájt üregekben helyezték el. Az ostromállapot fentartására a legnagyobb szigorúsággal ügyeltek. Esténként tiús volt gyertyát gyújtani. A szesz italok élvezetét eltiltották. Több katonát, aki elaludt az őrségen, agyonlőttek.

Oyama japán herceg.

A japán vezérkar főnöke volt az orosz-japán háborúban, s a japánok sikereiket jórészt az ő hadvezéri képességeinek köszönhették.

A japánok a szárazföldi harc-
térén egyik diadalt a másik után
aratták. Rohammal megtámadták
Kinesut, ahol az oroszok nagyon
erős pozíciót foglaltak el s a heves harc az oroszok teljes leverésével
végződött. Az oroszok, miután órákon át nagy vitézséggel védték magu-
kat, végül mégis kénytelenek voltak az ellenállást abbahagyni és meg-
futamodtak. A harc mindkét oldalról iszonyú elkeseredéssel folyt és órá-
kon át eldöntetlen maradt, anélkül, hogy hevesességéből engedett volna.
Délután azonban a japán tüzérség megváltoztatta helyét és olyan kitűnő
pozícióba jutott, hogy a leghatásosabban léphetett akcióba és ezzel az
ütközet kimenetelét eldöntötte. Az oroszok eredetileg elfoglalt állásaik-
ból visszahátráltak. A japánok, mihelyt ezt észrevették és látták, hogy
az oroszok tüzelésüket gyengébben viszonyozzák, rohammal nyomultak
előre és a citadellát már az első rohammal elfoglalták. Az orosz helyőrség
futólépésben vonult vissza a főcsapathoz, mely a citadellától délre
fekvő magaslatokon állt, de a japánok a citadella ellen intézett roham
közben ágyúikkal és puskatüzeléssel a halmokon álló oroszokat is sakkban
tartották. Alighogy felhúzták a citadellán a japán lobogót, a japán
seregek egyesült erővel a halmok ellen törtek. A japán gyalogság a leg-
sűrűbb golyózáporban nyomult előre, hátuk mögött pedig folyton dörög-
tek az ágyúk. Az oroszok jó ideig szívós ellenállást fejtettek ki, de végre
a heves támadás, mely órákon át semmit sem veszített erejéből, megtörte
őket és elkezdtek visszavonulni. A japánok kihasználták a győzelmet,
mire az oroszok soraiban csakhamar felbomlott a rend és a katonák,

belátva, hogy hiábavaló volna minden további ellenállás, az egész vonalon vad futással menekültek.

Oku japán tábornok a kincsui küzdelemről a következő jelentést küldte Tokióba: „Május 25-én fejeztük be a támadás előkészítésére vonatkozó intézkedéseinket és ugyanaz nap éjjélkor kezdtünk előrevonulni. Az idő viharos volt s nagy sötétség volt. Mindamellett csapataink egy része megkezdte Kincsü támadását, amelyet nemsokára be is vett. Reggel öt óra negyven perckor kellett volna a támadásnak kezdődnie. A köd miatt azonban az Ocsima tábornok vezetése alatt álló ágyúk egyike sem kezdett tüzelni. Csak reggel 6 órakor kezdett bennünket négy ágyúval támogatni a Kincsü öbölből. Az ellenség tüzelésünket összes ágyúival viszonzta. Heves küzdelem támadt. Három óra múlva engedett az oroszok tüzelése és gyalogságunk előrenyomult. A Dami magaslatra az oroszok ágyúkat vonattak és megkezdtek a harmadik hadosztályra való tüzelést. Délelőtt tíz órakor az ellenség megkísérelte öt sűrűn megrakott bárkáról a csapatokat partraszállítani. Amúdon azonban ezek látták csapatainkat előrenyomulni, visszavonultak. Űtegeink minden lehetőt megtettek, de az orosz gyalogság keményen védekezett és öt óráig nem tudtunk rést ütni gyalogságunk előrenyomulása részére. Az ütközet további folyamán három hadosztályunk annyira előrehaladhatott, hogy az ellenség egészen körülvette. Ekkor elhatároztuk magunkat a végső erőmegfeszítésre. Űtegeink erősen tüzeltek. Az első hadosztály gyalogsága hősiességgel kezdte meg a rohamot de súlyos veszteségeket szenvedett az ellenség gyilkos tüzelésétől. Egyidejűleg kezdtek hajóink ismét az ellenség balszárnnyára lőni. Negyedik hadosztályunk óriási erőmegfeszítéssel megtámadta az orosz balszárnnyat és óriási lelkesedéssel érte el a magaslatot. Az első és harmadik hadosztály katonái társaik holttestein át nyomultak az orosz futóárkok és erődök ellen. Ember ember ellen küzdött karddal, szuronnal, pisztollyal. Az ellenség vad rohanásban menekült. Az éjtel csapataink a harc téren töltötték. Sok tisztet és közembert ejtettünk fogságba. Zsákmányoltunk egy mozdonyt, három fényszórót, ötven aknát és számos fegyvert.”

Közben pedig állandóan tartott Port-Arthur ostroma. Folytonosan lőtték ágyúkkal a várat s gyalogos támadásokat intéztek ellene. A japánok a vár ostrománál már eddig az időig több mint húszezer embert vesztek. Július 10-én újra nagyobb tengeri ütközet volt a kikötő körül. Ezen a napon az egész orosz hajóraj, amely hat páncélos-hajóból, négy cirkálóból, valamint nyolc torpedónaszádból állott, el-

hagyta a port-arthuri kikötőt, hogy Vladivosztokba menjen. Midőn a védelmi vonalat mintegy húsz mérfölddel elhagyták, találkoztak a japán hajóhaddal s mintegy másfél óráig tartó harc támadt közöttük. Délután a japánok újra kezdték az időközben megszűnt tengeri harcot, mely újabb küzdelem este fél nyolc óráig folyt. A harc végén a Cezárevics orosz parancsnoki hajó s több hajó is súlyosan megsérült, amire az orosz hajók szétszóródva, visszamenekültek a kikötőbe. Ezután az ütközet után Nogi tábornok követet küldött Port-Arthur védőjéhez, Stössel tábornokhoz s felszólította, hogy adja fel az erősséget. Stössel azonban, aki még mindig remélte, hogy a felmentő csapatok kiszabadítják szorongatott helyzetéből, ezt a kívánságot visszautasította.

A liaojangi ütközet.

A következő nagyobb ütközet szárazföldön ment végbe, a liaojangi harctéren. Ez volt az első nagy csata, amelyet Kuropatkin, az új orosz fővezér vezetett. Mingyárt az első napokban, amikor Liaojang körül megkezdődött a harc, nagyobb veszteségeik voltak az oroszoknak. Több ezer emberük meghalt, sok üteget elvesztettek s Kuropatkin kénytelen volt északi irányban visszavonulni. A japánok azonban megint megtámadták az orosz csapatokat s különösen két éjszakai támadással arattak nagy győzelmet a visszavonuló oroszokon. A japánok ezekben az ütközetekben az éjjeli támadások új módját alkalmazták, amennyiben fényszóróikat az ellenségre központosították s így az orosz tábornok a fénnel elkápráztatták.

Liaojang körül augusztus 30-án folyt le a napok óta tartó harc legvéresebb része, amely hajnalban kezdődött s az éj beálltaig tartott. Ez a küzdelem a modern hadtörténelem egyik legvéresebb jelene volt. A kombinált japán hadsereg, Kuroki csapatainak kivételével, ütegeinek tüzeit Kuropatkin haderejére összpontosította. Teljes tizenkét órán át ágyúztak több száz ágyúból. Mindegyik oldalon legalább háromszáz ágyú állott harcban. Sem az éj, sem a beállott rettenetes zivatar nem állította meg a harcot. Az orosz gránátok egymás után robbantak fel a japánok által megszállott dombokon. Több órán át percenként átlag ötven gránátot lőttek ki, ritkán kevesebbet húsznál. A japán hadállások felett állandóan fehér felhő lebegett, amelyet az orosz gránátok felrobbanása idézett elő. A csatazaj nagy volt. Időnkint két-három üteg egyszerre tüzelt. A nap folyamán az ellenfelek helyzete nem szenvedett

Miklós cár búcsúzik a harctérre induló ezredektől.

A cár kezében szentképet tartva megáldja a háboruba induló katonákat, akik térdre borulva fogadják a cár áldását.

lényeges változást. Óránkint látni lehetett, amint vonatok északi irányban elhagyták a liaojangi pályaudvart. Kuropatkin orosz tábornok szeptember harmadikán délután vonult el az utolsó szibériai vadászokkal. A liaojangi csatában mintegy hatvanezer ember veszítette életét. A menekülő csapatok pedig halálra fáradtan, agyonhajszolva, megfelelő élelmezés nélkül, sokszor zuhogó esőben és térdig érő sárban siettek a mandzsuoországi főúton és ettől oldalt, északi irányban, Mukden felé, míg Kuroki nem kevésbé kimerült csapatai ugyanazon cél felé törekedtek.

A japánoknak Liaojangnál az volt a céljuk, hogy az orosz mandzsuo hadsereg minden összeköttetését elvágják, azt körülkerítsék és megsemmisítsék.

Az ellenséges haderőknek ez a célba vett megsemmisítése nem sikerült, mert a japánoknak nem volt elég erejük a nagyszabású hadművelet végrehajtására. A liaojangi ütközet tehát csak az oroszok visszaszorítását eredményezte, de Kuropatkin tábornok megővta hadseregét a megsemmisítéstől azzal, hogy a küzdelmet idejekorán beszüntette.

De azért ez a körülmény semmit sem változtatott azon a tényen, hogy az oroszok kénytelenek voltak a harcteret s vele együtt Mandzsuria jó részét feladni. Tehát ez a csata fényes japán győzelem volt. S ha nem is volt döntő jellegű, nagy befolyással volt a következő harcokra. A Port-Arthur felmentéséhez fűzött remény ezzel a veszteséggel úgyszólván teljesen megghiúsult, bár az oroszok még mindig bíztak ebben. Erre mutatott Kuropatkin tábornoknak Mukdenben kiadott híres napiparancsa, melyben a többi között ezt mondta :

„Ha a már küldött ezredek elégteleneknek mutatkoznának, akkor újak jönnek, mert törhetetlenül teljesül cárunk megváltozhatatlan akarata, hogy az ellenséget legyőzzük. Eddig az ellenség nagy haderőre támaszkodva és minket hadserege felállításával körülzárva, belátása szerint választotta meg a támadásra alkalmas időpontot, most azonban elérkezett az egész hadseregtől várt pillanat, hogy magunk menjünk az ellenség elébe. Elérkezett az ideje, hogy a japánokat kényszerítsük akaratunk teljesítésére, mert a mandzsuoországi hadsereg haderői elég nagyok arra, hogy áttérjünk az előnyomulásra. Bármilyen áldozatot is kell hoznotok, hasson át benneteket annak tudata, hogy milyen fontos a győzelem Oroszországra nézve. Különösen gondolatok arra, hogy milyen szükséges port-arthuri testvéreinket megmentenünk, akik hét hónapja tartják a védelmükre bízott várat.”

A szahói vérfürdő.

A nagy csata, amelyről Kuropatkin ebben a híressé vált napi-parancsában azt mondta, hogy a háborúnak egészen új fordulatot fog adni, csakhamar megtörtént. A remélt győzelem helyett azonban csúfos vereség érte az oroszokat s irtózatos volt a kár emberéletben.

Az ütközet október 9-én, a Szahó folyón való átkeléssel kezdődött. Az orosz csapatok a következő napon folytatták előnyomulásukat. Az első három nap még voltak az oroszoknak apróbb sikereik, de ezután teljesen ellenük fordult a hadiszerencse. A negyedik napon a japánok rettenetes tüzelést kezdtek az orosz gyalogságra, aminek következtében majdnem egész ezredek elpusztultak. Az oroszok rövid idő múlva az egész vonalon visszahúzódtak, mert a japánok nemcsak megverték, hanem üldözték is őket s visszaszorították az orosz csapatokat egészen a Hun folyóig. Az oroszok vesztesége az ütközet első felében mintegy hatvan-ezer ember lehetett, japán részről pedig tízezer halottat számláltak össze.

Napokon át folyt az ember ember ellen való harc s a katonák szuronnal és késsel harcoltak. Egy-egy japán támadásnál az oroszok egyik sortüzet a másik után adták, majd szuronnal mentek egymás ellen, végül puskaagglyal verekedtek és pedig borzasztó eredménnyel. Sorra hullottak az emberek bezúzott koponyákkal. Az egészségi csapatok nem tudtak mindenütt segíteni, oly nagy volt a sebesültek száma, akik több óra hosszat segítség nélkül feküdtek a harctéren. Mások jajgatva és segítségért kiabálva vánszorogtak az úton. Sok ezer emberélet pusztult el így. A patakok, amelyeket a folytonos esőzés megdagasztott, a szó szoros értelmében vörösre voltak festve az embervértől. Az ágyúk dörgését túlharsogta a sebesült katonák jajgatása, akik csak az ért könyörögtek, hogy a szakadó eső elől fődél alá vigyék őket.

Ebben az ütközetben nyilvánult meg először a modern hadviselés minden borzalmassága is, ami különösen az ágyúzásoknál volt észlelhető. Egy haditudósító, aki az orosz részen volt, leír egy ilyen modern ágyúharcot.

„Midőn a japán harcvonatra tekintettünk — írja — egyebet sem láttunk, mint barnás-zöld hegyláncokat, melyet szakadékok sötét árnyai szegélyeztek. A völgyekben érdekes ellentétül szolgáltak a békés kínai falvacskák házainak szalmafedelei. A tájképet kanyargó folyó szelte ketté s a közeli halmokon és dombokon nyoma sem látszott az

ott rejtőző ellenségnek. Hirtelen fülsiketítő lármát hallottunk. Kétszáz ágyú dörgése egységes, hatalmas durranássá olvadt össze. A morajból kihallatszott a srapnelek sajátságos süvöltése. Gránátok pukkadtak szét a levegőben és nyomukban szürkés-kék füstfelhő foszladozott. Midőn a földre értek, egy részük fojtó gőzöket árasztott, mások explodáltak és üreget vájva a földbe, kő- és homokzáport zúdítottak szerteszét. Ám az ellenségnek még mindig nyoma sem volt. Ezerszámra repültek a gránátok, holttestek borították a földet. De vajjon honnan jött e gyilkos zápor? Így állottak az oroszok három óra hosszat az ellenséggel szemben anélkül, hogy egyetlenegy ellenséges uniformist vagy ágyúcsövet láttak volna."

Október második felében tovább folytak a harcok s a japánoknak sikerült az oroszokat teljesen visszaszorítaniok. A nagy embervesztés mindkét felet elgyöngítette, úgyhogy rövid fegyverszünet állott be. Ekkor azonban egy különös angol-orosz incidens történt, amelyből igen nagy bonyodalom keletkezett.

A hulli incidens.

A balti tengeri orosz hajóhad Szentpétervárról az északi tengeren át indult el, hogy megkerülve Európát, a japán vizekre hajózzon. A flotta elindulása után néhány napra Anglia egyik északnyugati kikötővárosa, Hull mellett, a balti flottához tartozó orosz hadihajók angol halászhajókra lövöldöztek s két embert megöltek, többet megsebesítettek s néhány halászbárkát teljesen tönkretettek.

Október 22-én éjjel két halászflootta, amely összesen száz apróbb gőzhajóból állott, elindult halászatra és körülbelül húsz mérföldnyire Hulltól, keletre foglalt állást. A gőzhajók meglehetősen közel voltak egymáshoz s rendkívül lassan, óránként alig öt mérföld sebességgel haladtak előre. A legénység legnagyobb része a fedélzeten volt és az időről időre a hajókra szállított hal tisztításával és csomagolásával volt elfoglalva. A hajókon acetilén-lámpák égtek, amelyek nagyon erős fényt terjesztettek, úgyhogy még nagyobb távolságból is felismerhető volt a fedélzeten levő emberek arca.

Egyszerre csak az éjjeli sötétségben több nagy hadihajó tűnt fel és a halászok azonnal tudták, hogy ezek a hajók csakis a balti orosz flotta hajói lehetnek. A hajók egyre jobban közeledtek, végre elérkeztek a halászhajó flottához, amely utat nyitott nekik, úgyhogy az első

orosz hajók keresztülmehettek közöttük. Az orosz hajókról óriási reflektorok vetették fényüket a halászhajókra és a második vonalban levő hadihajók egészen a halászbárkák közelébe jutottak. A halászok abba hagyták munkájukat s kíváncsian nézték az orosz hajókat, amelyek úgy manővereztek, hogy egyszerre félkörben állottak az angol hajók körül. Az orosz hajók erre még közelebb férkőztek az angol gőzösökhöz, amelyektől egyszerre már csak néhány lépésnyire voltak. Az angol halászok még mindig semmi rosszat sem sejtettek. Kíváncsian nézték az oroszokat, akiknek még az arcukat is meg tudták különböztetni s mutogattak nekik néhány halat, mintha megvételre kínálták volna.

Egyszerre azután bekövetkezett a drámai fordulat. Az egyik orosz hajóról, anélkül, hogy az angolokat előbb figyelmeztették volna, lövés dördült el. A golyó keresztülhatolt egy kisebb angol gőzösön s megölte annak kapitányát, aki ágyban feküdt. Egy hajóinas fölrohant a fedélzetre, hogy meglássa, mi történik és ugyanabban a pillanatban eldördült egy második lövés, amely a fiú fejét a szó szoros értelmében lecsapta a testéről. A harmadik lövés egy matrózt sebesített meg veszedelmesen. Ezután szakadatlanul folyt az ágyúzás és sorra érték a golyók az angol halászhajókat. De a bombázás nemcsak egy hajó ellen irányult, hanem az oroszok még három gőzösre lövöldöztek. Így tartott ez a tüzelés körülbelül félóráig. Az angol hajósok hiába igyekeztek az oroszokat felvilágosítani, hogy ők békés halászok s hogy semmit sem terveztek az orosz flotta ellen. Mihelyt ember mutatkozott a fedélzeten, az oroszok azonnal rálőttek. Végre megszűnt az ágyúzás és az orosz flotta semmivel sem törődve és mintha semmi sem történt volna, folytatta útját. Az angol halászok csak most gondolhattak arra, hogy egymásnak segítségére legyenek. Legjobban egy Crané nevű gőzös sérült meg. Konstatálták, hogy az orosz golyóktól két angol halász meghalt és tizenheten súlyosan megsebesültek. A sebesülteket a betegszállító hajóra vitték, amely a halászfloottát kísérte. Mihelyt a sebesültek biztonságban voltak, a Crané elsüllyedt.

Ez az incidens s a kegyetlen támadás, melyet az oroszok állítólag abban a hiszemben követtek el, hogy az angol halászhajók között japán torpedónaszádok leselkednek rájuk, világszerte nagy felháborodást keltett. Az összes angol lapok a legnagyobb elégtételt: a bűnös admirális és tisztek megbüntetését s a flotta feltartóztatását követelték. Az angol király pedig titkára útján a hulli polgármesterhez a következő táviratot intézte:

„Mély szomorúsággal vettem hírt arról a jogtalan tényről, melyet

az északi tengeri halászflootta ellen elkövettek. Kérem önt, fejezze ki részvétemet azon személyek családjainak, akiket ez az annyira sajnálatra-méltó eset sújtott.”

Eduárd király azonkívül 200 guineát küldött az orosz hajóraj áldozatai számára. A hulli polgármester pedig a város nevében táviratot intézett Balfour miniszterelnökhöz, amelyben arra kérte, hogy vegyen teljes elégtételt és gondoskodjék arról, hogy újabb orosz túlkapások ne történjenek. A miniszterelnök azt felelte, hogy teljes bizalommal lehetnek a kormány eljárása felől. A kormány valóban a legerélyesebb intézkedéseket tette meg és az angol hajóhad egy részét mozgósította is.

A további bonyodalmaknak elejét vette a cár távirata, amelyet Eduárd királynak küldött. A cár rendkívül meleg hangon a véletlenséggel való mély sajnálatát és a sebesültek s az elesettek családjai iránt érzett mély részvétét fejezte ki. Azonkívül megígérték, hogy az angol kormánynak a sebesültekre és a bűnös orosz tisztek megbüntetésére vonatkozó követeléseit teljesítik, ami a hosszadalmas vizsgálat befejezése után meg is történt.

A balti flotta az incidens után tovább haladt útján, csak néhány tisztet hagytak hátra Európában, hogy a vizsgálóbizottság előtt tanuskodjanak. Rendkívül érdekes ezek közül Kladónak, a Szuvarov hadihajó parancsnokának a nyilatkozata. Klado szavai, aki szintén a hátrahagyott tisztek között volt, valószínűvé tesz, hogy az orosz hajóhad a háborús állapot miatt meglevő idegességből követte el tévedését, nem pedig rosszakaratból.

„Mit mondjak önnek a hulli incidensről?” — kérdezte Klado a vele beszélgető újságírótól. — Nincsen jogom elbeszélni az eseményeket, csak a vizsgálóbizottság előtt nyilatkozhatom részletesen a Doggerbank melletti éjszakáról.

„Csak egy kérdés van, amelyre feleletet szeretnék kapni — volt az újságíró válasza — vajjon Roszdesztvenszki admirális hajóraját csakugyan megtámadták-e idegen torpedónaszádok?”

„Hallgasson ide! Huszonhat esztendeje vagyok tengerész, tudom, milyen a torpedónaszád és tudom, hogy milyen a halászhajó. A saját szemeimmel láttam — s így nem lehet kétség benne — a két torpedónaszádot, amint támadásra készen, közeledtek a Szuvarov felé.

„Azt mondják, hogy köd volt a tengeren...”

„Nem volt. Gyönyörű időnk volt inkább, a hold teljes fényében ragyogott. És határozottan láttuk a két torpedónaszádot.”

„És bizonyos, hogy japánok voltak ezek a hajók?”

„Lehetetlen, hogy más nemzetiségű hajók támadtak volna meg.”

„Az a feltevés is felmerült, hogy orosz torpedónaszádok váltóztatták meg útjukat s ezeket nézték japán hajóknak.”

„Ez lehetetlen. A mi hajóink mind sértetlenek. Azok közül a hajók közül pedig, amelyekre a Doggerbank mellett lőttünk, határozottan elsüllyesztettünk egyet. Bármit beszéljenek is, én tisztában vagyok a helyzettel. Figyelmeztettek előre s mi készenlétbe helyezkedtünk. Alig-hogy jelezték az idegen hajók közeledését, lőttünk, mert különben bennünket támadtak volna meg. Kilenc percig tartott a tüzelés. Az egyik ellenséges hajó elsüllyedt, a másik pedig még közelében tartózkodott egy ideig.”

„De mi történhetett ezzel a másik hajóval? Sehol sem látták azóta?”

„Talán elsüllyesztette a saját legénysége?”

„És hogyan sebesültek meg az angol halászok?”

„Azt állítják, hogy adtak jeleket. Mi nem vettünk észre semmit. Tüzelés közben nem lehet azt olyan pontosan tudni, hogy hol esnek le a golyók. Magunk is kétségbe vagyunk esve azon, ami történt.”

A vizsgálat, mint említettük, megerősítette azt a feltevést, hogy az oroszok képzelődtek s miután teljes elégtételt adtak, az incidens nagyobb baj nélkül elsimult.

Port-Arthur ostroma és bevétele.

A szárazföldi harcokkal egyidejűleg szakadatlanul tartott Port-Arthur ostroma s mindkét részről rettenetesen sok ember veszett oda már a hosszú hónapok alatt, míg az ostrom tartott.

A japánok mindenáron el akarták foglalni ezt az erődöt. Nemcsak azért, mert a vár bevétele döntő jellegűnek látszott az egész hadjárat kimenetelére, hanem azért is, mert az egész háborúnak rejtett, de legfontosabb oka japán részről az volt, hogy az utolsó japán-kínai háború után, mikor a japánok elfoglalták Port-Arthurt a kínaiaktól s diadalmasan haladtak előre Pekingig, a békekötés alkalmával a nagyhatalmak s elsősorban Oroszország, arra kényszerítették a győztes japánokat, hogy Port-Arthurból is vonuljanak ki. Ekkor az oroszok szállták meg az erődöt s a diadalmas japán csapatok az orosz csapatok között voltak kénytelenek kivonulni a várból. Az oroszok azután nemcsak nem adták vissza a kínaiaknak a várat, hanem továbbra is megszállva tartották

s a világ egyik leghatalmasabb erődjévé alakították át, amelyet bevehetetlen várnak tartottak.

A japánok azonban semmi áldozattól sem riadtak vissza s eltökéltek, hogy bármi áron, beveszik a várat. Az ostrom utolsó szaka december elején kezdődött, amikor már a japánok negyven-ötvenezer embert vesztettek a hosszú ostrom alatt.

November utolsó napján a japánok véres küzdelemmel elfoglalták a Port-Arthur előtt lévő 203 méteres dombot, amelynek megszerzése körülbelül bizonyossá tette a vár bevételét. A domb elfoglalása véres tusák árán ment végbe. A japán hadosztály, amely az ostromot véghezvitte, huszonnégy óra leforgása alatt tizenötezer embert vesztett.

Egy Miczenzoff nevű orosz kapitány, akinek sikerült Port-Arthurból Csifuba menekülnie, rémes részleteket mesélt el a domb birtokáért vívott harcokból:

„A domb elfoglalása — mondta — olyan véres harcok között ment végbe, hogy legöregebb katonáink is megdermedve nézték az egymást követő véres jeleneteket. A japánok gyakran úgy voltak kénytelenek megmászni a hegy egyes

meredekebb pontjait, hogy teljesen tehetetlenül állottak szemben puskatüzünkkel, mert nem használhatták fegyvereiket. Ugy tűnt fel, mintha semmiféle hatalom sem lenne képes ellentállni gyorstüzelőink golyóinak, melyek végigsöpörték a hegy lejtőjét. Egész csapatok hullottak rakásra, de csakhamar újak érkeztek helyükbe. A bátorságának legendába illő példái játszódtak le mindkét oldalon.

Egy tömegbe összeszorulva harcolt a két ellenfél, elkeseredett crömgefeszítéssel használva szuronyát, minthogy a puskát lehetetlen volt használni.

A hegy oldala a szó legszorosabb értelmében fedve volt holttestekkel, a havat rózsaszínűvé festette a vér és az árkokon vérpata-

*Stössel tábornok.**

Az orosz-japán háború kitörésekor ő lett Port-Arthur katonai parancsnoka. A várat hősiességgel védelmezte, de végül kénytelen volt föladni, ezért a haditörvényszék halálra ítélte, de a cár várfogságra változtatta az ítéletet, majd néhány hónap múlva kegyelmet kapott.

kok folytak végig. A fagyos, véres hóban sebesültek feküdtek s ott kerestek gyötrő lázokra enyhülést."

Nem egy vad jelenet játszódott le az ütközet alatt. Így például tüstént az ostrom elején feljutott egy japán zászlótartó a hegy csúcsára és kitűzte a japán zászlót. Ebben a pillanatban kivált az oroszok hátráló sorai közül egy hatalmas termetű altiszt s míg gyilkos csapásokkal vágott magának utat a japánok sorai között, rávetette magát a zászlóra s fogával és körmeivel egy pillanat alatt darabokra tépte azt. A japánok lőttek s az altiszt kilenc golyótól találva rogyott össze. Később az ágyútűz viasszaszorította a japánokat s az oroszok ismét birtokába jutottak e dombnak.

A harmadik összecsapás alkalmával szintén történt egy említésre méltó esemény s az is a japán zászló miatt. A japán zászlótartó feljutott a domb tetejére s ott kötelessége teljesítéseképpen kitűzte a zászlót. Az oroszok golyói ugyanabban a pillanatban leterítették. Másik japán ugrott a zászlóhoz, de őt is ugyanaz a halál várta. Nyolc japán katona hullott el így a zászló mellett egymásután. Mikor a kilencedik sietett a zászló mellé, elkészülve rá, hogy őt is ilyen sors várja, az orosz tiszt elkiáltotta magát:

„Ne lőjjetek már a zászlótartóra, ugys kiűzik a zászlót minden áron!”

A harmadik összecsapás alkalmával a japánok szokatlan fegyverhez nyúltak. Óriás halom fát és szalmát hordtak rakásra és azt meggyújtották. A szél az oroszok felé hajtotta a lángot és a füstöt s azok menekülni voltak kénytelenek a tűz elől.

A japánoknak mintegy tizenkét-tizenötezer emberébe került a domb elfoglalása. Az oroszok vesztesége pedig hét-nyolcezer ember lehetett. Holttest holttest hátán hevert a hegy lejtőjén. Vér borított el mindent. Fű, bokor, a szerteheverő fegyverek és ruhadarabok mind a vér csillogó vörös zománcával voltak bevonva.

„Visszafoglalhatnánk a hegyet — jelentette ki Stössel — de a hely nem elég fontos arra, hogy ismét véres áldozatokat hozzunk birtokáért.”

Az ütközet után öt órai fegyverszünetet kötöttek a halottak eltemetésére. Az idő igen rövid volt, de a japánok minden ceremónia nélkül, hihetetlen gyorsasággal végeztek halottaik eltakarításával.

Az orosz tisztek igen tetemes része veszett el ezen a napon s alig volt, aki sértetlen maradt. Mintegy tizenhatezer ember állt ekkor még Stössel rendelkezésére. De azért nagyon siralmas volt már Port-Arthurban a helyzet. Az épületek legnagyobb része meg volt sérülve s nem egy

A japánok rohammal foglalják el a Porth-Arthur előtt levő, 203 méter magas, erődítményekkel ellátott dombot.

A bevehetetlennek tartott tengerparti várnak, Porth-Arturnak az ostroma volt az orosz-japán háború legfontosabb hadművelete. A japánok a nemzeti becsület ügyének tekintették, hogy bevegyék a várat, amely az ő kezükből jogtalanul került az oroszok birtokába. A 203 méteres domb elfoglalásával bizonyossá vált a vár bevétel.

házat földig lerombolt a japán golyók pusztítása. S most már az a remény is kezdett veszni, hogy a balti flotta idejében megérkezhetik az ostromoltak felszabadítására.

A japánoknak az volt a haditervük, hogy Togo flottája is bemegy a kikötőbe s a vár bevételénél együtt operál a szárazföldi hadsereggel. Egyébként a tengeren is állandó volt a harc. Ezeknek a kisebb csatározásoknak egyik legnevezetesebb eseménye a Strasny nevű orosz torpedónaszád elsüllyesztése volt. A torpedóüldöző egyik tisztje, aki maga is több golyótól sebesült meg, így mondta el a torpedóüldöző pusztulását.

„Éjszaka volt s visszatértünk Port-Arthurba, midőn a nagy sötétségben három torpedó körvonalait pillantottuk meg. A torpedókon nem volt zászló, de csakhamar megtudtuk, hogy ellenséges hajók, mert pár méternyire tőlünk japán gránátok hullottak a tengerbe. Erre mi is tüzelni kezdtünk, de ekkor a három torpedó kezdett kerülni bennünket. Ezután két cirkáló tűnt fel a tenger síkján s megkezdődött a harc. Fedélzetünkön megható jelenetek játszódtak le. A sebesültek zokogva vigasztalták egymást, hogy a hazáért halnak meg, elbúcsúztak tőlünk és szelid engesztelődéssel kérelték bajtársaikat:

Bocsássatok meg, ha valaha vétettünk ellenetek.

Nyugodtan haltak meg. Én cigarettát adtam az enyhébben sebesülteknek, de ugyanakkor egy gránátszilánk érte lábamat, a következő pillanatban egy másik gránát leszakította gépészünk fejét. A kapitány ekkor már meghalt s egy tiszt sietett felém. Testét égési sebek borították s iszonyúan szenvedett.

Segítsetek! — kiáltotta. — Öljetek meg, hogy ne szenvedjek oly soká.

A következő pillanatban egy gránát megölte.

A fedélzeten két ifjú tiszttel találkoztam. Az egyik kendőjével törülgette a vért arcáról és bőre majdnem egészen le volt tépve fejéről. Ujból megsebesültem s körülöttem gránátok csapódtak le.

Ezután alig emlékszem valamire. Csak azt tudom, hogy kiáltást hallottam s mellettem sokan a tengerbe ugrottak.

Menekülj barátom! — kiáltotta a mellettem álló hadnagy, aki mindvégig vitézül küzdött, azután hirtelen földre rogyott. Egy szilánk éppen vállán talála.

Beleugrottam a tengerbe s egy bajtársam mentőövébe kapaszkodtam. Ugy halásztak ki bennünket a Baján hadihajó metrózai. A torpedóüldöző pedig nem sokkal ezután elsüllyedt.”

A kétszázhárom méteres domb elfoglalása óta mind gyakrabban érték hasonló katasztrófák az orosz kikötői flottát, mert a tengeri támadásokon kívül a dombon elhelyezett ágyúk is nagy pusztítást vittek véghez az orosz hajók között.

Kuorpatkin, a szárazföldi sereg főparancsnoka ezalatt szintén folytatott apróbb csatározásokat, de győzelmet aratni nem tudott. Az orosz szárazföldi csapatok főhadiszállása Mukdenben volt. A hangulat azonban itt nyomasztó volt. Lerongyolódott katonák voltak itt, akiknek a legnagyobb nélkülözéseket kellett kiállniuk s nagyon érthető, hogy minden bátorságuk mellett sem volt meg bennünk az a lelkesedés, amire szükség lett volna. A helyzetet legjobban jellemzi egyik orosz haditudósítónak a jelentése, aki ebben az időben lapjának a következő képet írta a harcterről.

„A Taicseho-folyó mellett tartózkodom, ahol utászaink két hidat emeltek. Az egyik híd mellett az ezredes áll, aki kedélyesen mulat a legénységével. Az egyik részét dicséri, a másikat korholja. Kissé távolabb áll egy Danilov nevű tiszt, aki több harcban kitüntette magát. A katonák ruházata rongyos, sokan kínai ruhában járnak, sőt akadnak mezitláb katonák is. De ezeken az állapotokon bajosan lehet segíteni, mert az orosz ezredek, amelyek állandóan talpon vannak, a háborúban mind ilyenek.”

„Micsoda farsangi maskara!” — kiáltja Danilov, miközben mosolyogva szemlélgeti saját ruházatát. De észrevenni rajta, hogy ő maga is resteli szegényes voltát.

„Ej mit, testvérek — kiáltott fel, talán azért, hogy magát is megvigasztalja — megverjük mi a japánokat mezitláb is.”

„Ugy van, úgy van!” — felelték a katonák karban.

A rongyosok, a mezitlábások úgy védekeztek, mint az oroszlánok, ha küzdelembe keveredtek.

„Micsoda gavallérok vagytok ti! — kiáltott a katonákra egy tábornok. — Hála istennek, nincsenek itt asszonyok, mert valamennyi szerelmes lenne belétek!”

„Ugy van, kegyelmes úr, megvagyunk mi köpenyeg nélkül is.”

„Jóllakottan, meleg ruhában, jó csizmával győzni nem nagy dolog. De te éhes vagy és mezitláb is, ha így tudsz diadalmaskodni, nagyon megköszönöm.”

„Ha tudná ön — mondta Danilov a haditudósítónak — hogy milyen hősök ezek. Ez a két ezred itt. Munka közben kell látni őket. Oroszlánok ezek és el sem lehet képzelni, hogy ugyanazok az emberek ezek, akiket

megverték a Jalu partjain. A harc kimenetele mindig a vezetéstől függ. Csakis a vezető felelős az eredményért. Ha az hős, akkor a közember is hős lesz. Hányszor láttam, hogy ugyanaz a katona, aki ma gyáván menekült a golyótűz elől, holnap, ha más vezető áll a csapat élén, a vakmerőség csodáit viszi véghez. A szibériai ezredek a legkiválóbbak.

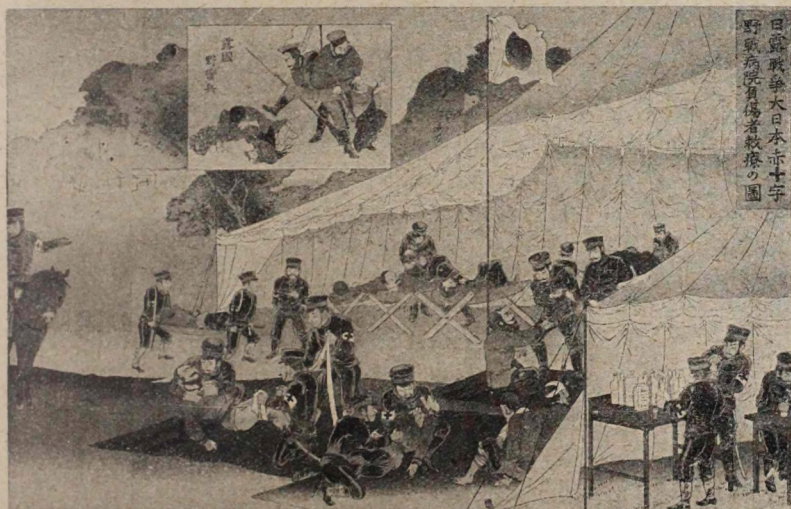
De mennyire összeolvadt ez a kiváló csapat. A századból egynéhány száz ember maradt meg, az ezred századdá lett, a hadtestből pedig csak egy ezred maradt. A hiányokat pedig igen győnge anyaggal tudtuk kitölteni. Olyan emberekkel, hogy szinte jobb lett volna, ha otthon maradnak. Az Európából érkező új csapatok pedig nem barátai a harcnak s igen kelletlenül vesznek részt a küzdelemben. De ez érthető is. Az orosz nép különösen szereti a békét és a nyugalmat. Kötelességét híven teljesíti, de lelkesedés nagyon ritkán van benne. A lelkesedést pedig nem lehet beleoltani a népbe, arra születni kell. Hazáját mindig hajlandó megvédeni, de a távoli hódításoknak nem érzi szükségét.”

„Szibériába küldtek — mesélte egy közember, akinek két György-rend is ékesítette a mellét — utaztunk, nagyon sokáig utaztunk. Istenem, mennyi felhasználatlan földünk is van. Bele lehet fulladni ebbe a rengeteg országba. Jobbról-balra széles rónák terjedtek a vasút mellett, amelyeket még nem tört fel az eke vasa és ahol még nem termett egy száll gabona sem. Minek jöttünk ide, Mandzsuriába? Mi hasznunk lenne belőle, ha el is foglalnók? Minden talpalattnyi föld meg van művelve, falu falu mellett áll, szorgalmas emberek, nem hanyagolnak el semmit sem. Minek hívtak hát ide, miért van itt szükség ránk?”

És az ilyen felfogás éppen nem kivétel. Nemcsak a közemberek, de még a tisztek sem értik, hogy mi szükség van a töméntelen áldozatra és véres háborúra. Harcolnak, engedelmeskednek a parancsoknak. Meghálnak, mert ez a kötelességük, de a gondolkodást nem tilthatták meg nekik.

Mennyivel jobban gondoskodtak a japánok téli szállásáról és katonáikról, mint az oroszok. A japán katonák téli szállásukon barlanglakókká változtak és száz kilométer hosszú földalatti városban táboroztak. Az egyes városrészeket keskeny utak kötötték össze. A legtöbb uccán két ember sem haladhatott egymás mellett, de ötven lépésnyi távolságban mindig kereszteződtek az utak, hogy a szemközt jövők kitérhessenek. Az időjárás, a golyózápor, a srappellek és szuronytámadások ellen az uccák frontjával párhuzamosan sáncok húzódtak védelmül s egészen eltakarták a földalatti várost. E sáncokat viszont földhányások, kavicscsal telt zsákok tornyosuló halmai védték. Egy csodálatos útvesztő

volt az egész, árkokkal, szöges zsákokkal, kosarakkal és dróthuzalokkal, melyek kitűnő védelmi eszközökül szolgáltak. A földalatti városba nagy kapukon lehetett belépni, amelyeknek, mint a középkori váraknak, nagy rozsdás kapui folytonosan zárva voltak s csak a tábornokok parancsszavára nyitlak meg. A kapukat egyébként óriási páncélburok fedte. A szállások pedig tizenkét, olykor tizanhát lábnyi mélységben voltak bevájva a földbe. A padlókat szalma fedte, a falak mentén pedig meleg pokróccal fedett vaságyakat állítottak fel. A faasztalokon pedig a japán

Japán tábori kórház.

Az orosz-japán háborúban Európa nemcsak a japánok hősiességét bámulta meg, hanem hadseregük modern felszerelését is. Tábori kórházaik működése is kifogástalan volt. Képünk, amely egykorú japán fametszet után készült, balra fent a sebesült megtalálását, lent az első segélyt, lent jobbra a gyógyszerész-osztály működését mutatja.

katona nélkülözhetetlen teaforralója s edénye volt elhelyezve. A kis földalatti szobák levegője forró volt, mert az uccák berendezésénél felállított fűtőkészülékek nagy meleget árasztottak. A földalatti város mögött volt az a helyiség, ahol a tüzérséget és a lovasságot szállásolták el.

A szárazföldi apróbb harcoknál figyelemreméltóbb Port-Arthur helyzete. Port-Arthur élelmiszerkészletei az utolsó ostrom alatt nagyon megcsappantak. A helyőrség csak csonkitott adagokat kapott és kevert lisztből készült kenyeret. A tisztek hetenként kétszer lóhúst kaptak. A víz nagyon rossz volt s ezért nagyon sokan szenvedtek tifuszbán.

A várat már régen sikerült volna a japánoknak a védősereg kiéheztetésével is bevenni, ha a kínai kúfárok nem csempészték volna állandóan nagymennyiségű élelmiszert a várba. A kínaiak életük kockáztatásával csempészték be az élelmiszereket, amelyeket hihetetlen drága pénzen adtak el.

December tizenharmadikán a japánok megkezdték Port-Arthur általános ostromát. A szárazföld felől a tüzérség az arzenált és a Tigrisfark-félszigeten levő torpedóraktárt s a közelben levő hajókat és bárkákat bombázta. A torpedóraktár egy óra hosszat égett. Az épületek súlyosan megrongálódtak s a bárkák és hajók elpusztultak s teljesen hasznavehetetlenekké váltak. Az ostrom közben maga Stössel tábornok is megsebesült. Az ostrom közben a japánok néhány golyója az oroszok kórházait érte.

A port-arthuri orosz hajók megsemmisítése után azt hitték, hogy Nogi tábornok már most nem fogja erőszakolni a vár ostromlását, hanem kiéheztetéssel fogja a helyőrséget megadásra kényszeríteni. Ez a feltevés azonban nem valósult meg. A japán sereg tizennyolcadikán éjjel, kevéssel éjfél előtt megostromolta a Kikvansan-erődöt s ezzel az eddig bevehetetlennek híresztelt erődök egyike a japánok kezébe került s ugyanakkor sikerült nekik a kétszázhárom méteres dombtól körülbelül egy kilométernyire délkeletre levő s az erődcsoporthoz tartozó dombot is elfoglalni, ahonnan most a belvárosnak minden pontját fenyegették.

A japánok, akik hetek óta készültek a támadásra, titokban két, negyven láb hosszúságú alagútat fúrtak négy oldalággal s abban hét aknát helyeztek el. A tulajdonképpeni támadást két önkéntes osztály hajtotta végre, melyek a sáncárokban maradtak, míg az aknák fel nem robbantak. Erre az első osztály támadásra indult. Minthogy ez nagyon korán történt, közülök sokat megölték a romok, amelyeket a robbanás az arcvonalon levő sáncokból kiszakított. A második osztály két óriási résen át hatolt be, amelyeket a robbanás a falban tört. Az ellenség, mely a fal előtt levő árkot tartotta megszállva, elpusztult. Mialatt az erőd helyőrsége még a borzasztó eset hatása alatt állott, Nogi tábornok a szomszéd ütegek tüzét az erőd ellen koncentrált. Eközben a japán csapatok a kelletténél korábban támadást intéztek az erőd ellen. Fel is jutottak az erődbe, de az összeomló falak mindnyájukat eltemették. Valamivel később újabb támadások következtek és az utolsó támadásnál éjjeltájban több óráig tartó rendkívül heves tusa után urai lettek az erődnek, melyből az oroszok ágyúik hátrahagyásával, futva menekültek.

Négy nappal később a japánok estszürkületben mintegy négyezer főnyi erővel megtámadták Port-Arthur északi védelmi műveit. Több

sáncot elfoglaltak és egy hegy lábáig hatoltak előre, ahol az orosz gépfegyverek az ágyúkkal együtt borzasztó pusztítást végeztek köztük. A fényszórók világánál éjjélkor heves küzdelem volt. Amikor egy orosz csapat a japánok visszavonulásának útját el akarta vágni, a japánok visszavonultak. A japánok közben egy dombot szállottak meg, hol heves tüzelés közben elsáncolták magukat. A két japán szárny elfoglalta mindazon műveket, amelyek a főerőségek külső részét teszik.

Az ostromok következtében még két erőd egészen elpusztult. Az erődöket a japánok többször elfoglálták, de az oroszok visszavették tőlük, míg végre azután egyik fél sem szállta meg. Ezekben a napokban Stössel tábornok és Wirren tábornok folytonosan a harcélén voltak és a védelmi művek készítésére buzdították az embereket. A délnyugati erődök tüzelése lehetetlenné tette a japánoknak, hogy az elfoglalt dombokon nagykaliberű ágyúkat állítsanak fel.

Port-Arthurban ekkor már a legkétségbeejtőbb volt a helyzet s az oroszok ellenállása úgyszólván teljesen megbénult. Egy orosz fogoly ezekben a napokban elmondta, hogy az oroszok a 203 méteres domb megszállása után Iczesanba vonultak vissza. Ott három század állt, de csak két tiszttel. Egy század már csak harminc emberből állt. Iczesannak tizennyolc ágyúja volt. Az erősségnek csak kétszáz gránátja volt minden ágyúra. A légénységnek pedig csak kétszáz töltése és öt kézigránátja volt fejenként.

A kikerülhetetlen vég csakhamar be is következett.

Stössel tábornok 1905 január elsején délután öt órakor egy orosz tisztet küldött fehér zászlóval a Szuszihijing erődtől délre levő japán hadállás első vonalába, aki Nogi tábornoknak Stössel következő levelét adta át:

„Az általános helyzetből és az ön által elfoglalt hadállásokból ítélve, az a meggyőződése, hogy minden további ellenállás Port-Arthurban kilátás nélkül való volna és avégből, hogy emberéletben való minden további hiábavaló áldozatnak elejét vegyük, azt ajánlom önnek, hogy tárgyalást folytassunk a kapitulációról. Hogyha ön ehhez hozzájárul, akkor szíveskedjék egy biztost kinevezni, akivel tárgyalni lehetne a kapituláció rendjéről és feltételeiről. Szíveskedjék továbbá azt a helyet megjelölni, ahol az ön biztosa az általam kinevezendő biztossal találkozhatnék. Együtt a felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy excellenciádat kíváló nagyrabecsüléséről biztosítsam.

Stössel.

Nogi tábornok ezt a levelet este kilenc órakor kapta meg s hajnalban elküldte egy tisztjét fehér zászlóval, aki a következő választ adta át Stösselnek :

„Az ön ajánlatára, amelyet ön nekem, a vár megadása feltételeinek tárgyalására és a tárgyalás helyének megállapítására vonatkozólag tett, a következőket van szerencsém felelni : Izsizi vezérőrnagyot, vezérkarunk tisztjét, biztosul neveztem ki a tárgyalás folytatására. Néhány vezérkari tiszt és egy polgári hivatalnok lesz kíséretében. Megbízottaink január másodikán Szuszihijingben fognak találkozni. Mind a két fél biztosai meghatalmazást nyernek, hogy a kapitulációra vonatkozó egyezséget aláírják, anélkül, hogy az egyezés ratifikálása szükséges volna. Meghatalmazást nyernek továbbá arra is, hogy ezt az egyezséget azonnal életbe léptessék. A megbízottak aláírás után kicserélik a megadásra vonatkozó egyezséget. Megragadom ezt az alkalmat, hogy excellenciádat változhatatlan tiszteletemről és nagyrabecsülésemről biztosítsam.

Nogi.”

Dramai gyorsasággal fejlődtek tovább ezen levélváltás után az események. Néhány órával később már a japán hadügyi kormány is hozzájárult Stössel ajánlatának elfogadásához. Jamagata tábornagy a mikádó nevében meghagyta, hogy Nogi Stössel iránt a legnagyobb tiszteletet tanúsítsa s hogy kardját adja neki vissza. Nogi ezután huszonegyőrai fegyverszünetet rendelt el és kikötötte, hogy a meghatalmazottak addig jöjjenek rendbe a kapituláció föltételei tekintetében. A meg egyezés létrejött, Stössel elfogadta a feltételeket.

A vár kapitulációjának feltételei a következők voltak :

1. Az összes orosz katonákat, tengerészeket, önkénteseket, valamint a port-arthuri helyőrséghez és kikötőhöz tartozó kormányhivatalnokokat fogvatartják.

2. Az összes erősségeket, ütegeket, hadi és egyéb hajókat, bárkákat, lövészert, lovakat, az összes készleteket, kormányépületeket és a kormány minden tulajdonát a mostani állapotban kell átadni a japán hadseregnek.

3. A két első feltétel megtartásának biztosítására január 3-án délen vissza kell vonni az icusani, saoi, ancusani, taancusani, valamint az ezektől délre levő domblánc erősségeinek és ütegeinek légénységét és ez is kiadandó a japán hadseregnek.

4. Ha meggyőződnek arról, hogy az orosz katonaság, a tengerészeti legénység a fentemlített dolgokat elpusztítja vagy azoknak állapotát megváltoztatja, akkor a tárgyalásokat meg nem történteknek tekintik és a japán hadseregnek szabad kezet hagynak.

5. Az orosz katonai és tengerészeti hatóságok elkészítik azokat a tervrajzokat, amelyek a port-arthuri erősséget ábrázolják, továbbá a térképeket, amelyek a szárazföldi és tengeri aknákat s a veszedelmes tárgyakat jelzik, továbbá egy táblázatot, mely a Port-Arthur körül levő hadsereg és tengerészet szolgálatát, beosztását jelzi. Mindezeket át kell szolgáltatni a japánoknak, valamint a tisztek rangfokozatának és kötelességeinek, a gőzösöknek, hadihajóknak és egyéb vízi járműveknek, a legénységnek és a polgári személyeknek lajstromát s az utóbbiaknál megjelölendő számuk, nemük, származásuk és foglalkozásuk.

6. A fegyvereket, ideértve azokat is, amelyeket az egyes katonák maguknál hordanak, a lövészeket, hadianyagot, kormányépületeket, a kormány tulajdonát tevő tárgyakat, továbbá a hadi és egyéb hajókat tartalmukkal együtt, a magántulajdont kivéve, mostani helyükön kell hagyni és az orosz, valamint a japán hadsereg biztosai döntenek ezek átadásának módját illetőleg.

7. Tekintettel az orosz hadsereg bátor magatartására, megengedi a japán hadsereg, hogy az orosz hadsereg és haditengerészet tisztjei kardjukat megtartsák, úgyszintén magántulajdonukat is, amennyiben az élet fentartására közvetlenül szükséges, magukkal vihetik. Azoknak a tiszteknek, hivatalnokoknak és önkénteseknek, kik írásban, becsületszavukkal kötelezik magukat, hogy a háború befejezéséig fegyverhez nem nyúlnak és a japán érdekek ellen mit sem követnek el, engedelmet adnak a hazájukba való visszatérésre. A hadsereg és haditengerészet minden tisztjének megengedik, hogy egy szolgát magával vigyen.

8. A hadsereg altisztjei és közemberei, valamint az önkéntesek is viselhetik egyenruhájukat és hordozható sátraikkal és személyes tulajdonukkal a japánoktól meghatározott helyen gyülekeznek.

9. Az egészségügyi csapathoz tartozók és a pénzkezelők, kik az orosz hadsereghez és haditengerészethez tartoznak, addig visszamaradnak, míg szolgálataikat szükségesnek tekintik. Ez ideig a japán egészségügyi csapat és a japán pénzkezelők vezetése alatt tesznek szolgálatot.

10. A város könyveit és okmányait, pénzkezelését, valamint a szerződés kivételére szükséges okmányokat illetőleg külön pótszerződést szövegeznek a japánok.

11. Elkészítendő a szerződés másolata és a szerződés aláírása után azonnal hatályba lép.

Tizenegy hónapi ostrom után Japán így foglalta el a legnagyobb orosz erősséget, miután több mint 50.000 embert elvesztett.

A foglyok száma nagyjában a következő volt: nyolc tábornok, négy tengernagy, ötvenhét ezredes és őrnagy, száz hajóskapitány és parancsnok, 531 sorkatonasági százados és hadnagy, 200 hajóhadnagy és tengerészivatalnok, 99 csapathivatalnok, 109 törzsorvos, 20 tábori lelkész, 22.434 altiszt és közember, 4500 tengerész, 3645 nem kombattans és 500 tengerészeti alkalmazott, összesen 32.207 személy. Mintegy 15.000—16.000 beteg és sebesült volt a kórházakban. Átadtak 59 állandó erődítményt, 546 ágyút, 82.670 gránátot, 3000 kilogram löport, 35.562 fegyvert, 1920 lovat, négy hadihajót, két cirkálót, 14 ágyúnaszádot, 5 torpedónaszádot, 45 gőzöst.

Az oroszok körülbelül száz főnyi csapatokban vonultak ki Port-Arthurból. Roppant nagy hideg volt. A fagy megdermesztette a kivonuló katonák csontig lesóványodott lábát és karját. Az egyenruhák piszkosak voltak és teljesen lerongyoltak. A katonák olyanok voltak, mintha csendőrségtől összefogdosott csavargók lettek volna. Mellettük, oldalukon karddal, fölemelt fővel haladtak a tisztek, akik néha egy-egy vezényszót hallattak, hogy valahogyan rendben tartsák az össze-vissza cammogó katonákat, akik azonban apatikusan folytatták útjukat. Az orosz foglyokat vasúton szállították Daln ba, honnan szállítógőzösökön folytatták útjukat Japánba.

A japánok bevonulása Port-Arthurba január hatodikán történt meg. Az összes épületeken kicserélték az orosz lobogót a japán lobogóval s azonnal átvették az erődöket és a hajókat.

Stössel tábornok megkérte Nogi tábornokot, hogy az orosz csapatoknak Port-Arthurból való végleges kivonulása előtt részesítse őt egy találkozás tisztességében. A japán tábornok azonnal késznek nyilatkozott a kívánság teljesítésére. A találkozás az úgynevezett szilvafa-kunyhó mellett történt, azon a helyen, ahol a kapituláció okmányát aláírták.

A beszélgetés során Stössel elismerően méltatta a japánok vitézségét, míg Nogi a hőies védelmet dicsérte. Stössel köszönetet mondott, amiért Japán megengedte az oroszok tisztességes elvonulását. Nagy meghatottsággal értesült Stössel arról, hogy Nogi tábornok két fia Port-Arthur előtt elesett és hogy a japán tábornok mint gyermektelen ember tér vissza hazájába.

Nogi azt mondotta, hogy boldog, hogy fiai ily módon haltak meg,

mert Japán csak úgy lett naggyá, ha fiai nem riadtak vissza életük feláldozásától sem. Stössel erre zokogni kezdett.

Stössel tábornok a beszélgetés során szavát adta, hogy a háború további folyamán nem harcol Japán ellen. Csak azt óhajtotta, hogy minél előbb visszatérhessen Oroszországba. Nogi és Stössel beszélgetése két óra hosszat tartott. Végül igen barátságosan búcsúztak el.

Port-Arthur eleste természetesen megváltoztatta Kuropatkinnak, a mandzsuriai orosz hadsereg főparancsnokának tervét is. Most már nem kellett dél felé haladnia, mert most már fölösleges lett volna Port-Arthur felé előnyomulnia. Szabadon operálhatott csapataival mindenfelé. Port-Arthur elestével a keletázsiai háborúnak első, hosszabbik szaka befejeződött. Japán föltétlen úr volt a tengeren, a szárazföldön pedig elfoglalta Koreát és Port-Arthurt a Liotung félszigettel meg déli Mandzsuria egy részével. Az oroszok kénytelenek voltak a Jalu-fő folyó vonalától és később Liaojang mellől visszavonulni s Port-Arthur este-
kor Mukden előtt állott jól elsáncolva az orosz és japán hadsereg szemben egymással.

Véres forradalom Oroszországban.

Mielőtt azonban döntő harc támadt volna a mandzsországi harctéren, Oroszországban olyan események történtek, melyek az egész világ figyelmét odairányították.

A görög vízkereszt ünnep alkalmával, amelyet a cár jelenlétében ünnepeltek a Néva vizén, a szokásos diszlövések alkalmával, a Névának a cár téli palotájával átellenes partján, a tőzsde épület mellett felállított üteg több ágyújából vaktöltés helyett kartácstöltést sütöttek el. A cár téli palotájának ablaktábláit a kartács robbanása szétzúzta. A lövések abban a pillanatban történtek, amikor a cár a szentelt vízzel megtöltött kelyhet ajkához emelte. A srapnelek szétzúztak több ablakot, egy villamos lámpát s egy csillárt.

A vizsgálat megállapította, hogy a téli palota ellen tett kartácslövés előre megfontolt merénylet volt. Az ágyúk alacsony céllal pontosan a cári palota ellen voltak irányítva. A palota földszintjének padlójába hat golyó csapott be s több golyó elpusztított hat első emeleti ablakot s mint később kiderült, egy golyó becsapott a Miklós-terembe, egy másik pedig a diplomaták termébe. Kiderült az is, hogy a cár feje fölött függő zászlót öt ágyúgolyó fúrta keresztül, egy másik golyó megölte azt a rendőrt, aki alig harminc méter távolságban állott a cártól.

A golyó letépte a rendőr fejét. A mellette álló rendőrök eleinte azt hitték, hogy a nagy hideg miatt elájult és fölemelték a földről. Csak ekkor látták, hogy a hó egészen véres és hogy a rendőr halott.

Mihajlovics Szergiusz nagyherceg maga ment át a hídon az üteghez és azonnal kihallgatta az összes tiszteket, akiknek választát nem tartotta kielégítőnek s kijelentette nekik, hogy valamennyien foglyok. A nagyhercegnak arra a kérdésére, hogy miként volt lehetséges, hogy élssel lőttek, a tisztek azt felelték, hogy véletlen szerencsétlenség történt. De a nagyherceg megállapította, hogy a harmadik üteg ágyúi pontosan arra a sátorra irányultak, amelyben a cári család tartózkodott, holott szigorúan meg volt nekik hagyva, hogy az ágyúcsöveket fölfelé irányítsák. Ez a körülmény egymaga kizárt minden kétséget arra nézve, hogy a cár ellen merényletet követtek el. Abban a pillanatban, amidőn a lövések eldőrdültek, úgy látszott, mintha a cár nem vett volna észre semmit. Külsőleg egészen nyugodt maradt s a nagyhercegekkel és kíséretével az ünnepség után gyalog tért vissza a palotába. Csak a palotába való visszatérés után rendelte el mindazoknak a tiszteknek és katonáknak a letartóztatását, akik a parádeban részt vettek.

Alig hogy egy kissé elült a nagy izgalom a merénylet miatt, amelyet a cár ellen saját katonái kíséreltek meg, újabb zavarok színhelye lett Oroszország. A pétervári munkások között, akik már napok óta sztrájkban álltak, heves agitáció folyt. Január közepe táján több népes gyűlést tartottak, amelyeken ilyenfajta kiáltások hallatszottak:

„Nem akarjuk a háborút! Mi közünk Mandzsúországhoz?”

A pétervári munkások aztán elhatározták, hogy kérvényt intéznek a cárhoz. A kérvény első része így szólt:

Mi, Pétervár munkásai és lakócai járulunk hozzád. Nyomorult, megcsúfolt rabszolgák vagyunk, kiket az önkény zsarnoksága fojtogat. Vége türelmünk határának s beszüntettük a munkát. Arra kértük urainkat, hogy csak azt hagyják meg nekünk, ami nélkül az élet kin. De mindent visszautasítottak. A gyárosok beleegyezése nélkül minden törvénytelen. Nekünk, számos ezernek, valamint az egész orosz népnek nincsenek emberi jogai. Hivatalnokaid miatt rabszolgák lettünk. Mindenkit börtönre vetettek, aki a munkás érdekeinek védelmében szólni merészelt. Az egész munkásságot és parasztrendet az önkényre bízta. A hivatalnoki kar állami pénzek rablóiból és tolvajaiból áll. Ez a rendszer az országot

teljes ziláltságba vitte és szégyenteljes háborút rótt rá. Oroszországot mindinkább a mélység szélére rántja. A nép meg van fosztva minden lehetőségtől annak, hogy kívánságait és követeléseit kifejezze és részt vegyen a megadóztatás és az állami kiadások megállapításában. Mindez ellenkezik az emberi és isteni jogokkal. Inkább meg akarunk halni, mint ilyen törvények alatt tovább élni. Éljenek ilyen viszonyok között a tőkések és a hivatalnokok. Cár, segíts népeden ! Törd le a közted és a néped közt levő választófalat. Uralkodjék a nép veled egyesülten. Nem a merészség beszél belőlünk, hanem az az óhajlás, hogy kikerüljünk ebből a mindnyájunkra nézve elviselhetetlen helyzetből. A népképviselő nélkülözhetetlen és szükséges, hogy a nép is részt vegyen a kormányzásban. Rendeld el, hogy az összes rendek és néposztályok képviselőit és a munkásokéit is egybehívják.”

A kérelem azután felsorolta azokat a kívánságokat, amelyek főképpen a munkások kétségbeejtő helyzetére vonatkoztak s így végződött: „Parancsold meg kérésünk teljesítését s így boldoggá teszed Oroszországot. Ha nem teszed ezt, itt halunk meg. Csak két utunk van: a szabadság és boldogság vagy a halál.”

Ezt a kérvényt a munkásság vezérének, Gapon György lelkésznek tanácsára január 22-én, vasárnap akarták átadni a cárnak.

Előzetesen Gapon lelkész, a munkásság vezére, a cárhoz a következő levelet intézte:

„Uralkodónk! Ne hidd, hogy a miniszterek a tiszta valóságot mondták neked a helyzetről. Az egész nép hisz benned s elhatározta, hogy holnap délután két órakor megjelenik a téli palota előtt, hogy e'panaszolja neked nyomorát. Ha ingatagul nem jelsz meg a nép előtt, eltéped a magad és a néped közt levő erkölcsi köteléket és eltűnik a hozzád való bizalom, mert ártatlan vér folyik közted és a nép között. Jelenj meg holnap néped előtt és bátran fogadd hódoló feliratunkat: én, a munkások képviselője és bátor munkástársaim jót állunk személyed sértetlenségéért.”

Miután a munkások választ nem kaptak, vezérlő-bizottságuk elhatározta, hogy felvonulnak a téli palota elé s ha nem bocsátják be őket, erőszakkal hatolnak be a cárhoz.

Pérervárott vasárnap reggel még csend és béke honolt az uccákon. A nagyobb gyárat katonaság szállta meg. Tíz óra tájt körülbelül 15.000 munkás sereglett össze, akik tizenegy óra felé összetűzték a kozákokkal, akik útját állották a tömegnek és meg akarták akadályozni

a téli palota felé való fölvonulást. Már a reggeli órákban nagy katonai őrség helyezkedett el a téli palota előtt, akik a munkások közeledtére előbb három vaktöltést sütöttek el a tömegre. A munkások vezetői ezt kiáltották a katonaság felé:

„Ne lőjjetek testvéreitekre!”

A katonaság sortűzet ad a tüntető munkásokra a cári palota előtt.

A sztrájkoló munkások 1905. január 22-én délután a cár palotája előtt gyülekeztek, hogy a cártól helyzetük orvoslását kérjék. Mivel nem sikerült őket feloszlásra bírni, a katonaság sortűzet adott rájuk s kétezer ember meghalt, ötezer pedig megsebesült.

A gyalogos katonák erre letették fegyverüket, de a lovas kozákok és a dzsidások a tömeg közé vágattak és eltiporták mindazokat, akik jókor nem menekülhettek a lovak patái elől. A kozákok kardot rántottak és vadul csapkodták a munkások fejét és hátát. A munkások tömege egyre szaporodott, úgyhogy a Troicki-hídnál már éles töltésekkel fogadta őket a katonaság. Itt történt meg először, hogy mikor elhangzott a vezényszó: „Tüzelj!” — az egyik ezred megtagadta az engedelmséget. A többi csapat ötször-hatszor vaktöltéssel lőtt s csak azután használt éles töltést. A munkások pedig tiltakoztak a katonaság erőszakossága ellen s elkeseredetten kiáltották:

„Vesszen a cár!”

A téli palota előtt délután két és három óra között véres harc folyt le. A palota előtt levő Sándor-parkban gyülekezett a munkásság s nem engedett annak a felszólításnak, hogy oszoljon szét. Miután a tömeg nem engedelmeskedett, először vaktöltéssel adtak sortüzet, majd egymásután többször éles töltéssel lőttek. Egész sereg ember elesett és a hóban véres haldoklók heverték. A halottak száma mintegy kétezer volt s több mint ötezer ember megsebesült.

Az összeütközés alkalmával a csapatok egy része megtagadta az engedelmességet. Az engedetlen századokat kaszárnájukba internálták. A zavargások még késő éjszaka is tartottak. A munkások az éjszaka kifosztottak egy dinamitgyárat. A Vasziliszki Osztrov külvárosban elvágta a világítási kábeleket, úgyhogy egész éjszaka sötétség volt a városrészben. A munkások az éj folyamán a kaszárnák elé vonultak és felszólították a katonákat, hogy ne használják ellenük fegyverüket. Két helyen lovasság verte szét a munkásokat. A vérengzés rettenetes volt. A sebesülteket a kórházak nem tudták befogadni s nagy részüket a szabad ég alatt, sátorban helyezték el.

De még ez a vérengzés sem törte meg a sztrájkolók bátorságát. A következő napon még elkeseredettebbek voltak a munkások. Gapon lelkész, aki maga is könnyebb sebesülést szenvedett a vasárnapi harcban, ezt az üzenetet küldte Gorkij Maximmal, a hírneves íróval, a munkásoknak:

„Bajtársak, orosz munkások! A cár és az orosz nemzet közé a mai napon hatalmas vérfolyam került. Legfőbb ideje, hogy az orosz munkások megkezdjék a nemzeti szabadságért való küzdelmet. Áldásomat adom küzdelmetekre. Holnap már köztetek leszek.”

A forrongás a következő napon áterjedt más városokba is. Lodzból, Moszkvából s több helyről is érkeztek jelentések a zavargásokról. Pétervárott kihirdették az ostromállapotot, de ez sem használt. A háromszázezer főnyi tömeg szervezkedett, elvágta a világítási vezetékeket s egész Pétervár sötétségben volt. Közben itt is, ott is sortüzek dördültek el s a harc éjfélig tartott másnap is. A munkások újra felépítették a katonaság által lerombolt barrikádokat. Közben népküldöttségek mentek az összes színházakba és mulatóhelyekre s a közönséget felkérték a helyiségekből való távozásra. A közönség engedelmeskedett s így minden mulatság szünetelt.

A cárt roppantul kétségbeejtette a rettenetes uccai harc. Többször ájulási roham fogta el. A munkások feliratait csak akkor nyújtották át a cárnak, mikor már eldőrdült az első sortűz a munkásság ellen.

Addig a cár nem is értesült arról, minő iszonyatos fordulatot vettek az események. Csak midőn a sortűzek már a cári palotába hallatszottak és amikor a palota körül ágyukat vontattak fel, csak akkor szánták el magukat a cár tanácsosai arra, hogy tovább ne titkolják előtte a helyzet rettenetes komolyságát. A cárné sírógörcsökbe esett s követelte, hogy a cári család azonnal távozzék Csarszkoje-Szeloból.

Közben egyre újabb hírek érkeztek a forrongás terjedéséről. Különösen veszedelmes volt a helyzet Szebasztopolban. Itt a haditengerészet matrózai fellázadtak tisztjeik ellen s felgyújtották az admirális épületét is, amely teljesen elhamvadt. A matrózok között a rossz bánásmód, az elégtelen táplálkozás és az elviselhetetlen lakásviszonyok miatt keletkezett nyugtalanság, amely a pétervári hírek hatása alatt a följobbalók iránti engedelmség nyílt megtagadására vezetett. A matrózok hangulatát s a háború iránt való ellenszenvét jellemezte az a körülmény, hogy mikor egy nagyobb csapat matrózt Kelet-Ázsiába akartak vinni, az admirális búcsúztató beszédét több ízben szitkokkal zavarták meg s végül a kezük ügyébe akadt tárgyakkal megdobálták az admirálist. A matrózok az admirálisi épület pincehelyiségeiben voltak elhelyezve, ahol gyakran érintkeztek a szegény néposztályhoz tartozó rokonaikkal, akik között szintén szították a forradalmi hangulatot. A forrongás annyira észlelhető lett rövid idő múlva, hogy az admirális parancsára a kaszárnyákat bezárták. A matrózok szidalmakkal illették a tiszteket és dühösen kiáltották:

„Vesszen az admirális! Pusztuljon az abszolutizmus! Le a cárral!”

Később még szenvedélyesebb jelenetek történtek. A matrózok ledöntötték a kaszárnya vasrácsozatát és vasdarabokkal felfegyverkezve behatoltak a tiszti lakásokba, ahol bántalmazták a tiszteket. A város közepén levő kaszárnyákat és tiszti lakásokat felgyújtották. A gyalogságot kivezényelték ugyan a matrózok ellen, de ezek nem akartak rájuk lőni. A legtöbben a levegőbe lőttek, úgyhogy csak néhány matróz sebesült meg.

Ekkor egy másik ezredet vezényeltek ki a matrózok ellen, de ez sem akart rájuk lőni. Erre ezredesük emlékeztette őket esküjükre, de a katonák újból megtagadták az engedelmséget.

„Ha már lőnünk kell — mondták — akkor a tiszteket választjuk majd céltáblának.”

A tűz az admirálisi épület minden részén egyszerre ütött ki. Amikor reggel megszólalt a hivatalos idő kezdetét jelző csengő, akkor

a tűz már mindenfelé elharapódzott s az oltás lehetetlenné vált s így az egész épület teljesen leégett.

A mozgalomnak erős visszahangja támadt Lengyelországban, továbbá Moszkvában, ahová Gapon, a pétérvári munkásság vezetője maga utazott el a sztrájk szervezésére. A moszkvai munkások arra a hírre, hogy Pétervárott kitört a forradalom, azonnal nagy tüntetést rendeztek. Valamennyien egybegyűltek s bejárták az utcákat ezzel a kiáltással:

„Pusztuljon a cár! Pusztuljanak a nép gyilkosai!”

A munkások vasrudakkal és revolverekkel voltak felfegyverkezve és nagyon sokan robbanóanyagokat vittek magukkal. Lärmájuk óriási izgatottságot keltett a tartalékosok közt, akiket a kaszárnyában bezárva tartottak. A munkások segítségével kifeszítették a kapukat és az izgatott tömeghez csatlakoztak. A térparancsnokság katonaságot küldött ki, de a munkások ellentállottak annak. Egy munkásvezér agyonlőtt egy tisztet s megsebesített egy másik tisztet. Erre aztán a katonák is megkezdték a lövöldözést és a többek közt azt a munkásvezért is veszedelmesen megsebesítették, aki a két tisztre lőtt. Számos munkás hozzásietett, hogy a harc színhelyéről elvigye, de a katonák szuronnal mentek nekik és elkergették őket. Ekkor csendőrök vetették magukat a megsebesült munkásvezérre s kardjukkal a szó szoros értelmében darabokra kaszabolták. Ebben a harcban ötven katona és száz munkás esett el. Vilnában, Kovnában, Odesszában szintén megkezdődött az általános sztrájk s napirenden voltak az összeütközések a sztrájkoló munkások és a katonaság között.

Negyedik napra tudta csak a kormány némileg helyreállítani a rendet. Trepov főkormányzó minden gyanus embert letartóztatott s a börtönök csakhamar megteltek a forradalmi mozgalom résztvevőivel. A Péter-Pál erőd tömlőceiben számos egyetemi tanár, ügyvéd és hírlapíró volt fogva. Letartóztatták Maxim Gorkij híres orosz író is, akinek kiszabadítására Európaszerte akciót indítottak a különböző nemzetek írói, ami nagynehezen eredményre is vezetett. A cár megkegyelmezett neki, de el kellett hagynia Oroszországot.

Közben lecsillapodtak a kedélyek s hogy véget vessen a zavaroknak, Miklós cár január hónap utolsó napján fogadta a pétérvári gyárak és műhelyek munkásainak harmincnégy tagú küldöttségét. Ezek a pénzügyminiszter és Trepov főkormányzó kíséretében jelentek meg. Csarszkoje-Szeloba érkeve, az udvari pavillon előtt kocsik várták őket és ezeken a Sándor-palota elé szállították a küldöttség tagjait. Délután három órakor megjelent a cár György Mihájlovics nagyherceg, a cári ház minisz-

tere és a palotaparancsnok kíséretében abban a teremben, amelybe bevezették a küldöttséget. A küldöttség tagjai meghajoltak a cár előtt, aki e szavakkal üdvözölte őket :

„Jó napot, gyermekeim !”

Mire a megjelentek így válaszoltak :

„Jó egészséget felségednek !”

A cár erre a következő szavakat intézte a küldöttséghez :

„Ide hivattalak benneteket, hogy szavaimat számból hallhassátok s társaitokkal közölhessétek. Azért került a dolog a sajnálatos eseményekre, a zavarok elkerülhetetlen következményeire, mert elcsábítottatok magatokat hazánk árulóitól és ellenségeitől s megtévesztettétek magatokat, mikor ezek fölszólítottak benneteket, hogy szükségleteitekre vonatkozólag kérvényt intézzetek hozzám. Ezek az emberek ezzel zendülést idéztek elő ellenem és kormányom ellen, kényszerítve benneteket arra, hogy a munkát olyan időben hagyjátok abba, amidőn minden oroszoknak dolgoznia kell, hogy nyakas ellenségünket legyőzhessük. Sztrájkok és zendülő tüntetések a tömeget mindig rendzavarásokra csábítják, amelyek kényszerítik a hatóságokat a fegyveres erő alkalmazására, minek következtében ártatlanok esnek áldozatul. Tudom, hogy a munkás élete nem könnyű. Sokat kell szervezni és javítani. De legyetek türelmemmel, magatok is tudjátok, a mesterekkel szemben igazságosnak kell lenni és tekintettel kell lenni ipari viszonyainkra. De én elém lázongó tömeg útján terjeszteni igényeiket — gonosztett. A munkások java iránt való gondoskodásomban intézkedni fogok, hogy minden lehető megtegyek sorsuk javítására, hogy biztosítsam nekik a törvényes utat, melyen kívánságaik megvizsgálhatók. Bizom a munkások törvénytisztelő érzületében, irántam való hűségében s megbocsátom bűneiket. Térjete vissza munkátokhoz és tegyétek meg társaitokkal együtt kötelességeiteket, amihez Isten segítségét kérem.”

A szavak után felszólította a cár a munkásokat, hogy mindazt, amit mondott nekik, közöljék társaikkal és megígérte nekik, hogy ígéreteit írásban is közli velük. Erre a munkások elhagyták a palotát és a templomba mentek, ahol imát mondtak és szentelt gyertyákat ajándékoztak. Majd a csarszkoje-szeloi régi liceumba vezették őket, ahol ebédet kaptak. Az egyik munkás társai „hurrá”-kiáltásai közt mondott pohárköszöntőt a cárra. Fél ötkor a munkásokat kocsin vitték az udvari pavillonba, majd innen vasúton tértek vissza Pétervárra. A küldöttség a harminckét legnagyobb gyár, köztük a balti hajógyár, a francia-orosz hajógyár és a gumigyár munkásaiból állott.

Bombamerénylet Szergiusz nagyherceg ellen.

A munkásság azonban egyáltalában nem volt megelégedve azzal, hogy a cár egy munkásküldöttséget fogadott. Sőt maguk a küldöttségben résztvevő munkások is lehetetlen helyzetbe kerültek. Mikor a Csarszkoje-Szeloból, a cár vidéki kastélyából visszaérkezett küldöttség tagjai a cár nyomtatott beszédét megmutatták, az óriás munkássereg kigúnyolta őket s azt kérdezte tőlük, hogy miért nincs ezen a nyomtatványon a cár aláírása. A munkások kijelentették, hogy nem ismerik el azt a munkásküldöttséget, amely a cárnál járt, mert a küldöttség tagjait nem a munkások, hanem a munkaadók választották ki s mert a cár nem írta alá a munkásoknak adott válaszát. Sőt éppen a küldöttség fogadásának hatása alatt több helyen újból sztrájkba álltak a munkások. Ez az utómozgalom azonban, úgy látszott, hogy rövid idő múlva véget fog érni. Február közepe felé el is lanyhult a mozgalom, midőn egyszerre újra lángra lobbantotta egy váratlan esemény.

Alexandrovics Szergiusz nagyherceget, Moszkva rettegett diktátorát, a cár nagybátyját Moszkva egyik uccáján február hónap tizenhetedikén bombával megölték. Páratlan vakmerőséggel, halálraszantsággal követte el a merényletet két diák, mint végrehajtója a forradalmi bizottság halálos ítéletének. A rettenetes hír nyomán nagy rémület támadt a cári udvarban. A cár éppen Grippenbergtől fogadta kihallgatáson, mikor Szergiusz nagyherceg haláláról értesült. Egy hadsegéd besietett a fogadóterembe és közölte a cárral a merénylet hírét.

„Én istenem! — kiáltott a cár — miért kellett megtörténnie ennek a borzasztó büntettnak?”

Szergiusz nagyherceg délután három órakor kikocsizott a Nikolaj-palotából és a Szenátus téren elhaladt a Kreml mellett. A nagyherceg kocsija előtt két hintó haladt. A Szenátus téren egy szép, igen fényesen kiállított fogat feltartóztatta a nagyherceg kocsiját. A fogat azulán megállt s előre engedte a nagyherceg kocsiját. Ebben a pillanatban egy bombát dobtak a kocsi alá. Borzasztó robbanás történt. A többszáz méter hosszú törvényszéki épületnek, amely előtt a robbanás történt, valamennyi ablaka ízzé-porrá tört. A kocsi darabokra tört, a nagyherceg teste borzalmasan megcsönkült s a testrészek minden irányban szerte-széjjel repültek. A feje és lábai le voltak szakítva törzsétől, ruhája teljesen szétrongyolódott. A helyszínén csakhamar nagy tömeg gyűlt össze, mely fölszedte a fa és szövetdarabokat. A kocsis súlyos égési sebeket

szenvedett s miközben kórházba szállították, meghalt. A két merénylő diákot elfogták. Az egyik azt mondta :

„Nekem egészen mindegy, én elvégeztem a dolgomat.”

A gyilkosok egyikét egy bombaszilánk megsebesítette. A másik gyilkosnál revolver volt. Meg akarta ölni magát, de a rendőrök kicsavarták kezéből a revolvért.

Miközben egy szegény parasztasszony a véres hóban összeszedte a nagyherceg egyes testrészeit s kendőbe kötve átadta egy rendőrnek, különös jelenet történt. Nagy néptömeg volt a merénylet helyén. Többen belemártották kezüket az áldozat meleg vérébe s véres kézzel kereszteket mázoltak a házak falaira, miközben ezt kiáltották :

„Ez a vér fogja megtisztítani Oroszországot !”

A nagyherceg felesége abban a pillanatban, amidőn férje ellen merényletet követtek el, a Kremlben volt dolgozósobájában s a háború áldozatainak szánt ajándékok készítésével volt elfoglalva. A fogat már előállott, mert a nagyhercegné a kormányzó házába akart menni, hogy ott találkozzék férjével, aki szintén oda készült. Közben értesült a merényletről, amire rögtön oda rohant a gyászos eset színhelyére. Akkor ért oda hajadonfővel, amikor a nagyherceg összeroncsolt maradványait már elszállították. Térdre borult s imádkozott elhalt férjéért.

A merénylet híre nagy megdöbbenést keltett mindenfelé. A cár kiáltványt adott ki, amellyben ezt mondta :

„A gondviselés nagy bánatot küldött ránk, szeretett nagybátyánkat, Szergiusz Alexandrovics nagyherceget február 17-én élete negyvennyolcadik évében elragadta tőlünk. Elesett ádáz gyilkosok kezétől, kik nekünk drága életére törtek. Bátyánkat és barátunkat siratjuk benne, aki egész életében és egész tevékenységével a mi és hazánk szolgálatában állott. Szilárdan bízunk abban, hogy minden hű alattvalónk résztvesz azon fájdalomban, mely császári házunkat érte és a boldogult lelki üdvösségéért küldött ajtatos imádságunkhoz hozzájárul.”

A nagyherceg temetése nagy részvét mellett történt meg, de a cár nem jelent meg a temetésen. Pedig ősi hagyomány Oroszországban, hogy az elhunyt nagyhercegeket a pétervári Péter Pál-templomban helyezik örök nyugalomra s koporsójukat gyalog kíséri a cár és valamennyi nagyherceg. Szergiusz nagyherceget azonban Moszkvában temették el s a végső tisztességen a cári családnak csak egy tagja jelent meg. A temetési szertartást a moszkvai metropolita végezte nagy segédlettel.

Az a forradalmár, aki Szergiusz nagyherceget meggyilkolta, letartóztatása után azt a kívánságát fejezte ki, hogy okvetlenül beszélni akar Szergiusz nagyherceg özvegyével. A nagyhercegné, akivel közölték a gyilkos kérését, meglátogatta a börtönben. A gyilkos letérdelt előtte és így szólt :

„Bocsánatot kérek, megkíméltem volna attól a fájdalomtól, de egy oly akarat, mely szentebb az enyémnél, parancsolta nekem azt, amit meg kellett tennem. Engedelmeskedtem. Boldog vagyok, hogy legalább ön megmenekült a haláltól és még egyszer esedezem bocsánatáért.”

A nagyhercegné zokogva kérdezte :

„Miért követtek el ily büntetést ?”

A gyilkos ezt mondta :

„Erre nem szabad válaszolnom. De mondja meg azoknak, akik osztoznak az ön férjének szomorú tévedésében, hogy ők is el vannak ítélve és ugyanaz a büntetés éri majd őket, amely Szergiusz nagyherceget érte. Még egyszer kérem, bocsásson meg.”

A nagyhercegné letérdelt, sokáig imádkozott, majd könnyezve mondotta :

„Isten azt parancsolja, hogy a bűnöket felejtsük el és bocsássuk meg. Megbocsátok önnek.”

Ezzel elhagyta a gyilkos celláját. A gyilkos pedig örvendezve kiáltotta :

„Megbocsátottak nekem. Most békében halhatok meg. De ha még egyszer kellene cselekednem, újból elkövetném a tettet.”

A gyilkos kivégzése után sem állt helyre a nyugalom. Újabb és újabb zavargások voltak a birodalom különböző részeiben. Gapon, a munkásság vezére, két újabb felhívást tett közzé a néphez, amelyben rendkívül élesen kikelt a cár ellen, akit felelőssé tett az oroszországi eseményekért. Ezenkívül Gapon nyílt levelet intézett a cárhoz, amelyben a következőket mondta :

„Bizva benned, mint néped atyjában, népedtől, gyermekeid-től kísérve, eléd akartam járulni, de te nem akartál meghallgatni. A munkások, feleségeik és gyermekeik ártatlan vére ezentúl örökre elválaszt téged népedtől. A nép bosszúját nem fogod megakadályozni félrendszabályaiddal és még azzal sem, hogy kilátásba helyezted, hogy a nemzetgyűlést valamikor össze fogod hívni. Bomba és dinamit, a kollektív és egyéni borzalom s egész nemzedednek fölkelése várakozik rád, fajodra és mindazokra, akik a jogaiktól

megfosztott népet gyilkolják. Én mondom ezt s így lesz. Talán még sohasem folyt annyi vér, amennyi ezután fog folyni az igájából szabadulni óhajtó nép harcában. Értsd meg ezt és jelenj meg az orosz nép ítélőbírósága előtt. Könnyörülj gyermekeiden s add meg nekik a békét, hiszen te voltál az, aki néhány évvel ezelőtt az egész világnak a békét hirdetted.”

Két nappal később, mintegy válaszképpen Gapon nyílt levelére, Miklós cárnak a következő kiáltványa jelent meg a hivatalos lapban:

„A kikutathatatlan gondviselésnek úgy tetszett, hogy hazánkat súlyos megpróbáltatásban részesítse. A távolkeleti véres háború Oroszország becsületéért és a Csendes-óceán vizének uralmáért, amilyen szükséges, nemcsak a mi boldogulásunkra, hanem a többi keresztény nép évszázados békés fejlődésére, az orosz néptől erőinek nagyfokú megfeszítését kívánta és sok, szívünkhöz közel álló drága áldozatot kívánt. Míg Oroszország dicső fiai önfeláldozó bátorsággal küzdöttek és életüket adták a hitért, a cárért és a hazáért, hazánkban is zavarok törtek ki az ellenség örömeire és a mi mély bánatunkra. A lázadó mozgalom rosszhiszemű vezetői fenhéjázástól elvakítva, megtámadták a szent orthodox egyházat és az orosz állam törvényekkel erős alapköveit, azt hivén, hogy ha a multtal való természetes összefüggést széttépik, a fennálló államrendet elpusztítják és ehelyett hazánktól idegen alapon új igazgatást létesítenek. A Szergiusz nagyherceg ellen elkövetett merénylet, ki az első székvárost forrón szerette és a Kreml szent emlékei között korán vesztette életét, mélyen sértette mindazok nemzeti érzületét, kiknek drága az orosz név becsülete és a haza dicsősége. A ránk mért megpróbáltatást megadással tűrjük s erőt és vigasztalást meritünk azon kegyeletbe vetett szilárd bizalomból, melyben Isten mindig részesítette az orosz hatalmat és a népnek a trón iránt való hűségéből.

Oroszország a szent hívő egyház imádságaival az autokratikus cári hatalom zászlaja alatt gyakran nagy háborúkat állott ki és mindig új, törhetetlen erővel került ki a bajokból és zavarokból.

Az utolsó idők belső zavaraiból és azon gondolatok ingadozásából, amelyek a fölkelés és a zavargások elterjedését elősegítették, az a kötelességünk származott, hogy az összes hatóságokat kötelességükre és esküjükre emlékeztessük és felszólítsuk, hogy fokozzák figyelmüket a törvények, a rend és a biztonság megóvása végett.

Gondoljanak a trónnal és a hazával, valamint a nép javával szemben rájuk háramló erkölcsi és szolgálati felelősségükre azon szilárd hitben, hogy Isten türelmünket próbára téve, fegyvereinknek győzelmet biztosít. Hívjuk fel az összes rendek jóérzésű tagjait, hogy csatlakozzanak mindenki a maga hivatásában és a maga helyén, szóban és tettben hozzá, hogy legyőzhessük a kemény külső ellen-séget és kiirthassuk az országban a fölkelést és szembeszállhassunk a belső zavarokkal. Csak ha az egész lakosság nyugalma visszatér, lesz lehetséges a nép szellemi javát elősegíteni, jólétét emelni és megvalósítani az állami rend tökéletesítésére irányuló szándékunkat. Vajha mindazok az oroszok trónunk köré sereglénének, kik Oroszország multjához híven, becsületesen és lelkiismeretesen velünk együtt gondolnak minden állami ügyre. Vajha Isten megihletné a papságot, bölcseséget és igazságot adna a kormányzóknak, erőt a törvényeknek és felvirágzást a hitnek az autokrácia megerősítésére és drága alattvalóink javára.

Miklós

A nyugalom ideiglenes helyreállítása szempontjából azonban sokkal fontosabb volt a cárnak az a rendelete, amelyet a belügyminiszterhez intézett. Ebben a rendeletben a cár azt a kívánságát fejezte ki, hogy a kormány és a társadalom érett erőivel való közös munkával valósuljanak meg a nép javára irányuló szándékai. Egyúttal közli, hogy bizonyos elődei munkáját folytatva elhatározta, hogy ezentúl Isten segítségével meghívja a legmértöbb, a nép bizalmát bíró s a lakosság által választott férfiakat a törvényhozási tervezetek kidolgozásában való részvételre.

„Tekintetbe véve a haza különös viszonyait, néptörzseink sokféleségét és a polgárságnak némely részeiben való fejtelenségét — folytatta a cár a rendeletben — az orosz uralkodók aszerint léptettek életbe újításokat, amint az igények egymásután megértek, de mindig kellő rendben és szemmel tartották a szilárd históriai kötelék folytonosságát a multtal, a jövőben való állandóság és szilárdság zálogaképpen. Amidőn most erre az újításra vállalkozom és meg vagyok győződve arról, hogy a helyi szükségletek ismerete, a válogatott férfiak élettapasztalata és megfontolt, őszinte szavai a törvényhozó munkálatok termékenységet a nép valódi javára biztosítják, egyúttal látom a reform megvalósításának egész bonyolultságát és nehézségét is, ha a birodalom alaptörvényeinek szilárdságát föltétlen meg akarjuk óvni. Ezért jónak találtam

belügyminiszterem elnökletével külön bizottságot kiküldeni ez akaratom megvalósítására szolgáló utak megfontolására.”

A pétervári lapok a legnagyobb örömmel üdvözlötték ezt a cári leiratot, mint a nép legfőbb óhajításainak teljesítése felé tett lépést. A leirat kihirdetése óta valóban javult a helyzet s a nagy sztrájk is megszűnt nemsokára.

A mukdeni csata. — Tieling bevétele.

Alighogy a belső békét sikerült némileg helyreállítani, a harctérről sötét hírek kezdtek szállingózni. A háborúnak Port-Arthur eleste után való szakában *Mukden* felé irányult minden figyelem. Itt állt az orosz hadsereg főtáborá *Kuopatkin* vezérlete alatt, amióta ez Liaojangból visszavonult. A Mukden szó mandzsú nyelven annyit jelent: szerencse. Ezt a nevet a tizenhetedik század közepén kapta. Azelőtt sokféleképpen hívták. A várostól öt kilométernyire vannak a császári sírboltok, a Csaolin és tizenkét kilométernyire a császári temető, a Fulin, ahol az egykori kínai dinasztiaának valamennyi őse porlad.

Mukden a Hun-folyó völgyében terül el, teljesen sík és nyílt területen. A várost külvárosaival együtt tizenöt kilométer hosszú agyagfal zárja körül, amely sok helyütt romokban hever. E körülzárt terület közepén van az úgynevezett császárváros, mely négyszög alakú s melyet Mukden többi részéről szilárd kőfal, tornyok és sáncok választanak el. A fal hat-tíz méter vastag és hat méter magas. Itt van a császári palota, itt vannak a hivatalok és a leggazdagabb cégek, köztük az orosz-kínai bank fiókja. Dél-Mandzsuriában Mukden a kereskedelem és ipar központja.

Mukden körül folyt le a háború legvéresebb csatája, amelynek mintegy százötvenezer orosz esett áldozatul s amely 1905 március 10-én Mukden, majd néhány nappal később Tieling megszállásával végződött.

A csata tényleg már február 24-én kezdődött azzal, hogy a japánok megtámadták az orosz sereg balszárnyát. A legközelebbi napokban ezt a támadást több sűrűn egymásután következő támadás követte az egész homloksoron, úgyhogy Kuopatkin kénytelen volt más védelmi helyzetet elfoglalni. Az arcélváltoztatást rendkívül gyorsan vitték keresztül, de a különböző hadtestek kissé összekeveredtek egyes részekben. Az ütközetek ezalatt váltakozó szerencséivel folytak tovább. A japánok támadó vonalának kinyújtása egyfelől, másrészt az a tény, hogy a japánok gyorsan és nagy csapattömegekkel fokozottabb mér-

tékben támadhatták meg az északi és az északnyugati orosz csapatokat, arra kényszerítette az oroszokat, hogy harcélüket összebb vonják s ekkor elhatározták, hogy a Szahótól visszavonulva, a Hunhó védelmi vonalára összpontosítsák erejüket.

Ez azonban még nem jelentette azt, hogy az általános vissza-

Részlet a mukdeni csatából.

A mukdeni csata volt az orosz-japán háború legvéresebb csatája, amelyben 150 ezer orosz katona esett el. A hátráló orosz seregben is voltak hőiesen küzdő ezredek. Így egy szibériai ezred a dobosok és saposok harci zenéje mellett a legveszedelmesebb helyen harcolt s mindaddig kitartott, míg hirt nem kapott az általa fedezett hadoszlop visszavonulásáról.

vonulás megkezdődött. Kuropatkin és tábornokai az ütközetet még nem tekintették elvesztettnek. A japánok a visszavonulókat nyomon követték. Zavaros parancsok és a visszavonulás nehézsége voltak okai annak, hogy egyes csapattestek nem tudtak oda eljutni, ahová rendelve voltak. Másnap rettentő forgószelel támadt, melynek óriási porfelhőiben az orosz tábornokok nem látták meg, hogy védelmi vonalaikban hézagok vannak. A japánok azonban meglátták ezeket a hézagokat s fel tudták azokat saját előnyükre használni. Március kilencedikén

azután a japánok megkerülték az orosz sereg jobbszárnyát s felhasználva azt, hogy az oroszok a nagy por miatt nem tudtak tájékozódni, a Hun-folyónál hatalmas oszloppal benyomultak az oroszok harcvonalába. Rettentő vérengzés támadt ekkor, amely után az oroszok kénytelenek voltak visszavonulni Tieling felé.

Kuropolitkin a visszavonulás után Pétervárra küldött jelentésében a többi között ezt írta :

„Azokban a harcokban, amelyek szakadatlanul több napon át dühöngtek, veszteségünk sebesültekben 50.000 ember volt. A visszavonulás Mukdenből rendkívül nehéz volt. Az utóvéd rendben vonult vissza, a vonatsapat mozgása azonban a japánoknak a Mandarinok útjára irányzott ágyúzása következtében nehezzé vált. Nem az utakon mentünk, hanem a földeken át. Minthogy a Tieling és Mukden közti vidéken több folyó van meredek partokkal, a kocsiknak meg kellett állniok s csak lassanként kelhettek át.”

Mukden kiürítésére Kuropolitkin március kilencedikén este adta ki a parancsot. Ezt az óriási feladatot kilenc óra leforgása alatt teljesítették. Mindenekelőtt a legnagyobb sietséggel szállították a kórházakból a vonatra a sebesülteket. Sokat közülök már reggel elvittek Kuropolitkin és a többi tábornok magánvonatai, de azért még sok ezer maradt a városban.

Egész éjszaka vonat-vonat után robogott ki Mukdenből. A polgári tisztviselők kis csapata ügyességével, önfeláldozásával és kitartásával rendkívüli szolgálatot tett az orosz csapatoknak. Ezek az emberek a sebesültek ezreit mentették meg, továbbá a munició és egyéb értékes tárgyak töméntelen mennyiségét, nemkülönben többmilliónyi készpénzt. S míg ez a mentés folyt, Mukdentől északra nyolc kilométernyi távolságban dühöngött a harc. A vonatokat több ízben bombázták, a vaspálya kétszer is megsérült s a vonatok jelzés, meg lámpa nélkül indultak. Köröskörül pedig a lángban álló fa, szén s egyéb rakományok tűzkeszörűje égett. Itt egy robbanás dördült el, ott egy rakéta röpült a magasba és csillagesőt bocsátott sisteregve a földre. Három helyen vártak a sebesültek sűrű tömegei és zsufolásig megtöltöttek minden helyecskét a kocsikban. Még a kocsi teteje is megtelt, sokan az ütközővasakba, meg a lépcsőkbe csimpaszkodtak. A japánok lövöldöztek az utolsó vonatokra, de ezek is szerencsésen tovább jutottak.

Visszavonulás közben a lovaskocsikat kétszer is nagy veszedelem fenyegette. A hegyek közül előrohanó lovascsapat kezdett tüzelni a kocsisorokra. A kocsisok legnagyobb része fegyelmetlen paraszt ember

volt, akik nem igen szokták meg a puskapor robbanásának a hangját. Ijedten menekültek a szekerek mellől és sietve vagdosták el lovaik istrángját. A zavar mind nagyobb lett és a pánik elfogta a kocsik mögött menekülő tüzéreket és a rendetlenül visszavonuló gyalogoscsapatok embereit is. A japánok azonban nemsokára abbahagyták a tüzelést s a rend ismét helyreállott. A kocsisereget követő csapatok összeszedték ugyan az útszélen hagyott kocsik egy részét, de a megmentendő vagyon nagy részét hátrahagyták.

Ugyanaznap szürkületkor ismét zavar ütött ki a kocsisok között. Egy visszavonuló orosz csapatot a félénk bennszülöttek ellenségnek néztek. Elhangzott az ijesztő kiáltás:

„Jön a japán lovasság!”

Akinek nem volt fegyvere, ijedten menekült, akinek pedig puskája volt, vad esztelenséggel lövöldözött minden irányban. A hidegebb vérű emberek lecsendesítették ugyan a fejvesztett tömeget, de ez a pánik is több ember életét és a kocsik rakományának megfogyatkozását követelte áldozatul. Az orosz derékhad és a nyugati hadsereg négy úton s az ezek között elterülő mezőségen vonult vissza. Linevics tábornok serege a keleti utakon, a második hadsereg a Mandarin út két oldalán, a harmadik hadsereg pedig a vasúti töltés mentén vonult vissza Tieling felé.

Március 15-én a japán hadsereg fővezére, Oyama tábornagy bevonult Mukdenbe. A belső városban a kínai alkirály egész sor szép házat bocsátott Oyama rendelkezésére. Kínai katonaság és kínai rendőrség tartotta vissza a népet a tolongástól. Az alkirály testőrsége is részt vett a menetben, hatalmas kínai és japán lobogók alatt. Hasonló zászlókkal volt díszítve az egész város.

Március 15-én a japánok bevették a Mukdentől északra, 69 kilométer távolságban levő Tielinget is. A japánok nehéz ágyúkkal bombázni kezdték a természettől nagyon erős és szinte bevehetetlennek látszó Tielinget, amire az oroszok készletük hátrahagyásával elhagyták a várost. Kuropatkin egyébként már két nappal előbb elrendelte Tieling kiürítését, mert lehetetlennek tartotta az ellenállást.

A cárt a vereségekről szóló jelentések beteggé tették. Sokszor órák hosszat eszméletlenül ült vagy feküdt. Napokon keresztül senkit sem bocsátott maga elé s feleségének folytonosan főfájásról panaszkodott. Nem fogadta a minisztereket sem és amikor a miniszterek a cár környezetében azt mondták, hogy fontos előterjesztéseket kellene tenniök, a cár azt üzenté vissza, hogy nem törődik velük. Ezekben a napok-

ban egy alkalommal mégis bejutott hozzá Kilkov herceg közlekedésügyi miniszter s előterjesztést tett a szibériai vasútról és különböző tervekről, amelyekhez a cár jóváhagyását kérte. A cár egy-két perc múlva a következő szavakkal vetett véget a kihallgatásnak :

„Ugyan hagyja már abba ostoba fecsegését !”

A cár március 16-án táviratot kapott Kuropatkintól, amelyben engedelmet kér arra, hogy Pétervárra visszautazhassék. A cárt rendkívül bosszantotta ez a távirat. Dolgozószobájába hívatta Haesse tábornokot, a testőrség parancsnokát és ezekkel a szavakkal nyújtotta neki oda a táviratot :

„Olvassa el! Mit szól hozzá ?”

Haesse tábornok, aki Kuropatkinnak jó barátja volt, hallgatott. A cár ezután sajátkezűleg írt két táviratot. Az egyik így szólt.

„Megadom a szabadságot, de adja át egyidejűleg Lineicsnek a főparancsnokságot.”

A másik távirat Lineicsnek szólt. Ebben a táviratban a cár őt nevezte ki a hadsereg főparancsnokává.

Lineics egyik legkiválóbb katonája volt az orosz hadseregnek.

Lineics tábornoknak sikerült ugyan apró-cseprő győzelmeket aratnia s ezzel fokozta az oroszok önbizalmát, de jelentékenyebb sikert nem tudott elérni. Ekkor már csak egy nagyobb tengeri csatában bíztak, amellyel sikerül döntő fordulatot teremteni s Oroszország számára megszerezni a győzelmet.

A csuzimai halálsír.

Az orosz hajóhad hirtelenül megjelent a délkinai vizeken s Rosdesztvenszki orosz tengernagy, aki hajóhadával Vladivosztok elé akart jutni, Sanghaiban hátrahagyván fölösleges szállítóhajóit, a csuzimai tengeri csatorna felé vette útját, ahova május 27-én érkezett meg. A csuzimai szorosban történt meg azután az újabb kor legvéresebb tengeri ütközete, amely az orosz hajóhad teljes pusztulásával végződött.

A csata lefolyása a következő volt.

Rosdesztvenszki hajóhadával két oszlopban nyomult előre észak felé a Japán és Csuzima sziget közt fekvő Krusenstern csatornán. Nyugati oszlopát a cirkálóhajók alkották, a keleti oszlopát csatahajók tették ki.

Togo japán tengernagy a koreai partokon, Mazampónál tartózkodott, midőn dróttalan táviró útján arról értesült, hogy az orosz hajó-

had beérkezett a csatornába. Erre Togo Csuzima északi sarkát körülhajózva, három oszlopban támadta meg mindkét orosz hadoszlop élet.

Az ütközet délután kezdődött meg Okinosima szigeténél. Minyárt kezdetben négy orosz hajót süllyesztettek el a japánok s ezenfelül még több ellenséges hajóban tettek nagy kárt.

Naplementekor azután megkezdte működését a japán torpedóflottilla. Az érzékenyen meggyengült oroszoknak mindazonáltal sikerült harc közben útjukat északi irányban folytatni, mert a következő napon már háromszáz kilométernyire északra, a Lian-kurt sziklák és Okisima sziget körül folytatódott a tengeri harc.

Itt Nebogatov orosz tengernagy hajórájával együtt megadta magát. Az ütközetben megsérült orosz hajók közül sok elsüllyedt. Május 27-én este a Bjedovy nevű torpedózúzó és rajta Rosdesztvenszki tengernagy is, aki az ütközet folyamán súlyosan megsebesült, Urelung szigeténél a japánok kezébe került. Miután Nebogatov orosz tengernagy megadta magát s a reábizott hajórajt kiszolgáltatta az ellenségnek, az Admiral Uszakov nevű parti páncéloshajó megkísérelte a menekülést. Üldözőbe vették s miután többszöri felszólításra sem adta meg magát, a japánok összelövéldözték. A hasonlóképpen üldözőbe vett Dimitri Donszkoj nevű cirkálóhajó, a koreai partoknál, Urelung szigeténél zátonyra jutott s így került a japánok hatalmába. Súlyos sérüléseik következtében később még elsüllyedtek a Sziszoj Veliki, a Navarin csatahajók, továbbá a Vladimir Monarch és a Jemesik cirkálóhajók s még négy torpedózúzó.

A tengeri ütközet egyik legérdekesebb részlete a megsebesült Rosdesztvenszki tengernagy elfogatása volt.

Togo japán tengernagy május 29-én délelőtt kiküldött egy japán

Rosdesztvenszki orosz tengernagy.

Az orosz-japán háborúban a balti flotta parancsnoka volt, amely Szentpétervárról indult el s Európa megkerülésével jutott el a japán vizekre. Togo japán tengernagy azonban a csúzimai szorosban tönkrevverte az orosz balti flottát. Rosdesztvenszki maga is súlyosan megsebesült és foglyul esett. Később otthon haditörvényszék elé állították, de felmentették.

hajót, hogy az ellenséges flotta maradványait keressék meg. A délelőtti folyamán a japán tisztek erős füstoszlopot láttak a szemhatáron. Abba az irányba indultak, ahonnan a füst jött s csakhamar megpillantotak, két orosz torpedórombolót, amelyek a legnagyobb sebességgel haladtak feléjük. Amint tűztávolságra érkeztek, a japánok hatalmas ágyúzást indítottak ellenük. Az egyik orosz torpedóromboló menekülni akart, de a japán hajó megakadályozta ebben. A másik torpedóromboló sem irányát meg nem változtatta, sem a tüzelést nem viszonzta. Egyszerre élénk mozgás támadt az egyik orosz torpedóromboló fedélzetén. A hajó legényei felhúzták a fehér zászlót s melléje a vöröskereszt lobogóját. Erre a japánok jelekkel megkérdezték:

„Milyen állapotban vagytok?”

A torpedóromboló ezt felelte:

„Hajónk megrongálódott, gépházunk át van löve. Roszdesztvenszkij vezérkarával fedélzetünkön van. Friss vízben szűkölködünk.”

Ez a hír nagyon meglepte a japánokat s igen megörültek, hogy ilyen jó fogást csináltak. A japán hajó parancsnoka tiszteket küldött a torpedórombolóra. A tisztek kivont karddal megvizsgálták a torpedórombolót. Roszdesztvenszkij tengernagyon kívül még ott volt vezérkari főnöke és vezérkarának nyolc tisztje. Az egyik orosz tiszt így szólt a japánokhoz:

„Kérem önöket, legyenek irgalmasok. Roszdesztvenszkij sebe nagyon veszedelmes és ha innen az önök hajójára szállítják, akkor a sebet felszakíthatják és a tengernagy belehal. Ezért arra kérjük önöket, hagyják őt úgy, ahogyan most van.”

A tisztek lementek a hajó fenekére s ott találták Roszdesztvenszkijt, aki eszméletlenül feküdt. A tengernagy állapota nagyon meghatotta a japán tiszteket, akik rövid tanácskozás után elhatározták, hogy az oroszok kérését teljesítik. Az orosz torpedórombolót vontatókötéllel a japán hajóhoz kötözték s így haladtak tovább a legközelebbi japán szigetig s Roszdesztvenszkijt elszállították a sasehói kórházba.

A sasehói kórházban később Togo tengernagy is meglátogatta a betegen fekvő orosz tengernagyot s kifejezte előtte rokonérzését s megdicsérte az oroszok bátorságát és szívós kitartását, amelyet a harcban tanúsítottak. Együttal azt a reményét fejezte ki — ami csakugyan be is következett, — hogy Roszdesztvenszkij nemsokára visszatérhet hazájába. Roszdesztvenszkijt mély meghatottsággal mondott köszönetet és szerencsét kívánt Japánországnak tengerészei bátorságához és hazafiságához.

Részlet a csuzimai tengeri ütközetből.

Az orosz-japán háború ez a tengeri ütközet döntötte el, amely az orosz balti flotta teljes pusztulásával végződött. Az orosz hajóraj legnagyobb része elsüllyedt, a többi pedig a japánok kezébe került.

„A győzők nemes jelleme — mondta — enyhíti a vereség keserűségét.”

Nem kevésbé érdekes részlete volt a tengeri ütközetnek Nebogatov orosz tengernagy fegyverletétele, amely a következőképpen történt.

A japánok május 28-án hajnalhasadáskor vették észre Nebogatov hajóraját, amely mozdulatlanul állott. A japánok lövéssel jelt adtak s felszólították az orosz hajórajt, hogy adja meg magát. Az oroszok nem feleltek. Ekkor a japánok közeledtek az orosz hajórajhoz, lövéssel újabb jelt adtak s újból felszólították az oroszokat a kapitulációra. Az oroszok, akik egyetlen lövést sem viszonoztak, erre lebecsülték az orosz lobogót és a japán lobogót vonták fel. Az Orel orosz hajóról egy csónakot bocsátottak le, amely Nebogatov tengernagyot két tisztjével együtt az Ashima japán cirkáló fedélzetére hozta. Halálsápadtan léptek az Ashima parancsnoka elé, akinek Nebogatov ezt mondta :

„Azért jöttem, hogy hajórajom átadását javasoljam.”

„Elfogadom ajánlatát. Sok haszontalan vérontást kerülünk el így és sok emberéletet kímélünk meg” — hangzott a válasz.

A három orosz tiszt erre a hajó fedélzetére tette kardját. Egyikük sem szólt egy árva szót sem.

Hogy mi indította Nebogatovot erre a megadásra, azzal rögtön tisztába jöttek a japánok. Midőn ugyanis a japán tisztek az Orel fedélzetére mentek, azt vértől elborítva találták. A legtöbb ágyúcső megrepedt. Az ágyútaligák el voltak törve. Szóval borzasztó rendfelfűzés volt mindenütt s minden jel arra vallott, hogy a legénység nem akarta teljesíteni a tengernagy parancsait. A tengerészek piszkosak voltak, cipőjük el volt szakadva s ruhájuk rongyokban lógott róluk. Az Orelt ekkor már negyven lövés érte, de azért még harcolhatott volna tovább fegyelmezett legénységgel.

Az Orel hadihajón már a csata elején háromszáz halott és sebesült volt. A veszedelmesen sebesültek sirása és jajveszéklése annyira akadályozta a többi matrózt munkájában, hogy kénytelenek voltak száz-negyven veszedelmesen sebesült tengerészt a tengerbe dobni.

A tengeri csata külső képe is borzasztó volt. A tenger az ütközet idején rendkívül magas hullámokat vert. A két hajóhad a gránátok ezreit váltotta, amelyek röpködése a nézőben azt a benyomást keltette, mintha sokszáz méternyire tűzfolyam hömpölyögne a levegőben, amely elpusztította a hajókat s ezrével ölte meg az embereket. A legénységnek csaknem fürödni kellett a sós tengeri vízben, amely elárasztotta a fedélzetet. S ez tizenkét óra hosszat tartott így. A sós víz majdnem

megvakította a tengerészeket, de ezek mit sem törődtek vele, hanem ronggyal megtörölték a szemüket s tovább harcoltak. A főárbocokról közben harci jelzések röpködtek. Nagy füstfelhők emelkedtek minduntalan, amelyek nyomában ágyúdörgés kelt. A legénység éhségét kétszersülttel csillapította, amelyet harcolva rágsált, olykor sós vízbe mártogatva, hogy megpuhuljon vagy éppen a friss sebekből előbugygyanó vérbe. Az orosz hajókon nemcsak sebeiktől alélta el az emberek, hanem az éhség és szomjúság gyötrelmeitől is, meg a rémes pusztulás láttára.

A csuzimai véres tengeri csata híre nagy megdöbbenést keltett világszerte, az az elkeseredés pedig, amit Oroszországban keltett, szinte leírhatatlan.

A Knyaz Potemkin lázadása.

Lodzbán, Moszkvában, Varsóban, Odesszában nagy zavargások támadtak s már-már a forradalom kitörése előtt állott Oroszország. A vereségek híre felszabadította a nép szenvedélyeit s barrikádos harcok folytak az országban mindenfelé. Sok száz halottja volt a zavargásoknak s napirenden voltak a bombamerényletek is.

A lodzi forrongás kezdetben tisztán munkászavargás volt, amiatt, hogy a tüntetések alkalmával elesett néhány munkás holttestét a rendőrség éjszakának idején kilopta a temetőbe. Ez a kis esemény, mely Oroszországban máskor minden nagyobb baj nélkül elmúlt volna, most lavinává növekedett s néhány nap leforgása alatt a munkástüntetésből valóságos forradalmi színezetű zendülés lett, amelyben lassanként részt vett az egész lakosság. A kormány több nagy városban kihirdette az ostromállapotot, de a helyzet még ekkor sem javult.

Ennek a forrongásnak legrémesebb fejezete Odesszában játszódott le. Az orosz kormány az odesszai vérengzés megfékezésére a Knyaz Potemkin páncélos hajót s két torpedónaszádot indított útnak. Ezek a hajók június 28-án este érkeztek meg Odessza elé.

Alighogy a hajók megérkeztek, elterjedt a városban az a hír, hogy a Knyaz Potemkin matrózai fellázadtak s följobbvalóikat meggyilkolták. A hír csakugyan igaznak is bizonyult. A tengeri úton egy Onecsuk nevű tengerész panaszt tett a hajó egyik tisztjénél, hogy a legénység élelme ehetetlen. A tiszt erre a tengerészt lelőtte. Erre az egész legénység megtámadta a tisztet, majd a kapitányt s vízbe fojtotta őket a többi tisztekkel együtt, azon nyolcnak kivételével, akik a ten-

gerészekkel tartottak. Odesszába érkezve a tengerészek Onelesuk holttestét csónakon partra szállították s egy új töltésen közszemlére állították ki.

Berelechen kikötői parancsnok a Potemkin fedélzetére ment, de onnan elutasították azzal, hogy ha föl mer jönni, bombázni fogják a várost. A páncélosra pedig felvonták a vörös zászlót. Az életben hagyott tiszteket partra tették a tengerészek s a kikötőbeli munkásokat pedig a munka megszüntetésére szólították fel. A felszólításnak meg is lett a hatása. A munkások nemcsak sztrájkba álltak, hanem a katonasággal való összeütközések során a kikötői raktárakat s több hajót is felgyújtottak.

Teljes anarkhia uralkodott Odesszában s a hatóságok tehetetlenek voltak a zendüléssel szemben. A katonaság egy része szintén a zendülő matrózok pártjára állt és roppant erőszakoskodást műveltek. A kikötőhöz közel fekvő városrészeket a szó szoros értelmében romba döntötték. Egy erős kozákcsapatra, a mely a parton felvonult, rálőtték a Potemkinről. Huszonkilenc kozák elesett, a többiek pedig vad rohanásban elmenekültek. A katonai főparancsnokság erre tüzérseget vonultatott fel a tengerparton, de a legénységet lelőtték, mielőtt még az ágyúkat megtölthették volna. Emellett általános sztrájk tört ki s valóságos barrikádharok folytak az uccákon. Több száz ember elesett s a kórházak megteltek sebesültekkel.

A Knyaz Potemkin lázadásának első hírére a feketetengeri flotta Krieger admirális vezetése alatt Odessza elé vonult. A flotta jeleket váltott a Potemkinnal, de eredményt nem ért el. Krieger admirális nem mert erősebb rendszabályokhoz fordulni, nehogy Odesszát bombázásnak tegye ki s állítólag a feketetengeri flotta legénysége között is forradalmi hangulat volt észlelhető. Végül is a Potemkinnek sikerült az odesszai kikötőből megszöknie, amit az tett lehetővé, hogy az üldözésére rendelt Georgi Podjedonoszcev hajó legénysége a döntő percben megtagadta Krieger admirálisnak az engedelmességet.

Ezután egy hétnél tovább bolyongott a Potemkin egyik kikötőből a másikba, majd a nyílt tengeren, míg végre a konstanzi kikötőben megadta magát a román hatóságoknak s kitűzte a román lobogót.

A konstanzi kikötő parancsnoka, Negru erre fölment a Potemkinre. A fedélzeten egybegyűlt matrózok hurrával fogadták. A kikötő parancsnoka azt a kérdést intézte a matrózok parancsnokához, hogy hajlandó-e megadni magát. A matrózok erre azt kérdezték, hogy kiszolgáltatja-e őket a román kormány. A kikötő parancsnoka biztosította őket, hogy

a matrózok szabadon távozhatnak, csak a Potemkint fogják visszaadni az orosz kormányoknak.

A kikötőparancsnok ezután átvette a hajó fölötti vezényletet. A csónakokat ezután lebocsátották és a matrózok holmijukkal kimentek a partra. A közönség rokonérzéssel fogadta a matrózokat, akik a kikötőparancsnokságon bejelentették nevüket s háborítatlanul távoztak a városból. A kikötőben állomásozó orosz hajó kapitánya azután az orosz kormány nevében birtokba vette a hajót.

Ezzel az epizóddal azonban még nem ért véget a forradalmi mozgalom, amely már-már a szárazföldi katonaság körébe is behatolt.

A forradalmi mozgalomnak esett áldozatául Szuvalov gróf, Moszkva város kapitánya is, akit július elején öt revolverlövessel öltek meg. Ez volt a forrongás utolsó nagyobb véres eseménye, amelynek azonban teljesen véget vetni csak a háború befejezése után lehetett.

A portsmouthi békekötés.

A tizenkilenc hónapig tartó orosz-japán háború s különösen a csuzimai vérontás hatása alatt egyre jobban megérlelődött a béke szükségének érzete. Roosevelt, az Egyesült-Államok elnöke vállalta magára azt a kényes feladatot, hogy a hadviselő felek között létrehozza a békét. Indítványára Portsmouthban a japánok és oroszok küldöttei békekonferenciát tartottak, amely 1905 szeptember hónap ötödikén hosszú tárgyalások után békekötéssel végződött.

A béke megkötésének híre a cári udvarban is nagy örömet keltett. Witte, mihielyt a békekötés biztosítva volt, táviratban értesítette a cárt. A cár éjszaka tizenegy órakor kapta meg a táviratot s elolvasása után így kiáltott fel:

„Hála Istennek, végre felocsudhatik Oroszország!”

A cár ezután fölkereste feleségét és anyját, akik sírtak örömükben. A cár parancsára Witte táviratát azonnal kiragasztották a falakon, egyúttal a cár köszönő táviratot küldött Wittének.

A békeszerződés, mely a keletázsiai nagy vérontás végét jelentette s az újabb kor legnevezetesebb történelmi okiratai közé tartozik, tizenöt pontból áll s főbb tartalma a következő:

A szerződés bevezetése a békekövetek kinevezéséről emlékezik meg és azután a szokásos barátságos nyilatkozatokat tartalmazza.

Az 1. pont a béke helyreállítását és az Oroszország és Japán között létrejött megegyezést konstatálja.

A 2. pontban Oroszország elismeri Japánnak túlnyomó érdekét Koreában.

A 3. pont Mandzsuriai egyidejű kiűritését mondja ki.

A 4. pontban Oroszország Liaotung félszigetén gyakorolt jogait átengedi Japánnak.

A 5. pont szerint Mandzsuriában minden nemzetet kereskedelmi egyenjogúság illet.

A 6. pont a mandzsurai vasút felosztásáról szól.

A 7. pont szerint Oroszország és Japán kötelesek a kuancsengi vasúti összeköttetést kiépíteni.

A 8. pont szerint mind a két vasúti vonal úgy tartandó üzemben, hogy a forgalom kölcsönösen ne akadályoztassék.

A 9. pontban Oroszország átadja Sachalin szigetének az ötvenedik szélességi fokig terjedő részét. A la perouzei tengersizoros hajóközlekedése pedig szabad marad.

A 10. pont a Sachalin szigetén levő orosz telepesek jogait írja körül, akik megtartják nemzetiségüket. Japán azonban jogosítva van a deportáltakat kiutasítani a szigetről.

A 11. pont halászati jogokat biztosít Japánnak a szibériai vizeken.

A 12. pont szerint Oroszország és Japán a kereskedelmi szerződést megújítják a legtöbb kezvezmény elve alapján.

A 13. pont a hadifoglyokról és eltartásuk költségeinek megfizetéséről intézkedik.

A 14. pont szerint a szerződés francia és angol nyelven készült és kétség esetén a francia szöveg az irányadó.

A 15. pont megállapítja, hogy a szerződés ötven napon belül ratifikálandó.

A szerződésnek volt még két függeléke is.

Az első függelék kimondta, hogy Mandzsuria mindkét részről tizenhét hónapon belül kiűritendő és mindkét hatalom tizenöt katonát hagyhat vissza kilométerenként a vasút őrzésére.

A második függelék szerint egy külön bizottság kötelessége megállapítani a határokat Sachalin szigetén.

A békekötés Oroszországban nagy örömet keltett, Japánban azonban az öröm minden nagyobb jele nélkül fogadták. Az volt az általános vélemény a nép körében, hogy Japánt győzelme gyümölcsétől megfosztották. Tokióban nagyobb zavargások is voltak, a lázongó tömeg

gyujtogatott s rombolt is, úgyhogy a kormány kénytelen volt Tokióban az ostrom-állapotot kihirdetni, de néhány óra múlva a kormány szerencsés intézkedései következtében teljesen helyreállt a rend az egész országban.

A háború után való megállapítás szerint elesett *összesen* 166.756 japán és 320.778 orosz.

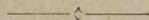
Ezekből a számokból látható tehát, hogy az oroszok éppen kétszer annyi embert vesztek, mint a japánok.

Oroszország azonkívül rettenetes veszteséget szenvedett hadihajókban. Az orosz hadihajók közül elsülyedt 12 páncélos csatahajó, 5 páncélos cirkáló, 1 partvédő cirkáló, 6 közönséges cirkáló, 19 nagyobb torpedóhajó s 21 egyéb hajó, vagyis összesen 57 hajó, zsákmányul ejtettek és lefegyvereztek a japánok összesen 26 orosz hajót. Ezzel szemben a japánok összes vesztesége tizenkét elsülyedt hajó volt, viszont a zsákmányul ejtett orosz hajókat s több kiemelt hajót besoroztak a japán flottába, hogy állandó hirdetői legyenek a japánok győzelmeinek.

Ito japán herceg.

Kiváló japán államférfiú volt, a modern Japán egyik megalapítója. Parasztzulóktól származott s tehetsége emelte hazája legnagyobb méltóságába.

Az európai egyensúly ingadozása.

A lappangó válság.

A felkelő nap birodalma döntő győzelmet aratott az orosz nagyhatalom felett. Japán, amely a portsmouthi béke pontozatai szerint megkapta Szakhalin-sziget déli részét, Port-Arthur és Dalni kikötők bérleti jogát, továbbá a Korea feletti fenhatóságot, egyszerre világhatalmi tényezővé vált, mellyel számolnia kellett minden nagyhatalomnak.

Japánban ugyan elégedetlen volt a nép a békekötés eredményeivel, amelyek látszólag nem állottak arányban a japán nép nagy erőfeszítéseivel és áldozataival. Hiszen még csak hadi kárpótlást sem kellett Oroszországnak fizetnie. A valóságban azonban minden területi hódításnál és minden anyagi kárpótlásnál többet ért a hatalmi pozíció, amelyet a japánok kivívtak az orosz óriás felett aratott győzelmükkel.

Az európai nagyhatalmak ettől fogva valósággal versengeni kezdtek Japán barátságáért és szövetségéért. Nagy-Britannia szövetséget is kötött a japán birodalommal és az angol államférfiak mindent elkövettek, hogy ezt a szövetséget minél jobban elmélyítsék. Az angol befolyás azután odáig vitte a dolgokat, hogy Japán Oroszországgal is fontos szerződést köthetett, amely nemcsak hogy teljesen békéssé tette a helyzetet a volt ellenfelek között, hanem előkészítette — Anglia érdekében — az orosz-japán szövetség lehetőségét, amire nem sokkal később sor is került.

Az angol diplomácia ugyanis nagyon előrelátó volt és tisztában volt vele, hogy előbb-utóbb sor kerül majd arra, hogy Oroszországnak és Japánnak össze kell fognia a küszöbön álló nagy események: az egyre komolyabban fenyegető világháború következtében.

Az orosz-japán háborút követő időkben ugyanis egyre feszültebbé vált a hangulat a világpolitikában és a beavatott személyiségek tisztában voltak vele, hogy az európai hatalmak között a leszámolás előbb-utóbb elkerülhetetlen.

Lázás fegyverkezés folyt jóformán egész Európában és elkövetkezett a fegyveres béke korszaka, amelyben az uralkodók és államfők azt hirdették, hogy az általános fegyverkezésre az általános béke biztosítása céljából van szükség. A valóságban azonban minden beavatott államférfi tudta, hogy végeredményben hová fog vezetni a hadseregek szinte mértéktelen fejlesztése és rohamos technikai felszerelése.

A nagy világválság ekkor még csak lappangott, de az elfogulatlan szemlélők és a kulisszák titkaival ismerős államférfiak tudták, hogy a nagy és véres leszámolás nem maradhat el.

Olyan évtizedek voltak ezek, amelyek hihetetlen fejlődést és haladást jelentettek az emberi kultúra és technika történetében, de e korszak folyamán — azt lehet mondani — a kultüremberiség állandóan puszkaporos hordó felett táncolt.

Minden pillanatban számítani kellett arra, hogy elszánt kezek bedobják az égő kanócot ebbe a puszkaporos hordóba és akkor olyan robbanás következik, amilyent még nem látott, nem hallott az emberiség...

A francia reváns-politika.

A legnagyobb diplomáciai ügyesség és erőfeszítés tudta csak megóvni már ekkor Európát, hogy nemzetei ne keveredjenek általános nagy háborúba. Valóságos bűvészkedéssel lehetett csak megóvni az európai egyensúlyt, melynek egyik legfontosabb tényezője a hármasszövetség: Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország véd- és dacszövetsége volt.

Ehhez a hatalmi csoporthoz tartozott még a szintén szövetséges viszonyban álló Románia is. De sem Olaszország, sem Románia feltétlen támogatására nem számíthatott a két központi hatalom, annyiival is inkább, mert a nyugati hatalmak és az oroszok mindent elkövettek, hogy az olaszokat és románokat a maguk részére nyerjék meg.

Az általános feszült hangulat természetszerű oka a német-francia háború végső eredményeiben gyökerezett. Franciaország sehogy sem tudta elfelejteni két tartományának: Elzásznak és Lotharingiának az elvesztését. A köztársaság, melynek kormányai ugyan súlyos belső problémák megoldásán fáradoztak, nem térhetett napirendre súlyos sérelmei és veszteségei felett, mert a nacionalista pártok szünet nélkül izgattak a reváns mellett. Ezt az izgató kérdést nem tudták feledtetni azok a bonyodalmak sem, amelyek az állam és az egyház különválasz-

tásának és az egyházi vagyon állami lefoglalásának kérdéseivel kapcsolatosan majdnem a belső béke megbontására vezettek.

A francia nemzet szinte elementáris erővel követelte a reváns-

A revóns.

Egykorú festmény abból az időből, amikor a francia nemzet Elzász-Lotharingia miatt elementáris erővel követelte a reváns.

politika folytatását és valósággal elsöpört minden kormányt, amely látszólag háttérbe hagyta szorulni ezt az égető kérdést.

A köztársaság az általános hangulatnak megfelelően igyekezett katonai erejét fokozni. A kormány bevezette az általános katonai kötelezettséget és rengeteget költött a hadsereg újjászervezésére. Mindez a katonai intézkedés a reváns jegyében született meg. A francia nemzet

szívesen elviselte a nagy terheket, melyekkel a hadsereg megerősítése, a tüzérség átszervezése, a várrendszerek újjáépítése és a haderő új technikai felszerelése járt. Nem volt olyan pártállású politikus, aki ez ellen a katonai készülődés vagy a túlzott hadügyi kiadás ellen szót emelt volna emelni. Bármilyen ellentétek választották is el egymástól a köz-társaság politikai pártjait, ebben a kérdésben szent és érinthetetlen volt az egység. A francia parlament mindig különösebb vita nélkül szavazta meg az egyre nagyobb arányokban növekedő hadügyi költségvetéseket.

És Franciaország, amely idő előtt fizette ki a németeknek az ötmilliárdos hadisárcot, most tovább folytatta anyagi erőfeszítéseit, hogy a nagy leszámolás pillanatában készen álljon hadserege az El-zászárt és Lotharingiáért való bosszúállásra.

Az első komoly lépés a reváns-háború felé akkor történt meg, amikor Franciaországnak, a legyőzött hatalomnak sikerült kilépnie elszigeteltségéből, sikerült áttörnie azt a falat, amellyel Bismarck körülbástyázta.

Az első francia sikerek Bismarck bukása után egy-kettőre következtek.

Összeomlik Bismarck politikai műve.

Hogy az események drámai folyamát kellőképpen meg tudjuk érteni, vissza kell tekintenünk egy percre a német-francia háborút követő időkre.

1871 után Németország érdeke csak az lehetett, hogy minden áron biztosítsa győzelme gyümölcseit. Meg kellett akadályoznia, hogy Franciaország kilépjen elszigeteltségéből és segítő társakat kapjon a reváns-mérgőzés megindításához.

A vaskancellár zseniálitása és diplomáciai művészete éppen abban nyilvánult meg a legfényesebben, hogy amíg ő irányította Németország külpolitikáját, ennek a törekvésnek teljes mértékben meg tudott felelni.

Bismarck vigyázott Európa békéjére.

A fennálló helyzetet úgy akarta megoldalmazni, hogy minden európai államot Németország szövetségeseül akart megnyerni. És ebben az irányban bámulatos eredményeket ért el.

Legelső nagy sikere az volt, hogy megrendezte a három császár találkozóját, illetve megteremtette a három császár szövetségét. Vilmos német császár, Ferenc József császár és II. Miklós orosz cári szövetsége volt ez, amelyet csak úgy lehetett megteremteni, hogy Bismarck ki-

küszöbölte azokat az ellentéteket, amelyek — a balkáni kérdések miatt — a monarchia és Oroszország között feszültté tették a helyzetet.

Hatalmas siker volt ez, mert hiszen a francia államférfiak éppen Oroszországban látták azt a hatalmat, amelyet a maguk szövetségeseül nyerhetnek meg.

A három császár szövetségének megteremtése, melyben kiváló szerepe volt Andrássy Gyula grófnak, a monarchia zseniális közös külügyminiszterének, hosszú időre megszabta az európai politika menetét és biztosította a népek békéjét.

Az idők folyamán azonban kiderült, hogy a központi hatalmak nem számíthatnak feltétlenül Oroszország barátságára és szövetségére a Balkán-kérdések miatt és erre való tekintettel és főként a pánszláv politika ellen való védekezésül Bismarck megteremtette a monarchiával való katonai szövetséget, ami a legnagyobb jelentőségű katonai szövetség volt és ebből rövidesen — Olaszország bevonásával — létrejött a hármas szövetség. A hármas szövetség látszott a legjobb és legtermészetesebb szövetségnek, amely biztosíthatta a német győzelem eredményeit és amely megakadályozhatta a reváns-háború kitörését.

Bismarck ezenkívül a szerződések, a titkos és nyílt egyezségek egész légijával támasztotta alá a hármas szövetség alapzatát. Megteremtette a német-osztrák-magyar-román hármas szövetséget, létrehozta az angol-olasz-osztrák-magyar ántántot a Földközi-tenger kérdéseiben, a spanyol-olasz-osztrák-magyar barátsági szerződést, valamint a Balkán-szövetséget.

Sőt, újból megkísérelte a három császár szövetségének a feltámasztását, de ez újra meghiúsult a balkáni ellentétek miatt.

Most azután Anglia felé fordult a vaskancellár figyelme. Eddig is gondosan ápolta a jóviszonyt a Szigetországgal, de most már egyenesen szövetséget ajánlott fel az angol kormánynak, baráti kapcsolatot, melynek éle természetesen Franciaország ellen irányult. Az angol diplomácia válasza azonban elhárította a közeledést azzal, hogy még nem érkezett el az ideje annak, hogy Anglia kilépjen „splendid isolation”-jából, vagyis, hogy az európai kontinens ügyeibe beleavatkozzék. Mindamellet az angol kormány és diplomácia Bismarck idején mindig inkább a német álláspontot támogatta, mint a francia állásfoglalást. Így hát a helyzet az volt, hogy Anglia nem kötött ugyan szövetséget Németországgal, de azért hallgatólagos szövetség állott fenn a Szigetország és a központi hatalmak között. Angliának ugyanis nagy érdekellentétei voltak Franciaországgal, főként gyarmati kérdésekben.

Míg egyrészt így ügyes diplomáciai sakkhuzásokkal Bismarck teljes elszigeteltségben tudta tartani Franciaországot, másrészt mindent elkövetett, hogy a francia nemzet figyelmét elterelje a reváns gondolatáról. Akárhányszor nyíltan Franciaország mellé állt egyes vitás, külpolitikai kérdésekben és gyakran támogatta a francia érdekeket gyarmati ügyekben. Így például az egyiptomi kérdésben annyira Franciaország oldalára állott, hogy szinte számítani lehetett egy német-francia szövetség lehetőségére.

A francia nacionalisták azonban hatalmas tüntetéseket rendeztek és megbuktatták a mérsékelt Ferry-kormányt, amely háttérbe hagyta szorulni a reváns gondolatát gyarmati kérdések miatt. A reváns leghevesebb hirdetője Boulanger tábornok volt, aki agitációjával annyira feltüzeltette a francia közvélemény harci kedvét, hogy már-már elkerülhetetlennek látszott a háború megindítása.

A vaskancellár békeszeretete akadályozta csak meg a harc kitörését.

— Ám jó — mondotta, — ha a franciák verekedni akarnak, akkor verekedni fogunk velük, noha nekünk nincsenek háborus szándékaink. Azt azonban teljes felelősségem tudatában ki kell jelentenem, hogy ez a háború életre és halálra megy majd. Ha mi győzünk, nem elégszünk meg olyan békefeltételekkel, mint amilyeneket 1871-ben szabtuk!

Ez a kijelentés komoly fenyegetés volt, mely higgadt gondolkodásra készítette a felelős francia tényezőket. A francia kormány belátta, hogy Németország sokkal erősebb nála és hogy még nem érkezett el a reváns ideje. A háborus veszedelem elmúlt, de nyilvánvalóvá lett, hogy nem a franciák békeszeretete toltá vissza hüvelyébe a félig már kirántott kardot.

Amikor 1888-ban az alig harmincesztendő II. Vilmos császár trónra lépett, a vaskancellár sikerei tetőpontján állott. A fiatal császár önérzetét azonban sértette kancellárjának reppant tekintélye, hallatlan népszerűsége és mindig öntudatos fellépése, aminek következménye csakhamar az lett, hogy Bismarck 1890 márciusában lemondásra és teljes visszavonulásra kényszerült.

Bismarcknak meg kellett buknia, mert ez volt a fiatal császár akarata. II. Vilmos nem is sejtette, milyen végzetes hibát követett el, amikor Bismarckot, kora legnagyobb államférfiát valósággal száműzte a tettek mezejéről. A szomorú következmények azonban csakhamar mutatkozni kezdtek.

Bismarck tehetsége és tekintélye hijján egykettőre bomlásnak indult a vaskancellár zseniális és hatalmas diplomáciai műve.

Létrejön a francia-orosz szövetség.

II. Vilmos császár, akinek nagyanyja Viktória angol királynő volt, természetesen az angol orientáció, az angol szövetség megteremtésének a híve volt. A Bismarckot követő német kancellárok igyekeztek is ilyen irányba terelni a német külügyeket.

Ez a törekvés hamarosan nagy bizalmatlanságot keltett Oroszországban, amelynek különféle ázsiai kérdések miatt súlyos ellentétei voltak a Szigetországgal. Mivel pedig a német külpolitika továbbra is kitartott az angol barátság keresése mellett, a viszony egyre jobban elhidegült Berlin és Szentpétervár között.

Egyre jobban fenyegetett a helyzet, hogy az európai egyensúly, melyet Bismarcknak sikerült megteremtenie és két évtizeden át fenntartania, egyszeriben felborul.

Az orosz diplomácia haladéktalanul hozzálátott, hogy érdekei biztosítása céljából Franciaországhoz keresse a közeledést. Politikai beszédek és hírlapi cikkek hirdették, hogy Oroszországnak Franciaországgal kell szövetségre lépnie.

A franciák természetesen kapva kaptak az önként kínálkozó lehetőségen, hogy végre kiléphetnek politikai elszigeteltségükből. Amit Bismarck a maga zsenialitásával bravúrosan meg tudott akadályozni, azt epigon utódai a szó szoros értelmében elősegítették.

A francia reváns-mozgalom fanatikus vezére, Boulanger francia tábornok nyílt levélben hívta fel III. Sándor orosz cárt, hogy lépjen Franciaországgal szövetségre. Dérouléde tábornok, aki szintén lelkes híve volt a mielőbbi reváns gondolatának, több ízben Szentpétervárra utazott és az orosz fővárosban hatásos agitációt fejtett ki az orosz-francia szövetség érdekében. Szereplését orosz kormánykörök is támogatták és hamarosan sikerült az orosz nép hangulatát megnyerni a francia szövetség számára.

A német kormányzat taktikai hibája csak siettette az események kialakulását. Az orosz pénzügyi kormányzat a berlini tőzsdén akart nagyobb kölcsönt jegyeztetni. A berlini tőzsde azonban a német pénzügyi kormányzat rövidlátása miatt — elzárkózott a kölcsön lejegyzése elől, ami valósággal ellenséges hangulatot támasztott Oroszországban Németország ellen.

A francia pénzügyi körök viszont önmaguktól ajánlották fel a cárral való szövetségnek a legmesszebbmenő pénzügyi támogatást, amit Orosz-

V. György angol király.

II. Miklós orosz cár.

Poincaré francia köztársasági elnök

országban természetesen a legnagyobb örömmel fogadtak. Egy-kettőre kialakult a francia-orosz barátság. Alig távozott Bismarck, amikor már Franciaország nemcsak hogy ki tudott lépni elszigeteltségéből, hanem szövetségre léphetett Európa egyik legnagyobb hatalmával.

A pénzügyi szerződések kapcsán létrejött a francia-orosz szövetség. Franciaország megkezdte a fegyverszállításokat az orosz hadsereg számára. Igaz, hogy az orosz cár eleinte húzódozott a demokratikus köztársasággal való szövetkezéstől, de miniszterei meggyőzték a szövetség nagy előnyeiről és a cár 1892-ben aláírta a katonai konvenciót, amely alapja lett a francia-orosz véd- és dacsövetségnek. A szerződés arra vonatkozott, hogy ha a hármass szövetség valamelyik tagja mozgósítást rendelne el, Franciaország és Oroszország is köteles azonnal mozgósítani és haderejét harcba vetni. Az 1892. évi katonai konvenció értelmében Oroszország 800.000, Franciaország pedig 1,300.000 katonát volt köteles felvonultatni mozgósítás esetén.

Mondani sem kell talán, hogy a francia-orosz szövetség nagy nyugtalanságot keltett Európaszerte. Két évtized után Franciaországnak sikerült megtörni a jeget, sikerült szövetségesre találnia, még pedig olyan szövetségesre, amely kellő felszerelés esetén a legnagyobb katonai hatalmat jelentette a kontinensen.

Igaz, hogy Oroszország még korántsem heverte ki a japán háború súlyos veszteségeit és morális csapásait. De II. Miklós cár és kormányai minden törekvésükkel azon voltak, hogy betapasszák ezeket a súlyos sebeket és a japán háborúban szánalmasan meggyöngült szárazföldi és tengeri orosz haderőt minél hamarább és minél alaposabban felfrissítsék. A II. Miklós által életrekeltett Duma, amely Oroszországban a törvényhozótestületet pótolta, gyakran tiltakozott a túlságos katonai terhek ellen. Ezen a bajon úgy segített a cár, hogy megtoldotta az „alkotmányt” egy új szakasszal, amely kimondta, hogy a cár joga a törvényhozás, ha a Duma nem ülészik. Ennek alapján a cár bármikor elnapolhatta a parlamentet és a szünet alatt életbe léptethette azokat a törvényjavaslatokat, amelyeket az orosz képviselők nem akartak elfogadni. Így tehát semmi akadálya nem volt annak, hogy a fegyverkezés olyan mértékben folyjék tovább, ahogyan azt az orosz kormánykörök szükségesnek találták.

A francia pénzügyi támogatás, a hatalmas kölcsönök és a még hatalmasabb fegyverszállítmányok egyszerre igen veszedelmes katonai hatalommá tették Oroszországot, noha egyelőre még nem kellett attól tartani, hogy az orosz erő háborút robbant ki.

A fegyverkezés és a harci készülődés azonban veszedelmes mértékben megindult, még pedig francia támogatás mellett és ez korántsem volt megnyugtató jelenség Németország és a monarchia szempontjából.

Európa egén megjelentek az első vészfellegek, melyek nem sok jóval kecsegtettek.

A német birodalom rohamos fejlődése.

A német egység megteremtése óta Németország rohamos fejlődésnek és gyarapodásnak indult minden téren.

Lázás építő- és alkotómunka indult meg az egész vonalon. A fiatal birodalom, melynek a francia háború kimenetele hihetetlen lendületet adott, egyszeriben versenytársa lett a nagyhatalmaknak minden téren.

A tudomány, az ipar, a kereskedelem minden ágában világszerte nagy sikereket értek el a németek, akik kíméletlenül arra törekedtek, hogy minden más nemzetet túlszárnyaljanak anyagi eredményekben. Szinte hihetetlen fellendülés mutatkozott minden téren a németeknél, akiknek gyáripara, vegyészeti ipara és gépgyártása kezdte lehengerelni a nagy nyugati iparokat. Természetes, hogy ez a nagy agilitás felkeltette a többi országok, különösen pedig az angolok és franciák irigységét és féltékenységét. Az angolokat különösen érzékenyen érintette a német kereskedelem hatalmas versenye. A német kereskedő megjelent a világ valamennyi piacán és erős versenyt támasztott az angol kereskedőnek, aki a világ sok pontján mindaddig versenyen kívül állott. A nagyarányú világkereskedelmi terjeszkedésnek megfelelően növelték a németek kereskedelmi flottájukat is.

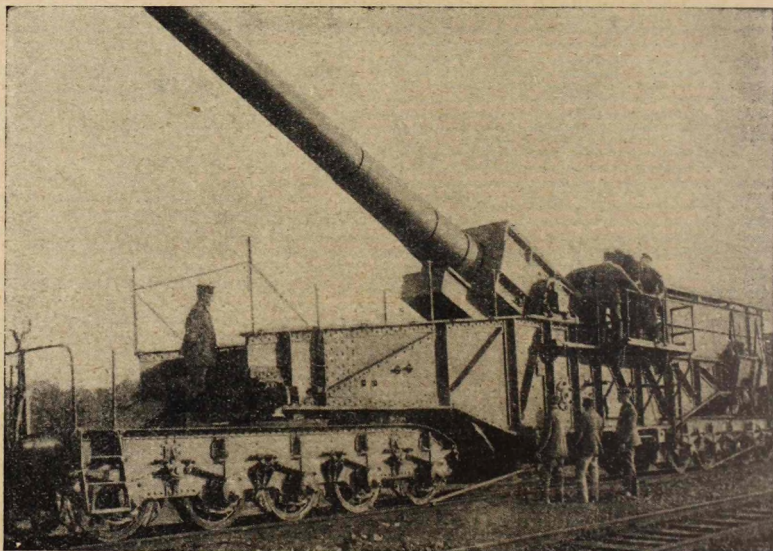
A fiatal német nemzet bámulatos erőfeszítéssel és lelkesedéssel kelt versenyre a tengeren is a hatalmas flottájú Szigetországgal: a tenger urával. Két évtized alatt a német kereskedelmi flotta tonnataralmának hatszorosára emelkedett és Németország ez alatt a rövid idő alatt a negyedik helyről a második helyre küzdötte fel magát a világ tengeri hatalmasságai között.

Olyan jelenségek voltak ezek, amelyek nagyon is közelről érintették Angliát, amelynek megnyerésére Vilmos császár eleinte minden lehetőt elkövetett.

Még jobban elmérgeztette a helyzetet Németország gyarmatszerzési törekvése. A feltörő, erőtől duzzadó német birodalomnak természetesen gyarmatokra volt szüksége, részben, hogy biztos piacokat

szerezzen ipari termékei számára, részben, hogy kellő mennyiségű nyersanyagot tudjon magának biztosítani. Megindult tehát az erős gyarmati politika.

A német birodalom egymásután szerzett magának tekintélyes és értékes gyarmatokat. Délnyugat-Afrika, Kiau-Csau, Togo, Kamerun, a Bismarck és Marshall-szigetek voltak azok a helyek, ahol a németek erősen megvetették a lábukat és ahonnan programszerűen tovább akarták folytatni a gyarmatszerzést. Így a huszadik század küszöbén Német-

Német hajóágyú szállítása.

ország már komoly gyarmati hatalommá lett, mellyel számot kellett vetnie a világ minden hatalmasságának.

Ez a körülmény még jobban felkeltette Franciaország és Anglia féltékenységét. A franciák nyíltan hangoztatták aggodalmaikat. Az angolok diplomatikusabbak voltak. Egyelőre hallgattak. Nem tudták még, hogy barátságot kötnek-e ezzel a bámulatos gyorsasággal feltörő új nagyhatalommal vagy pedig adott alkalommal szembeszállnak vele?

Németország váratlan és meglepő fellendülése azonban minden esetre olyan tényező volt, amely csak még jobban fokozta a világszerte egyre jobban érezhető feszültséget.

A németek hadiflottája.

Az amúgy is feszült helyzetet a végsőkig kiélezte a németek szárazföldi és tengeri fegyverkezése.

Vilmos császár, aki a német törekvéseknek, a német önérzetnek és büszkeségnek legharsányabb szószólója volt, számtalan beszédében nyíltan hangoztatta, hogy a német nemzetnek világpolitikát kell folytatnia és ezért megfelelő hadiflottára van szüksége.

— Szükségünk van olyan tengeri erőre — mondotta több ízben, — amellyel a világ valamennyi népe előtt megfelelő tekintélyt biztosíthatunk magunknak!

Ekkor már nagy arányokban folyt a német hadiflotta fejlesztése. Tirpitz főtengernagy, a nagy német flotta megteremtője lázas buzgalommal fáradozott a német tengeri haderő minél nagyobb mértékben való fejlesztésén. Egymásután építették a nagy német csatahajókat és egy-egy sorhajó vagy páncélos cirkáló vízrebocsátása újabb és újabb alkalom volt a német harci szellem és mindenre való elszántság túlságosan éles hangoztatására.

Ugyanakkor a német hadsereget is megfelelő módon fejlesztették és senki előtt sem volt titok, hogy a német gyáripár, vegyészet és technika legnagyobb része a hadiipar szolgálatában áll.

A gyakori kardcsörtetés, a flottával való dicsekvés még idegesebbé tette a hangulatot. Pedig a német diplomáciának semmi más célja nem volt, minthogy a francia-német háború eredményeit biztosítsa minden francia törekvéssel szemben.

A Bismarck-féle európai egyensúly azonban ekkor már veszedelmesen megingott az orosz-francia szövetség következtében és ezt igyekeztek nem a legszerencsésebb diplomáciai sakkhúzásokkal ellensúlyozni a németek.

Franciaország kijutott elszigeteltségéből és az ő szövetkezése Oroszországgal kimondottan és nyíltan Németország ellen irányult. Oroszország viszont elsősorban Anglia ellen szövetkezett Franciaországgal, mert Ázsiában igyekezett terjeszkedni és az Indiába való utat akarta kierőszakolni. Orosz részről kézenfekvő volt a franciákkal való szövetkezés ebben a tekintetben is, mert az angolok és a franciák között ebben az időben igen nagyok voltak az ellentétek a gyarmati kérdésekben.

Franciaország ugyanis koloniális sikereket akart elérni, hogy felejtse az elzász-lotharingiai sebeket és új gyarapodásokat érjen el. Így azután több ponton beleütközött Anglia érdekeibe és ebből támadtak

az ellentétek, melyek időnként olyan hevesek voltak, hogy szinte elfelejtették a reváns-politikát és minden francia gyűlöletet az angolok ellen irányítottak.

De a gyarmati ellentétek — mint később kiderült — nem voltak áthidalhatatlanok és amikor a huszadik század hajnalán a franciák ráeszméltek, hogy a német hadiflotta fejlesztése és gyarmati terjeszkedése már nagyon veszedelmes méreteket kezd ölteni, megint minden gyűlöletükkel és irigységükkel a németek ellen fordultak.

A haladó és bámulatosan fejlődő emberiség, amely a tudomány és a technika minden ágában hatalmas eredményeket ért el, nem örülhetett teljes odaadással a huszadik század beköszöntésének, mert éppen ebben az időben nyilvánvalóvá kezdett lenni, szinte a levegőben érzett, hogy elkerülhetetlen egy nagy háború, amely elvégzi a nagy leszámolást és véget vet az egyre jobban érezhető idegességnek és lelki feszültségnek...

A kultúra jegyében megszülető huszadik század előre vetette árnyékát egy elkövetkezendő borzalmas háborúnak.

Anglia az európai politika porondjára lép.

Anglia, hagyományaihoz híven, kitartott politikája mellett, hogy nem avatkozik be az európai kontinens nemzeteinek ügyes-bajos dolgaiba.

Ez a politika jelentette a „splendid isolation”-t, a teljes elszigeteltséget és elzárkózást, amellyel Anglia távol akarta magát tartani az európai nemzetek ügyeitől.

A tizenkilencedik század vége felé és főleg a huszadik század hajnalán azonban az események olyan fordulatot vettek, amely az angol államférfiakat arról győzte meg, hogy Angliának ki kell lépnie elzárkózottságából és be kell avatkoznia az európai ügyekbe.

Az orosz-francia szövetség éppen olyan érzékenyen érintette a szigetországot, mint Németország meglepő előretörése a gazdasági életben. Az angol kormánynak, ha nem akart háttérbe szorulni, a politikai porondra kellett lépnie. És ebben az irányban hamarosan meg is történtek az első lépések.

A londoni kormány egyelőre nem tudta, melyik szövetséggel fogjon kezét. Egyformán szólt az érdeke a francia-orosz kettős szövetség és a német-osztrák-magyar-olasz hármas szövetség mellett. Nem volt könnyű feladat a választás.

Salisbury lord, Viktória királynő miniszterelnöke és külügyminisztere a németekkel való szövetkezést tartotta előnyösebbnek a birodalom szempontjából és 1895-ben megtette az első lépéseket, hogy közelebbi kapcsolatot teremtsen a központi hármasszövetséggel. Meg is indultak a bizalmas tárgyalások, amelyek már annyira előrehaladtak, hogy

Osztrák-magyar monitorok a Dunán.

ugyanabban az évben augusztus nyolcadikán Vilmos császár a wightszigeti Cowesben találkozott Salisbury lorddal a szerződés megbeszélése céljából.

Ez a találkozás azonban nagyon rosszul végződött.

Salisbury lord közölte a német császárral, hogy az angol kormány szívesen köt szerződést Németországgal, de csak azzal a feltétellel, ha a hármasszövetség hozzájárul Törökország felosztásához. Vilmos csá-

szár kereken elutasította ezt a tervet és pedig olyan heves formában, hogy az angol miniszterelnök személyében megbántva távozott a találkozás színhelyéről.

Azt lehetett volna hinni, hogy ez az incidens egyszer és mindenkorra lehetetlenné teszi a további tárgyalásokat. Ezzel szemben az történt, hogy az angol lord személyes érzékenykedés helyett tovább is megtett mindent a németekkel való szövetkezés érdekében. További tárgyalások következtek, amelyeket angol részről siettettek a búr háború fejleményei is. Angliának ugyanis nagy érdeke lett volna, hogy veszedelmes afrikai hadjárata idején baráti szerződésben álljon a világ leg-erősebb katonai hatalmával.

Most az angol külügyi hivatal azt az ajánlatot intézte a német kormányhoz, hogy kössenek szerződést, melynek lényege az, hogy korlátozni kell az oroszok ázsiai előnyomulását.

A német diplomácia bizalmatlanul fogadta ezt az ajánlatot is. A kormányzat arra az állásponttra helyezkedett, hogy veszedelmes dolog volna az oroszokkal való viszonyt végleg elmergesíteni és elutasította az angol ajánlatot. Természetesen szerepet játszott ennél az elhatározásnál az a körülmény is, hogy az angolokkal való szövetkezés esetén Németország nem folytathatta volna az eddigi gyors tempóban flottájának fejlesztését.

Viszont a körülmények Angliát egyre jobban sürgették, hogy valamelyik hatalmi csoporthoz csatlakozzék. Az angol-orosz ellentétek annyira fokozódtak, hogy már háború kitörésétől kellett tartani és ezt a veszedelmet csak a hágai békekonferencia tudta elhárítani. A Szigetországnak súlyos bonyodalmak támadtak Franciaországgal is a szudáni kérdés miatt és mindezen felül még kitört a búr háború is, mely súlyos áldozatokat követelt Angliától. Talán még sosem volt rá példa, hogy az egész világ jobban rokonszenvezett volna egy megtámadott nemzettel, mint ahogyan az egész világ rokonszenve kísérte a búr nemzet élet-halálharcát és hősiek erőfeszítéseit. Minden nemzet a búrok győzelmét kívánta, ami persze lehetetlenség volt az erőviszonyokat tekintve.

Egyedül Németország őrizte meg — legalább kifelé — teljes semlegességét és pártatlanságát, ami Angliában azt a meggyőződést keltette, hogy a szövetséget mégis csak meg lehet kötni Németországgal.

A búr hadjárat idején az angol kormányzat a legnyíltabban és leghatározottabban kijelentette a londoni német nagykövet előtt, hogy Anglia az európai politika porondjára lép és valamelyik hatalmi csoporthoz kíván csatlakozni.

— A jelenlegi angol kormány — mondotta a miniszterelnök — szívesebben állna a németek mellé, aminek eddig is jelét adta. De ha ez a szövetség bármilyen okból nem jöhetne létre, akkor Anglia kénytelen lesz a francia-orosz szövetséghez csatlakozni. á

Az angol kormány mingyárt meg is jelölte az alapot, amelyen ez a szövetség létrejöhetett volna: a marokkói birodalom felosztását indítványozta a németeknek.

Ezen az alapon meg is indultak a tárgyalások, amelyek — Marokkóról lévén szó — egyenesen Franciaország ellen irányultak.

Minden remény meg is volt rá, hogy ezek a tárgyalások kedvező eredményre vezetnek és létrehozzák a kézenfekvő angol-német szövetséget.

Vilmos császár Londonban.

1901 januárjában súlyosan megbetegedett Viktória angol királynő, a nyolcvankét éves uralkodónő, akinek hosszú uralkodása alatt Anglia oly nagy mértékben felvirágzott.

A királynő betegsége egyre aggasztóbbá vált és január második felében az orvosok már kezdtek feladni minden reményt.

Vilmos német császár, akit az aggasztó fordulatról táviratilag értesítettek, Londonba sietett, hogy megjelenjék haldokló nagyanyja betegágyánál. Január huszonegyedikén érkezett meg a császár Londonba és még volt alkalmra rá, hogy elbúcsúzzék haldokló nagyanyjától, aki másnap, január 22-én eltávozott az élők világából.

A német császárt Londonban nemcsak nagy pompával, hanem őszinte lelkesedéssel is fogadták. A trónra lépő VII. Eduárd igazi, meleg barátsággal és szeretettel fogadta unokaöccsét, akiben már leendő szövetségét látta. Nagy ünnepségeket rendeztek a német császár tiszteletére, amennyire azt az udvari gyász megengedte és egész London Vilmos császárt ünnepelte. Eduárd király az angol hadsereg tábornagyává nevezte ki Vilmost és a tiszteletére rendezett vacsorán jelentősegteljesen hangoztatta:

— Németország és Anglia között a legbarátságosabb a viszony.

Nem kevesebb mint három hétig tartózkodott a német császár az angol fővárosban, ahol valósággal elhalmozták a szeretet és tisztelet jeleivel.

Amikor három hét multán távozásra került a sor, Vilmos császár meghatottan jelentette ki kísérői előtt:

— Ilyen jól még sohasem éreztem magam. Ennyi őszinte szeretetet még sohasem nyilvánítottak velem szemben.

Bizalmasai előtt pedig még az úton többször hangoztatta:

— Nincs többé semmi ingadozásnak helye. Ha az angol és orosz szövetség között kell választanom, feltétlenül az angolok barátságát fogadom el.

A hangulat valóban a lehető legkedvezőbb volt az angol szövetség megkötésére. Anglia nem a tengeri riválist és nem a veszedelmes ipari és kereskedelmi versenytársat látta Németországban, hanem a természetes szövetségest, akivel összefogva meg lehet menteni a világhatalmi egyensúlyt és eredményesen lehet fellépni úgy a franciákkal szemben a szudáni és egyéb gyarmati kérdésekben, mint Oroszországgal szemben az ázsiai kérdésekben.

A német külpolitika irányítói azonban végzetes hibák egész sorozatát követték el, amelyek súlyosan megbosszulták magukat és amelyek szinte tragikus módon igazolták az angol orientációt kereső Bismarck zsenialitását. A vaskancellár utódai elszalasztották a szinte önként kínálkozó alkalmat, amely lehetővé tette volna nemcsak a fennálló helyzet biztosítását, hanem még a további fejlődést is.

A német külügyi hivatal túlzottan bizalmatlan volt az angol diplomáciával szemben és ezért Vilmos császár intenciói ellenére nemcsak hogy visszautasította az utolsó alkalmat, amely az angolokkal való szövetség megkötésére kínálkozott, hanem nem sokkal később nyíltan Anglia ellen fordult: a kínai és mandzsuriai kérdésekben az orosz álláspontot támogatta, bizonyára abban a hiszemben, hogy Oroszországot még el lehet tántorítani a francia szövetségtől.

Nemsokára Vilmos császárt is megnyerték diplomatái az orosz orientációnak, amit legjobban bizonyított az, hogy a Sándor cár nevére nevezett német ezred lakomáján határozott, oroszbarát beszédet mondott, ami egyenesen kínos hangulatot keltett Angliában.

Chamberlain külügyminiszter mégsem adta fel a reményt, hogy sikerül a németekkel szövetséget kötni. Új szövetséget ajánlott japán-angol-német védelmi szövetség formájában. Az angol terv az volt, hogy ebbe a szövetségbe felveszik majd a hármas szövetség másik két tagját is és így létrejön az ötös szövetség, mely feltétlen biztonságot jelentett volna.

Ennek a nagyszabású tervnek előnyeit belátta a német diplomácia is, de csodálatosképpen semmi komoly lépést nem tett a megvalósítására. Sőt érthetetlen okokból olyan feltételekkel állott elő, amelyek

szinte előre meghíúsították az angol tervezetet. Például azt követelték a németek, hogy a szövetségi szerződést Bécsben tárgyalják le Golu-chowski osztrák-magyar közös külügyminiszter vezetésével és ugyanott írják is alá a szerződést.

Az angolok ezt a feltételt, amelyben a németek bizalmatlansága nyilvánult meg, a leghatározottabban visszautasították, annyival is inkább, mert az angol államférfiak körében már az a vélemény volt ekkor kialakulóban, hogy Ferenc József halála esetén a monarchia olyan változásoknak néz elébe, amelyek a felbomlással vagy a széteséssel egyenértékűek. Az osztrák fővárosban már erre való tekintettel sem akarták az angolok megkötni az életbevágóan fontos szerződést.

Viszont a németek megint csak érthetetlen okokból ragaszkodtak ehhez a feltételükhöz és mingyárt ezen meghíusult a nagyszabású szövetségi tervezet, mely egész más fordulatot adott volna a világ sorsának, mint ahogyan az bekövetkezett.

A német-angol szövetség lehetősége ezzel meg is hiúsult.

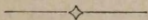
1902-ben Anglia megkötötte a szövetségi szerződést Japánnal, de a németekkel való szerződés többé már nem került szóba.

Anglia irányító tényezői elhatározták, hogy a kettős szövetséghez csatlakoznak.

Megkezdődött a Szigetország új orientációja, Franciaországhoz és Oroszországhoz való közeledése, ami azzal a veszedelemmel fenyegette Németországot, hogy siker esetén úgy az angolokkal, mint az oroszokkal való szövetekezést lehetetlenné teszi számára.

A diplomáciai balfogások következtében már számítani kellett arra a kényelmetlen lehetőségre, hogy Németország két szék között a földre esik és nem szerezheti meg a monarchián kívül egyetlen nagyhatalomnak a támogatását és barátságát sem.

Ez a helyzet nemsokára be is következett és kétségtelenül okozójává lett Németország és szövetségesei későbbi balsorsának...

A Balkán-háborúk.

A bekerítő politika.

VII. Eduárd trónralépése nagy fordulatot jelentett nemcsak Anglia politikájában, hanem az egész kontinens, sőt az egész világ történetében.

Kissé részletesebben kell megvilágítanunk azokat a nagyhorderejű diplomáciai készülődéseket, melyeknek ismertetésébe már az előbbi fejezetben is belekezdünk. Világosan kell ugyanis látnunk azt a szerves folyamatot, amely végül a világtörténelem legnagyobb katasztrófájához : a világháborúhoz vezetett.

Ennek a folyamatnak a megindítója, ha nem is szándékos és tervszerű megindítója VII. Eduárd angol király, korának legügyesebb és legvilágosabban látó diplomatája volt.

Az egykori walesi herceg, aki évtizedeken át képviselte világszerte édesanyját, Viktória királynőt és aki az európai közvélemény előtt ismeretesebb volt különféle kalandjairól, mint államférfiúi képességeiről, amikor trónra lépett, egyszerre nemcsak Anglia, hanem az egész világ politikájának a legcéltudatosabb irányítója lett. A hosszú búr háború után, mely csöppet sem öregbítette a Szigetország tekintélyét, Eduárd király még politikai tanácsadójánál is világosabban látta, hogy Angliának ki kell lépnie eddigi elszigeteltségéből.

A német szövetség meghiúsulása után egyenesen zseniális módon indult meg az angol-francia-orosz szövetség megteremtésének munkája, melyet elsősorban Eduárd irányított, akiben az a nagyszabású terv született meg, hogy teljesen elszigeteli Németországot, amely nem volt hajlandó a feléje nyújtott baráti kezet elfogadni.

Ettől kezdve az angol diplomácia minden lépése ebben az irányban történt.

A nemrégiben még barátságos hangulat egyszeriben ellenségessé fajult. Megkezdődött a sajtóusztítás : a német lapok az angolok ellen izgattak, az angol lapok a németek elleni gyűlölséget szították. A német

„alldeutsch” és az angol „jingo” szélsőségek voltak azok, amelyek az uszítás élén haladtak. Hovatovább az egész angol közvéleményben az a felfogás alakult ki, hogy Angliának csak Franciaország és Oroszország mellett lehet helye.

Franciaország nem egykönnyen felejtette el a gyarmati ellentéteket, amelyek annyszor szembeállították Angliával. Az angol diplomácia azonban megtalálta az eszközöket, hogy a gyarmati kérdések helyett megint csak a revánspolitika kerüljön előtérbe Franciaországban.

Anglia egyszerűen a francia revánspolitika mellé állott, ami háttérbe szorított minden gyarmati ellentétet, minden más gondolatot.

Ugyanezt a taktikát követték Oroszországgal szemben is. A nagy ázsiai érdekellentéteket azzal feledtette az angol diplomácia, hogy odaállt Oroszország mellé a pánszlávizmus minden ügyének támogatására.

Igy azután egyszeriben hatalmasan megerősödött a francia revánspolitika és az orosz pánszláv törekvés is.

A nagy fordulatnak csakhamar külső jelei is mutatkoztak. 1903 nyarán Eduárd király ellátogatott Párizsba és ezzel a nyilvánosság előtt is demonstrálta, hogy közeledés történt Franciaország és Anglia között. Ebben az időben már úgy az angol alsóházban, mint a francia parlamentben kölcsönösen barátságos szónoklatok hangzottak el, amelyeket a napi sajtó még jobban kihangsúlyozott.

A következő esztendőben a marokkói és egyiptomi kérdésekben szerződést kötött Anglia és Franciaország és ezek a barátságos meg egyezések megnyitották az útját a két ország közötti végleges barátságnak.

Németország az Oroszországgal való barátkozással akarta ellensúlyozni Anglia fellépését. Az orosz-japán háború után látszólag szoros barátság is támadt a két ország között, melyeknek uralkodói: II. Vilmos császár és II. Miklós cár személyileg is a legbarátságosabb kapcsolatokat tartották fenn. Ekkoriban indítványozta Vilmos császár, hogy orosz-német-francia szövetséget kössenek, amiről azonban Franciaország hallani sem akart. Hiszen akkor már Franciaország Angliával lépett közelebbi kapcsolatba és a Szigetország támogatásával remélhette a revánsgondolat megvalósulását.

Bismarck nagy politikai műve ekkor már teljesen összeomlófélben volt.

Megszületik a hármass antant.

Az 1904. évi angol-francia szerződés az alapkőve volt annak a hatalmas diplomáciai építménynek, amely Eduárd angol király politikai elgondolását testesítette meg.

Az alapkö elhelyezése után aránylag gyorsan folyt a további építkezés. Az orosz kérdés elintézése nem volt könnyű feladat. Oroszországot az ázsiai problémák miatt nagy ellentétek választották el Angliától, azonfelül az orosz-német kapcsolatokat sem volt könnyű megszakítani. De az angol diplomácia mindezeket a nehézségeket leküzdötte, aminek legbeszédesebb bizonyítéka volt, hogy az orosz külügyminiszter 1907-ben kijelentette:

— Oroszország a jövőben nem tartja magára nézve kötelezőnek a Németországgal megbeszélt szövetségi ajánlatot.

Ez már azt jelentette, hogy a franciáknak és angoloknak sikerült Oroszországot eltántorítani a német barátságtól.

Németország elszalasztotta az angol szövetséget és ezzel együtt elvesztette az oroszokkal való szövetkezés lehetőségét is.

Eduárd király, aki boszorkányos ügyességgel irányította az angol diplomáciai hadműveleteket, biztos léptekkel haladt a teljes siker felé.

A marokkói konfliktus volt a bizonyítéka annak, hogy Németország külpolitikailag igen veszedelmes helyzetbe sodródott. Mint már láttuk, a marokkói kérdés abban állott, hogy Franciaország a fennálló szerződések ellenére olyan jogokat követelt magának Marokkó szultánjától, amelyek nemcsak Marokkó függetlenségét, hanem Németország érdekeit is mélyen sértették. A hangulat olyan izgatottá vált, hogy már háborútól kellett tartani. Még kritikusabbá tette a helyzetet, hogy Vilmos császár 1905 márciusában egy hadihajón megjelent Tanger kikötőjében és Marokkó függetlenségének megsértése ellen emelt szót. A német tüntetés ellenére Franciaország ragaszkodott marokkói követeléseéhez, mert maga mögött érezte az angol nagyhatalmat. Anglia ugyanis ekkor már százezer főnyi hadsereget ajánlott fel Franciaországnak arra az esetre, ha Németországgal háborúra kerülne a sor.

A francia államférfiak nagy része azonban még nem látta elérkezettnek az időt a Németországgal való leszámolásra. Megbuktatták Delcassét, aki a marokkói kérdés sorsát nem volt hajlandó nemzetközi konferenciára bízni és 1906 januárjában összeült az algecirasi konferencia, amelynek egybehívását a németek kényszerítették ki, de amely nem sok dicsőséget hozott a német diplomáciának.

A közel négy hónapig tartó konferencián kiderült, hogy Németország majdnem teljesen elszigetelve áll már a népek tengerében. Még Olaszország is ellene foglalt állást és csak a monarchia tartott ki szövetségese mellett. A németek diplomáciai vereségét csak súlyosbította, hogy a hosszú konferencián közelebbi kapcsolatok támadtak Olaszország és Franciaország, valamint Anglia és Oroszország között.

Ferenc József és Ferenc Ferdinánd trónörökös a hadgyakorlaton.

Ennek a közeledésnek lett eredménye, hogy amikor Witte orosz miniszterelnök a portsmouthi béke megkötése után Párizsba érkezett, hogy onnan tovább folytassa útját Szentpétervár felé, a francia fővárosban már átadták neki az angol-orosz szerződés tervezetét, amelyet — hitelt érdemlő tanuk állítása szerint — maga Eduárd király dolgozott ki.

Barátságos hangú angol beszédek és sok százmillióra rúgó angol-francia kölcsönök siettették Oroszország döntését. Közben megtörtént az orosz flotta angliai látogatása, ami valósággal felvillanyozta úgy az angol, mint az orosz közvéleményt.

1907 márciusában aláírták az angol-orosz szerződést, amely minden angol-orosz ellentétet kiküszöbölt az afganisztáni, perzsiai és tibeti kérdésekben és Olaszországot Anglia szövetségesevé tette.

Egész sereg más szerződést is nyélbeütöttek az angolok és mindez a szerződés azt célozta, hogy a hármas ántánt: Franciaország, Anglia és Oroszország minél biztosabban haladhasson végső célja: a német hegemonia letörése felé.

Az utóbbi szerződések között kétségtelenül legérdekesebb az orosz-japán garanciális szerződés volt, az angol diplomáciának ez a remekműve, amely egy táborba hozta a két nemzetet, amely nemrég még gyilkos hadjáratokat folytatott egymás ellen.

Eduárd király bekerítő politikája kezdett diadalmaskodni. Az angol uralkodó mesterműve olyan zseniális alkotás volt, mint annak idején Bismarck műve, akinek diplomáciai sikereit egymásután hagyták veszendőbe menni a kistehetségű utódok.

Az európai egyensúly most már teljesen megingott.

A nagypolitika egére vésteljes felhők tornyosultak.

Oroszország visszatér a balkáni politikához.

A francia-angol-orosz ántánt megalakulásának első és természetes következménye az volt, hogy Oroszország abbahagyta ázsiai terjeszkedésének politikáját és minden érdeklődése újra a Balkán felé fordult.

Az orosz beavatkozás csakhamar éreztette hatását az egész vonalon.

Szerbiában I. Sándor király tragikus halála után Karagyorgyevics Péter lépett a trónra és az új dinasztia megalakulása végett vetett a monarchia és Szerbia között fennálló barátságos viszonynak. Péter király az orosz orientációnak volt a híve és szellemi vezére volt a nagyszerb mozgalomnak, amely az összes délszlávok felszabadítását és egyesítését írta a zászlajára. Az orosz diplomácia a legnagyobb örömmel támogatta a balkáni szláv irányzatot és szinte természetes volt, hogy már 1906-ban kitört a vámháború Szerbia és a monarchia között.

Románia 1902-ben megújította ugyan a monarchiával és Németországgal kötött hármasszövetséget, de azért igyekezett szorosabb

kapcsolatokat teremteni Oroszországgal is, főleg, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszország ismét visszatért balkáni politikájához.

Bulgária is igyekezett megszerezni a maga számára Oroszország jóindulatát, mert neki is voltak olyan igényei és követelései, amelyek csak a Balkánon domináló nagyhatalom támogatásával teljesülhettek.

Még jobban lángra lobbantotta a balkáni államok politikai törekvéseit az a körülmény, hogy az angol király is kijelentette, hogy a Szigetország részt akar venni a balkáni politika irányításában. Így Oroszország után a hatalmas Anglia is protektorként lépett fel a Balkánon, ami nagyban emelte a balkáni nemzetek önérzetét. Mindenki előtt nyilvánvaló lett, hogy úgy Anglia, mint Oroszország elsősorban azért érdeklődik a Balkán ügyei iránt, mert a tengerszorosok kinyitására akarják kényszeríteni Törökországot, amit — a jelek szerint — csak úgy lehetett volna elérni, ha a török birodalmat feldarabolják.

Eduárd király és Miklós cár revali találkozóján éppen ezek a kérdések kerültek szóba. A két uralkodó megbeszélte a török birodalom feldarabolásának módját és az ezzel kapcsolatos balkáni kérdéseket. A határozatok végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mert Konstantinápolyban kitört a forradalom, az ifjútörök mozgalom teljes diadalt aratott, ami a „beteg ember” megújódását, Törökország felfrissülését jelentette.

Az első török nemzetgyűlés egyhangúlag megfosztotta II. Abdul Hamidot a tróntól, akinek utóda V. Mohamed szultán lett. Abdul Hamidot Szalonikiba internálták.

És a felfrissült Törökország olyan erőt mutatott, hogy nem látsozott időszerűnek az ellene való fellépés. Igaz, hogy rengeteg baja volt az újjászületett alkotmányos Törökországnak. Ebben az időben szakadt el Bulgária végleg Törökországtól, Albániában folytonos lázongások folytak, a monarchia Bosznia és Hercegovina okkupálására készült, mindezen felül pedig a reakció hívei is veszélyeztették az új rendszer uralmát.

Törökország azonban mindezeket a bajokat elviselte, az összes nehézségeket leküzdötte és az ántánt annál kevésbé valósíthatta meg éppen ebben az időben feldaraboló terveit, mert hiszen az ifjú-török mozgalom vezérei az ántántbarátságot hirdették.

Egyelőre tehát várni kellett a régóta szőtt tervek megvalósításával.

Bosznia és Hercegovina okkupációja.

Az ifjú-török forradalom kapcsán a monarchia elhatározta Bosznia és Hercegovina bekebelezését, amelyet a berlini szerződés alapján 1879 óta tartott megszállva. 1908 október 5-én adta ki a bekebelezésről szóló proklamációt Ferenc József császár és király Aehrenthal külügyminiszter ellenjegyzésével és ez az elhatározás szinte elemi erejű vihart keltett nemcsak a Balkánon, hanem egész Európában.

A háború veszedelme Damoklesz kardjaként függött a levegőben hosszú hónapokig. Sokáig egyenesen elkerülhetetlennek látszott a háború kirobbanása. Anglia és Oroszország majdnem nyíltan izgatott a háború mellett és csak Franciaország óvatossága és tartózkodó magatartása tudta megakadályozni az ellenségeskedés kitörését.

Szerbia erőyes hangú tiltakozása után nyíltan háborúra készülődött a monarchia ellen. A szerb mozgósításra a monarchia is részleges mozgósítással válaszolt és az összeütközést jóformán csak az utolsó percben sikerült elhárítani a nagyhatalmaknak. Franciaország éppen ebben az időben kötötte meg a marokkói egyezményt Németországgal és a franciák figyelmeztették az oroszokat, hogy még nagyon is korai volna az európai nagy erőmérkőzést megkezdeni. Oroszországban belátták, hogy az orosz hadsereg felszerelése még nagyon sok kívánni valót hagy hátra és ezért Oroszország visszatartotta Szerbiát az elhamarkodott lépésektől.

Grey angol külügyminiszter nemzetközi konferencia elé akarta vinni Bosznia és Hercegovina okkupálásának ügyét, de ezt a tervet Németországnak sikerült megghiusítania. Most a német birodalom volt az egyetlen állam, amely a monarchiát ügyében szilárdan és hűségesen támogatta.

Igy azután a boszniai okkupáció végeredményben a központi hatalmak diplomáciai sikerével végződött.

A többi hatalmak után, 1909 tavaszán Oroszország és Szerbia is elismerték az annexiót. Szerbia az öt nagyhatalom felhívására kijelentette, hogy Bosznia és Hercegovina bekebelezésével sérelem nem érte és szomszédjával ezentúl újra barátságos viszonyban fog élni.

Szerbiában ezek az események természetesen nagy izgalmakat keltettek. György trónörökös lemondott a trónöröklésről és helyette öccse, Sándor herceg lett a trón várományosa.

A szerb nemzet még sokáig elégedetlenkedett az események lefolyá-

sával. Lassan és látszólag megjavult a viszony a két ország között, aminek látható jele a szerb kereskedelmi szerződés megújítása volt. A valóságban azonban az ellentétek nem csökkentek, sőt fokozódtak.

A török közvélemény is csak nehezen nyugodott bele Bosznia és Hercegovina végleges elvesztésébe. Másfélévig tartó tárgyalás és nemzetközi bonyodalommal való fenyegetés, valamint tekintélyes kártalanítás után lehetett csak a helyzetet nyugodpontra vinni.

Eduárd király Ferenc Józsefnél

Az általános európai izgalmakat keltő okkupációs válság nagynehezen elsímult. Az ántánt még nem érezte magát eléggé erősnek, eléggé felkészültnek, hogy a központi hatalmakkal szembeszálljon.

A bekerítő politika még nem volt egészen befejezve.

Eduárd király azonban el volt szánva, hogy betetőzi nagy művét. Az angol királyi diplomata azt a tervet forgatta fejében, hogy elszakítja Németországtól egyetlen igazi és hűséges szövetségesét: az osztrák-magyar monarkhiát.

Tagadhatatlanul zseniális és nagyszabású terv volt ez, melynek megvalósítása céljából Eduárd éveken keresztül fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. Az angol király, aki minden évben ellátogatott Marienbadba, hogy gyomorbaját kúrálja, minden egyes alkalommal ellátogatott Bécsbe és Ischlbe, hogy Ferenc Józseffel találkozzék.

Ezeknek a látogatásoknak az volt a céljuk, hogy a monarkhia urát eltántorítsák a német szövetségtől. Eduárd király valóságos ostromokat folytatott Ferenc József ellen, aki minden egyes alkalommal a leghatározottabban visszautasította az angol uralkodó ajánlatait.

A királyi diplomata felsorakoztatott minden érvet, ami a monarkhia angol orientációja mellett szólt és legutolsó látogatása alkalmával, 1908 nyarán egész határozott formában felszólította Ferenc Józsefet, hogy a monarkhia lépjen ki a hármas szövetségből, minek ellenében az ántánt garantálja Ausztria-Magyarország minden balkáni törekvésének a beteljesülését.

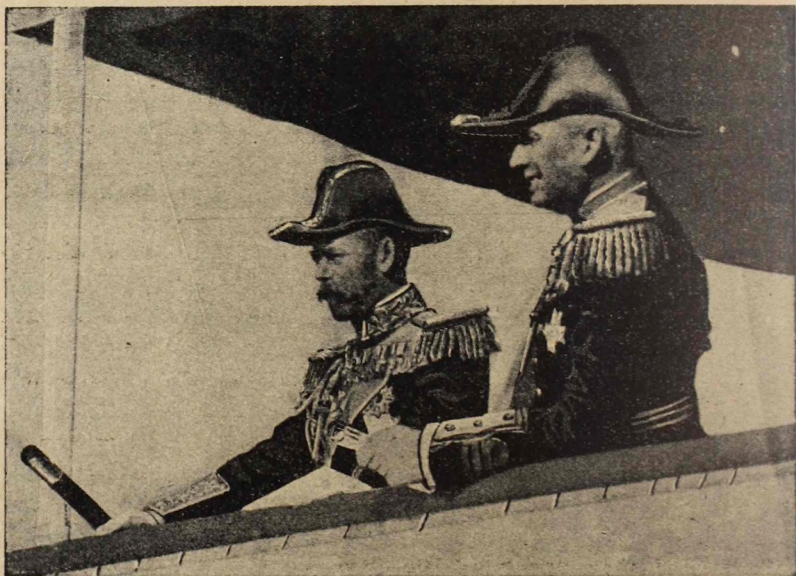
Bármilyen csábító volt is az ajánlat, bármilyen nagy hatalmakat is képviselt az angol király, Ferenc József nem hagyta eltántorítani magát a szövetségi hűségtől és ekkor tette azt az emlékezetes kijelentést, hogy ő „mindenekelőtt német”. Ami azt jelentette, hogy nem lehet a német ügy árulójává.

Eduárd király megint eredmény nélkül utazott vissza Angliába.

De még mindig nem adta fel a reményt. A következő nyáron ismét elutazott Marienbadba és megint fel akarta keresni Ferenc Józsefet Ischlben.

A monarchia ura azonban megfelelő ürüggyel kitért az angol király fogadása elől, nem akarta elszenvedni fejedelemtársa újabb ostromát.

Igy azután elmúlt az utolsó alkalom is, amely fordulatot adhatott volna a monarchia sorsának. Eduárd király még ebben az esztendőben

V. György angol király Jellicoe flottafőparancsnokkal figyeli a flottagyakorlatokat.

ellátogatott Berlinbe, ahol nagy pompával fogadták és ahol megjelenése pillanatnyilag enyhítette a nagy angol-német feszültséget, de végeredményben ennek a látogatásnak sem volt sem különösebb célja, sem komolyabb jelentősége.

Eduárd király, aki Anglia egyik legtehetségesebb uralkodója volt és aki zseniális tehetséggel és nagy eredménnyel irányította hazájának politikáját, a következő esztendőben, 1910 május 6-án meghalt. A megfeszített munka kimerítette szervezetét és egyszerűnek látszó bronchitis végzett azzal a hatalmas uralkodóval, aki megalapozta azt a politikát, amely céltudatosan és elkerülhetetlenül a világháborúhoz vezetett.

Utóda fia, V. György lett, akit 1911 júliusában koronáztak meg ünnepélyesen a Westminster-apátságban. Az ő uralomrajutása nem jelentett változást az angol külpolitikában. Az Asquith-kormány külpolitikai téren is tovább folytatta azt az irányzatot, amelyet VII. Eduárd szinte tökéletesen megalapozott.

Az ijesztő jóslat.

Puskaporos volt már a levegő.

Hajszálon múltott már a boszniai okkupáció idején is, hogy nem tört ki az európai háború. Ugyanilyen veszedelmek fenyegettek a marokkói affér idején és az ántánt, amely még nem tartotta időszerűnek a fegyveres mérkőzés megrendezését, mindent elkövetett, hogy ez az időszerűség minél előbb bekövetkezzék.

A lázas fegyverkezés, a lázas készülődés ideges korszaka kezdődött. Mindenki tudta, hogy a nagy erőmérkőzés nem maradhat el és az ántánt igyekezett minél jobban elszigetelni Németországot és a monarkhiát, hogy a leszámolás bekövetkezésekor a két szövetséges teljesen magára maradjon.

Oroszország csak látszólagosan folytatott barátságos politikát Németországgal szemben: időre volt szüksége, hogy hadseregét készenlétbe tudja helyezni.

Az ántánt diplomáciai mesterkedésének következtében Olaszország már csak névleg tartozott a hármasszövetséghez, a valóságban sokkal közelebb állott az ántánthoz, amit a marokkói affér idején egész világosan elárult.

Igy hát a két szövetséges teljesen magára maradt.

A helyzetre talán legjellemzőbb volt Cambon, londoni francia nagykövetnek egy nyilatkozata, melyet a marokkói affér elsimítása után tett Gruics londoni szerb követ előtt és amely ijesztő jóslásnak is beillett. A nagykövet nyilatkozata így hangzott:

— Franciaországnak az a meggyőződése, hogy a háborút rá fogják kényszeríteni. De a köztársaságnak és szövetségeseinek az a szándéka, hogy az összeütközést — még áldozatok árán is — körülbelül az 1914—1915 esztendőkre tolják ki. Ezt a halasztást nem annyira Franciaország háborús felkészültsége, amely tökéletesnek mondható, mint inkább a vezérkar átszervezése teszi szükségessé. Erre a halasztásra egyébként Oroszország szempontjából is szükség van. Egyedül Anglia szempontjából

jelent hátrányt a halasztás, mivel Nagy-Britannia túlsúlya a német flottával szemben évről-évre csökken. Szövetségei helyzetére való tekintettel most éppen Franciaország foglalt állást a békés megegyezés mellett.

A háború tehát csak azért maradt el, mert az ántánt még nem állott készen a nagy leszámolásra. Németország egymagában is olyan nagy katonai hatalmat jelentett, amellyel nem egykönnyen lehetett szembeszállni.

De most már nyilegyenesen folytak a készülődések a nagy háborúra, arra a véres, minden képzeletet felülmúló hadjáratra, melyre évtizedekig készültek az európai hatalmak és amelynek mintegy előszele volt az ugyancsak véres és izgalmas balkáni háború.

Hadüzenet Törökországnak.

A Balkánt nem hiába nevezték már ekkor Európa tűzfészkeinek. Minden pillanatban tartani kellett tőle, hogy a balkáni háborúban robannak ki és az első tűz felgyújtja az európai háború véres fáklyáját.

Ekkor már a Balkán-félsziget politikai problémái az általános európai politika középpontjában állottak. Ugy a központi hatalmak, mint az ántánt-szövetségesek minden figyelmüket a kelet felé fordították, ahol elkerülhetetlenné vált a fegyveres összetűzés.

A Balkán népeinek olyan nemzeti követelései voltak, amelyeket csak Törökország leverésével lehetett kielégíteni és ezek a követelések egyre elementárisabb erővel törtek elő a lakosság lelkéből.

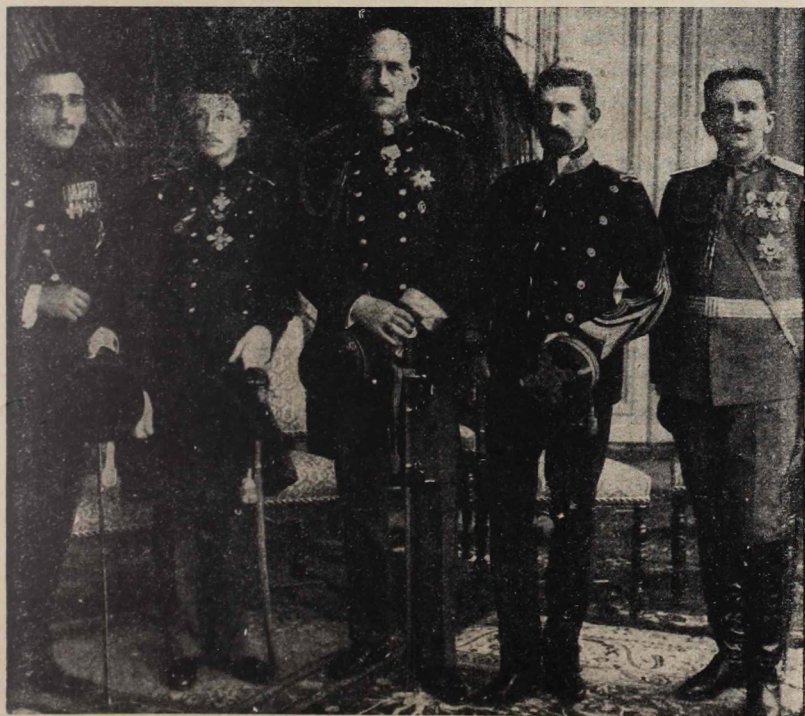
Az ántánt, amely igyekezett a balkáni események irányítását minél szorosabban a kezében tartani, 1912-ben megteremtette a Balkán Szövetséget, amelynek keretében Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország szövetkeztek fajtestvéreiknek a török járom alól való felszabadítására. Hartwig belgrádi orosz követnek volt a legnagyobb szerepe a blokk megteremtésében, melynek éle természetesen nemcsak Törökország, hanem a monarchia ellen is irányult. Hiszen a felszabadító hadjáratot ki akarták terjeszteni a monarchia délszláv-lakta területeire is.

Egyelőre azonban csak a Törökországgal való szembeszállásról volt szó.

Voltaképpen az ántánt eredeti elgondolása az volt, hogy a Balkán Szövetség tagjául megnyerik Törökországot is. Az ántánt kikötése azon-

ban Törökországgal szemben az volt, hogy egyrészt teljesítse a lehetőség határain belül a balkáni államok követeléseit, másrészt nyissa meg a tengerszorosait az ántánt hajói előtt. Különösen Oroszország ragaszkodott ehhez a feltételhez, mert kijáratot akart szerezni a Földközi-tengerre.

Törökország azonban a leghatározottabban visszautasította mind-

A balkáni blokk.

Öt balkáni trónörökös és pedig balról jobbra: Sándor szerb, Boris bolgár, Konstantin görög, Ferdinánd román és Duniló montenegrói trónörökös.

két feltétel teljesítését. Az ily alapon kötött szövetség a török hatalom összeomlását jelentette volna.

A nagyhatalmak által különben is halálra ítélt Törökország a lehető legnehezebb helyzetben volt. Egy évvel előbb háborús konfliktusba keveredett Olaszországgal, amely megfelelő ürüggyel terjeszkedni kívánt Törökország északafrikai tartományában, Tripolisban.

1911 szeptemberében olasz jegyzék szőlította fel a portát, hogy

akadályozza meg az arabok lázongását a tripoliszi olaszok ellen és ne erősítse meg a tripoliszi helyőrséget. Négy nap mulva pedig ultimátumban hozta a porta tudomására, hogy Tripolisz fővárosát megszállja. A porta tiltakozott, mire hadüzenet következett. Októberben — heves harcok után — az olaszok már elfoglalták Tripoliszt, majd a tartomány többi parti kikötővárosait és az olasz király Rómában kihirdette Tripolisz végleges annexióját.

Nehéz, veszteségteljes háborút folytatott Törökország Tripoliszban az olasz haderő ellen, de önfeláldozó veszteségei ellenére sem tudta Tripoliszt megmenteni. És egyetlen hatalom sem akadt, amely segítségére sietett volna. A monarkhia és Németország nem tiltakozhatott szövetségese hódításai ellen, az ántánt pedig nem akart beavatkozni, mert tudta, hogy ezzel idő előtt kiobbantaná a világháborút. Végül pedig nem akarták elveszteni az olaszok rokonszenvét.

Igy hát Törökország teljesen magára maradt a tripoliszi hadjáratban és teljesen magára maradt egy esztendővel később a Balkán Szövetséggel szemben, is, amelynek tagjai 1912 október 13-án ultimátumban követelték Macedónia azonnali és teljes önkormányzatát.

A porta tudta, hogy a négy Balkán-ország katonai konvenciót kötött ellene és tudta, hogy fellépésüknek célja Macedónia megszerzése. De tudta azt is, hogy négy felkészült ország hadseregével kell szembe szállania a győzelem reménye nélkül.

Mindamellet habozás nélkül visszautasította a követelést és elrendelte a mozgósítást.

A következő napon a Balkán Szövetség tagjai hadat üzentek Törökországnak és ezzel kitört a Balkán-háború.

Törökország veresége.

Nazim pasa, török fővezér már a hadüzenet megtörténte előtt megtette a védelmi intézkedéseket. Csapatokat vont össze Drinápoly vonalán a bolgár támadás elhárítására, Üszkübbe egy hadtestet vezényelt a szerb és montenegrói támadás visszaverésére és nagyobb erőt küldött a görög határra is.

Hamarosan kiderült azonban, hogy a török erő nem elegendő a négy ország seregeinek feltartóztatására. A szerb seregek Sándor trónörökös, a montenegróiak Danilo trónörökös, a görögök Konstantin trónörökös, a bolgárok pedig Szavov tábornok főparancsnoksága alatt a

legnagyobb elszántsággal támadták meg a török védőseregeket. Rendkívül heves harcok keletkeztek minden hadszíntéren. Montenegró serege megszállotta a novibazári szandzsákot és diadalmasan tört előre a Szkutari-tó felé. A bolgár hadak egyik győzelmet a másik után aratták. Október huszadikán Drinápolynál verték meg a török haderőt, majd a kirkilisszei négynapos csatában a lüleburgaszi vonalra való hátrálásra kényszerítették. Pár nap múlva a bolgárok újabb nagy győzelmet arattak és körülzárták már Drinápolyt. Ugyanakkor egy másik bolgár hadsereg már a csorlui védelmi vonal felé zúdult előre. Nazim pasa fővezér seregei egyenesen katasztrófális vereségeket szenvedtek.

De hasonló balszerencsével küzdöttek a szerbiai fronton Zekki pasa seregei is, amelyeket a szerbek a kumanovói síkságon október 22—24-én a szó szoros értelmében szétvertek. Két nappal később Sándor szerb trónörökös diadalmasan bevonult Üszkübbe, ahová november másodikán Péter szerb király is ünnepélyesen megérkezett vezérkarával.

A görög seregek is gyors eredményeket értek el. A tesszáliai hadsereg november nyolcadikán bevonult Szalonikiba, az epiruszi hadsereg pedig elfoglalta Preverát és Janina ostromába kezdett.

Törökország veresége pár hét lefolyása alatt teljessé vált és a török kormány a kétségbeesett helyzetben nem tehetett mást, minthogy a nagyhatalmak beavatkozását kérte, rájuk bízva ilyformán Konstantinápoly sorsát.

A november 7—9-ig tartó véres csataldzsai ütközet után, amely megint csak Törökország ellenfeleinek hozta meg a sikert, a nagyhatalmak képviselői tudatták a portával, hogy a Balkán Szövetség tagjai hajlandók a hatalmak közvetítésére tárgyalásokba kezdeni. A tárgyalások hamarosan meg is kezdődtek a csataldzsai táborban és december 3-án a szembenálló felek fegyverszünetet kötöttek.

A nagyhatalmak attól tartottak, hogy a háború tüze könnyen átcsaphat egyéb területekre is és ezért sietteték a balkáni béke megkötését. Ez azonban korántsem volt könnyű feladat. December közepén ugyan megkezdődött Londonban a béketárgyalás és január második felében a török kormány már hajlandó is lett volna elfogadni a békefeltételeket, azonban súlyos bonyodalmak merültek fel, amelyek meggátolták a balkáni béke kialakulását.

Először is az albán probléma okozott nagy nehézségeket. A szerbek és montenegróiak megszállották Albániát és noha ezzel súlyos ellentétbe kerültek úgy a monarchiával, mint Olaszországgal, csak úgy voltak hajlandók Albániából kivonulni, ha Macedóniában kapnak területi

kárpótlást. Ezzel viszont a szövetséges bolgárokkal kerültek érdek-összeütközésbe.

A másik nagy probléma az volt, hogy január 23-án, közvetlenül a londoni béke megkötése előtt újabb török forradalom tört ki. Nazim pasát eltették láb alól, Kiamil pasa helyét Mahmud Sefket pasa foglalta el, aki nem volt hajlandó a szigorú békefeltételeket elfogadni és a további harc mellett döntött.

A Balkán-államok Bulgária ellen fordulnak.

A kiújuló harc nem tartott sokáig. Az újabb küzdelem csak arra volt jó, hogy a négy balkáni ország túlnyomó nagy erejét és harckészséget még jobban bebizonyítsa.

Az új török fővezér már február nyolcadikán döntő vereséget szenvedett Bulair alatt, aminek gyors következményeként a szövetségesek egymásután foglalták el Janinát, Drinápolyt, Szkutarit, sőt később Csataldzsát is.

A győztes Balkán-államok diktálhatták a békét.

Május 30-án kötötték meg a békét Londonban a Balkán-államok a legyőzött Törökországgal, melynek súlyos árat kellett fizetni vereségeért. A békeszerződés az enosz—midiai vonalat jelölte ki a török birodalom új határául, ami óriási területvesztést jelentett.

Ezzel azonban még korántsem csöndesedett el a harci zaj a Balkánon.

A győztes országok nem tudtak megegyezésre jutni a zsákmányul esett hatalmas területek felosztása tekintetében. Macedónia felosztásának kérdése miatt a legélesebb ellentétek támadtak. Bulgária, amely a legtöbb áldozatot hozta, magának követelte a legnagyobb területeket. Az egyre elkeseredettebbé váló vitába Románia is beleavatkozott és ő is területi követelésekkel állott elő.

Június huszonötödikén megkötötték az újabb Balkán Szövetséget, amelyből Bulgária kimaradt és amelyben az ő helyét most már Románia foglalta el.

Az új szövetség hadat üzent Bulgáriának és június 29-én megkezdődtek az ellenségeskedések. A bolgárok elszántan küzdöttek most is, de a török háborúban megcsappant erejüket nem tudták frissel pótolni és így a szerb seregek hamarosan Kocsana kiürítésére kényszerítették őket. Görögország ugyancsak heves harcok közben megszállotta Dél-

Macedóniát, Románia pedig Szilisztriát, ami eredetileg is bolgár terület volt.

Hogy teljessé váljék Bulgária katasztrófája, július 15-én Törökország is hadat üzent neki és Enver bej az újjászervezett csataldzsai hadsereggel egymásután foglalta vissza Lüle-Burgaszt, Drinápolyt és Kirkilisszt.

A reménytelen helyzetben Bulgáriának nem volt más választása, minthogy békét kössön bármily áron. Közben a nagy vereségek miatt kormányválság is zajlott le Bulgáriában és az új kabinet élére Radoszlavov került, aki július 30-án Bukarestben fegyverszünetet kötött, majd augusztus 10-én aláírta a békét.

A bukaresti szerződés értelmében Románia Szilisztriát kapta Bulgária földjéből, Szerbia Monasztirt, Görögország Szalonikit és Kavallát kapta a bolgárok által elfoglalt területekből. A később aláírt török-bolgár békeszerződés pedig Törökországnak adta Drinápolyt.

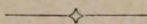
A bolgár nemzetet valósággal kétségbeejtette a beállott helyzet, de mindenki tudta, hogy egyelőre jobb megoldást nem lehet találni.

A Balkánon nem küszöbölődtek ki a megoldatlan kérdések, az áthidalhatatlan ellentétek, amelyek egyáltalán nem voltak megnyugtatók Európa jövője szempontjából.

Az albán kérdés sem intéződött el az albán fejedelemség megteremtésével. A monarchia és Olaszország életképessé akarták tenni ezt a fejedelemséget, viszont az oroszok csak árnyékfejedelemséget akartak teremteni, amely voltaképpen Szerbia fenhatósága alá kerül. Olyan súlyos ellentétek merültek fel a kérdésben, hogy szinte újra háborútól kellett tartani.

A veszedelmes bonyodalmakat úgy tudta csak elhárítani Ferenc József, hogy sajátkezű levelet írt Miklós cárnak és így valahogyan nagy nehezen csönd támadt az albán kérdésben és a többi balkáni kérdésben is.

De ez a csönd fülledt, viharelőtti csönd volt, amely megelőzte a sosem látott, sosem hallott, de már közeledő és az egész világot felforgató orkán kitörését...

A világháború.

A viharfelhők.

Végsőkig feszültek a húrok.

A balkáni háború ugyan minden világbonyodalom nélkül zajlott le, de az ideges feszültség semmivel sem enyhült.

Franciaország 1913 nyarán, Briand miniszterelnöksége alatt, bevezette a hároméves katonai szolgálatot és húsz évre szállította le huszonegyről a hadköteles kor kezdetét. Ugyanakkor a korhatárt negyvenötől negyvennyolcra emelte. Még idegesebb hangulatot teremtett az angol és francia vezérkarok gyakori tanácskozása, amiből német részről igen messzemenő következtetéseket vontak le.

De egyre-másra jöttek az értesülések az oroszok lázas katonai készülődéseiről, valamint a Szerbiában folyó monarchiaellenes agitációkról is. Az orosz nagyhatalom által támogatott nagyszerb törekvések egyre nyíltabban jutottak kifejezésre. Megalakult a Narodna Odbrana szervezete, amely egész nyíltan a délszlávok felszabadításának jelszavát írta a zászlajára.

A politikai feszültség szinte napról-napra növekedett.

1914 tavaszán Pasics szerb miniszterelnök ellátogatott Szentpétervárra és Miklós cár a következő nagyjelentőségű kijelentést tette előtte:

— Szerbiáért mindent meg fogunk tenni. Szívélyes üdvözetemet küldöm Péter királynak és kérem, mondja meg neki is, hogy Szerbiáért mindent meg fogunk tenni.

Ez a tavasz már az izgalmak és a készülődések nyugtalan korszaka volt. A beavatottak tudták, hogy valaminek történnie kell, ami kirobbantja az évek óta tartó feszültséget. A levegőben érzett, hogy közeledik a nagy leszámolás ideje. Európa a béke utolsó perceit élte, de már ekkor is megmérgezte a kedélyeket a háborús nyugtalanság, a jövő félelmetes bizonytalansága.

A szentpétervári katonai akadémia igazgatója, a világháborúban

később nagy szerepet játszó Scserbacsev tábornok 1914 áprilisában kijelentette tisztjei előtt, hogy „a monarchia balkáni politikája miatt elkerülhetetlen a háború, amely minden valószínűség szerint még a nyáron ki fog törni”.

De a jóslatok terén nem egyedül állott az orosz tábornok.

Clemenceau körülbelül ugyanebben az időben így nyilatkozott a párizsi olasz attasé előtt:

— Fél éven belül háborunk lesz!

A jóslatok hamarosan valóra váltak.

Európa és a kultúremberiség puskaporral teli hordón állott.

Már csak egy gyújtókanóc, egy szikra kellett és bekövetkezik a szörnyű robbanás, amely a nemzetek háborújának véres borzalmaait zúdítja a világra és felidézi a pusztulás, a gyötrelmek, a halál telhetetlen és mohó szellemeit.

1914 június 28-án a végzetes szikra felvillant, a gyújtókanóc meggyulladt és a világháború puskaaporos hordója fülsiketítő dörrenéssel a levegőbe repült.

A szerajevói merénylet.

A világháború kitörésének közvetlen oka a szerajevói politikai merénylet volt, melynek áldozatául esett Ferenc Ferdinánd főherceg, a monarchia trónörököse és felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő.

A trónörökös, aki a monarchia egységének megerősítését tűzte ki elkövetkezendő uralkodása programjául és ezzel magára vonta a nagyszerb eszme mellett sikraszálló politikai elemek gyűlöletét, 1914 júniusában, mint a legfelső Hadúr képviselője résztvett a Szerajevó környékén tartott nagy hadgyakorlatokon. A trónörököspár az ilidzei katonai táborból autón haladt Szerajevóba június 28-án reggel tíz óra-kor, amikor a Csumurja ucca sarkán egy fiatal merénylő, Cabrinovic Nedjelko fekete zsákba varrott bombát dobott Ferenc Ferdinánd autója felé. Az eldobott bomba az autó mögött robbant és szilánkjai Boos-Waldeck gróft és Merizzi alezredest sebesítették meg. A trónörököspárnak semmi baja sem történt.

A nagy riadalmat keltő merénylet után a trónörökös a városházára vitette magát, majd onnan a helyőrségi kórházba akart menni, hogy meglátogassa a bombamerénylet sebesültjeit. Az Appel rakparton haladt az autó, mikor a Ferenc Ferdinánd ucca sarkán egy másik merénylő, Princip Gavriló revolverrel kétszer rálőtt a trónörököspárra. Mindkét

golyó talált. Az egyik golyó a trónörökös, a másik a trónörökösnet sebezte halálra.

A merénylőket elfogták és pár pillanat múlva már a táviratok ezrei vitték a világ minden tájára a megdöbbentő hírt a trónörökospár tragikus haláláról.

Ferenc József a trónörökospár temetésén. Mellette Károly, az új trónörökös út.

Egész Európa közvéleménye tisztában volt a szerajevói merénylet súlyos következményeivel, annyiival is inkább, mert mingyárt kiderült, hogy fanatikus fiatal emberek politikai merényletet követtek el és a trónörökospár a nagyszerb törekvések érdekében folyó propagandának esett áldozatul.

Az előrelátható következmények nem is maradtak el.

A monarchia június 23-án belgrádi követe útján ultimátumot

adott át a szerb kormánynak, amelyben kötelezni akarta a szerb kormányt arra, hogy oszlassa fel a „Narodna Odbrana”-t, akadályozzon meg a monarchia ellen való minden izgatást, küszöbölje ki a szerb közoktatásból a monarchia ellen való izgatást, távolítsa el a szerb hadseregből és az állami hivatalokból az eddigi izgatásokban résztvevő személyeket és tartóztassa le azokat a megjelölt személyeket, akiknek a nyomozás szerint szerepük volt a szerajevói merénylet előkészítésében. Követelte a jegyzék azt is, hogy a szerbiai vizsgálatban a monarchia kiküldöttei is résztvehessenek.

Az ultimátum negyvennyolc órás határidőt adott a szerb kormánynak a feltételek elfogadására.

Az erélyes hangú ultimátum híre újabb nagy izgalmakat keltett Európaszerte. Nyilvánvaló volt, hogy minden attól függ: hajlandó-e Szerbia teljesíteni a feltételeket.

A háború vagy béke dermesztő kérdése riasztóan szegeződött az emberiség lelkiismeretének.

A hadüzenet.

A kétnapi várakozás feszült ideje alatt mindenki lázas érdeklődéssel találgatta, engedni fog-e Szerbia vagy elutasítja a monarchia követeléseit.

Az ultimátum határideje július 25-én este hat órakor járt le. Pasic miniszterelnök hat óra előtt néhány perccel hívatta Giesl bárót, a monarchia belgrádi követét és átadta a szerb kormány válaszát, amely közölte, hogy a szerb kormányt nem lehet felelőssé tenni egyes társaságok munkájáért, amelyek kivonják magukat az ellenőrzés alól, de hajlandó erélyes vizsgálatot indítani és állásra és rangra való tekintet nélkül bíróság elé állítani mindazokat a szerb állampolgárokat, akiknek a szerajevói bűntényben való részességükre bizonyítékokat nyújtanak. Nem volt hajlandó azonban megengedni, hogy a szerb területen megindítandó vizsgálatban a monarchia delegált szervei résztvegyenek.

A monarchia legfontosabb követelését Szerbia nem volt hajlandó teljesíteni.

Giesl báró utasításai szerint azonnal elutazott Belgrádból. A szerb hadsereg mozgósítása megkezdődött. A bécsi külügyminisztérium hivatalosan közölte, hogy a szerb kormány válasza nem kielégítő és másnap, július 26-án az osztrák és a magyar hivatalos lapok is közzétették a részleges mozgósítás elrendelését.

A háborús szenvedélyek egyszeriben fellángoltak egész Európában. Július 28-án megtörtént a hadüzenet.

— Mivel a szerb királyi kormány a július 23-iki jegyzékre nem adott kielégítő választ, a császári és királyi kormány maga kénytelen gondoskodni jogainak és érdekeinek védelméről s e célból a fegyverek erejéhez fordul. Ausztria-Magyarország jelen pillanattól kezdve Szerbiával hadiállapotban levőnek tekinti magát.

Ez volt a Szerbiának küldött hadüzenet szövege. Ez volt az a jegyzék, amely megindította a világháború folyamatát, a vér és a könny áradatát, az emberi, sőt emberfeletti erőfeszítések küzdelmes sorozatát, a legnagyobb megpróbáltatások történelmi korszakát.

Másnap hajnalban a szerbek felrobbantották a zimony—belgrádi hidat, eldőrdültek az első ágyulövések, megkezdődött a háború...

Kitör az európai háború.

A monarchia és Németország felelős tényezői tisztában voltak vele, hogy a szerb hadüzenet minden valószínűség szerint kirobbantja az általános európai háborút, azt a nagy erőmérkőzést, melyre úgy az ántánt, mint a központi hatalmak előbb vagy utóbb, de feltétlenül számítottak.

Tisza István gróf magyar miniszterelnök a maga részéről kifogásolta is a Szerbiának küldött ultimátum erélyes hangját, de a magyar miniszterelnök nem akadályozhatta meg a nagy események bekövetkezését.

A monarchia mozgósítása után megindult az általános európai mozgósítás. Vilmos császár és Miklós cár szinte egy percben rendelték el az általános mozgósítást és nem sokkal később Franciaország és jóformán az összes európai országok is követték ezt a példát.

Európát valósággal felgyújtotta a háború perzselő szele.

Az általános német mozgósítás augusztus elsején történt és Vilmos császár — mivel minden békés közvetítés megghiúsult — a következő napon már megüzente a hadat Oroszországnak. Ekkor már meg is kezdődtek a határvillongások a két ország határvédő katonasága között.

Augusztus másodikán Franciaország is mozgósított. Párizsban teljes erővel robbant ki a revánsért való lelkesedés és ebben az izgalmas hangulatban érte a halálthozó golyó Jean Jaurést, a nagy francia békebarátot. A francia-német határon is kirobbantak az első katonai incidensek és Németország augusztus harmadikán hadat üzent a francia köztársaságnak.

Teljes nagyságában kezdett kibontakozni az európai konfliktus, amelyet teljessé tett Angliának a porondra való lépése. Eduárd Grey angol külügyi államtitkár augusztus harmadikán kijelentette az alsóházban, hogy az európai békét nem lehet többé megóvni. A következő napon a német seregek betörték Belgiumba, hogy ebből az irányból vonuljanak fel Franciaország ellen és ebből az irányból mérjék rá a döntő csapást. És ezen a napon — éppen a belgiumi semlegesség megsértésének ürügye alatt — elhangzott az angol hadüzenet is.

Most azután valóságos pergőtüze következett a hadüzeneteknek. Olaszország és az Egyesült-Államok semlegességi nyilatkozatot tettek, viszont Szerbia hadat üzent Németországnak, Franciaország és Anglia a monarchiának. Novemberben Törökország is csatlakozott a központi hatalmakhoz, ami újabb hadüzenetek sorát vonta maga után. Az európai konfliktus egyre jobban elmérgesedett, a háború egyre nagyobb és borzalmasabb méreteket öltött és lassan kezdett kialakulni a világháború szörnyű perspektívája.

A háború azonban nemcsak Európára terjedt ki, hanem a német gyarmatok révén a világ minden részére. A japánok is megüzenték a hadat, hogy minél előbb elfoglalhassák Kiau-Csaut. Az ántánt értette a módját annak, hogy a központi hatalmak ellen felvonultassa akár közvetve, akár közvetlenül a világ minden gazdasági erejét.

Az európainak induló háborúból valóban világháború lett, mert abban mind az öt világrész résztvett.

A központi hatalmaknak, Ausztria-Magyarországnak, Németországnak, Törökországnak és később Bulgáriának a több mint négyéves világháború folyamán a következő országok erejével kellett szembe szállani: Francia-, Angol-, Orosz-, Olaszország, Belgium, Szerbia, Montenegró, Japán, Románia, Északamerikai Egyesült-Államok, Cuba, Panama, Sziám, Kína, Brazília, Bolivia, Guatemala, Hondurasz, Nikaragua, Haiti, Peru, Uruguay, Ecuador, Görögország, Portugália, Hedzsász, Libéria, később Lengyelország és Csehszlovákia.

A központi hatalmak 160 milliónyi lakosságával szemben 1400 milliónyi ellenséges lakosság állott.

A katonai szolgálat szempontjából pedig a központi hatalmaknál 22 millió, az ántánt oldalán pedig 40 millió katona teljesített szolgálatot.

Ezek a számarányok mutatják meg legjobban a négyéves világháború szörnyű arányait, de azt is, hogy ekkora túlerővel szemben nem is számíthattak a teljesen magukra utalt és elszigetelt központi hatalmak a végső győzelemre.

A világháború lefolyása.

Ebben a műben nem terjeszkedünk ki részletesen a világháború eseményeinek leírására.

Hiszen az eseményeknek, a megrázó és drámai ütközeteknek leírására itt nem is volna helyünk. Másrészt pedig a kiadásunkban megjelenő „Világháború Története” című tizenkét kötetes mű teljes részletességgel számol be a világtörténelem legdrámaibb korszakáról, a több mint négy esztendeig tomboló és az emberiség viharos és viszontagságos történetében is egyedül álló világháború minden részletéről és teljes lefolyásáról.

Itt csak arra szorítkozhatunk, hogy nagy vonalakban rajzoljuk meg a világháború lefolyását, amely egész új helyzetet teremtett az egész világon, amely trónokat és birodalmakat söpört el, újjá rajzolta Európa térképét és a világhistória során még sosem látott erővel gigantikus orkáneként száguldott végig Földünk vérbe borult sárgolyóján.

Ilyen háborút 1914-ig elképzelni sem tudott az emberiség.

Az orosz-japán háborúban, amely a legvéresebb összecsapások egyike volt, pontosan 320.778 orosz és 166.756 japán katona esett el az egész hadjárat alatt.

A világháború óriási arányai mellett eltörpülnek ezek a véres számok. A népeknek ebben a szédítő arányú erőmérkőzésében milliós hadseregek vettek részt, milliók pusztultak el a gránátesőkben és a srappell-zuhatagokban, milliók veszítették el testi épségüket, milliók kerültek hadifogságba, mintha csak az apokalipszis lázas álmoképei keltek volna életre a négy és fél esztendeig tomboló, egetrázó és földet rengető orkán vérzivatairaiban.

Csak egy pár számadatot közlünk :

Németország kerek számban tizenhárommillió katonát állított zászlai alá. Ebből a hatalmas embertömegből kétmillió meghalt a harc-téren, több mint négymillió sebesülten került kórházba.

A monarchia kilencmillió katonája közül másfél millió halt hősi halált és kétmillió sebesült meg.

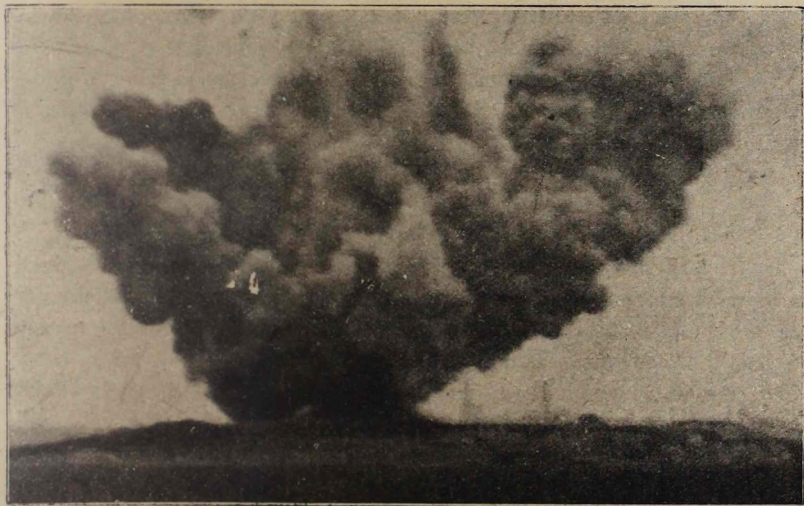
Oroszország tizenkilencmillió katonát állított fegyverbe, mint a legnagyobb katonai hatalom. Vesztesége is a legnagyobb volt : két és fél millió halott, öt és fél millió sebesült.

A két nyugati nagyhatalom közül Franciaország nyolcmillió, Anglia pedig kilencmillió főre rugó hadsereget vitt a frontokra. A francia

hősi halottak száma : másfél millió, az angoloké : kilencszázötvenezer. A francia sebesültek száma : 2,700.000, az angoloké : 2,120.000.

És a többi nemzetek is bő áldozatkészséggel és elszánt, lelkes odaadással hozták meg áldozataikat a dicsőség mezején, a háború oltárán, amely előtt a négy és fél esztendő alatt az áldozati hekatombák a végtelen magasságokba nyúltak.

Hasonlóképpen fogalmat adhat ennek a gigászi erőmérkőzésnek a nagyságáról az a rövid kimutatás, hogy Németország 198 milliárdot, a monarchia 117 milliárdot, Anglia 206 milliárdot, Franciaország 157

Harcuinc és fejes granát robbanása.

milliárdot, az Amerikai Egyesült-Államok 148 milliárdot fordított a háború költségeire, nem is beszélve a többi hadviselő államokról, amelyek mind erejükhöz képest növelték ezt a mérhetetlen aranyáldozatot is a háború oltárán...

Milliók harca volt ez a milliók ellen. A milliárdok harca a milliárdok ellen. Az ipar, a technika, a kereskedelem, a tudomány, az élet minden ága, az ember minden foglalkozása csak a háború céljait szolgálta négy éven keresztül.

A vérontás, a pusztulás, a tömeghalál tombolt a világháború folyamán a művelt Európában, a düh, a gyűlölet, az ellenségesség kíméletlen szellemei törtek elő ismeretlen mélységekből és ott lebegtek az ezerkilométeres lövészárkok fölött, ott kísértettek a szuronyos rohamokban,

a falvakat és városokat romboló pergőtűzekben, az elszánt légi harcokban, a kísérteties gáztámadásokban és a modern hadviselés megannyi új és rettenetes jelenségeiben.

Az emberi fantázia nem tudta elképzelni, milyen borzalmas lesz a háború, melynek előkészületei évtizedekig folytak. A nemzetek mérkőzése minden képzeletet felülmúlt úgy borzalmasságában, mint méreteiben és minél jobban kialakult a világháború hatalmas perspektívája, annál félelmetesebben kísértettek a feltámadt szellemek, amelyekben sehogy sem tudott úrrá lenni a kultúrszellem és az emberies érzés.

Úgy járt az emberiség, mint a költő varázsló inasa, aki felidézte a rontó szellemeket, azután nem tudta megfékezni őket.

A nagy erőmérkőzés megindult, Pandora szelencéje feltárult és — úgy látszott — nincs emberi hatalom, amely a véstárasztó szelencét újra be tudja zárni...

1914

A központi hatalmak haditerve az volt, hogy a németek először a franciákkal számolnak le s ez alatt az idő alatt a monarchia száll szembe az orosz „gózhenger”-rel. A nyugati döntés megtörténte után azután egyesült erővel verik le az orosz seregeket.

Belgium megrohanása, amely tüneményes gyorsaságával és bámulatos eredményeivel valósággal hipnotizálta a világot, azt a célt szolgálta, hogy a német haderő a francia-német határon felvonult francia főerőt átkarolja és elvágja Párizstól. A bevehetetlennek hirdetett Namur másfél napi ostrom után már a németek kezére került, elesett Lüttich vára is és augusztus második felében a német fegyveráradat valósággal előzőnlötte Észak-Franciaországot. A franciákat óriási meglepetés érte, arra számítottak, hogy a németek legfeljebb 22 hadtestet visznek a nyugati frontra, Moltke azonban mingyárt 35 hadtestet dobott harcba.

A francia hadsereg gyors visszavonulásra kényszerült, a német áradat most már egyenesen Párizs felé zúdult. A francia kormány Bordeauxba menekült. Ekkor már Vilmos császár seregei eljutottak a Marne-folyó partjára és egyenesen a francia fővárost veszélyeztették. A franciák visszavonultak a Marne mögé és már-már úgy látszott, hogy eldől a németek javára a nyugati mérkőzés, amikor a szeptember 6—10 között megvívott marnei csatában a túlságos merészséggel előnyomuló németek vereséget szenvedtek és kénytelenek voltak visszavonulni. A tengerparttól a svájci határig kialakult — még pedig mélyen benn

francia és belga földön — a frontvonal, amely a világháború eldőltségéig a legborzasztalmasabb álló és mozgó harcok színhelye lett. A marnei csata után, amely megállította a német előretörést és amely Joffre francia fővezérnek hozta meg a dicsőséget, Moltke németvezérkari főnök helyére Falkenhayn tábornok került.

Az orosz harctéren is nagyjelentőségű események történtek. A „gőzhenger” betört Kelet-Poroszországba, de Hindenburg a tannenbergi csatában megsemmisített egy egész orosz hadsereget, majd a Mazurítavak mellett vívott csatában összetört egy másik orosz hadsereget, úgyhogy szeptember közepére Kelet-Poroszország felszabadult.

A monarchia seregei, amelyek hatalmas orosz tömegeket vontak magukra, diadalmasan betörték orosz földre, Kraszniknál és Komarovnál nagy győzelmeket arattak, de a galíciai csatákban az orosz túlerő kerekedett felül és a véres lembergi csaták után előreözönlött egészen a Kárpátok vonaláig. Megkezdődtek a világháború legnehezebb harcai: a kárpáti ütközetek, amelyekben a hazájukat védő magyar csapatok örök dicsőséget szereztek nevüknek.

Az esztendő végére Nikolájevics Nikoláj nagyherceg, az orosz haderő főparancsnoka a legszebb reményekkel tekintett a háború folytatása felé. Biztosra vette, hogy sikerül seregeivel lezúdulnia a magyar alföldre. Azonban a lodzi és a limanovai csaták eredménye egyelőre megállította seregeit.

A szerb és montenegrói harctéren Potiorek tábornoksírnagy vezette a monarchia seregeit. A Drina mentén és a Sabácnál megindított offenzíva meghiúsult, sőt a szerbek a Drina-menti csata után betörték Magyarországra és Boszniába. Szeptember végén Potiorek újabb offenzívába kezdett, seregei november 15-én bevonultak Valjevóba, majd december 2-án Belgrádba, de a kimerült támadó seregek a december 3—8-án megvívott véres arangyelováci ütközet után kénytelenek voltak Szerbia megszállott részeit kiűriteni. Ezután a délkeleti fronton állóharcok fejlődtek ki.

Törökország októberben csatlakozott a központi hatalmakhoz és a félhold seregei négy fronton kezdték meg a harcot.

Anglia elzárta a tengerektől Németországot, megkezdődött a blokád. A december nyolcadiki falklandi csatában a hazájától elvágott német hajóraj súlyos veszteséget szenvedett és elveszett a németek számára. A hatalmas angol tengeri haderő elsöpörte a német gyarmati uralmat és zárlat alá helyezte a német hajózást.

A szárazföldi frontokon kialakultak a szilárd vonalak. A német

vonalt mélyen bennállott Franciaországban és Belgiumban, az orosz vonal viszont mélyen betört Galiciába, körülzárt Przemysl várát és a magyar határt fenyegette.

Az oroszok abban bíztak, hogy ők döntik majd el diadalukkal a háború sorsát és erre számított az egész ántánt is. Az orosz reménység jóval magasabbra lángolt, mint szövetségeseinek reménysége. De csalódása is nagyobb lett. A nyugati hatalmak évek múltán kiküzdötték a végső győzelmet, de a cári birodalma ezt a diadalt már nem érte meg.

1915

A világháború súlypontja a keleti frontra vetődött.

Az állóharcokban elmerülő nyugati hatalmak orosz szövetségeseiktől várták a döntés kiharcolását. Nikolájevics nagyherceg óriási tömegeket indított Magyarország felé, kifejlődött a nagy téli kárpáti csata, amelyben hőiesen kitartott a magyar-osztrák védősereg. Közben Hindenburg a Mazuri-tavaknál újabb nagy diadalt vívott ki. A kárpáti harcok szünet nélkül folytak és a kíméletlen rohamokban az orosz haderő egyre hatalmasabb tömegei örlődtek fel.

A márciusi húsvéti kárpáti csatában sem tudtak sikert elérni az orosz hadak. A hőiesen védekező és hónapokig körülzárt Przemysl vára március 22-én elesett ugyan, mert a felszabadítási kísérletek meghiúsultak és a védősereg ellenállása anyagihiány miatt megtört, de ez a fájdalmas esemény az oroszoknak nem jelentett döntő sikert. Az orosz túlerőnek nem sikerült lezúdulnia a magyar síkságra és a határszéli magyar vidékeknél nem tudott előbbre jutni. Igaz, hogy ezek a határszéli betörések is valóságos kétségbeesésbe döntötték Magyarországot.

A tavasz a világháború egyik legnagyobb meglepetését hozta meg. A pótolhatatlan veszteségeket szenvedő és a fegyverhiányt egyre jobban megérző orosz hadsereget a május másodikikori gorlicei áttöréssel olyan lökés érte, amely egyszeriben felborulással fenyegette egész arcvonalát. Falkenhayn és Conrad közös terve alapján történt a nagyszabású áttörés, a világháború egyik legnagyobb katonai sikere, amely először a Sanfolyóig vetette vissza az oroszokat, majd Galícia legnagyobb részének a felszabadítására vezetett. A diadalmas csapatok visszafoglalták Przemyslt, majd júniusban Galícia fővárosa, Lemberg is visszakerült a monarchia birtokába. Az orosz hadseregnek mindamellett sikerült a teljes megsemmisítés elől kitérni, mert a szövetségeseik hadereje nem volt elegendő a hatalmas sikerek teljes kiaknázásához.

Ebben az időben üzenték meg az olaszok a háborút a monarchiának és megindították támadásaikat a Karszt és az Isonzó-állások ellen.

A monarchia kénytelen volt az új frontra nagyobb seregeket vinni, de azért nem állott meg az orosz hadsereg elleni előnyomulás. Megindult az oroszországi nyári támadó hadjárat, melynek során a szövetséges seregek egyenesen káprázatos sikereket értek el: elfoglalták Varsót, Breszt-Litovszkot és majdnem egész Orosz-Lengyelországot. Midőn szeptember vége felé sikerült valahogyan megszilárdítani, az orosz vonal Varsó mögött kétszázkilométernyire húzódott el. A cár — az általános elégedetlenség miatt — elmozdította Nikolájevics nagyherceget a fővezéri állásból és ő maga állott seregei élére. Az orosz nép elége-

Francia gyatagság a tűzvonaiba vonul

detlensége ekkor már kezdett veszedelmes méreteket ölteni és előrevetette az árnyékát a forradalomnak, amely másfél év múlva be is következett. A nyugati harctéren súlyos veszteségek között omlottak össze az ántánt támadásai, amelyekkel tehermentesíteni igyekezett Oroszországot. Nem sok eredményre vezettek az olaszok véres Isonzó-menti támadásai sem.

Olaszország hadba szállása után értékes kárpótlást kaptak a központi hatalmak Bulgária csatlakozásával. Ezt követte a központi hatalmak koncentrált támadása Szerbia és Montenegró ellen. Mackensen seregei és a bolgár támadó oszlopok benyomultak Szerbiába és november végére megszállták az egész országot. A szerb haderő maradványai Albániában kerestek menedéket.

Szerbia tragédiája arra bírta az ántántot, hogy beszüntesse a sok áldozattal járó és a bolgárok beavatkozásával teljesen reménytelenné váló dardanellai vállalkozást, amelynek meghiúsítása a török haderő

legszebb és legfényesebb fegyverténye volt. A Dardanellák továbbra is zárva maradtak az ántánt előtt és nem nyitották meg az összeköttetést Oroszország felé. Az orientális ántántsereg Szalonikiban vetette meg lábát és innen igyekezett a bolgár front elleni macedóniai támadásokkal elhárítani a végzetet Szerbia felől. Ezek az erőfeszítések azonban nem vezettek eredményre.

Az ántánt győzelmi reményei sorra megghiúsultak. Ám az ántánt oldalán nem állott be csüggedés. Kitchener angol hadügyminiszter megjósolta, hogy a háború legalább három esztendeig fog tartani és 1915 végén nyilvánvalóvá kezdett válni a jóslat igaza.

Az ántánt tagjai, akik szerződést kötöttek, hogy egyikük sem köt különbékét, elhatározták, hogy tovább harcolnak és elmennek az erőfeszítések végső határára is, hogy kicsikarják a döntő győzelmet.

Ez a végső diadal azonban még nagyon messze volt és 1915 végén elérhetetlenebbnek látszott, mint a háború elején.

A központi hatalmak fegyverei mindenütt diadalmaskodtak.

Az ántánt csak abban bizakodhatott, hogy a körülzárt és minden kapcsolattól elvágott központi hatalmak előbb-utóbb kimerítik minden erejüket.

1916

Anglia elrendelte az általános sorozást, ami azelőtt elképzelhetetlen volt a Szigetországban.

Franciaország tűzbe vetette minden erejét.

Oroszország újjászervezte haderejét.

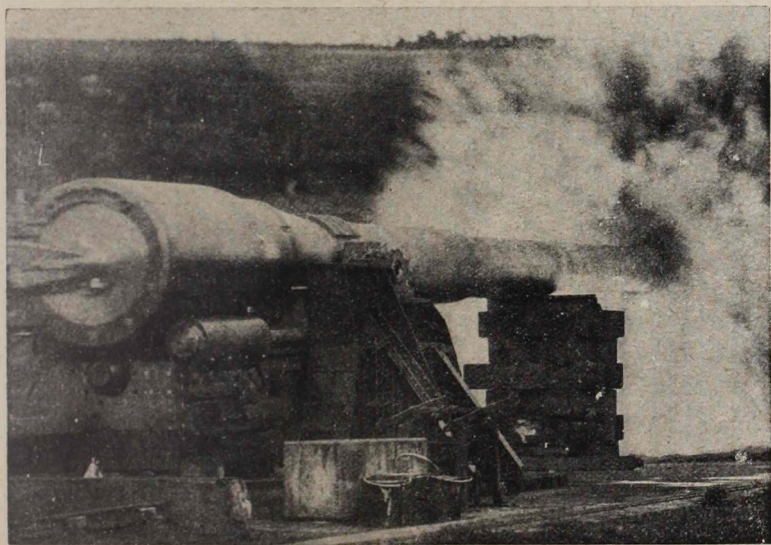
Olaszország fáradhatatlanul ontotta a vért az Isonzó frontján.

Falkenhayn február 21-én megindította a Verdun elleni ostromot, amely a világháború egyik legvéresebb fejezetévé lett. A támadás első napján a német tüzérség több mint egymillió gránátot lőtt a francia védelmi állásokra. A borzalmas pergőtűz után az esti órákban megindult a roham, melynek további folyamán a németek ötkilométernyire közelítették meg Verdun várát, miután hatalmas páncélerődöket foglaltak el.

Közel hét hónapig tartott a verduni csata, amelynek az adott fordulatot, hogy francia részen Pétain tábornok vette át a parancsnokságot, aki elhatározta, hogy utolsó lehelletéig védelmezni fogja Verdunt. Sikerült is megállítani a németeket, akik szép sikereket arattak ugyan, de nagy áldozataik árán sem tudták céljukat elérni. Amikor a véres harcok abbamaradtak, a német támadó erők alaposan meggyöngültek,

de még többet vesztett a francia hadsereg, amely tartalékainak nagy részét is kénytelen volt feláldozni.

Az angolok a franciák tehermentesítésére Franciaország északi részében, a Somme-folyó vidékén indítottak hatalmas offenzívát. Az új angol hadsereg, amely az anyaország, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika fiaiból állott, hősieks elszántsággal ment rohamra. Mingyárt első nap negyvenezerél jóval több halottja volt ennek a hadseregnek, amely

Eldördül az angol nehézágyú

továbbra is mérhetetlen áldozatot hozott, anélkül, hogy érdemleges eredményt tudott volna elérni a szíklafal szilárdságával álló német védelemmel szemben. A szörnyű harcok csak késő ősszel értek véget.

Az olasz fronton, ahol az olaszok nagy hévvel, de nem sok eredménnyel ostromolták a monarchia Isonzó-frontját, Hötzendorfi Conrad akart döntő sikert elérni meglepő támadásával. A déltiroli fronton május 14-én indult meg ez a támadás, melynek célja az volt, hogy a monarchia seregei, Tirolból Vicenza és Castelfranco felé előrezúdulva, elvágják Cadorna seregeit minden hátsó összeköttetéstől.

A betörés nagy kezdeti sikerrel járt. A monarchia csapatai elfoglaltak több páncélerődöt és tizennyolc kilométerre közelítették meg Vicenzát és Észak-Olaszország fő vasúti vonalát.

Ebben az időpontban azonban váratlan segítséget kaptak az olaszok az oroszok részéről, akik Brusszilov tábornok vezetése mellett június 4-én hatalmas és meglepő támadásba kezdtek és Lucknál áttörték a monarchia frontját. Az oroszok elfoglalták Luckot, újra benyomultak Bukovinába és három hét alatt közel kétszázezer foglyot ejtettek és rengeteg hadiszert zsákmányoltak.

A veszedelmes orosz siker az olaszországi offenzíva azonnali meg-

IV. Károly király koronázási esküje

állítására kényszerítette a monarchiát. Segélycsapatokat kellett küldeni az orosz frontra, ahol német támogatással sikerült az orosz előrenyomulást megakasztani.

Falkenhayn helyére ebben az időben került Hindenburg tábornagy, aki erős kézzel vette át a katonai vezetést és hamarosan helyreállította a központi hatalmak megingatott egyensúlyát.

Hindenburg és Ludendorff reorganizálták a szövetségesek hadvezetését, ami mingyárt éreztette is hatását, amikor a románok az orosz sikerek és az orosz követelések hatása alatt augusztus 27-én hadat üzentek a központi hatalmaknak és támadó seregükkel benyomultak Erdélybe. Hindenburg tervei alapján Falkenhayn Erdélyből, Mackensen pedig Bulgária felől támadta meg Romániát, amely így két tűz közé került. A nagyszebeni és brassói csaták után Falkenhayn seregei észak felől

nyomultak be Romániába, miközben Mackensen hadai átkeltek a Dunán és délről támadtak Bukarest irányában. Az elszántan küzdő román csapatok nem hárihatták el a végzetet. December 6-án a szövetséges csapatok bevonultak Bukarestbe és a román haderő a Putna—Szeret vonalon helyezkedett el, ami Románia túlnyomó nagy részének az elvesztését jelentette.

Május 31-én zajlott le a nevezetes jütlandi tengeri csata. Ekkor ütközött meg először és utoljára a világháború folyamán az angol és a német tengeri haderő. A nagyszabású tengeri összecsapásban, amely végeredményben eldöntetlenül végződött, az erősebb angol flotta hajóiban és emberben sokkal többet vesztett, mint a német tengeri erő:

1916 november 21-én elhunyt Ferenc József király 86 éves korában és utóda Károly király lett, aki trónörökös korában sokat járta a frontokat, megismerte a háború borzalmaait és azzal az elhatározással foglalta el ősei trónját, hogy minél előbb békét köt.

Amikor december 30-án megtörtént Budán Károly király és Zita királyné ünnepélyes megkoronázása, a központi hatalmak már elküldték az „engesztelődés ajánlatát” az ántánthatalmaknak, amelyben a béketárgyalás mielőbbi megkezdésére tettek ajánlatot.

Ezt az ajánlatot azonban London, Párizs és Róma kereken elutasította, azzal a megállapítással, hogy a központi hatalmak békeajánlata nem tartalmaz komoly békeszándékot.

Hasonlóképpen megghiúsult Wilson amerikai elnök békeközvetítése is. Az ántánt még nem látta elérkezettnek az időt, hogy béketárgyalásokba kezdjen, mert hiszen a hadihelyzet a lehető legnagyobb mértékben a központi hatalmaknak kedvezett.

Ezt a hadihelyzetet még alaposan meg akarta változtatni az ántánt a béketárgyalások megkezdése előtt. Folytak tovább az erőfeszítések, a szinte emberfeletti készülődések a hadiszerencse megváltoztatására.

Két és fél évi rettenetes vérontás után a hadviselő felek még mindig csak a próbálkozások útján haladtak.

A világrengető háború igazi méretei csak ezután alakultak még ki.

1917

A központi hatalmak békeajánlatának elutasítására Németország a korlátlan és kíméletlen tengeralattjáró háború bejelentésével válaszolt. Február elsején meg is indult ez a harc. Célja elsősorban az volt, hogy megakadályozza Anglia és Amerika között a forgalmat.

A hajózás és a semlegesség jogainak megsértése miatt az Egyesült Államok február negyedikén megszakították Németországgal a diplomáciai kapcsolatot, majd április 5-én megüzenték a háborút. Később a hadüzenet megtörtént a monarchia ellen is, amelynek uralkodója és kormányzata eredetileg ellenezte a korlátlan búvárhajóharc megindítását.

Ezzel voltaképpen a világháború sorsa eldőlt. Amerika kimeríthetetlen ereje előbb vagy utóbb, de biztosította az ántánt diadalát.

A központi hatalmak minden reménye most már abban összpontosult, hogy Oroszország végleg összeomlik és a keleti hadszíntérről sürgősen a nyugatra vihetik az összes csapatokat, még az amerikai haderő megérkezése előtt. Az angolokkal és franciákkal való gyors leszámolás még megmenthette volna Németország és szövetségesei ügyét.

Az orosz összeomlás hamarosan be is következett. Még pedig a legtragikusabb formában. Április 11-én kitört a forradalom, a cárt lemondásra kényszerítették s előbb Lwow herceg, majd Kerenszki miniszterelnöksége alatt köztársaság lett a cár birodalmából. A cárt és családját Szibériába száműzték, ahol a későbbi vörös uralom alatt kegyetlenül kioltották valamennyiük életét.

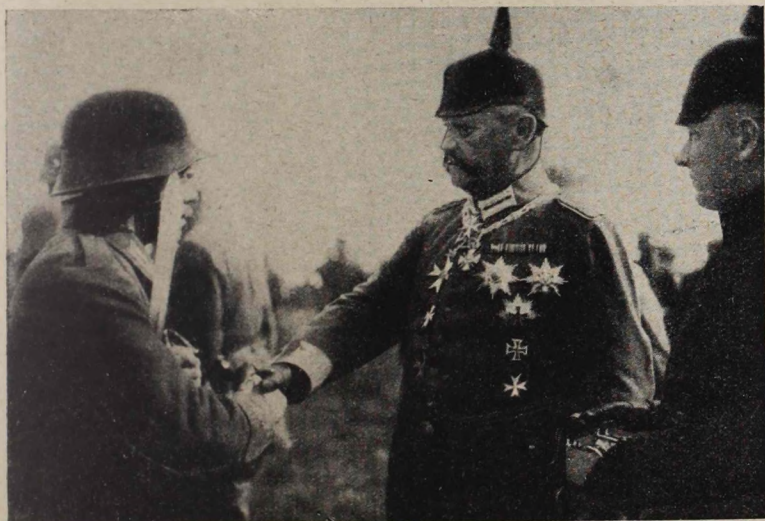
A forradalmi orosz köztársaság azonban nem volt hajlandó békét kötni a központi hatalmakkal. Sőt Kerenszki júniusban erőteljes offenzívát indított, amelyet azonban a központi hatalmak nemcsak megállítottak, hanem még Bukovinát és Kelet-Galiciát is visszafoglalták keskeny sáv kivételével. November hetedikén Kerenszkit megbuktatták a bolsevista Leninék és a cár birodalmában kitört a proletárdiktatura, amely véres eszközeivel megalakította a tanácsköztársaságot.

A szovjet, amely teljes anarchiát teremtett Oroszországban, nem akarta tovább folytatni a háborút és csakhamar fegyverszünetet kötött. Hamarosan megindultak a béketárgyalások, amelyek sok huzavona után a breszt-litovszki, ukrainai és orosz békekötésre vezettek. Közben azonban mélyen be kellett nyomulni a központi hatalmak seregeinek orosz földre és így a főcél: a keleti haderőnek a nyugati frontra való vetését nem tudták elérni. A központi hatalmak elkerülhetetlen erőszétforgácsolódása lehetetlenné tette a nyugati győzelem kivívását. Ez pedig egyre nehezebbé vált, mert az amerikai csapatok szállítása megkezdődött a nyugati harctérre.

Az év elején a németek nyugaton visszavonultak a Siegfried-állásokba és Hindenburg ügyes taktikája meghiúsította az ántánt nagy

offenzíváját. Az új fronton pedig sikerrel szálltak szembe az angolok és franciák későbbi, elszánt támadásaival. A borzalmas flandriai csatákban is hiába hozta Haig tábornagy a mérhetetlen áldozatokat.

Az olaszok egymásután támadtak a legnagyobb eréllyel az Isonzó-fronton, de az összelőtt Görz elfoglalásán kívül nagyobb eredményt nem tudtak elérni. Az augusztus 17-étől október 7-ig tartó tizenegyedik isonzói csatában, amely borzalmasságában felülmulta az eddigi harcokat is, az olaszok feljutottak a bainsizzai fensíkra, de céljukat : Triesztet

Hindenburg a fronton

nem érték el. Olaszország és a monarchia csapatai egyaránt kimerültek a nagy erőfeszítésben.

Ezt a helyzetet akarta kihasználni a központi hatalmak hadvezetősége, amikor október vége felé meglepő és hatalmas arányú támadást rendelt el Olaszország ellen. Below tábornok vezérlete alatt német csapatok is érkeztek az olasz frontra és 24-én megtörtént az isonzói fronton, Caporettonál az áttörés. A támadó oszlopok lezúdultak az olasz síkságra, ahol Cadorna seregei a legnagyobb zűrzavarban özönlöttek vissza és óriási veszteségeket szenvedtek. A szövetségesek eljutottak a Piave partjáig. Közben azonban olasz és francia segédhadak érkeztek, amelyek megakadályozták a további előnyomulást. Velencét nem sikerült elfoglalni a központi hatalmaknak.

A nyugati harctéren folyó véres harcok, a flandriai és cambraii csaták nem tudták a győzelmet meghozni az elszántan küzdő angol seregeknek. A központi hatalmak a válságos helyzetben is kitartottak. Csak Törökország mutatta a végső kimerülés jeleit: a mezopotámiai fronton nagy veszteséget szenvedett, az angolok elfoglalták Bagdadot, majd Mekkát és Palesztinában Jeruzsálem is a kezükre került.

A tengeren biztató eredménnyel folyt a bűvárhajóharc. Anglia összeomlása azonban csak nem akart bekövetkezni. Az ántánt az elszüllesztett hajók helyére újakat állított és egyre hathatósabb védelmi eszközöket talált. A ragyogó kezdeti sikerek után a kíméletlen tengeri harc kezdett meghiúsulni, ami a katasztrófa közeledtét jelezte a központi hatalmaknak.

Az Adrián, ahol az osztrák-magyar hajóhad vitézül védte pozícióját, május 15-én nagy ütközet zajlott le, amelyet Horthy Miklós sorhajókapitány, a „Novara” népszerű hőse vezetett még megsebesülése után is. Az ütközetben, amely a monarchia tengeri haderejének legszebb fegyverténye, Horthy Miklós hajói győztek az ellenséges túlerővel szemben.

A nagy erőfeszítés és a kedvező hadihelyzet ellenére is igen aggasztó jelenségek mutatkoztak a központi hatalmak országaiban. Az ellenséges propaganda erősen éreztette hatását. Az orosz bolsevizmus mérgező szelleme kezdett elterjedni a mögöttes országokban és a hadseregekben is. Mindezen felül a pártpolitikai mozgalmak is erőteljesen megindultak és így éppen akkor bomlott meg a nemzeti egység, amikor a végső döntés küszöbén minden erő összefogására lett volna szükség.

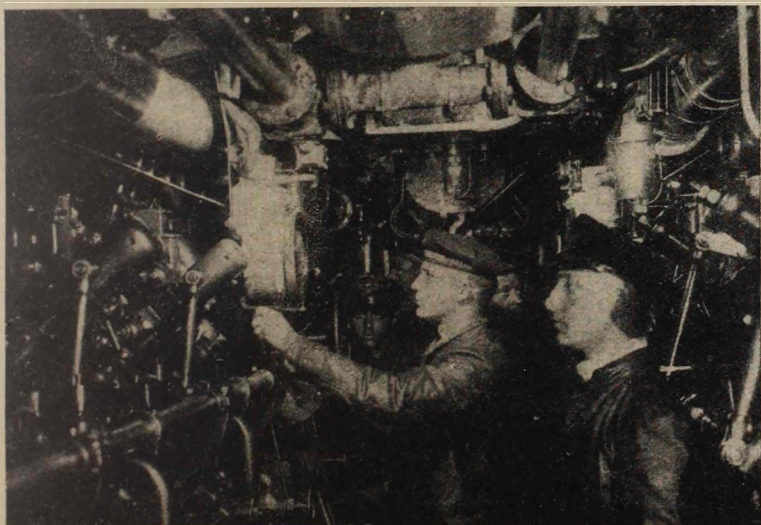
1918

A központi hatalmak 1918. március 3-án megkötötték a békét az orosz szovjettal, de ez csak olyan tessék-lássék béke volt, melyet nagy fegyveres erővel kellett biztosítani. A magukra maradt románok is kénytelenek voltak az orosz példát követni: március 5-én az előzetes, majd május 7-én a végleges békét kötötték meg Bukarestben a központi hatalmakkal. A megszálló seregeket azonban innen sem lehetett kivonni.

A keleti frontot tehát nem lehetett megszüntetni. Pedig minden katonára szüksége lett volna Hindenburgnak és Ludendorffnak, akik nyugaton akarták a végső diadalt vagy legalább is a tisztességes békét kiverekedni. A lét vagy nem lét kérdése volt ez a központi hatalmak számára.

Márciustól júliusig nem kevesebb, mint öt nagy döntőnek szánt offenzívát indítottak a németek nyugaton. Nagy sikereket értek el. Területeket nyertek, megint elérték a Marnet, mint a háború elején és megint Párizst fenyegették. Időközben azonban az ántánt a nagy veszedelem miatt egységesítette frontját, melynek főparancsnokságát Foch francia tábornokra ruházta.

Foch tábornok hatalmas tartalékokat gyűjtött egybe a francia, angol és amerikai csapatokból és készülődött a végső leszámolásra, melynek idejét most már elérkezettnek látta.

A búvárhajó gépházában

Augusztus nyolcadika lett a világháború sorsdöntő napja. Ekkor indította meg Foch tábornok döntő offenzíváját. Az Ancres és Oise közötti harcra sikerült a németek frontját áttörnie és ettől kezdve a németek már csak a védelemre szorítkozhattak.

A német visszavonulás megkezdődött, de a legelszántabb harcok között, annak ellenére, hogy a forradalmi szellem a fronton is egyre jobban éreztette hatását.

A monarchia szeptember közepén újabb békeajánlatot tett, de eredménytelenül. Az ántánt teljes győzelmet akart, hogy minden hadicélját elérje.

A német vereség és visszavonulás hatása alatt Bulgáriában elő-

térbe kerültek az ántántbarát politikusok és amikor a macedóniai fronton Franchet d'Esperey tábornok orientális hadseregével új offenzívába kezdett, a bolgár haderő felbomlott. Bulgária szeptember 29-én külön fegyverszünetet kötött. A központi hatalmak szövetsége felborult. Október 4-én a bolgár cár lemondása is bekövetkezett.

A központi hatalmaknak vissza kellett vonulniuk a Balkánról, hogy a magyar határon próbálják megállítani az ellenséges áradatot. Október 31-én a monarchia és Németország balkáni seregei a Duna—Száva—Drina-vonalon álltak: Szerbia, Montenegró, Albánia és csakhamar Románia is felszabadultak.

Közben a nyugati fronton az ántánterők újabb hatalmas támadásba kezdtek, mely további visszavonulásra kényszerítette a németeket. Ekkor már a német hadvezetőség azt ajánlotta a német kormánynak, hogy haladéktalanul kezdje meg a fegyverszüneti tárgyalásokat. Ez azonban sokkal nehezebben ment, mint ahogyan remélték. A német seregek visszavonultak a Hermann—Hunding—Brunhilde-állásokba, ami a megszállott francia és belga területeknek a kiűrését jelentette. A hadvezetőségek még arra számítottak, hogy a monarchia és Németország határain, az eddiginél sokkal rövidebb fronton eredményesen lehet védekezni.

Ekkor azonban már egészen más fordulatot vettek az események.

Október huszonnegyedikén az olaszok támadásba kezdtek a Piave-nél és ebben a második piavei csatában visszavonulásra kényszerítették az elszántan védekező csapatokat.

A belpolitikai események azonban a védekezés fegyverét is kiűtötték a harcosok kezéből. Károly király proklamációja nyíltan életre keltette a csehek és délszlávok önállóságra való törekvéseit, megalakultak a Nemzeti Tanácsok. Az október 22-iki fiumei horvát zendülés után október 29-én Horvátország elszakadt Magyarországtól, Budapesten kitört a Károlyi Mihály által irányított forradalom és ugyanezen a napon, október 31-én meggyilkolták Tisza István grófot. Károly király a kényszer hatása alatt Károlyit nevezte ki miniszterelnökké, aki november elsején rendeletet adott ki, hogy a magyar csapatok tegyék le a fegyvert. Ezt a rendeletet Arz tábornok csak késlekedve továbbította. Közben Padovában a monarchia megbízottai megkötötték Diaz olasz tábornokkal, mint az ántánt meghatalmazottjával a fegyverszünetet, amelyet november 3-án hirdettek ki.

Az utolsó napon az olaszok még óriási katonatömegeket ejtettek foglyul és rengeteg hadiszert zsákmányoltak. A káotikus fejtelenségben

a csapatkötelékek nagy része felbomlott és a különféle nemzetiségű katonák elindultak hazájuk felé. A magyar csapatok közül a legtöbben aránylag rendben és fegyelmezetten tértek vissza az országba, ahol azonban már a forradalmi felfordulás várta őket.

Németország október 27-én elfogadta a Wilson-féle 14 pontot, hogy fegyverszünetet kapjon az ántánttól. A fegyverszünettel azonban késlekedett az ántánt. A német hadsereg visszavonult az Antwerpen—Maas-vonalra. November 5-én Kielben, 8-án Münchenben lázadás tört ki és az ország más városaiban is katonai és munkástanácsok alakultak.

December 9-én Berlinben is kitört a forradalom. Vilmos császár lemondott a trónról és a trónörökösrel együtt Hollandiába menekült. Még aznap kikiáltották a német köztársaságot.

A forradalom győzelme, a Hohenzollernek bukása után az ántánt hajlandóságot mutatott a fegyverszünet megkötésére.

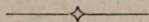
November 11-én a német fegyverszüneti bizottság megkapta az ántánt frontján a feltételeket, amelyeket a helyzet kényszerítő hatása alatt a német kormány elfogadott.

Másnap gyors tempóban megkezdődött Belgium, Franciaország, Luxemburg és Elzász-Lotharingia kiürítése és Hindenburg nagy érdemének kell betudni, hogy a német hadsereget teljes rendben vezette vissza a legyőzött és forradalmi válságokba sodródott Németországba.

A katasztrófális összeomlás bekövetkezett.

Az ántánt diadalmaskodott és elkövetkezett a békekötések korszaka, amelynek az volt a hivatása, hogy megrajzolja Európa új térképét és megkezdje négy és fél évi harc és öldöklés után az újjáépítés munkáját.

A legyőzött központi hatalmak egyetlen reménysége most már csak az volt, hogy a wilsoni eszmék és elvek alapján jutnak méltányos és elfogadható békéhez.

A világháború után.

A versaillesi béke.

November tizenkettedikén az utolsó német csapatok is átlépték a Rajna vonalát, a nagy visszavonulás befejeződött.

Közben Németországban a lesújtó kétségbeesés miatt az általános felfordulás jelei kezdtek mutatkozni. Decemberben vad uccai harcok tomboltak Berlinben, majd 1919 januárjában Spartakus-zendülések törtek ki. A szocialista kormány csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott ura maradni a helyzetnek. Január 16-án meggyilkolták Liebknecht Károlyt és Luxemburg Rózát, a szélsőséges szocialisták vezéreit, nem sokkal később Brémában és Münchenben kikiáltották a tanácsköztársaságot, melynek május másodikán csak véres harcok után tudtak véget vetni a német kormánycsapatok.

Március elején kommunista felkelés támadt Berlinben is, véres uccai harcok tomboltak napokig, de még a felkelés leverése után is kikirobbantak az újabb Spartakus-zendülések. A katonai összeomlás teljes politikai összeomlással kezdett fenyegetni.

Közben Párizsban megkezdtek az előkészületeket a békeszerződések megkötésére. A Négyek Tanácsa: Clemenceau, Lloyd George, Wilson és Orlando hetekig tárgyaltak a béke alapfeltételeiről. Wilson nem tudta szempontjait érvényesíteni Clemenceauval szemben, aki Franciaország emberfeletti áldozataira hivatkozott és kiméretlen békét akart diktálni a legyőzötteknek.

Január első felében kezdte meg a párizsi békekonferencia az érdemleges tárgyalásokat. Először is elkészítették a Népszövetség alkotmányát, majd megszervezték a bizottságok tömegét, melyeknek a szakkérdéseket kellett letárgyalni a szerződési tervezetek előkészítése céljából.

A párizsi konferencia meghívására a német béke delegáció Brockdorff-Rantzau vezetésével április 25-én érkezett Versaillesbe. Május hetedikén kapta meg a német delegáció a béke feltételeit, amelyek való-

ságos kétségbeesést keltettek Németországban. De nem használt sem mi-féle tiltakozás, Clemenceau a szerződés végleges aláírására rövid terminust tűzött ki és ragaszkodott az eredeti feltételekhez.

Scheidemann birodalmi kormánya lemondott és a szocialista Bauer kormánynak adta át a helyét. A német nemzetgyűlés június 22-én felhatalmazta a kormányt a szerződés aláírására. Június 28-án Müller Hermann német külügyminiszter és Bell gyarmatügyi miniszter aláírták Versaillesben a békeszerződést.

A német tengerészek már egy héttel előbb maguk elsüllyesztették a Scapa Flowba vitt német flottát, amelyet végleg át kellett volna adni az ántátnak. Hindenburg lemondott a hadsereg főparancsnokságáról, Berlinben viharos tüntetések zajlottak le, de mindez nem változtatott a helyzeten.

Clemenceau ragaszkodott az eredeti szerződéshez, melyet a német nemzetgyűlés július 9-én kénytelen volt ratifikálni. Csak ezután szűnt meg Németország blokádja.

A versaillesi szerződés alapján a franciák visszakapták Elzász-Lotharingiát. A német birodalom testéből Malmédyt, Moresnest és Eupent Belgium, Posent, Nyugat- és Kelet-Poroszországot, továbbá Pomeránia és Szilézia egyes részeit Lengyelország, Szilézia délkeleti részét Csehország, Észak-Schleswiget Dánia kapta meg. Mindezen felül a Saar-medencét, Memel környékét és Danzig szabad államot a Népszövetségnek kellett átadnia Németországnak, amely így több mint hetvenezer négyzetkilométernyi területet és több mint hétmillió lakost veszített.

A Rajna balpartját 15 évre az ántánt szállotta meg. Megszüntették a német hadkötelezettséget és csak százezer főnyi toborzott hadsereg tartását engedték meg a legyőzött országnak. A tengerészetet is a minimumra csökkentették és horribilis összegű jóvátételt vetettek ki a térdre kényszerített ellenségre. A békeszerződés feltételeit a természetbeni szállítások hatalmas tételei egészítették ki, ami lehetetlenné tette hosszú időre Németország gazdasági talpraállását.

Végül előírta az ántánt azt is, hogy Német-Ausztria nem csatlakozhatik a német birodalomhoz.

A balti tartományok kiürítése körül támadt súlyos bonyodalmak, az újabb blokád és a német hadsereg leépítése után 1920 januárjában cserélték ki a ratifikációs okmányokat Versaillesben, amely aktus az ántánt és Németország között a világháború befejezését jelentette.

Ezután került sor a többi központi hatalmakkal való békekötésre.

Ausztria, Bulgária, Törökország.

Az osztrák-magyar monarchia a nagy viharban összeomlott és alkotó darabjaira esett szét. Károly császár proklamációja alapján megalakultak a Nemzeti Tanácsok, amelyek mindenütt kezükbe vették a hatalmat és gyors egymásutánban mondták ki az Ausztriától való elszakadást.

Igy még vége sem volt egészen a háborúnak, amikor Ausztria már federalizálódott és megalakult Német-Ausztria, Csehország, Ukrajna, Délslávia és Bukovina. A cseh Nemzeti Tanács már október 19-én a csehszlovák nép teljes függetlenségét követelte és ezt a példát követték a délslávok és az ukránok is.

Károly császár november 11-én lemondott a Német-Ausztria ügyeiben való részvételről, két nappal később családjával Eckartsauba költözött és ott a nála megjelenő magyar főrendeknek is nyilatkozatot adott át, mely szerint lemond a magyar állam ügyeiben való részvételről. Az új osztrák kormány ezután Ausztria nemrég még oly hatalmas urát kiutasította területéről és Károly családjával együtt Svájcban keresett menedéket.

Az osztrák köztársaság kiküldötteinek 1919 június másodikán adta át az ántánt St. Germain-ben a békeszerződést, amelyet szeptember hatodikán fogadott el az osztrák nemzetgyűlés és amelyet az osztrák delegáció négy nappal később aláírt.

A st.-germaini béke Ausztria egész területét Alsó- és Felső-Ausztriára, Észak-Tirolra, Salzburgra, Vorarlbergre, Észak-Stájerországra és a magyar állam területéből odaitélt Burgenlandra zsugorította össze. Az egykori 300 ezer négyzetkilométerből mintegy 80 ezer négyzetkilométer maradt meg. Ezenfelül Ausztriát kötelezték arra, hogy Magyarországgal együtt elvállalja a monarchia összes hadi adósságait és ez n felül még jóvátételt is fizessen.

A volt szövetségesek közül aránylag még Bulgária járt a legjobban. Az 1919 november 27-én Neuillyben aláírt békeszerződés ugyan elvette Bulgáriától Dobrudzsát, Tráciát és Észak-Macedóniát, de régi történeti határait majdnem egészen érintetlenül hagyta. Addigi 114 ezer négyzetkilométernyi területéből négyezer négyzetkilométert veszített és egyéb feltételei is olyanok voltak, amelyek nem tették lehetetlenné a háborúban kimerült ország talpraállását.

A török békekötés sokkal súlyosabb bonyodalmakkal járt. A bolgárok fegyverletétele után Törökország is külön békeajánlatot tett és 1918 október 30-án fegyverszünetet kötött. Novemberben Tevfik pasa

ántánpárti kormányt alakított abban a reményben, hogy az ántánt elfogadható, megértő békét ajánl majd fel. Ez a remény azonban nagy csalódást hozott.

Az ántánt 1920 május 11-én adta át a békefeltételeket Sèvresben a török delegációnak. E feltételek szerint Törökország elvesztette volna egész európai Törökországot és csak Konstantinápolyt és annak környékét tarthatta volna meg. Ázsiai területe is csak Kis-Ázsiára zsugorodott volna össze.

A török nemzet zöme nem volt hajlandó elfogadni ezeket a feltételeket, amelyek a török birodalom teljes bukását jelentették volna. Musztafa Kemál pasa, a török nemzeti párt vezére Angorában új kormányt alakított és fegyvert ragadott a görögök és az ántántcsapatok ellen. A görögök véres harcok után kénytelenek voltak Kelet-Tráciát visszaadni a törököknek.

A jelentős eredmények után a hatalom Musztafa Kemál kezébe jutott. November elsején a nemzetgyűlés megfosztotta VI. Mehmed szultánt trónjától, majd utódját, Abdul Medzsidet a kalifaságtól. 1923 októberében a török nemzetgyűlés kikiáltotta a török köztársaságot, melynek első elnöke Musztafa Kemál, a „Gházi” lett.

Később súlyos összeütközésre került a sor a török seregek és a moszuli angol katonaság között. A török fegyverek újra sikereket értek el, mire hosszú tanácskozások után Törökország magkapta pénzügyi és jogszolgáltatási függetlenségét, egész Anatóliát és Karsz környékét, ami nagy eredményt jelentett a sévresi szerződéssel szemben.

Az új szerződést, amely a moszuli kérdést függőben hagyta, de amely megadta a lehetőséget arra, hogy Törökország újból megerősödjék és a mohamedán világ vezető állama maradjon, 1923 augusztus 14-én ratifikálták.

Az új török uralom megindította Törökországot a haladás útján. Kemál pasa a reformok egész sorát valósította meg. Megszüntette a háreméletet, felszabadította a török nőket, bevezette a latin abc-t a török írás eszközeül, megindította a komoly ipari és kereskedelmi tevékenységet, úgyhogy Törökország a gyógyulás és a regeneráció útjára lépett.

Magyarország.

A hatalmas orkán, mely darabokra tördelte az osztrák-magyar monarchiát, Magyarországot is a legválóságosabb helyzetbe sodorta m'ngyárt az összeomlás első perceiben.

Károly király október 29-én Hadik János grófot bízta meg új

kormány megalakításával, de két nappal később kitört a forradalom és a radikális Nemzeti Tanács vette át az uralmat. Károly király az események hatása alatt Károlyit nevezte ki miniszterelnökké, aki meg is alakította a kormányát de másnap már felmentést kért a királynak tett esküje alól. Ez meg is történt. Károly király távozott az országból, noha Ausztriában ekkor már egyenesen trónvesztettnek nyilvánították.

A Károlyi-kormány valószínűleg nem is ismerte a padovai fegyverszüneti szerződést, amely Magyarország határait érintetlenül hagyta. Ez a tudatlanság vezette arra Károlyi Mihályt, hogy Magyarországot semleges államnak jelentse ki és a hazatérő sereget feloszlassa Linder Béla miniszterével együtt, aki hadügyminiszter letére „nem akart többé katonát látni”.

Károlyi Mihály néhány bizalmas emberével Belgrádba utazott és fegyverszünetet kért Franchet d'Esperey tábornoktól, a francia főparancsnoktól. Az orientális hadsereg vezére természetesen tudott már a páduai fegyverszünetről és ezért kijelentette, hogy újabb fegyverszünetet nem köthet, de hajlandó katonai konvenciót kötni azzal a feltétellel, hogy csapataival megszállja Magyarország déli részét a Szabadka—Maros vonalig. Amivel természetesen az volt a célja, hogy előbb érhesen Budapestre, mint a Romániából visszavonuló Mackensen. A stratégiához mitsem értő magyar kiküldöttek hozzájárultak a francia tábornok feltevéleihez.

November 16-án a Károlyi-kormány proklamálta a köztársaságot és feloszlatta a parlamentet. Az államfő természetesen Károlyi Mihály lett, aki Berinkey Dénest bízta meg kormányalakítással. Az új köztársasági kormány azonban nem tudott eredményt elérni se kifelé, se befelé.

December 10-én francia gyarmati csapatok érkeztek Budapestre, hogy Mackensen német tábornagyot átvegyék. A magyar kormány Mackensent Fóton internálta, ahonnan azonban a franciák önhatalmúlag Szalonikiba szállították. A németek nagy vezére csak egy év múlva kerülhetett vissza hazájába.

De nem tudott befelé sem erélyt tanúsítani a forradalmi kormány. A szélsőséges elemek mindjobban előtérbe nyomultak. December közepén már megjelent a „Vörös Ujság”, amely a Moszkvából hazatérő Kun Bélának volt lázító és bujtogató orgánuma. Megkezdődött a féktelen kommunista agitáció, amelynek sem a kormány, sem a rendőrség nem tudta elejét venni.

A kormányban különben kommunista érzelmű miniszterek is helyet foglaltak, így Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos, akik megghiúsi-

tották a kabinet polgári és mérsékelt szocialista elemeinek a szélsőségek letörésére irányuló szándékát.

A helyzet napról-napra reménytelenebbé vált.

És 1919 elején nyilvánvalóvá lett, hogy valami változásnak vagy fordulatnak kell történnie.

A proletárdiktatura.

A fordulat hamarosan be is következett, de ez egyenesen katasztrófáját jelentette a sokat szenvedő Magyarországnak.

Olyan fordulat volt ez, amely az ezeréves Magyarországot kis híján a teljes megsemmisülésbe döntötte.

Február huszadikán kommunista zendülés tört ki Budapesten és a népszínházuccai megütközésnek több ember áldozatául esett. A kormány a véres esemény hatása alatt összeszedte a kommunista főagitátorokat és Kun Bélával együtt a gyűjtőfogházba záratta őket.

A mozgalmat azonban ezzel az intézkedéssel már nem lehetett megszüntetni.

Február huszonhatodikán Párizsban döntöttek Magyarország sorsáról és március 19-én Vyx francia ezredes átadta Károlyi Mihálynak a békekonferencia határozatát, melynek értelmében az ántánt a megszállási, demarkacionális vonalakat végleges politikai határoknak jelölte ki.

Ez a jegyzék Magyarország feldarabolását jelentette.

Károlyi teljesen tehetetlen volt a kritikus helyzetben. A hatalmat haladéktalanul átadta a szocialistáknak, Kunfi Zsigmond azonnal szabadon bocsátatta Kun Bélát és társait és egyezséget kötött velük, melyet március 21-én a szociáldemokrata párt is elfogadott. Még aznap kikiáltották a proletárdiktaturát, az orosz szovjet mintájára megalakult a tanácsköztársaság. Ezzel megkezdődött a magyar történelem leggyászosabb korszaka.

A népbiztosok tanácsa, melynek élén Garbai Sándor állt, először is megszüntette a magántulajdon intézményét, a rendőrség helyére vörös őrséget állított, megszervezte a vörös hadsereget és kijelentette, hogy csak a munkásoknak és katonáknak van beleszólásuk az ügyek intézésébe. Megkezdődött a terror féktelen uralma.

A polgárság teljesen tehetetlenül állott ezekkel a brutális és teljesen idegen szellemű hatalmi intézkedésekkel szemben. Az ellenforradalmárok és „burzsujok” letörésére a vérszomjas Szamuely Tibor kapott

valósággal diktátori hatalmat, aki terroristáival nem riadt vissza semmi kegyetlenségtől. Több vérbefojtott vidéki ellenforradalmi kísérlet után Budapesten június 24-én a dunai flotta három monitora bombázni kezdte a Hungária-szállóban székelő szovjetházatot, a ludovikások pedig hatalmukba kerítették a József-telefónközpontot. A vörös csapatok azonban leverték a mozgalmat és csak Romanelli olasz ezredes közbelépése mentette meg a bátor ludovikásokat a kivégzéstől.

Közben a románok és a csehek megkezdték újabb előnyomulásaikat. A román hadsereg május elsején elérte a Tisza vonalát, a cseh csapatok a következő napon elfoglalták Miskolcot. A haza sorsáért való aggodalom sok tisztet és sok polgári elemet késztetett arra, hogy belépjen a proletárhadseregbe, amely támadó hadjáratba kezdett a csehek ellen. Stromfeld Aurél vezérkari ezredes irányítása mellett sikerült is felszabadítani Miskolcot, Losoncot, Rimaszombatot, Érsekújvárt, Lévát, Selmecbányát, sőt június 6-án Kassát is, de ekkor Párizsból fenyegető hangú ultimátummal megállították az offenzívát.

Stromfeld utóda, Julier alezredes ekkor a románok elleni támadásba kezdett. A proletársereg három ponton át is kelt a Tiszán. Négy nappal később azonban hirtelen beállott a fordulat, a románok ellentámadásba kezdtek az egész vonalon, viasszaszorították a vörös sereget, amely fejevesztett menekülésbe fogott. Június utolsó napjaiban a román csapatok megkezdték átkelésüket a Tiszán. A vörös hadvezetőség nem tudta az offenzívát megállítani. A proletárdiktatura napjai meg voltak számlálva.

Július 31-én Kun Béla átadta a hatalmat a szociáldemokratáknak. Másnap az ötszázas munkás- és katonatanács tudomásul vette a tanácskormány lemondását és Kun Béla népbiztos társaival együtt külföldre menekült.

A szomorú emlékü proletárdiktatura a legesúfósabban megbukott.

A nemzeti uralom helyreáll.

Kun Béláék bukása után Peidl Gyula miniszterelnöksége következett, aki szociáldemokrata kormányt alakított.

Ekkor azonban már teljes erővel folyt a nemzeti alapokon való szervezkedés Bécsben és Szegeden. Május 5-én a két csoport közös akaratából megalakult Károlyi Gyula gróf aradi, majd június elején szegedi ellenkormány, melynek hadügyminisztere Horthy Miklós tengernagy lett. Az ántánt azonban megakadályozta, hogy az ellenforradalmi kormány seregei Budapest ellen vonuljanak a vörös uralom leverésére.

Jól megszervezett erő állott már az ellenforradalmi kormány rendelkezésére, amikor a proletárdiktatúra összeomlott. De ez az erő még mindig nem érvényesülhetett. Augusztus 2-án nemzeti ellenforradalom tört ki Budapesten, amely a szocialista kormányt megbuktatta és a kormány élére Friedrich Istvánt állította.

Másnap az előnyomuló román csapatok közül a 2. lovas hadosztály Budapest alá érkezett, augusztus negyedikén pedig a román 1. vadász-hadosztály csapatai megszállották a magyar fővárost, hogy az ántánt képviselőjében végleg megszüntessék a proletáruralmat.

Horthy Miklós csapatai élén átkelt a Dunántúlra. József főherceg, akinek homo regiusi jogai újra életbeléptek, augusztus 12-én a nemzeti hadsereg főparancsnokává nevezte ki Horthy Miklóst.

Az ántánt nem jó szemmel nézte a Friedrich-kormány uralmát, mert nacionalista megmozdulásoktól tartott és az ántánt diplomácia nyomására József főherceg lemondott a kormányzóságról és a Friedrich-kormány augusztus 24-én átadta helyét Huszár Károly kabinetjének, melynek szocialista tagja is volt.

November 14-én a románok kivonultak Budapestről, ahová két nappal később a nemzeti hadsereg vonult be, élén Horthy Miklóssal. A nemzeti uralom ezzel helyreállott.

1920 januárjában összeült az újonnan megválasztott nemzetgyűlés, amely március elsején Horthy Miklós fővezért kormányzóvá választotta.

Huszár kormánya után Simonyi-Semadam Sándor kormánya következett. Erre az időre esett Károly király váratlan magyarországi látogatása. Március 26-án érkezett a király Szombathelyre, 27-én pedig Budapestre. Horthy Miklós kormányzó felvilágosította IV. Károlyt, milyen beláthatatlan következményekkel járna Magyarországon való maradása és sikerült is visszatérésre bírnia a királyt.

A királylátogatás természetesen nagy izgalmakat keltett egész Európában és a monarchia területén alakult utódállamok mindent megtettek, hogy Károly király semmi esetre se maradjon Magyarországon. A király távozása után megnyugodtak a kedélyek és így minden különösebb bonyodalom nélkül simult el az izgalmas királylátogatás.

Nagy szükség is volt a hangulat lecsillapítására, mert hiszen ekkor már esedékes volt a békekötés és arra kellett számítani, hogy az ántánt akaratával való szembehelyezkedés csak súlyosbitja a béke feltételeit.

A trianoni béke.

A párizsi békekonferencia voltaképpen már 1919 februárjában döntött Magyarország sorsáról, amikor elvileg kimondta a határozatot, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia megkapják azokat a magyar területeket, amelyeket az összeomlás után megszállottak.

A vörös uralom bukása és a nemzeti uralom helyreállása után, 1920 január 15-én jelent meg Apponyi Albert gróf vezetésével a magyar delegáció a párizsi külügyminiszteriumban, hogy átvegye a békefeltételeket, amelyek az ország megesonkítását tartalmazták.

Apponyi és a delegáció tagjai hiába érveltek a békeszerződés tartalma és pontozatai ellen, mindössze azt érték el, hogy Millerand francia miniszterelnök barátságos hangú kísérelvével küldte meg május elején a végleges szöveget, melyben határkiigazítást helyezett kilátásba.

A békeszerződést 1920 június 4-én írták alá a trianoni palotában Benárd Ágoston és Drasche-Lázár Alfréd kiküldöttek.

A trianoni béke alapján Magyarország elvesztette területe kétharmadát: kétszáznyolcvanezer négyzetkilométernyi területéből több mint 191.000 négyzetkilométert. Elvesztette továbbá lakosságának több mint háromötödét: tizennyolcmillióból tízmilliót. Ezenkívül vállaltnia kellett Magyarországnak súlyos gazdasági terheket és hatalmas összegű jóvátételek fizetését is, amelyek teljes összeroppanással fenyegették a súlyos válságokon keresztül eső és teljesen legyöngült országot.

A kétségbeesett helyzetben még külön veszedelmet jelentett Károly királynak és Zita királynénak Magyarországra való érkezése. Ekkor már Bethlen István gróf volt a miniszterelnök, aki 1921 április 14-én vette át Teleki Pál gróftól a kormány elnökségét. A királyi pár 1921 október 21-én érkezett Sopronba, ahol IV. Károly másnap átvette a királyi jogokat, új kormányt nevezett ki és Ostenburg ezredes csapatait megindította Budapest felé. Október 23-án a kormány csapatai Budaörsnél feltartóztatták és rövid harc után megállították a király csapatait. Másnap IV. Károlyt is sikerült feltartóztatni. A királyi párt a tihanyi apátságba szállították, majd november 1-én a Glowworm angol monitorra vitték őket, amely a Madeira szigetére, Funchalba vitte a királyi párt. Itt halt meg 1922 április 1-én a monarchia utolsó fejedelme.

A második királylátogatás az előbbinél is súlyosabb bonyodalmakat okozott. Az utódállamok mozgósítottak és csak az ántánt beavatkozása vette elejét a fegyveres beavatkozásnak. Még 1921 folyamán

törvény mondotta ki IV. Károly uralkodói jogának és a Habsburg-ház trónöröklési jogának a megszűnését. A törvény megtartotta a királyság intézményét, csak a trón betöltését halasztotta el bizonytalan időre.

A nagy külpolitikai válság után a kormány hozzálátott az ország újjáépítésének nehéz munkájához. 1921 november 13-án becikkelyezték a trianoni békeszerződést. 1923 szeptemberében Magyarország belépett a nemzetek szövetségébe. A pénzügyi válság megoldását jelezte, hogy az ántánt 1926 nyarán megszüntette Magyarország pénzügyi ellenőrzését. A leromlott korona helyére nemsokára a szilárdan stabilizált pengő lépett.

A feloszlott nemzetgyűlés helyét 1927 januárjában az új országgyűlés foglalta el. Bethlen István kormányelnöksége megszilárdult, annnyival is inkább, mert megtalálta a módját, hogy érintkezésbe jusson a külső hatalmakkal és hogy a nehéz helyzetben szinylődő országot kivezesse politikai elszigeteltségéből.

Különösen értékes eredménye volt Bethlen István működésének, hogy megteremtette az olasz-magyar politikai és gazdasági kapcsolatokat és megoldásra vitte a népszövetségben a magyar jóvátételi kérdéseket.

Befejezés.

A párizsi békekonferencia és a párizskörnyéki békekötések nem hozták meg a világnak a megértés és kiegyenlítés szellemét. A kolosszális méretű háború, amely Európa térképét újjárajzolta, olyan hatalmas hullámokat vert, amelyek nem simulhattak el egy-kettőre. Válságos állapotok következtek. Az ántánt nagyhatalmak közül Anglia teljesen elérte háborús céljait: megsemmisítette a német flottát és megsemmisítette Németország gyarmati uralmát. Franciaország visszaszerezte ugyan Elzász-Lotharingiát és gazdaságilag béklyókba verte Németországot, de az európai hegemoniát nem sikerült teljesen megszereznie, noha a vele szoros szövetségben lévő kisántánt jelentősen megerősítette hatalmi pozícióját. Anglia és főleg Olaszország igyekeztek ellensúlyozni a francia hatalom domináló erejét és ez a törekvés vezetett a megértésnek és kiegyenlítésnek arra a politikájára, amely az 1925. évi locarnói konferencián nyilvánult meg először.

A locarnói konferencián főként Chamberlain angol, Stresemann német és Briand francia külügyminiszterek találták meg azokat a közleledési lehetőségeket, amelyek az igazi béke szellemét lesznek hivatva

megteremteni a sokat szenvedő Európában. A szerződés, melynek tető alá hozásáért a három külügyminiszter a Nobel-békedíjat kapta meg, többek között az általános lefegyverzésre és a Rajnavidék kiürítésére vonatkozóan tartalmazott rendkívül fontos megállapodásokat.

A locarnói konferencia előtt a tárgyalásoknak és konferenciáknak szinte végtelen sorozatát rendezték a győző hatalmak a háborúval kapcsolatos kérdések eldöntése céljából. De az idők folyamán kiderült, hogy csak megértés és összefogás útján lehet az európai nagy kérdéseket megoldani. Egész Európa mértéktelenül eladósodott Amerikával szemben és a győztes európai hatalmak rájöttek, hogy csak úgy tudnak eleget tenni fennálló kötelezettségeiknek, ha a legyőzött országok gazdasági talpraállását és ezzel kapcsolatban teljesítőképességüket visszaadják.

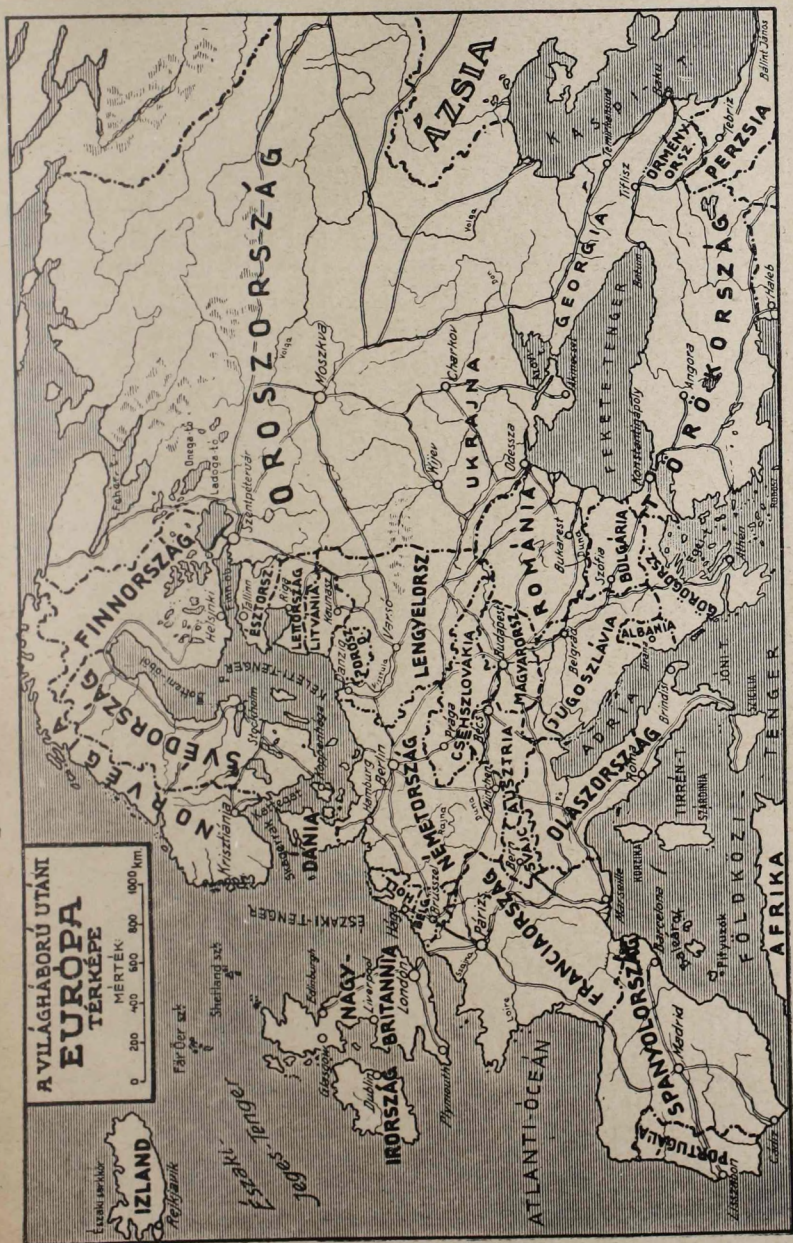
A londoni, spaai, luzerni, velencei, rapallói konferenciák után, továbbá a jóvátételi kérdést szabályozó Dawes-szerződés elfogadása után a locarnói szerződésnek az igazi megbékélés szempontjából volt igen nagy jelentősége.

Az 1921. évi velencei konferencia volt egyébként az, amelyen Olaszország állást foglalt a saint-germaini békének Nyugat-Magyarországra vonatkozó része ellen és amelyen a hatalmak elhatározták a soproni népszavazást. A december 14-én megtartott népszavazás eredménye alapján visszacsatolták Magyarországhoz a már Ausztriának ítélt, régi magyar várost.

A Locarno-politika csakhamar további fejleményekre vezetett. 1926 januárjában a franciák kiürítették a kölni zónát és megegyezés jött létre a Rajna-vidék kiürítésére is. 1930 nyarán Németország nagy ünnepek között csatolta vissza a felszabadult rajnai területeket.

A jóvátételi kérdések tekintetében is kölcsönös és békés megállapodások történtek, úgyhogy nem is volt túlságosan meglepő, amikor ugyanabban az évben Briand a népszövetség előtt Páneurópa gondolatát vetette fel, az Európai Egyesült-Államok eszméjét, amely megannyi nehéz probléma megoldására vezetne.

Az európai politika irányítói mindinkább arra az álláspontra helyezkednek, hogy az európai nemzeteknek össze kell fogni és az eddigi széthúzás helyett megértően támogatni kell egymást az egyre válságosabb gazdasági és külpolitikai helyzetben. Az orosz tanácsköztársaság a maga bolsevista gazdasági rendszerével állandóan zavarja a világ gazdasági vérkeringését és az egész világon érezhető válság különösen súlyosan érinti a világháború vérvesztéséből még mindig fel nem épült Európát.

Páneurópa gondolata és terve biztató szivárvány Európa nehezen felderülő, komor egén...

*

Végigkísértük az embert sok évezredes pályáján. Láttuk az emberi kultúra fejlődését a barlanglakó ősember korától napjainkig, a repülőgép, a rádió, a távolbalátás koráig.

Állandó volt az emberiség történetében a harc, a vérontás, a küzdelem és a kultúra fájáról azt lehetne mondani, hogy állandóan vér öntözte. Eszmék és anyagi érdekek szolgálatára csoportosították az emberiség tömegeit a vezető szellemek, a legnagyobbak. De a mostani vezető elmék egyre jobban ráeszmélnek arra, hogy a háborút egyszersmindenkorra ki kell küszöbölni és helyére döntőbírásgot kell állítani, amely a nemzetek között felmerülő összes vitás kérdéseket békés uton intézi el.

Nagyszabású leszerelési konferenciákat készítenek elő a hatalmak és noha a fegyverkezés változatlan eréllyel folyik világszerte, bízni kell benne, hogy elkövetkezik az idő, amikor a népek — vitás kérdéseik megértő elintézése után — nyíltan, becsületesen kezét fognak egymással a szebb jövő, a nagyobb kultúra és az igazi emberiesség szolgálatában.

Az embernek, aki meghódította a Földet és aki rakéta repülőgépeket tervez, hogy felkutassa a Mindenség titkait, nem lehet végső rendeltetése az örökös fegyverkezés és vérontás. A filozófia, a tudomány és technika szinte fantasztikus magaslataira érkező ember ennél minden bizonnyal sokkal nemesebb és magasabbrendű célokra hivatott.

VÉGE.

TARTALOM

	Oldal
<i>Európa és a hármasszövetség</i>	5
A svéd-norvég unió fölbomlása	5
Törökország	7
A Balkán	9
Spanyolország 1830 után	12
<i>Magyarország története a szabadelvűpárt megalakulása után</i>	16
Tisza Kálmán kormánya	16
A keleti kérdés	20
A szegedi árvíz	33
A tiszaezlári pör	36
Az országbíró meggyilkolása	39
A nemzetiségi kérdés. A Thaisz-éra. Az 1885-i kiállítás	41
A Janszky-ügy	45
A véderőjavaslatok	49
Rudolf királyfi halála	51
Tisza Kálmán bukása	55
Gróf Szapáry Gyula kormánya	57
Szapáry egyházpolitikája	63
Wekerle Sándor első kormánya	71
Kossuth Lajos halála és temetése	79
Bánffy Dezső kormánya	82
Az ezredéves ünnepségek	86
Az országos választások	91
A német császár Budapesten	94
Vilmos császár felköszöntője	95
A tiz szobor	97
Erzsébet királyné halála	98
Erzsébet királyné jellemzése	111
Obstrukció és kormányválság	118
Széll Kálmán kormánya	125
Ferenc Ferdinánd főherceg házassága	128
Gróf Khuen-Héderváry Károly kormánya	130
Tisza István gróf első kormánya	135
1904 november tizenharmadika	141
A koalíció megalakulása	142
December tizenharmadika	144
A Fehérváry-kormány	148
A paktum	151
Wekerle Sándor második kormánya	152
Khuen-Héderváry Károly gróf harmadik kormánya	155
<i>Harc a gyémántokért</i>	158
Az angol-búr háború előzményei	158
Az angol-búr háború	166
<i>Kelet-Ázsia</i>	181
Japán és Kína háboruja	181
A boxer lázadás	185

	Olda
Az orosz-japán háború előzményei	191
Kitör az orosz-japán háború	193
A Petropavlovszk orosz páncélos katasztrófája	197
A japánok átkelése a Jalu-folyón	198
Kincsu bevétele	200
A liaojangi ütközet	203
A szahói vérfürdő	206
A hulli incidens	207
Port-Arthur ostroma és bevétele	210
Véres forradalom Oroszországban	223
Bombamerénylet Szergiusz nagyherceg ellen	231
A mukdeni csata. Tieling bevétele	236
A csuzimai halálsír	240
A Knyaz Potemkin lázadása	245
A portsmouthi békekötés	247
<i>Az európai egyensúly ingadozása</i>	<i>250</i>
A lappangó válság	250
A francia revans-politika	251
Összeomlik Bismarck politikai műve	253
Létrejön a francia-orosz szövetség	256
A német birodalom rohamos fejlődése	259
A németek hadiflottája	261
Anglia az európai politika porondjára lép	262
Vilmos császár Londonban	265
<i>A Balkán háború</i>	<i>268</i>
A bekerítő politika	268
Megszületik a hármasszövetség	270
Oroszország visszatér a balkáni politikához	272
Bosznia és Hercegovina okkupációja	274
Eduárd király Ferenc Józsefnél	275
Az ijesztő jóslat	277
Hadüzenet Törökországnak	278
Törökország veresége	280
A Balkán-államok Bulgária ellen fordulnak	282
<i>A világháború</i>	<i>284</i>
A viharfelhők	284
A szerajevói merénylet	285
A hadüzenet	287
Kitör az európai konfliktus	288
A világháború lefolyása	290
1914	292
1915	294
1916	296
1917	299
1918	302
<i>A világháború után</i>	<i>306</i>
A versaillesi béke	306
Ausztria, Bulgária, Törökország	308
Magyarország	309
A proletárdiktatura	311
A nemzeti uralom helyreáll	312
A trianoni béke	314
Befejezés	316

